

Cròniques de Palma

per

Bartomeu Bestard

Cronista oficial de la Ciutat i antic Regne de Mallorca

Ajuntament de Palma
2011

Índex

Pròleg

I. **Les places i els carrers**

1. Evolució urbana de Palma (s. II a.C. al s. XX)
2. La plaça de Cort
3. El Passeig del Born. El Saló de la Princesa
4. La plaça de Santa Catalina
5. La Porta de Portopí
6. El passeig de les Quatre Campanes
7. El barri del Jonquet
8. El barri del Terreno

II. **Episodis històrics**

9. Els jueus, la comunitat més antiga de Palma
10. La Palma islàmica
11. El setge i la ràtzia pisanocatalana
12. Un episodi de la Conquesta. Els Togores al puig de na Morisca
13. L'orde del Temple
14. Càtars i occitans al nou Regne de Mallorca
15. Un episodi cavalleresc: el desafiament entre en Sureda i en Vallseca
16. La visita a Palma de l'emperador Carles I
17. Els Borja
18. L'enfrontament entre les cases dels Armadans i els Espanyols
19. La façana marítima de Palma a partir d'una pintura de 1633
20. El Regne de Mallorca al segle XVII, a través de l'obra de Miquel Bestard
21. L'aliança matrimonial entre els Zaforteza i els Rocabertí
22. L'aliança nobiliària de les Nou Cases
23. Orígens de l'enllumenat públic
24. L'arribada del tren a Palma
25. Orígens del ciclisme a Palma

III. **L'Ajuntament de Palma**

26. La Sala
27. El Saló de Sessions
28. La campana d'en Figuera
29. El mestre de cerimònies
30. Els tamborers de la Sala
31. La biblioteca de Cort
32. La pinacoteca dels reis de Mallorca
33. La cimera dels comtes-reis del casal de Barcelona

IV. El patrimoni eclesiàstic

34. La Seu
35. Església de Santa Eulàlia
36. Església de Sant Miquel
37. Església de Santa Creu i l'oratori de Sant Llorenç
38. Església de Sant Nicolau
39. Església de Sant Jaume.
40. L'església de Sant Antoniet
41. Les Reparadores
42. El desaparegut convent de Sant Domingo
43. El convent dels Caputxins
44. El convent de les Tereses
45. L'església i convent de Monti-sion
46. La Sang
47. El monestir de Santa Clara
48. Capelletes de carrer
49. El santuari de Nostra Senyora de la Bonanova
50. El monestir de la Real
51. El Museu Diocesà
52. La creu mallorquina. Una peça singular de l'orfebreria mallorquina

V. El patrimoni civil

53. El castell de Bellver i les seves coves
54. El Palau de la Almudaina
55. La Llotja
56. El Consolat de Mar

57. El teatre Principal
58. Can Oleza
59. Can Berga
60. Can Morell (Solleric)
61. Can Balaguer
62. Els patis de les cases de Palma
63. Els enteixinats medievals a les cases de Palma
64. El baluard del Príncep
65. La sèquia d'en Baster
66. El teatre Mar i Terra
67. La col·lecció del cardenal Antoni Despuig
68. L'Auditorium de Palma
69. El castell de Sant Carles. Museu Militar
70. Les possessions del terme de Palma
71. La possessió desapareguda de Son Mosson Nou

VI. La casa reial de Mallorca

72. Jaume I de Mallorca, als vuit-cents anys del seu naixement
73. Jaume II de Mallorca
74. Sanç I de Mallorca
75. Jaume III de Mallorca
76. Jaume IV de Mallorca
77. L'escut d'armes dels reis de Mallorca
78. Sança de Mallorca, reina de Nàpols
79. Felip de Mallorca, príncep de la pobresa
80. Santa Elisabet d'Hongria
81. El còdex conegut com el dels *Reis de Mallorca*

VII. Personatges històrics

82. En Carroç, primer almirall de Mallorca.
83. Ramon Llull
84. L'almirall Antoni Barceló i Pont de la Terra
85. Els herois Cabrit i Bassa
86. El comte Mal. Entre el mite i la història
87. El marquès de la Romana

88. Sant Alonso Rodríguez
89. Santa Catalina Tomàs
90. Pere Borguny
91. El cartògraf Felip Bauçà
92. L'ebenista Adrià Ferran
93. G. M. de Jovellanos a Palma
94. Frederic Chopin i George Sand a Palma
95. Santiago Rusiñol a Palma

VIII. Institucions ciutadanes

96. Els hospitals medievals a Palma
97. L'Estudi General Lul·lià
98. Els títols nobiliaris del Regne de Mallorca
99. Tertúlies i els primers casinos a Palma. El Círculo Mallorquín
100. La Societat Arqueològica Lul·liana

IX. Festes i costums

101. La festa de l'Estendard o de la Conquesta
102. Sant Sebastià, patró de Palma
103. La Immaculada Concepció, patrona del Regne de Mallorca
104. La festa del Corpus
105. La Mare de Déu d'Agost
106. Les festes de Nadal a Palma
107. Alguns costums nadalencs
108. El cant de la Sibila
109. La Fira del Ram
110. Llegendes de Palma

I. LES PLACES I ELS CARRERS

1. Evolució urbana de palma (s. II a.C. al s. XX)

Hom considera la ciutat romana fundada cap al 123 a.C. com el bressol de la ciutat de Palma. El seu disseny fou igual al d'altres fundacions romanes de l'època, les quals es configuraven a partir de dos eixos en creu. Per al cas de Palma, els carrers de Sant Roc i el de l'Estudi General Lul·lià correspondrien a aquests dos eixos principals a partir dels quals es desenvoluparia un entramat de carrers en forma de graella. Les dimensions d'aquesta ciutat correspondrien a l'actual barri de l'Almudaina.

Palma romandria amb les dimensions romanes fins al segle XI, moment en què es canalitzà l'aigua provinent d'una font situada a uns sis quilòmetres de la ciutat, a prop d'on avui es troba la Universitat de les Illes Balears. Aquesta canalització es féu mitjançant una sèquia (la sèquia de la Vila), que arribava a la ciutat per la seva part més alta (l'actual carrer de Sant Miquel) i finia al palau dels visirs (palau de l'Almudaina). Des d'aquesta sèquia principal sortien ramals laterals, els quals s'encarregaven de repartir l'aigua per les diferents zones de la ciutat. Fou precisament aquesta extensa xarxa hidràulica el que condicionà decisivament la morfologia urbana de Madina Mayurqa, la qual s'expandí més enllà dels límits de la ciutat romana i donà lloc al gran recinte emmurallat, base de la Palma històrica actual.

Llevat del cas excepcional del barri de Santa Catalina, ubicat al camí de Portopí, del segle XII fins al segle XX, les actuacions urbanístiques se centraren a l'interior dels murs de la ciutat. A finals del segle XIX, coincidint amb una forta embranzida demogràfica i industrialitzadora, s'aprovà l'esbucament de les murades de Palma (1895). Aquesta aprovació, al mateix temps, exigia, abans de fer efectiu l'enderroc, redactar un projecte general d'eixample que ordenàs urbanísticament la ciutat extramurs. El 1896, l'Ajuntament de Palma convocà el concurs i s'elegí el projecte de l'enginyer Bernat Calvet Girona. Calvet articulà l'eixample en forma de gran corona circular que abastava tot el contorn de la ciutat antiga, des del Jonquet fins al Molinar. Malgrat l'antecedent immediat de l'antic barri extramurs de Santa Catalina, que havia mostrat una forta embranzida urbanitzadora a partir d'una ordenació del territori mitjançant quadrícules –el mateix sistema emprat per urbanistes com Cerdà a Barcelona, o Castro a Madrid– Calvet proposà un traçat inspirat en el Pla Haussmann de París, el qual es configurava a partir d'una xarxa de vies radials –les principals de les quals no serien sinó els antics traçats dels camins que es comunicaven amb les diferents viles de la Part Forana– i de ronda que, segons l'enginyer, s'adaptava millor a la morfologia urbana del centre històric.

Per altra part, Calvet, a pesar de ser conscient que més prest o més tard s'hauria d'intervenir a la ciutat històrica, no hi va projectar cap actuació. Aquesta fet propicià que al llarg de la segona dècada del segle XX arquitectes com Jaume Alenyà, Francesc Roca o Gaspar Bennàzar, presentassin avantprojectes i projectes amb la finalitat de donar resposta als problemes que s'anaven agreujant al centre històric, especialment les qüestions referides al trànsit i les vies de comunicació.

El Pla Calvet s'executà molt lentament —el 1940 una part important de l'eixample estava encara sense urbanitzar—, fins al punt que el 1941, l'arquitecte Gabriel Alomar Esteve en va haver de fer una revisió. La Palma actual és deutora del Pla Calvet, car ha marcat les successives actuacions urbanitzadores de la història contemporània de la nostra ciutat.

Per encàrrec de l'Ajuntament de Palma, el 1916, Gaspar Bennàzar redactà un Pla general de reforma de Palma que, encara que s'aprovà el 1917, no s'arribà a dur a terme. Fruit d'aquest, emperò, la iniciativa privada projectà la Ciutat Jardí (1921), al Coll d'en Rabassa, concebuda com a balneari o *garden-city*, seguint els plantejaments sorgits d'Anglaterra. Uns anys més tard, seria l'antiquari eivissenc Josep Costa i Ferrer el promotor de San Antonio de la Playa, a Can Pastilla.

El 1940, l'Ajuntament de Palma va convocar un concurs a nivell estatal per a la redacció d'un Pla d'ordenació urbana de Palma. Fou Gabriel Alomar Esteve qui el va guanyar. La reforma del Pla Alomar es canalitzava a partir de dotze actuacions parcials, totes encaminades a resoldre qüestions estètiques, higièniques i, sobretot, de circulació i comunicació. La pedra angular del projecte consistia a ampliar vies existents, i a fer-ne de noves, les quals s'havien de prolongar dins la ciutat històrica i havien de confluïr en un centre articulador als voltants de la plaça Major. Malgrat que a l'eixample Alomar mantingué l'estructura viària de Calvet, hi introduí dues vies noves i cabdals per al trànsit de la ciutat: la via de Cintura i el passeig Marítim.

L'execució del projecte de reforma número 1 del Pla Alomar suposà la creació de l'avinguda de Jaume III. També es dugueren a terme algunes reformes més, com la número 12, a l'entorn de Can Verí, però les actuacions projectades per Alomar a la ciutat antiga no s'executaren en la seva totalitat. Cal dir que Alomar respectava les zones monumentals de Palma, encara que no considerava la ciutat històrica com una zona unitària des del punt de vista arqueològic i de protecció. Aquest fet provocà la protesta d'alguns sectors o bé incrementà la sensibilització cap a la conservació patrimonial urbana.

La forta embranzida urbanitzadora de Palma, la qual reclamava constantment més solars per a construir, traspassà l'anell de la via de cintura com a límit urbà. Aquest fet provocà que s'hagués de revisar el Pla Alomar, per la qual cosa el 1963 els tècnics municipals redactaren un Pla general d'ordenació

urbana, el qual es perllongava cap a la platja de Palma i Cala Major. Deu anys més tard es tornà a tenir la necessitat de corregir les deficiències del Pla de 1963. Aquesta revisió suposà la redacció d'un nou pla urbanístic conegut com el Pla Ribas Piera, ja que el féu el catedràtic d'Urbanística Manuel Ribas Piera. Aquest nou pla donava resposta al boom turístic que s'esdevingué durant aquells anys, fenomen que havia desbordat l'expansió urbana i trencat tots els pronòstics.

El Pla Ribas Piera va vigir fins el 1985, moment en què s'aprovà el nou Pla general d'ordenació urbana –el PGOU–, redactat per un equip de tècnics dirigits per Manuel Cabellos. Segons Miquel Seguí Aznar, aquest pla “es fonamentava en una reducció del creixement de la ciutat i les dimensions dels edificis, i també en una distribució homogènia dels equipaments i serveis”. En aquest nou pla es posa especial cura a prendre mesures de conservació i rehabilitació de la ciutat antiga incorporant-hi diversos plans especials –PERI– a zones concretes de Palma com el Puig de Sant Pere, la Calatrava, la Gerreria... Aquestes mesures han permès conservar millor el patrimoni historicoarquitectònic de la ciutat, malgrat que, a vegades, no s'hagi pogut evitar la desaparició o la modificació d'importants peces arquitectòniques com foren el teatre Balear, l'edifici Lluís Segura, cases d'arrel gòtica... És per això que actualment l'Ajuntament de Palma prepara una revisió del PGOU, per a donar millors respostes a les necessitats actuals.

2. La plaça de Cort: epicentre de la vida palmesana

A totes les ciutats hi ha un lloc en el qual els seus ciutadans es reuneixen davant d'esdeveniments importants, bé sigui per manifestar-se, per celebrar actes solemnes, per reunir-se en senyal de dol... A Palma aquest lloc l'ocupa la plaça de Cort.

Aquest solar està comprès entre els carrers de Colom, Cadena, Palau Reial, i s'allarga fins a la intersecció del carrer de Jaume II, la costa d'en Brossa i la de Sant Domingo. Antany la plaça de Cort estenia els seus dominis fins al carrer de l'Almudaina i la plaça de Santa Eulàlia. La seva planta sempre ha dibuixat una traça irregular que s'ha anat configurant al llarg del temps. El nom de Cort fa referència a les cúries o corts que tenien els magnats o porcioners de l'Illa. Aquestes corts eren les escrivanies de la baronia de Lloseta, del paborde de Tarragona, del Tremp, del Pariatge... totes elles ubicades a la plaça.

Si ens remuntam a la fundació de la ciutat de Palma, en època romana, s'ha d'assenyalar que la plaça de Cort no pertanyia a l'entramat urbà de l'urbs, ja que se situava fora de les muralles. Hi ha unanimitat entre els historiadors en afirmar que la muralla del recinte del barri de l'Almudaina, és a dir la ciutat romana, passava pel mig de la illeta de Cort i es dirigia cap al carrer del Palau Reial, a l'altura de la seu del Consell de Mallorca. En aquest punt hi havia una porta l'aspecte de la qual devia ser similar al portal que encara es conserva al carrer de l'Almudaina. Per tant, en aquesta època, l'espai que avui ocupa la plaça de Cort devia ser un lloc similar al que van ser Ses Enramades per als nostres avis, és a dir un solar ampli situat fora d'una de les portes de la ciutat i que servia com a punt de reunió i partida per als viatgers i comerciants que anaven i venien de diferents punts de l'Illa. Algun porxo, hostel o quadra degueren ser les úniques construccions existents.

El segle X, Mallorca va quedar incorporada a Al-Andalus, i la ciutat va deixar de denominar-se Palma per convertir-se en Medina Mayurqa. En un primer moment les muralles de la ciutat islàmica es varen circumscriure a les ja existents d'època romana, i per tant la ciutat va haver de créixer gradualment fora dels seus murs. Amb la tesi doctoral de l'arqueòloga Magdalena Riera, es va concloure un llarg debat historiogràfic sobre quants varen ser els successius recintes emmurallats que va tenir Palma al llarg de la seva història, i quin va ser el seu emplaçament exacte. Riera va apuntar el període de taifes (1015-1078), concretament l'època del darrer taifa sobirà de l'illa, Nasir al-Dawala, com el moment en el qual es va aixecar un tercer anell emmurallat a la Ciutat. Un tercer anell que va abraçar un solar extensíssim i que coincidiria amb l'actual centre històric de Palma. Quan Jaume I, el 1229, va albirar per primera vegada Medina Mayurqa es va trobar amb aquest tercer recinte emmurallat. En quedar la plaça de Cort inclosa dins les noves muralles de la ciutat es degué convertir en una zona important. És cert que coneixem poques coses de la vida quotidiana de la Palma islàmica en general i de les activitats que hi havia a Cort en particular. En canvi sí que sabem que després de la conquesta de 1229 Cort es va convertir en el centre neuràlgic de l'urbs. Allà es varen concentrar les activitats comercials, viàries, administratives, jurídiques i religioses. El primer govern del Regne, constituït a finals del segle XIII, va escollir l'hospital de Sant Andreu (situat al lloc on avui es troba la biblioteca de Cort) com a seu institucional. Aquest hospital havia estat fundat (1232) pel comte del Rosselló,

Nunó Sanç i va ser propietat definitivament dels jurats del Regne en 1343, moment en què el rei d'Aragó Pere el Cerimoniós, els va donar l'hospital i una casa adjacent que havia estat dels cavallers de l'orde militar de Sant Jordi. El solar que ocupen aquestes dues propietats pot considerar-se l'origen nuclear del que posteriorment es convertirà en la Sala, és a dir, la casa de la Universitat del Regne –compartida pels jurats i pel Gran i General Consell–, més tard reconvertida en Ajuntament de Palma.

Encara que ara pugui semblar estrany la plaça de Cort va ser un actiu centre comercial. Per les ordenances dictades per Jaume II sabem que s'hi venien la fusta, les canyes, fil, cotó, draps, sedes... també hi exercien les seves activitats comercials els mercaders, especiers i quincallers. El mercat de Cort estava complementat amb la venda d'altres productes a l'actual plaça de Santa Eulàlia. Un episodi important en la configuració de Cort va ser la construcció, el segle XVII, de l'actual façana de l'Ajuntament, que es convertí en el retaule major de la plaça, tenint com a predel·la el banc “des vagos” o “des si no fos”. L'aspecte d'aquest espai públic es va mantenir invariable fins al segle XIX. La desamortització de Mendizábal (1831), va permetre guanyar amplis solars per a la ciutat. Per primera vegada la morfologia urbana de la ciutat medieval cedia a plantejaments urbanístics moderns. Aquests es varen començar a executar durant el regnat d'Isabel II. A Palma varen sorgir nous carrers i places. En el cas concret de Cort, aquesta va veure millorar els seus accessos gràcies a la creació de dues noves vies: el carrer de Colom i el de Conquistador. Finalment, a començaments del segle XX (1921) la illeta de Cort es va enderrocar, amb la qual cosa s'ampliava la plaça. Fa unes dècades es va tenir l'encert de sembrar una majestuosa olivera mil·lenària en un lateral, la qual ha aconseguit desviar part del protagonisme exclusiu que tenia la façana de la Sala. De fet, la nostra olivera s'ha convertit en l'arbre més fotografiat de la ciutat.

3. El passeig del Born

Els orígens

És, el passeig del Born, un dels espais urbans més estimats pels palmesans. És veritat que el Born ja no és el que va ser, Palma tampoc. Els de la meua generació ja no hem conegut les èpoques daurades que ha tingut aquest espai urbà al llarg del temps. Les persones més grans encara tenen un viu record d'aquell passeig ple de vida en la qual tot Palma –la d'abans– es reunia els capvespres caminant de dalt a baix, o quedaven al cafè Born –després Miami–, a la Granja Reus o a Can Tomeu. Aquest passeig és el mateix on es reunien els nostres besavis i rebesavis per veure els turmells de les jovenetes que pujaven al tramvia o on construïen efímers arcs de triomf engalanats fastuosament per rebre Isabel II, Alfons XII, o el General Weyler. I és que el

Born ha estat durant diversos segles l'epicentre de la vida lúdica de la nostra ciutat.

La seva història es remunta a una època en què era el fons d'una cala que arribava, almenys, fins al Teatre Principal. Amb el pas dels segles es va convertir en la prolongació del torrent de sa Riera, que prové de Puigpunyent, i que penetrava als murs de la ciutat a través d'una obertura –la Porta Plegadissa– continuava per la Rambla, carrer de la Unió, fins a arribar al Born. Des d'època islàmica, la Riera va dividir la ciutat en dos grans espais, comunicats per ponts i guals. Les restes d'un d'aquests ponts poden ser vistes als aparcaments subterranis de l'avinguda d'Antoni Maura. A més d'un ens hauria agradat veure aquest curs amb els seus ponts, que, com si tractàs d'una cicatriu, anava recorrent el cor de la ciutat. Però el cert és que als palmesans de l'edat mitjana i dels segles immediatament posteriors, no els feia gens de gràcia tenir un torrent dins els murs de la seva ciutat. Això era degut principalment a les inundacions ocasionades per les pluges torrencials, que en algunes ocasions provocaren gran nombre de morts –el 1403 varen morir unes cinc mil persones segons la nota al marge d'una pàgina notarial de l'època– i desperfectes a les cases; també, la Riera era un focus de brutícia i de males olors. Jaume II de Mallorca, ja al seu dia, havia projectat desviar el curs de sa Riera fora dels murs de la ciutat, encara que finalment no es va dur a terme. No va ser fins a 1613 quan es va aconseguir que començassin les obres de desviació del torrent fora del recinte emmurallat. Una vegada obert el nou curs exterior, ompliren amb terra la part del torrent que discorria intramurs, la qual cosa va produir l'aparició d'una gran esplanada al Born –també en altres trams com va passar a la Rambla. El desviament del torrent no es degué calcular bé, ja que el 1618 unes fortes pluges varen fer que l'aigua baixàs amb gran força i trencàs el colze que la desviava cap al lateral de la ciutat, tornant així al seu antic curs. El caos i la desesperació es varen tornar a apoderar de la ciutat. Si s'observa el plànol que va realitzar Antoni Garau el 1644, es pot veure com ja s'havia tornat a recobrir el curs del torrent i s'aprecia molt bé l'ampli solar que avui ocupa el Born. Aquest nou espai, a més de millorar considerablement la comunicació entre les dues parts de la ciutat, es va convertir en el centre de moltes celebracions lúdiques, que cal relacionar amb les pomposes festes barroques. Els cronistes, i no poques pintures de l'època, ens expliquen com eren les justes en què participaven els cavallers, vestits amb armadures lluints i elms decorats amb plomes de colors vius. Fins a aquell moment, la zona dels torneigs havia estat el Born de Santa Clara (el topònim "Born" fa referència a l'extrem de la llança utilitzada pels cavallers com a arma de combat), ubicat als voltants del convent de les clarisses. Aquest, era un lloc molt més petit i estret que no permetia les demostracions espectaculars del barroc. Ara amb la nova gran esplanada, envoltada de terrasses i balcons, convertits en miradors privilegiats de les justes i desfilades que s'hi succeïen, el nou Born, es va convertir en epicentre de la Palma lúdica. Una de les coses curioses del Born és que en el costat pertanyent al barri de Santa Creu trobam una sèrie de cases senyoriales pertanyents a la noblesa més destacada: Can Tomàs des Pedrís des Born, Can Quint, Can Desbrull (desapareguda, al solar de la qual Gaspar Bennàzar va construir l'edifici Born), Can Morell, Can Espanyol... Tots tenien entrada pel carrer de Sant Gaietà o Sant Feliu, donant l'esquena al torrent, més tard al Born. En canvi, l'altre costat estava ocupat per cases humils

pertanyents a la classe artesanal. El senyor Josep Ramis de Ayreflor deia que això es devia a dos motius: a l'origen mercader de la noblesa, i per tant era lògic que residissin a la vora pertanyent a la parròquia de Santa Creu, barri relacionat amb la mar; i perquè després de les grans inundacions, la vora de ponent havia estat la més danyada per les aigües torrencials, que havien destruït cases senceres, la qual cosa hauria permès la compra de solars grans per construir-se les cases senyoriales que hem esmentat. En definitiva, s'havia aconseguit treure el torrent fora de la ciutat. Al seu lloc quedava un gran espai erm que servia com a zona de festeigs, esbarjo i altres actes gens divertits, com les execucions públiques. Encara quedava lluny aconseguir el digne passeig que es va construir durant el segle XIX amb motiu de celebrar la proclamació de la princesa Isabel com a hereva al tron d'Espanya.

El Saló de la Princesa

Amb l'aparició del Born, després d'haver reblit el llit de sa Riera, i malgrat convertir-se en un nou espai públic i lúdic, el problema de salubritat no va desaparèixer: a l'estiu la gran esplanada era un espai ple de pols i a l'hivern un gran fangar. Per tant les queixes veïnals no varen cessar. El 1778 l'Ajuntament de Palma va decidir omplir el sòl amb esquerda. El 1805, trobam per primera vegada la denominació de "plaça del Born" i el 1822 comença realment a construir-se el que després es coneixerà com a passeig del Born. Aquell any es va sembrar una avinguda configurada mitjançant dues fileres d'arbres amb pedrissos amb respatler de ferro. El passeig tenia quatre entrades: una en cada extrem, i una en cada lateral. Tota la traça del passeig es va fer a partir del projecte de Tomàs Abrines. La mort de Ferran VII, el 1833, i la consegüent i transcendent decisió de reconèixer com a hereva al tron d'Espanya la seva filla, la princesa Isabel, va marcar un important episodi de la història d'Espanya, i també va significar un punt d'inflexió en el traçat i condicionament del passeig del Born. Tant el capità general com l'Ajuntament de Palma es varen veure amb el deure de dedicar un passeig a la princesa d'Astúries. Varen pensar en el Born i immediatament es va obrir una subscripció popular per poder costejar les obres. Els palmesans varen acollir amb il·lusió el projecte del nou passeig que varen anomenar el "Saló de la Princesa". Tomàs Abrines es va tornar a fer càrrec de les obres. El capità general va aconseguir que els carreus de l'antiga casa de la inquisició es reutilitzassin per dur endavant les reformes. El passeig es va allargar pels dos extrems. Per la part de dalt es va construir la famosa font de les Tortugues, dedicada també a la Princesa, i per la part de baix es va allargar i adesà, col·locant-hi una altra font formada per una columna truncada, amb uns recipients i una bomba que s'accionava a mà. Al llarg del passeig es varen posar uns pedestals amb hídries de ceràmica –substituïdes fa uns anys per unes de metall de menor excel·lència– i també es va ampliar el passeig amb tres carrers descrits a partir de quatre files d'acàcies. El projecte de l'època fa constar literalment que pel carrer del centre passejaria *la gent d'altura*, per un lateral els ancians i per l'altra *la gent humil*. És en aquest moment quan es col·loquen a les entrades dels extrems les famoses esfinxs, conegudes popularment com ses *Lleones des Born*, damunt grans pedestals. Aquestes figures varen ser esculpides en pedra de Santanyí per Jacinto Mateu. En els laterals dels pedestals encara es poden llegir les inscripcions de l'època que fan referència a Ferran VII, a la princesa d'Astúries, al capità general, el

senyor Juan Antonio Monet, a l'Ajuntament, autoritats i veïns de Palma en general. Conservam una imatge fabulosa del passeig d'aquesta època, gràcies al gravat que va realitzar Francisco Muntaner per al llibre, *Panorama Balear*, que va publicar Antonio Furió, el 1840. Al peu del gravat apareix la següent inscripció: "Vista del Borne o Salón de la Princesa". S'hi aprecien les esfinxs, les fileres d'arbres i l'enllumenat, constituït per uns fanals d'oli suspesos al centre del passeig. Passeig que era considerablement més curt que l'actual. Com ja s'ha assenyalat, també es va construir a l'actual plaça de Joan Carles I, abans Pius XII, la Font de les Tortugues. En un any va estar realitzada. La font-monument consisteix en una gran tassa circular del centre de la qual s'eleva damunt un pedestal un gran obelisc que descansa damunt quatre tortugues de bronze col·locades sota els seus vèrtexs. Remata el vèrtex superior de l'obelisc un ratpenat de bronze, símbol evolucionat de l'antiga cimera dels reis d'Aragó, que amb el temps va venir a formar part de l'adorn heràldic municipal. A una de les cares de l'obelisc es pot llegir la següent llegenda: "A la jura de la Princesa – Isabel Luisa – el – Ayuntamiento – de Palma- en XXIV julio – de MDCCCXXXIII". En aquesta època, el Born, a la part de les Tortugues, acabava amb un jardinet. El 1956, en època del batle Juan Massanet i a causa de la creació de l'avinguda de Jaume III, la font de les Tortugues va ser desplaçada uns metres per alinear-se amb el passeig del Born i la nova avinguda. Malgrat aquesta important remodelació de 1833, el Born no prendria l'aspecte que més o menys coneixem avui en dia, fins l'any 1863. El 1861, amb motiu d'aixecar el monument a Isabel II, es va pensar a prolongar el passeig fins a l'actual plaça de la Reina, projecte gens fàcil d'executar a causa del gran desnivell al terreny així com la necessitat d'alinejar moltes de les façanes dels habitatges existents. En conèixer les intencions urbanístiques de l'Ajuntament els veïns varen elevar enèrgicament les seves protestes al consistori palmès. Així va començar una llarga discussió entre els tècnics municipals i els veïns afectats, sobre on havia d'anar ubicat el monument d'Isabel II i de com s'havia d'executar el final del passeig del Born. El batle, veient que el problema no se solucionava, va decidir actuar. El 18 de març de 1863, al capvespre els palmèsans varen poder veure com un nombre considerable d'obriers anaven ocupant la zona. En una nit es va executar el més gruixat de les obres del passeig, va ser quan els palmèsans es varen inventar aquell conegut tornada dedicada al seu batle: "S'Alcalde Billón, que amb un vespre ha allargat es Born". Es tancava així un altre episodi: el de l'acabament del Saló de la Princesa.

4. La plaça de la Porta de Santa Catalina

La plaça de la Porta de Santa Catalina és una de les més representatives de la ciutat antiga, tant per la seva situació privilegiada, com per ser l'avantsala –amb la vistosa escultura de Dennis Openenheim– del Museu d'Es Baluard, que amb les seves terrasses converteix el visitant en sentinella de la badia.

La primera representació en la qual es pot apreciar l'espai que ocupa avui la plaça de la Porta de Santa Catalina, és al famós gravat de Palma realitzat el 1644. En l'esmentada representació apareix la ciutat del segle XVII a vista d'ocell: un tresor per a investigadors i erudits. En certa forma allà està representada una nova ciutat, encara no acabada en el moment de realitzar el gravat, que estrenava noves muralles d'imponents baluards. Aquesta Palma va ser la que va desterrar per sempre fora dels seus murs el curs del terrible torrent de la Riera. Aquesta transformació de Palma també va donar origen a la plaça de la Porta de Santa Catalina. Abans no havia deixat de ser una esplanada assilvestrada, convertida en un desgavellat traster al costat de les velles muralles medievals. Quan el 1578 es va acabar el baluard de Sant Pere l'antiga porta que servia per entrar i sortir en aquest sector de la ciutat, la porta medieval de Portopí, va desaparèixer engolida per la nova fortificació i se'n va haver d'obrir una altra, molt a prop del baluard, en la que és avui la plaça de la Porta de Santa Catalina. Així va ser com aquest racó oblidat va passar a convertir-se en el rebedor occidental de Palma. Allà s'unien la ciutat amb el raval de Santa Catalina i, per extensió amb les comarques de Ponent. El virrei Antoni Doms (1578-1582) va fer blasonar la porta amb les armes del seu llinatge, cosa que va provocar la protesta immediata dels Jurats de la ciutat. Això era a causa que els escuts que remataven les portes de les muralles estaven reservats exclusivament, d'immemorial, a l'heràldica del rei i a la del regne. Aquesta porta va ser substituïda el 1644 per una altra de nova, la qual es va col·locar més centrada a la cortina de la muralla. A l'esmentada porta – que es va denominar porta nova de Santa Catalina– se li va afegir, a la part que donava a la plaça, un cos de guàrdia. Alhora, a la part exterior, es va construir un pont de pedra de set arcs per poder salvar el desnivell del nou llit de la Riera. Part d'aquell mateix pont és el que es pot contemplar en l'actualitat. El frontispici d'aquesta nova porta es va blasonar, aquesta vegada seguint el

costum: un escut de pedra de dimensions considerables amb les armes del rei d'Aragó (avui conservat al Palau de l'Almudaina), flanquejat per dos altres escuts, aquests més petits, carregats amb les armes del Regne de Mallorca (un adorna la porta d'accés a l'Hort del Rei, mentre que l'altre està col·locat a la façana del Museu de Mallorca). Davall, una làpida deia: "REYNANDO LA MAGESTAD DEL REY DN PHELIPE IIII N.S. Y SIENDO VIREY Y CAPITAN GENERAL D. UISEPH PEREZ POMAR TORRES Y MENDOÇA ·Y· IURADOS DESTA CIUDAD NICOLAS TOGORES · FRANCISCO GARRIGA ·NICOLAS ARMENGOL · RAMON ESTADA· ANTONIO SOCIAS ·Y· MIGUEL FIOL ·SE ACABO ESTA PUERTA EN EL AÑO 1644" (aquesta també es conserva al Museu de Mallorca).

Així doncs, des de l'obertura de la porta de Santa Catalina, la plaça es va convertir en testimoni quotidià dels transeünts que anaven i venien dels barris mariners de Santa Creu i de Santa Catalina; o bé de pagesos provinents de les finques dels voltants, o de llocs més llunyans com Calvià, Andratx... Una plaça en constant moviment de persones i mercaderies, mentre els nins jugaven a bolles, nollits, feien rodar l'argolla per la capavallada, o s'apedregaven entre les diferents bandes juvenils.

La plaça, malgrat haver-se convertit en un lloc molt freqüentat, va continuar sent una esplanada de terra, a l'estiu governada per la pols i a l'hivern pel fang. Llegint un informe de 1871, un s'adona que la situació no havia canviat massa: "La plaza de la puerta de Santa Catalina, está formada, a excepción de uno de sus lados, por líneas de casas reducidísimas y de pésimas condiciones higiénicas, que hacen esté mirado como uno de los sitios más excéntricos, siendo así que por su situación especial está destinado a ser uno de los más concurridos de la ciudad, atendida la importancia que de día en día va tomando el barrio de Santa Catalina, con las numerosas construcciones que en él se hacen. Para conseguir que esta parte de población, vaya adquiriendo la importancia que está llamada a tener, debe reformarse dicha plaza, hoy sin objeto alguno, y convertirla en espaciosa calle de 16 metros de anchura, que variando por completo la irregular figura que actualmente tiene, mejore el ornato de aquella parte de población, y dé mayor valor a los edificios en ella existentes." Aquest informe, per qüestions pressupostàries, no va tenir massa repercussió a la plaça. Ja el segle XX, després de la Guerra Civil, l'Ajuntament de Palma va decidir canviar el nom de la plaça i denominar-la "Jinetes de Alcalá", en record del grup d'oficials de l'Exèrcit, que a Palma varen encapçalar, al costat dels falangistes, l'alçament militar del trenta-sis. Es va encarregar a la Comissió d'Obres i Reforma Interior un projecte d'urbanització de la plaça. El disseny va ser projectat per l'arquitecte municipal Enric Juncosa, en la memòria del qual es pot llegir: "Con el fin de que desaparezca el estado salvaje en que se encuentra esta plaza, se proyecta su urbanización por medio del establecimiento del pavimento de las vías circundantes y al trazado de un sencillo jardín [...] En el centro de este jardín y en memoria de los titulares de la plaza, se proyecta un sencillo obelisco rodeado de un pequeño estanque con el fin de que además de su aspecto decorativo tenga el fin práctico de proveer de agua a los vecinos de aquella barriada." Aquest projecte sí que es va executar. Uns anys més tard el Pla Alomar va modificar un dels laterals, amb la intenció d'allargar les façanes del passeig Mallorca fins a la plaça.

Amb el retorn de la democràcia, en temps del batle Ramon Aguiló, es va recuperar el nom tradicional i es va retirar la placa que commemorava als Jinetes de Alcalá. El 2010 es va fer la remodelació integral de la plaça, es va retirar l'obelisc –el dels Jinetes de Alcalá–, es va afegir nou mobiliari, noves escultures, es va canviar el paviment... L'anhel dels antics, i actuals, habitants de Palma de dignificar la plaça ja és una realitat.

5. La porta de Portopí, al puig de Sant Pere

Entre les restes medievals del carrer de la Pólvora, adjacents al baluard de Sant Pere, destaquen les restes de la porta medieval de Portopí, i els vestigis de la casa d'armes que la flanquejava. L'evolució d'aquest extrem de la ciutat antiga ens ajuda a entendre la història urbana de Palma.

Quan a finals del segle XI, els musulmans de Medina Mayurqa varen decidir construir un nou recinte emmurallat a fi d'ampliar considerablement la Palma romana, varen colonitzar la part occidental del torrent de la Riera, incloent un promontori, que des del segle XIII seria conegut com el puig de Sant Pere. En aquesta part occidental de la Riera, la nova muralla musulmana no arribava fins a la mar, cosa que sí que passava a la part alta de la ciutat (del palau d'Almudaina fins a l'actual baluard del Príncep). D'aquella època es conserva la porta que avui coneixem amb el nom de la Gabella de la Sal, que comunica el carrer de la Mar amb la plaça de la Reina. Per tant, l'extens solar que queda emmarcat entre els actuals carrers de la Mar i Apuntadors, ascendint fins a la part posterior del carrer de Sant Pere cap a la mar, durant la dominació musulmana va ser una zona extramurs, un gran espai obert entre la mar i la ciutat. Aquesta zona –que a partir de 1229 va ser denominada com a Ribera de Mar– era travessada d'est a oest pel camí de Portopí, camí que durant segles havia comunicat la ciutat amb el port natural. També s'hi varen ubicar les noves drassanes musulmanes que en època cristiana continuarien sent utilitzades i de les quals conservam el topònim.

Segurament, si es desmuntassin les cases de la part meridional del carrer dels Apuntadors encara es trobarien les restes d'aquesta muralla musulmana que remuntava fins a les restes que ara s'han restaurat adossades al baluard de Sant Pere. Aquest perímetre emmurallat va persistir aproximadament fins el 1300, moment en què Jaume II va iniciar una política de reordenació urbana que es coneix com les *Ordinacions*. Va ser llavors quan es va decidir avançar la muralla fins a la vora de la mar i el que fins a aquell moment havia estat el camí de Portopí, es va convertir en el carrer de Sant Pere i que a la seva part més alta es va construir una porta per poder continuar utilitzant el vell camí que unia la ciutat amb el port natural de Portopí. D'altra banda, la llenç de muralla musulmana que arrencava des de la porta de la Gabella de la Sal i ascendia pel Puig de Sant Pere va perdre la seva funció defensiva, per la qual cosa a poc a poc va anar sent engolida pels nous habitatges que es varen anar construint damunt. Les restes arquitectòniques medievals que es varen restaurar el 2010 no són sinó vestigis d'aquell procés urbanitzador, és a dir, restes de l'antiga muralla i restes d'aquells habitatges medievals construïts a partir del segle XIV. Es diu que entre aquestes restes es troba una torre pertanyent a la muralla musulmana, però tant les dades arqueològiques com els documentals apunten més aviat que es tractaria de l'antiga casa d'armes que flanquejava la porta de Portopí.

Aquesta porta, que també es va conèixer com porta de Santa Catalina, s'articulava a partir d'un arc de mig punt dovellat, a la part de la mar flanquejada per una poderosa torre –desapareguda– que es pot veure en algunes pintures del segle XVII on es representa la façana marítima de Palma. Aquesta torre va ser utilitzada durant molt temps com a magatzem de pólvora,

això explica el nomenclàtor del carrer limítrof. Aquesta cantonada de la porta de Portopí va ser desfigurada a partir de la construcció de la muralla dels baluards. El primer a construir-se va ser el de Sant Pere i, com va succeir amb la majoria de portes medievals, la de Portopí quedà condemnada per la nova fortificació. Al seu lloc es va construir una nova porta, ubicada a l'actual plaça de Santa Catalina, el pont de la qual encara es conserva.

Les pintures que representen escuts medievals trobades al llenç de la muralla medieval són de considerable interès. Per la seva traça i disseny no hi ha dubte que varen ser realitzades el segle XIV. Les originals es conserven dipositades al Castell de Bellver, mentre que al lloc de la troballa es varen realitzar unes rèpliques en ciment, les quals no reproduïen els colors de les originals. Es tracta d'un fris corregut en el qual s'alternen tres escuts diferents de diferents mides. El més gran està carregat amb les armes del rei d'Aragó. El segon i tercer escuts porten carregades les armes d'algun llinatge que no s'acaba d'identificar, encara que no és aventurat pensar en el nom d'alguna reina. Per tant, les dimensions dels escuts respondrien a una representació jeràrquica: primer l'escut del rei; el segon, el llinatge al qual pertany la reina i el tercer –el més petit– les armes personals de la reina.

En definitiva ens trobam davant les restes de la muralla musulmana del segle XI, les restes de l'antiga porta de Portopí, amb la seva casa d'armes adjacent, i com a teló de fons el majestuós baluard de Sant Pere, poderós guaita de la badia de Palma.

6. El passeig de les Quatre Campanes

Si un es passeja pel carrer de Jesús, concretament a l'altura de la intersecció amb el carrer de Lluís Vives, es trobarà amb uns bancs de pedra semicirculars que flanquegen el carrer. Aquests bells bancs són l'únic testimoni que ens queda del que al seu dia va ser el primer passeig que hi va haver "fora porta", és a dir, a la ciutat extramurs, que va ser conegut durant més d'un segle com el passeig de les Quatre Campanes.

En altres temps, sobretot a partir del segle XVIII, es va anar posant de moda a Palma passejar amb carrossa, "òmnibus" o amb les clàssiques "galeretes" senyorials. Contràriament al que es pot pensar, era costum que aquestes carrosses fossin tirades per muls i no per cavalls. A aquells se'ls tallava la coa

per diferenciar-los dels muls destinats a les tasques del camp. Aquests passeigs amb carrosses es varen anar convertint en una excusa per ostentar. I per això es començà a decorar aquests carruatges de forma pomposa i monumental i s'arribà a convertir-los en autèntics objectes artístics. Tant va ser així, que quan els cotxes de motor a explosió varen anar substituint els tirats per muls, els fragments més artístics d'aquestes carrosses es varen poder continuar admirant a les parets de més d'una finca campestre. Josep M. Tous i Maroto definia aquests cotxes "como gigantescas bomboneras montadas sobre inconmensurables muelles y alto rodaje, acomodado el auriga en el empingorotado pescante y el lacayo de pie en la parte trasera del coche, sobre una plataforma dispuesta al efecto y vestido con la galoneada librea con los escudos de la casa." Per dins també eren ricament decorats amb pintures, daurats i seients capitonats de vellut carmesí. Els passeigs podien començar en el Born. L'admirat Bartomeu Ferrà, explica en les seves memòries que, de nin, veure els passeigs de carrosses era com anar al cinema. Aquestes s'aturaven davant Can Bartola, una gelateria que estava situada al Born, i allà els criats d'honor saltaven de les calesses i entraven a l'establiment per treure vasos de gelat i servir-los a les senyores que esperaven dins el cotxe.

Però a part d'aquests passeigs per dins de la ciutat, era costum traspasar les portes de les muralles per fer un volt pel camp. L'antic curs de la Riera –Born i Rambla– servia de via per sortir de la ciutat, a través de la porta de Jesús: "aquellas 'galeretes' que al pasar, con toda la familia dentro, bajo la tiznada bóveda de las viejas puertas de la ciudad, a trote largo las cuatro mulas encampanilladas, levantaban un ciclón de armoniosas resonancias que eran como el eco alegre de la bonhomía y del bienestar característicos de una época exenta de grandes preocupaciones."

Sabem que cap a l'any 1740, a iniciativa de José de Vallejo, capità general, es va arreglar el camí exterior de la porta de Jesús, amb la clara intenció de fer un passeig, prolongació exterior de la Rambla. Es tractava del camí que comunicava Palma amb el convent franciscà de Jesús. El 1783, a iniciativa del capità general Galcerán de Villalba –amb la col·laboració del cardenal Antoni Despuig– el passeig va cobrar l'aspecte definitiu. Es va anivellar el paviment, es varen sembrar arbres, es varen construir bancs que flanquejaven el passeig i en un dels laterals es va fer una vorera per als vianants. En l'encreuament de camins, de Jesús amb el del Tirador, es varen ubicar uns bancs corbs de pedra, l'adorn del quals va consistir en unes enormes hídries damunt sòcols. La forma de les hídries recordava –i de fet continua recordant– unes campanes, i per això els palmesans batejaren el passeig com el de les Quatre Campanes. Aquest finalitzava molt a prop del convent de Jesús en una esplanada que es coneixia com la placeta de Ca Donya Aina, on els cotxes giraven per tornar pel mateix lloc. El cardenal Antoni Despuig va encarregar, i va costejar de la seva pròpia butxaca, dues làpides que contenien una inscripció llatina al·lusiva al promotor del passeig. Estaven col·locades al principi d'aquest i cap al 1800 el seu estat de conservació ja era deficient.

Des de finals del segle XVIII fins a la primera meitat del segle XIX, aquest passeig es va convertir en el més freqüentat de la Ciutat, especialment per les famílies més benestants. Perquè un es faci a la idea, el 1787 Vargas Ponce va

comptar uns cent cinquanta carruatges de luxe que es passejaven per allà, provocant una gran polseguera. La primera meitat del segle XIX, la iniciativa de construir el cementeri de Palma a Son Tril·lo va produir una devaluació del passeig. De lloc d'esbarjo va anar tornant-se lloc fúnebre. Ferrà, en les seves memòries, reconeix que una de les impressions més fortes de la seva infantesa va ser el seguici d'homes que portava un mort a coll amb el bagul descobert "com la comitiva arribava a la Porta de Jesús, ja s'eren senyats amb veus altes, passant el Rosari de cap a les Quatre Campanes..." Per desgràcia, el 1932, el passeig va desaparèixer completament, en haver de realitzar-se els rasants que havien de permetre construir l'avinguda del Comte de Sallent i el carrer del Baró de Pinopar. Avui el passeig de "ses Quatre Campanes" només el podem contemplar a través de les fotografies i les pintures de l'època... i aquells versos d'*Enyorança* de Joan Alcover: "Pensaments qui volen com a caravanes / de fulles empeses pels mateixos vents, / si fossen visibles els meus pensaments, / passar els veurien les Quatre Campanes..."

7. El barri del Jonquet

El 1964, la major part del nucli antic de Palma va ser declarat Conjunt Històric i està inscrit en el Registre de béns d'interès cultural. El 1981, també es varen inscriure en l'esmentat Registre els molins fariners del carrer de la Indústria. El 2009 es va declarar la barriada del Jonquet Bé d'interès cultural, un nucli històric que mereix tota la cura dels palmesans i les seves institucions.

La barriada del Jonquet forma part, des dels seus orígens, del barri de Santa Catalina. Fins pocs anys després de la conquesta de 1229, aquesta zona només era un camí, el de Portopí, que comunicava la ciutat amb el ponent mallorquí. També es té documentat un cementeri jueu ("es fossar des jueus") que degué estar ubicat a l'actual desembocadura de la Riera, a l'altura del baluard de Sant Pere. Amb el Repartiment que va fer Jaume I amb els magnats, els terrenys que ocupen actualment el barri de Santa Catalina varen quedar inclosos dins la baronia del bisbe de Barcelona, encara que una part important de la barriada del Jonquet va quedar exclosa d'aquesta jurisdicció en donar ordre, el mateix rei Jaume I, que la zona maritimoterrestre del barri fos zona comunal. Els ermitans varen ser els primers pobladors de la zona i aviat varen construir un eremitori –als voltants de l'església parroquial de Sant Magí– que ràpidament es va convertir en asil d'orfes. El centre era conegut com l'"Hospici dels Òrfens". Cap a 1343, el ric mercader Ramon de Salelles, complint una promesa, va fundar l'Hospital de Santa Catalina, que batejà el nou raval que s'anava creant en aquesta zona extramurs. També durant aquesta

centúria es tenen documentats els primers molins del Jonquet. El 1460 l'Hospital de Santa Catalina es va traslladar a l'Hospital General i quedà l'"Hospici dels Òrfens" com a centre aglutinant del barri. Precisament, és en aquesta època quan es degué començar a expandir el barri per la part del Jonquet, concretament per "es Terror", que és la zona del teatre Març i Terra.

És Jonquet, topònim que fa referència al lloc on neixen els joncs, se situa sobre una plataforma que descriu un lleuger pendent ascendent cap a la mar fins a arribar en uns penya-segats –que fins a la dècada dels anys 60 precipitaven cap a la mar– avui convertits en talussos que apunten als jardins del Passeig Marítim. El límit de la barriada el marquen el carrer de Sant Magí, la via Argentina, el carrer de Monsenyor Palmer i el passeig Marítim. Entre els segles XVII i XVIII el barri es va parcel·lar per primera vegada, cosa que va provocar que s'anàs configurant la seva singular morfologia urbana. Aquesta es va formar a partir del carrer de Sant Magí, del qual varen anar sortint carrerons irregulars i estrets, alguns per als vianants, i que s'articulaven formant petites places. Aquesta descripció de l'entramat urbà s'ha mantingut fins avui. El barri va ser ocupat sobretot per mariners, encara que també hi havia moliners i corders.

La imatge més típica del Jonquet és aquella on apareix el penya-segat coronat pels molins de vent fariners. Els dibuixos i fotografies sobre això són innombrables. Si un mira plànols antics arriba a comptar fins a nou molins que recorren l'*sky line* del Jonquet. Els noms d'alguns d'ells han perviscut fins avui: "en Gelós", "la Garriguera", "en Budellet", "d'en Carreres", "Nom de Déu" i "d'en Garleta".

Una altra imatge lligada a la barriada del Jonquet són els seus rentadors, antigament ubicats a la desembocadura de la Riera i que a finals del segle XIX es va desplaçar uns metres al costat d'un escar –avui convertit en lloc de lleure– i es construï un edifici municipal per a millorar el servei.

Un altre edifici singular és el teatre Març i Terra. Els seus orígens es remunten a 1898, moment en el qual es va fundar la societat recreativa, però el 1900 es va convertir en una societat de socors mutus que tenia com objectiu exercir la beneficència. Alhora la societat tenia un caràcter lúdic i instructiu. Disposava d'un teatre, biblioteca, s'organitzaven conferències. El 1906, la comunitat de Germanes Franciscanes va establir una casa bressol a la planta baixa. El 1907, la Congregació Mariana, dirigida llavors per Antoni Massot, va llogar els locals del Mar i Terra per poder dur a terme les seves activitats amb els joves: obres de teatre, tallers, conferències... El 1916, l'edifici va passar a ser escola nacional per a nins i a partir de 1935 va ser denominat Col·legi Públic Jaume I. Aquest edifici va ser el primer de la zona a ser destinat a lleure i cultura. Hi ha una llegenda al barri que explica que un dia Juli Verne va assistir al teatre, convidat per veure l'escenificació d'una de les seves obres. L'edifici va estar durant anys abandonat i decrepit. Va ser l'Ajuntament de Palma que el 2010 el va reobrir després d'una llarga restauració.

El Bahía Palace, hotel representatiu del boom turístic dels anys seixanta, l'Hostal Cuba, els aljubs, Can Figuerola, la ferreteria La Central... són altres

elements singulars del Jonquet que mereixen la nostra atenció. Si els nostres pares es varen divertir a Jack el Negro, la nostra generació a Babel's i voltants, ara els nostres fills tindran l'ocasió de poder passejar-se per una barriada que haurà millorat, això sí, sense perdre la seva fisonomia.

8. El barri del Terreno

El barri del Terreno ocupa una franja del litoral de la badia de Palma, al coster del bosc del castell de Bellver, flanquejat per la zona residencial de Son Armadans, Son Alegre i el barri de Portopí. Antigament el Terreno estava situat en dominis de reialenc, adscrits al castell de Bellver. El 1656 es va fer, al costat de la costa, sa Quarantena, avui convertida en jardí. Fins que es va construir el passeig Marítim, al costat d'aquest recinte de sa Quarantena, hi havia sa Pedrera, lloc d'on s'extreia pedra deixant així una esplanada, la qual cosa va permetre que posteriorment s'hi instal·lassin unes drassanes. La primera casa de què es té constància a la zona data de 1777 i es refereix a la que es va construir l'artista i naturalista Cristóbal Vilella, impulsor de la decoració a base de petxines marines i lligat pels seus treballs a la família reial espanyola. Precisament va ser a la mercè del rei que va poder adquirir el solar. Aquest edifici després va passar a la família Dezcallar i va ser conegut com a Son Catlaret. Un portal blasonat amb les armes reals i el topònim que dona nom al carrer són els únics vestigis que ens queden d'aquesta propietat. Segons el catedràtic Bartomeu Barceló, el barri del Terreno pren el nom de la finca que cap a finals del segle XVIII va ser del cardenal Antoni Despuig i Dameto. En aquesta finca volia el cardenal reunir les peces del seu magnífic museu, les quals finalment varen acabar dipositades a la finca de Raixa. Les cases predials del Terreno encara es conserven, molt modificades, i són conegudes actualment com Can Rubert o Natzaret, nom, aquest últim, que va sorgir el 1923 en convertir-se la casa en un col·legi que portava aquest mateix nom. Els seus jardins han estat recentment restaurats, amb l'excepció d'un racó molt degradat que està ocupat des de fa dècades per una discoteca. A la mort del cardenal Despuig (1813), la finca va ser venuda a Jaume Sitjar, que un any després la va vendre a Joana A. Vidal i Serra de Marina. A la mort de la senyora Vidal, el Terreno va passar als seus parents els Rubert, família que amb el temps va anar parcel·lant la finca, possibilitant la urbanització de la zona.

La mercè concedida pel rei al seu dia a Vilella, i segurament a Despuig, per posseir un solar en el reialenc de Bellver, va significar un precedent per al posterior procés urbanitzador de la zona. D'altra banda, el 1821, va aparèixer a Palma la febre groga, que delmà la població palmesana. Part de la gent que va tenir la sort de no contagiar-se'n es va instal·lar als costers del castell de

Bellver, cosa que provocà l'aparició d'un poblat provisional construït amb barraques de fusta. El material es va aconseguir talant els pins dels voltants i això va significar arrasar la major part del bosc de Bellver. Aquestes cabanes de fusta es varen tornar a ocupar el 1835, quan varen ocórrer a Palma uns moviments sísmics importants, que varen ocasionar que alguns veïns de la ciutat cercassin refugi allà.

D'altra banda, durant la segona dècada del segle XIX es va construir un camí nou (actual carrer de Joan Miró) que unia el barri de Santa Catalina, amb els castells de Bellver i Sant Carles, reemplaçant l'antic (actual carrer de Robert Graves, on es troba el pont del torrent Mal Pas, restaurat el 2010) tram del camí que unia Palma amb Andratx, i contribuint a millorar l'accés a la zona.

El 1835 hi va haver el primer intent d'urbanitzar la zona. Va ser la Societat Econòmica Mallorquí d'Amics del País, institució que va obtenir gran rellevància en el desenvolupament de Mallorca durant aquells anys, que va presentar un projecte a l'autoritat militar amb la consegüent sol·licitud dels permisos per dur a terme la urbanització al coster de Bellver. Recordem que aquesta zona havia quedat desbarborada anys abans amb motiu de l'epidèmia. Si bé el projecte va ser rebutjat per l'autoritat competent, el cert és que el 1840 el cronista Antoni Furió va escriure que "en vez de la pasajera permanencia que en él [El Terreno] hacían nuestros mayores vemos hoy levantarse a porfía, en su llanura, hermosas y cómodas casitas." De fet, entre 1838 i 1845, Joan Rubert, va edificar unes cases a la vora del mar, a la part de Can Barberà. A partir d'aquella època el procés urbanitzador va ser imparable, i s'arribà al cas que el 1859 al senyor Pedro Bonafé se li va donar permís per a construir trenta-quatre casetes. El 1886 es va posar nomenclatura als carrers. En la dècada dels anys vuitanta del segle XIX el barri ja presentava l'aspecte d'una petita població d'esbarjo. L'arxiduc Lluís Salvador diu que "amb les seves casetes pintades de blanc, groc i blau... sembla una petita ciutat", i Rusiñol afegeix que "és un cigne blanc del que cada casa en ve a ésser una ploma." En aquells moments varen anar apareixent diferents serveis: la farmàcia, botigues de queviures, el forn, la barberia... la bella església de Nostra Senyora de la Salut es va construir el 1870. Perquè un es faci una idea, el 1887, el Terreno estava constituït per 343 edificis, majoritàriament d'una sola planta. Diverses generacions de ciutadans varen tenir la sort d'estiuejar, o viure durant tot l'any, en aquest barri.

El Terreno a finals del segle XIX ja tenia l'aspecte d'un barri d'esbarjo. En aquella època la família Gomila, que tenia béns a les Antilles –hi passava llargues temporades–, es va construir una casa al Terreno per passar-hi les vacances. Els senyors Gomila varen decidir cedir a l'Ajuntament un espai pertanyent al seu solar perquè els seus fills, juntament amb altres nins conveïns, jugassin a l'ampla. Amb aquesta cessió, a més, es va millorar l'accés de les cases veïnes amb la carretera d'Andratx (avui carrer de Joan Miró) i fins i tot es va permetre construir al costat de la parcel·la d'esbarjo infantil, un "Bornet" per al gaudi dels adults. Aquest nou espai va ser conegut com "sa Placeta". Al cap d'uns anys la família Gomila se'n va anar definitivament a Santiago de Cuba i la seva casa, molts anys després, es convertí en la sala de festes Tito's. Alguns anys més va sobreviure "sa Placeta", la qual estava configurada per uns pedrissos entre els quals hi havia columnes que sostenien

unes hídries com les que hi havia al passeig del Born. Res no queda d'aquell espai. Avui, al seu lloc, trobam una plaça Gomila insulsa i trista, on només els terreners més majors poden reviure entre els seus records bromosos aquelles tardes estivals a "sa Placeta", a l'ombra del castell de Bellver. En aquesta mateixa plaça va viure un dels personatges més famosos que han habitat al Terreno: el pintor Santiago Rusiñol. Segons conta Lluís Fàbregas –terrener de pro– a les seves memòries *Estampas de El Terreno*, el pintor català va venir a Mallorca a conseqüència de l'èxit que va tenir l'artista Llorenç Cerdà a l'Exposició Universal de Barcelona. Cerdà va entaular amistat amb Rusiñol. El mallorquí va mostrar algunes teles de paisatges de Mallorca al pintor català, el qual en va quedar meravellat. Tant va ser així que Rusiñol va decidir visitar l'Illa. Així va començar la seva relació amb Palma. Onze anys després de l'Exposició Universal, Rusiñol, al costat de la seva esposa i filla, va arribar a Palma amb la intenció de quedar-hi. Tenia emparaulada una casa a la plaça Gomila, cantonada amb el que va ser el carrer del Nigul, "verdadera balconada mediterrània". Els de la meva generació hem conegut aquest lloc com el lúgubre carreró del "Xotis", que no té res a veure ja amb aquest racó idíl·lic de què ens parla Fàbregas. Realment aquesta casa havia de ser un petit paradís. Tant Rusiñol com la seva esposa i filla varen quedar encisats d'aquest lloc. De seguida es varen integrar a la vida del barri. El pintor català va arribar a ser membre permanent en la tertúlia "des Capellà Sec", autèntic parlament de la "república" terrenera. Assistien a aquesta tertúlia Pep Rover, Gabriel Alomar Villalonga, Francisco Escalades, Lluís Martí... entre d'altres. A casa dels Rusiñol va anar a viure el pintor Joaquim Mir. Tenien com a veïns el senyor Pinto, professor de piano, casat amb una germana del famós pintor Gaspar Terrassa, també terrener de tota la vida, amb qui Rusiñol va entaular una gran amistat. Maria Rusiñol, filla del pintor català, conta a les seves memòries que Terrassa era "altísimo, esbelto, distinguido. La barba blanca. Y sus ojos de azul clarísimo. En verano, vestía traje blanco y su aseo era tal, que, de haber existido detergentes ninguno de ellos hubiera podido competir con él. *Fou l'homo més net del món*". Certament, al Terreno tots els veïns coneixien l'exagerada mania del pintor Terrassa. Es coneix l'anècdota de quan plovia, que el carrer de Joan Miró, encara sense asfaltar, es convertia en un fanguer. Per aquest motiu era costum fer "caminets" col·locant diaris al terra que anaven des de l'entrada de les cases fins a la parada del tramvia. Tot just caure quatre gotes, un dels primers veïns a obrir "caminets" de diaris era Gaspar Terrassa. Un d'aquells dies plujosos va passar el carro "d'en Confit", que per a desgràcia del carreter va esquitxar el blanc vestit del pintor, que com un funàmbul anava per damunt el "caminet". Mentre el tal Confit fugia del colèric pintor, va haver de sentir tota una sèrie d'improperis, insults i altres paraules gruixades dirigides a la seva persona i a la bèstia que tirava del carro cosa que va provocar que diverses dames presents en el moment de l'"atemptat", haguessin de tapar-se les orelles escandalitzades.

Es podrien explicar innumbrables anècdotes i esdeveniments del Terreno, que denoten el bon ambient que s'hi respirava. Entre els actes socioesportius que varen tenir lloc al barri va destacar un campionat de tennis. La societat recreativa La Veda tenia un camp d'esport al Corb Marí. S'hi reunien les millors raquetes mallorquines de l'època. Un dia es va organitzar un campionat entre mallorquins i catalans, aquests últims pertanyents al prestigiós club barceloní

Turó Park. Davant l'estupor i sorpresa de la selecció catalana, varen guanyar els mallorquins. Els illencs varen fer mostres de cavalleriesitat en regalar la copa als visitants com a obsequi de la visita. Aquest detall va ser recollit per la premsa catalana, que posà de manifest la generositat i elegància dels mallorquins.

Se sol dir que cada societat produeix el seu art –que inclou també la seva arquitectura–, a través del qual es transmeten els seus valors, emocions, sentiments... Mirant l'estampa del Terreno en la dècada dels anys vint o trenta contemplant un conjunt de cases unifamiliars amb els seus jardins, horts i reixats. Va ser una època en què el veí de davant procurava no treure les belles vistes al veí de darrere. Va ser una època que mirant les fotografies o escoltant els més majors rememorant anècdotes, un intueix una societat sana, en harmonia, almenys aquesta harmonia imperfecta que podem arribar a aconseguir en alguns moments els homes. El Terreno va canviar. Ja el 1974, Lluís Fàbregas, a propòsit de la destrucció urbanística que va sofrir el barri, sobretot a partir de la segona meitat del segle XX, va deixar escrit que “con el ‘cuento’ del progreso, *s’ha malmenat lo millor del Món*. [Este] magnífico legado de nuestros bisabuelos, que sus tataranietos en su codicia han malbaratado para siempre.” Per als que estimam el Terreno, cosa sàdica és passejar-se pels seus carrers d'avui contemplant fotos antigues del seu ahir.

II. EPISODIS HISTÒRICS

9. Els jueus conversos

La presència del llegat jueu ha estat sempre present en la societat illenca. Els jueus mallorquins estan documentats a les Balears ja el segle V. També sabem que hi havia una comunitat que pervivia a Medina Mayurqa, la qual va sobreviure a la reconquesta de 1229. De fet els jueus varen rebre els favors de la monarquia mallorquina. Els problemes varen començar a sorgir a finals del segle XIV, quan va tenir lloc l'assalt a alguns barris jueus de diferents poblacions de l'Illa. Grups de pagesos entraven enfurismats als calls al crit de "baptisme o mort!" i sembraven el terror entre les comunitats jueves. Especialment greu va ser l'assalt al call de Ciutat de 1391, que va tenir tres conseqüències immediates: la conversió, provocada pel pànic, de molts jueus al cristianisme; la segregació i la ignomínia dels jueus supervivents que varen perseverar en la seva religió; i finalment, l'exili d'uns centenars de jueus mallorquins fora de l'Illa. Un exemple del menyspreu cap a aquesta comunitat va ser la mesura inquisitorial que els obligava a dur en un lloc visible de la seva roba un distintiu per recordar llur condició d'hebreus. Quant als conversos, és necessari advertir que varen ser molts els qui varen continuar mantenint les seves creences, això sí, ocultant-les a la resta de la societat. Les disposicions del rei Ferran d'Antequera no varen fer més que estrènyer el cercol als jueus. La data de 1435 indica la desaparició de la comunitat jueva a Palma, a causa del procés judicial obert a conseqüència d'unes acusacions a alguns hebreus de parodiar la Passió de Jesucrist. Això va significar la desaparició de la sinagoga, els seus objectes de culte, les seves lleis... almenys oficialment, perquè un grup important d'ells es va mantenir fidel a les seves creences. Durant els segles XV i XVI, s'observen períodes de tolerància i períodes més tensos, depenent en la majoria de les vegades de qui ocupàs el càrrec d'inquisidor. A finals del segle XVI, la intolerància de la societat mallorquina cap als conversos es va despertar i incrementar de forma considerable, arribant a provocar que a les ordenances gremials es prohibís l'ingrés de persones converses; o negant el dret d'aquestes a ocupar càrrecs públics. Com s'ha advertit, l'actitud d'algun inquisidor no va ajudar a apaivagar els ànims. Hi havia el costum de penjar un *sambenito*, o distintiu, als condemnats pel tribunal el dia que s'executava la sentència. Posteriorment aquest era dipositat i exposat al convent de Sant Domingo per recordar la transgressió, amb el nom i llinatges de la persona condemnada. Així les coses, el 1616, els antics *sambenitos* que havien estat penjats el 1488 es trobaven molt degradats, i els noms que hi apareixien eren inintel·ligibles; i va ser llavors quan l'inquisidor Juan Godoy va ordenar-ne la renovació. Aquests nous *sambenitos* varen ajudar a consolidar i concretar quinze llinatges, que de fet representaven els llinatges de les famílies converses que continuaven formant un grup compacte i endogàmic, completament impermeable a la resta de la societat. La situació va arribar al seu punt més delicat durant els anys 1678 i 1691. El 1678 varen ser sorpresos dos-cents dotze jueus conversos mallorquins en un hort als afores de la ciutat. La Inquisició feia temps que coneixia les activitats que es realitzaven a l'esmentat lloc. Els historiadors atribueixen la sobtada actuació de la temuda institució a causes econòmiques, ja que aquest grup de persones se'ls va condemnar a pagar una important suma de diners. De poc varen servir les injustes represàlies ja que el 1691, molts d'aquests conversos varen ser condemnats a mort per reincidents. Seguint les consideracions que va fer Llorenç Pérez fa ja alguns anys, pens que els jueus condemnats a mort el 1691 eren catòlics, "però que ajuntaven una multitud de costums, de ritus, de

tradicions... que eren d'origen jueu, però ja molt corromputs". Els segles XVIII, XIX i XX, es varen convertir en els segles de la reivindicació dels jueus conversos mallorquins per aconseguir un tracte igual al de qualsevol ciutadà de l'illa. La resposta de la resta dels seus paisans a aquestes reivindicacions es va reduir a fer-los la vida impossible. No ha estat la iniciativa generalitzada dels mallorquins la causa que aquesta injustícia hagi desaparegut, sinó que ha hagut de ser la societat sorgida després de l'aparició de la Mallorca turística qui hagi acabat amb aquesta vergonyosa situació.

10. L'aportació de Guillem Rosselló per a conèixer la Palma islàmica

L'historiador Guillem Rosselló Bordoy va publicar el 2007, a través d'Edicions UIB, una antologia de la seva tesi sobre la Mallorca musulmana.

En paraules del mateix Rosselló Bordoy "el presente trabajo supone el resumen de mi actividad científica y docente sobre el pasado histórico de las Islas Baleares y de manera especial de la Isla de Mallorca a lo largo de más de cincuenta años". Més endavant el mateix autor especifica que aquest estudi té com objectiu "adentrarse en la vida de la sociedad islámica que durante algo más de tres siglos vivió en la isla de Mallorca". Quan un comença a llegir el llibre, li crida l'atenció que per a l'estudi del període musulmà a Mallorca, l'autor utilitzi bàsicament dues fonts documentals dels nous conquistadors: d'una banda el *Llibre del Repartiment de Mallorca*, concretament el còdex Ilatí àrabic –encara que també s'han tingut en compte les altres versions, tant la catalana

com les llatines—, important document en el qual apareix el repartiment de les diferents propietats que havien tocat al rei Jaume I; i d'altra banda la *Remembrança de Nunó Sanç*, que consisteix en una relació de les propietats, i l'extensió de cadascuna, que varen correspondre al comte del Rosselló, que després del rei, va ser el magnat més important que va participar en la conquesta de l'Illa. Aquest valuós document va ser publicat anys enrere (1993), per Guillem Rosselló Bordoy, conjuntament amb el que durant molts anys va ser el director de l'Arxiu del Regne de Mallorca, Antoni Mut Calafell, digníssim continuador dels seus antecessors: Josep M. Quadrado, Pere A. Sancho, Joan Pons i Marquès o Francesc Sevillano Colom. És a dir, l'estudi se centra en l'anàlisi del "registro del botín y su ulterior reparto, entre todos los que cooperaron en la empresa o empresas".

L'estudi comença fent una minuciosa anàlisi dels treballs que en el seu dia varen tenir com a objecte la transcripció i traducció del còdex llatí aràbic, començant pel seu primer editor Jaume Busquets Mulet, feina que Rosselló Bordoy afirma que "en aquel entonces fue un verdadero tesoro, pues por primera vez el texto era interpretado por una persona que dominaba el árabe y que, por tanto, no podía incurrir en versiones alejadas de la realidad".

L'autor continua analitzant els diferents topònims registrats en el «Repartiment» con la finalidad de averiguar, si fuera posible, aquellas referencias de carácter social y de modo especial otros aspectos, sean topográficos, sean profesionales, que considero son identificables a partir del estudio de este tipo de documentación que, de manera muy especial, pueden mejorar el conocimiento de la Mallorca musulmana". També, a través d'aquesta anàlisi, es proposa el sistema de divisió administrativa de la Mallorca musulmana. No és lloc per exposar àmpliament el tema, però, a tall d'exemple podem citar l'estudi que es fa amb referència als topònims d'alguns pobles de l'illa: el cas d'Inca, Sineu, Petra, Manacor o el controvertit Morian (Marratxí?), entre d'altres; on s'explica la seva evolució de l'àrab o del berber al català o, en alguns casos de l'evolució del llatí a l'àrab i posteriorment al català. És el cas del topònim d'època romana "Pollentia", que es transforma en "Bullânsa", durant l'ocupació musulmana i que després de la conquesta catalana es converteix en "Pollença". En alguns casos, Rosselló Bordoy fa certa crítica a alguns topònims normalitzats al català actual. És el cas de la mateixa Pollença, que en paraules de l'autor està "normalizada hoy mediante una ç que nada tiene que ver con la etimología del topónimo". També a tall d'exemple, es pot esmentar el cas de Palma, terreny que Rosselló Bordoy coneix a la perfecció. Topònims com "exequin" (la Riera), Ramora o Forena (voltants de Madinat Mayurqa, concretament l'actual Prat de Sant Jordi), Luidis (segurament el torrent Gros), Enalamir (font de la Vila), az-zanqa (mesquita que pogué aixecar-se als voltants de la plaça de les Tortugues)... se'ns descobreixen en aquest treball. Finalment, una altra qüestió que crida l'atenció és tot el conjunt de topònims (el 17,25%) que, sense ser d'origen llatí, àrab, berber o català, es desconeix de quina llengua deriven. En les conclusions, l'autor planteja una sèrie d'interrogants que per ara no tenen resposta, però que el simple fet de plantejar-los ja resulten alligadores.

El llibre, que per la temàtica pot semblar de difícil lectura, és realment bo de llegir i sens dubte alimenta l'atenció del curios i del que anhela conèixer millor una part del passat que massa vegades ha estat ignorat per la historiografia local. Se'n queixa el mateix doctor Rosselló Bordoy: "Tarea ardua y no siempre fácil ha sido la de dar a conocer un período generalmente relegado, por circunstancias diversas, doctrinales o políticas, tanto da, que han obviado y preterido a favor de otros momentos más efectivos, más duraderos, más fáciles de conocer y por lo visto con una mayor rentabilidad económica, para unos, y política, para otros." En fi, sens dubte aquesta nova aportació del doctor Guillem Rosselló Bordoy contribuirà a trencar aquesta equívoca tendència a ignorar els segles de la Mallorca musulmana.

11. El setge i la ràtzia pisanocatalana a Madina Mayurqa

La incontenible expansió de l'islam havia convertit, a partir del segle IX, l'antic Mare Nostrum romà en un llac musulmà. Pisa, cansada de ser saquejada pels mahometans –durant molts anys, recordar els assalts del 935, del 1004 i del 1010, va produir estupor entre els seus habitants– seria la ciutat cridada a iniciar la reconquesta de la Mediterrània. Va ser aleshores quan es va organitzar una esquadra, la qual en pocs anys va apaivagar el frenesí expansionista dels musulmans. El 1015, els pisans varen reconquerir Sardenya; el 1034 i 1087, varen arribar a les costes africanes i saquejaren Bona i Al-Madia.

Uns anys més tard, amb la idea ja premeditada de llançar un atac contra l'emir de Mallorca, la república de Pisa va nomenar dotze nobles perquè formassin una ambaixada davant la Santa Seu. Aquests dotze varen acudir davant el papa Pascual II, el qual els va oferir el privilegi de croada. De seguida varen convidar els seus veïns a unir-se a la campanya militar contra l'illa balear. Roma, Luca, Florència, Siena, Volterra, Pistoia, Llombardia, Sardenya i Còrsega s'hi varen unir. Gènova –ciutat rival– va ser l'única que no hi va voler participar.

La campanya bèl·lica de Mallorca és coneguda amb detall gràcies a la crònica d'un personatge anònim que va formar part de l'expedició. El magnífic document està escrit en llatí i es titula *Liber maiolichinus de gestis pisanorum illustribus* i està traduït al català i al castellà. Llegint el document sabem que la campanya es va iniciar el 6 d'agost de 1113. La flota, encapçalada per l'arquebisbe de Pisa i dos almiralls, es va dirigir cap a l'illa de Sardenya.

Després d'una sèrie de vicissituds i de sofrir un fort temporal, la coalició itàlica va arribar a terra ferma pensant que havien arribat a l'illa major de les Balears, encara que no varen tardar gaire a adonar-se que les poderoses ones els havien desviat a les costes de "Catalania", és a dir, Catalunya, allà on governava el "Comte dels Pirineus" (el comte de Barcelona). Quan Ramon Berenguer III va saber de la flota pisana i de la croada que tenien encomanada, va convocar una reunió al monestir de Sant Feliu de Guíxols. Hi varen acudir, a part del propi comte de Barcelona i els itàlics, alguns barons feudals provinents del Llenguadoc, del Rosselló, de la Cerdanya, de Montpeller, d'Arles, de Nimes i de Marsella. Després de l'encontre varen sortir disposats a dur endavant la croada contra els musulmans de Mallorca. També es va acordar que el cap militar de l'expedició seria el comte de Barcelona, ja que era la persona que entre ells gaudia de més prestigi. Els preparatius varen dur el seu temps, mesos. Mentrestant, es varen enviar diverses expedicions per temptejar el terreny i intentar negociar amb Mubassir de Mallorca. A Portopí es va trobar el cònsol Lamberto amb l'emir mallorquí. Mubassir va reunir el seu consell d'ancians. Aquesta institució estava constituïda per cada un dels caps clànics més importants, els quals es repartien els seus dominis entre alqueries i rafals estesos per tota l'illa. El consell d'ancians es va estimar més pactar amb els cristians que amb els almoràvits, decisió que no ha d'estranyar, sobretot si es recorda qui eren aquests mahometans tan temuts. Avui diríem, salvant les distàncies, que els almoràvits eren la versió islàmica dels templers cristians, és a dir, un grup de monjos-guerrers que vivien en uns monestirs denominats "ribats". Eren homes alts i forts de raça berber, fanàtics de la seva religió i de les directrius de la seva tradició. Els almoràvits havien iniciat una operació d'expansió amb l'objectiu de reconquerir tota la Península Ibèrica. En aquells moments eren una amenaça real per a Catalunya, però també per als musulmans dels regnes de taifes, entre els quals es trobava Mubassir. Aquesta delicada situació mantenia constantment alerta el comte de Barcelona i l'emir de Mallorca, ambdós no sabien gaire bé què fer, desconfiaven dels almoràvits i per això volien evitar tant sí com no que els integristes entrassin en escena. Per això es varen entaular unes negociacions perquè els mallorquins musulmans alliberassin els captius cristians –pel que sembla a Mallorca n'hi havia molts– i pagassin les despeses de l'expedició militar. A canvi, les tropes aliades cristianes no envairien l'illa. Després de llargues consideracions, quan tot feia suposar que s'arribaria a un acord entre ambdues parts, les negociacions es varen trencar i tot se'n va anar en orris. Els motius de la ruptura no són gaire clars, però sí les conseqüències: començava la guerra. Durant la primavera de 1114 els cristians varen realitzar ràtzies a Eivissa, Formentera i Mallorca. A l'illa major varen arrasar l'antiga ciutat de Pollentia. Els supervivents, atemorits i desolats, veient el perill que es corria habitant tan a prop de la mar, varen decidir desplaçar la població –traslladant amb si el topònim– a una vall propera situada més en l'interior, i donaren origen a l'actual vila de Pollença.

A l'estiu de 1114 es va iniciar, ara ja sense més preàmbuls, l'expedició pisanocatalana. Unes cinc-centes naus varen salpar de Salou per dirigir-se a la desembocadura de l'Ebre. Des d'allà varen posar rumb a Eivissa i, en arribar a l'illa, la varen prendre. En controlar la major de les pitiüses s'aconseguia tenir la rereguarda protegida mentre escometien l'assalt de Mallorca. El 22 d'agost de 1114 l'expedició militar arribava a la badia de Madina Mayurqa.

En un primer moment va fondejar entre Cala Figuera i Cala Major, però de seguida es va decidir desembarcar més cap al llevant, més o menys a la zona actual de Can Pastilla, tal com explica amb precisió el *Liber Maiolichinus*: “Hi ha un pinar que s’estén en un ampli arenal que dista unes sis milles de les murades de Mallorca [...] Un pantà i l’ampla mar el tanquen per dos costats [...] Aquests llocs es denominen Ramora o Forenna i molts li diuen Catins [és a dir, el Prat de Sant Jordi].” Una vegada desembarcats, el comte de Barcelona va dirigir les tropes de la coalició cristiana a la ciutat i una vegada varen estar davant els seus murs, va ordenar que aixecassin el campament “en els camps veïns de les muralles de la ciutat”. D’aquesta manera va començar el dur setge de Madina Mayurqa, que va durar vuit mesos.

Els primers assalts es varen produir en el **llenç de muralla** comprès entre la porta **del Camp** i la de **Sant Antoni**. Allà varen construir i emprar les màquines armamentístiques tradicionals de l’època: grans **torres de fusta**, mòbils –en la crònica es parla de “castells”–, folrades de **pells de vaca**, que eren acostades a les murades, després de reblir els fossats; i ariets, de fusta i metall que s’abalançaven contra les portes, els gruixats murs i torres de la ciutat. A part de combatre amb aquestes màquines, també es disposava d’una cavalleria gens menyspreable, de precisos arquers i d’una valerosa infanteria, les gestes **remembrades** així ho testimonien. Gràcies a la valentia i professionalitat d’aquest exèrcit que lluitava sota diferents estendards de la cristiandat, es va aconseguir obrir amb promptitud diverses bretxes al llenç de la doble muralla. Però, també aquest mateix exèrcit va poder comprovar ràpidament que la poderosa defensa que posseïa la ciutat –doble mur i fossat– semblava inexpugnable. Així ho conta el cronista, testimoni ocular: “[Els cristians] ataquen violentament la part més alta de les murades, colpegen les portes i vencen virilment els seus enemics. Finalment descobreixen la profunditat del doble fossat, admiren els seus murs i totes les seves defenses. No s’assembla en res al que els havien contat i el terror afligeix molts d’ells [...] desconfien i tornen en silenci. Davant tanta força, desesperen de poder vèncer una ciutat tan poderosa.”

El comte de Barcelona i la resta de barons varen veure des dels primers dies de setge que l’assalt no seria gens fàcil. No hi havia manera de penetrar a la ciutat i la tropa se’n començava a ressentir. Per sobreviure, els militars invasors perpetraven ràtzies a llogarets, alqueries i rafals del camp mallorquí.

Alhora, Mubassir, valí de Mallorca, va escriure més d’una missiva als almoràvits explicant-los la difícil situació en què es trobaven, al mateix temps que els sol·licitava auxili. Aquests en poc temps varen respondre que estaven reunint una flota per a socórrer la capital mallorquina. No varen tardar gaire a conèixer els cristians aquesta notícia tan preocupant. A més, l’estiu havia finalitzat i el clima advers començava a ensenyorir-se de l’Illa. La situació començava a ser descoratjadora. Per acabar d’arreglar-ho, el comte de Barcelona, Ramon Berenguer III, va intentar, d’amagat de la resta de barons de l’expedició, pactar amb Mubassir. Però, al ple de l’hivern –en aquells dies les muntanyes de Mallorca varen aparèixer nevades– Mubassir va caure malalt i va morir al cap de pocs dies. El succeí Abu Rabí Suleyman, que va tornar a demanar ajuda a Al-Andalus. En aquells moments els cristians es varen decidir a envestir de

forma definitiva la ciutat. El fred, les escasses vitualles, l'agitació de la tropa i la imminent arribada de les tropes almoràvits, varen precipitar els esdeveniments. Durant el mes de gener de 1115, el comte de Barcelona va preparar una emboscada davant la porta de Portopí (aquesta porta estava alineada amb el carrer de Sant Feliu). A punta de dia, en un moment en què els mahometans varen obrir les portes, el Ramon Berenguer III i els seus s'hi varen abalçar. Els atents guaites, des de dalt de les murades es varen adonar de l'atac i en continent varen cridar els arquers i llancers per contestar l'ofensiva. El comte de Barcelona va quedar ferit en ser traspasat per una enorme llança al braç. Els mahometans, creient que la ferida havia estat mortal, des dels merlets cridaven victoriosos i varen fer córrer la veu per tota Madina Mayurqa que el comte havia mort. També varen etzibar crits amenaçadors als pisans i els varen comminar que deixassin les armes si desitjaven continuar vivint. A aquestes amenaces els cristians varen respondre: No "ens feis por. Nosaltres estam sota la protecció del Rei del món [Jesucrist] (...) Ell ens permetrà lligar amb pesades cadenes els servidors de Satanàs i matar-los amb les nostres espases. Sapiguen canalles que el comte de Barcelona és viu i s'acosta el moment de la vostra destrucció." Profètiques varen ser aquestes paraules, ja que el 2 de febrer de 1115 la infanteria, seguida de la cavalleria, va aconseguir penetrar a la ciutat a través d'una bretxes obertes a la cara meridional de les murades, concretament a la part baixa de la ciutat, per la part de la mar, a la zona delimitada per les actuals avinguda Antoni Maura i carrer de la Mar. D'aquesta manera es va controlar la part baixa de la ciutat. Al cap d'un mes es va aconseguir conquerir la part alta de la ciutat. Ramon Berenguer III va rebre en rendició la comunitat jueva i els presoners cristians varen ser alliberats. Mentrestant les altes torres mòbils, construïdes fora de les murades, varen ser arrossegades, a través del barri de la Calatrava, cap als murs de l'última fortalesa per conquerir, el castell de l'Almudaina. El valí mallorquí, veient-se acorralat, es va introduir en passadissos ocults que duen a la mar. Va aconseguir salpar, però va ser interceptat i capturat pels pisans. Després de vuit mesos de setge, els estendards dels barons cristians onejaven a l'alcàsser dels reis de Mallorca. Madina Mayurqa va ser saquejada. Davant la imminent arribada de la flota almoràvit, l'exèrcit, apressat –reunit el botí i els homes– va embarcar i cada un se'n va anar a les seves terres. Acabava així un dels episodis més violents i desastrosos de la història de Palma.

12. Un episodi de la Conquesta. Els Togores al puig de Na Morisca

El 2008 es publicava la sorprenent troballa que va tenir lloc al puig de sa Morisca (Santa Ponça) per l'equip d'arqueòlegs dirigits pels professors de la UIB Víctor Guerrero i Manel Calvo. Un petit escut de metall, un penjoll, que degué ornamentar l'armadura d'algun cavaller medieval va ser trobat entre altres restes musulmanes. Pel que sembla, el context en el qual varen ser trobats data del segle XIII, i podria pertànyer a restes del desembarcament de Jaume I a la cala de Santa Ponça (1229). La peça, una vegada restaurada, ha descobert un bell escut que presenta un contorn arcaic –amb la punta inferior arrodonida– enquadrat en una orla polilobulada, disseny utilitzat comunament a Catalunya durant el segle XIII. L'escut està carregat amb la figura heràldica del griu, criatura –meitat lleó, meitat àguila– provinent del bestiar de l'antiguitat i que des dels inicis de l'ús del blasó ha format part del repertori heràldic europeu. Per tant, el seu disseny ens indica una factura del segle XIII, coincidint amb la datació proposada pels arqueòlegs.

Si un se situa al cim del puig de sa Morisca, lloc del jaciment arqueològic, de seguida s'adona que es tracta d'un excel·lent emplaçament estratègic, des d'on es controla una àmplia zona. Per tant, no és d'estranyar que després del desembarcament de les tropes de Jaume I, a Santa Ponça, aquest turó fos el primer objectiu militar. El cronista Bernat Desclot descriu així l'escena una vegada presa terra: “E aquí veren un bell puig alt e escarit [...] En Ramon de Montcada fo aparellat dels primers e fo al puig amb gran res d'altres gents, e veren venir los sarraïns que eren a la Palomera”. Jaume I en el seu *Llibre dels fets*, afegeix que els cavallers que varen encapçalar la presa del puig varen ser: Nunó Sans, Ramon de Montcada, el mestre del Temple, Bernat de Santa Eugènia i Gelabert de Cruïlles. Sabem que cap d'aquests cavallers no portaven com a armes un griu al seu escut. De fet s'han conservat algunes pintures de l'època en les quals apareixen blasonades amb les armes d'aquests llinatges, la qual cosa permet conèixer amb certesa les peces i figures heràldiques que usaven. Ara bé, amb els Montcades, –concretament amb Guillem (II) de Montcada, vescomte de Bearn– venien alguns membres del llinatge de Togores –futurs comtes d'Ayamans–, provinents de la Gascunya i parents dels Montcades. Aquests Togores sí que tenien com a escut un griu.

El caputxí fra Gaietà de Mallorca, el 1746, va publicar el llibre *Loseta ilustrada*. Segons fra Gaietà cap a 1174 la vescomtessa vídua de Bearn, comtessa de Castellvell, va donar als seus parents els Togores un castell a la Gascunya, que va prendre el nom dels seus habitants. El cronista Vicent Mut va més enllà i afirma que els Togores pertanyien a la casa dels Montcada-Bearn. El genealogista Josep Ramis de Ayreflor, ens explica que Bernat de Togores es va presentar a les Corts Generals de Barcelona convocades per Jaume I per tractar el tema de la conquesta de Mallorca. Ell no hi va ser, però hi va enviar dos fills seus: Arnau i Guillem. L'estreta vinculació dels Togores amb els

Montcada també queda reflectida a les terres que va rebre Arnau, després de la conquesta de Mallorca (Guillem va passar a València) per part dels vescomtes de Bearn. Al llibre de fra Gaietà, llegim: “La part de Guillem de Montcada [mort en la batalla de Portopí] va tenir a Sóller i Canarossa. A aquest últim terme pertanyien Lloseta i Ayamans, segons consta de la donació d’aquestes terres, feta per Garsenda [de Provença, vídua de Guillem de Montcada] i pel senyor Gastó [VII] el seu fill, als 4 idus de febrer de 1232, a favor d’Arnau de Togores.” Com a dada curiosa direm que aquest és el motiu pel qual l’Ajuntament de Lloseta té com a escut municipal un griu, el dels seus antics propietaris feudals: els Togores.

Davant totes aquestes dades no és aventurat afirmar que Arnau de Togores, i també el seu germà Guillem, degueren acompanyar els Montcada durant la campanya de Mallorca. Els Togores degueren formar part d’aquesta primera expedició a l’estratègic puig de sa Morisca, acompanyant els Montcada. Potser allà a un dels germans Togores se li desprengué aquesta peça blasonada amb les armes del seu llinatge. Ara, gairebé vuit-cents anys després, ha estat trobada per l’equip d’arqueòlegs de la UIB, i s’ha convertit en una de les poques restes materials conservades d’aquell important episodi de la història de Mallorca.

13. L’Orde del Temple

El 23 de novembre de 1095, als afores de la ciutat de Clermont-Ferrand, el papa Urbà II exhortava tota la multitud que l’escoltava, a ajudar a la cristiandat oriental amenaçada pels turcs i també a pal·liar el sofriment dels pelegrins de Terra Santa. “Deus le volt!”, cridava la gent entusiasmada. Així va començar la primera croada, que va culminar el 1099 amb la sagnant presa de la ciutat

santa de Jerusalem i la seva conversió en un nou regne llatí amb la coronació de Balduí a Betlem. Entre els assistents presents en aquest solemne acte, hi havia un reduït grup d'amics, joves cavallers francesos liderats per Hug de Payens, que ja havien decidit romandre la resta de les seves vides a Terra Santa amb el ferm propòsit de protegir els pelegrins. Així va néixer aquest grup religiós-militar que es va autodenominar Pobres Cavallers de Crist, encara que amb el pas dels anys varen ser coneguts com els templers, en residir en antigues dependències del que havia estat el Temple de Salomó.

El que havia començat sent una iniciativa vocacional d'un petit grup de joves militars, en molt pocs anys es va convertir en el primer orde militar. L'any 1129, durant el Concili de Troyes es va aprovar la primera regla del Temple. D'aquesta forma s'aconseguia el vistiplau de Roma. A partir d'aquests moments, l'orde va començar a rebre de tots els punts d'Europa donacions de diners i de béns immobles per poder finançar les seves campanyes militars a Terra Santa. També varen ingressar en l'orde membres de tots els estaments socials: des de persones com Ramon Berenguer III –que es va oferir a Déu i a la Milícia de Jerusalem–, a camperols o artesans. D'aquesta forma, l'organització interna dels templers va quedar dividida en dos grans grups: una estructura militar estesa per Terra Santa i el cap de la qual era la Casa del Temple de Jerusalem, on residia el gran mestre i tota la cúpula templera; i una xarxa de comandes repartides per tota la cristiandat occidental, dedicades a obtenir recursos per poder finançar les campanyes de Terra Santa.

A Espanya, en canvi, varen coexistir els dos vessants de l'orde: la militar i la de gestió de comandes. Per exemple, durant la conquesta de Mallorca, considerada una croada, el Temple militar va estar al servei de Jaume I. Una vegada finalitzada la campanya, l'orde va rebre una sèrie de propietats que a partir de llavors va haver de gestionar. Apareixia així la cara civil i de gestió del Temple. Després de la conquesta els templers varen ser això: senyors feudals gestionant els seus territoris.

Les propietats templeres a Mallorca es varen concentrar sobretot en dos termes: Palma i Muntanya –que equivaldria a la zona que va de Lluc a Pollença–, encara que també varen tenir propietats a Lluçmajor, Montuïri, Algaida... la comanda de Mallorca tènien la seu en el que havia estat la porta fortificada de Gumara, i que va passar a dir-se la Casa del Temple o simplement el Temple. Allà vivia el comanador, màxima autoritat de l'orde a l'Illa. A la vila de Pollença, solia residir un batliu o preceptor, que era el lloctinent del comanador. Alhora, la comanda de Mallorca formava part d'una província constituïda per Aragó, Catalunya, València, Mallorca, el Rosselló i Navarra i dirigida per un mestre provincial. L'orde va desaparèixer el 1312, després d'un procés per acusacions propiciades pel rei de França.

Mallorca conserva un llegat templer important, no en molta quantitat però sí de molta qualitat. En primer lloc, destaquen les restes de la fortificació de la Casa del Temple, sobretot la porta flanquejada per dues torres i l'oratori, concretament les seves dues primeres capelles que sens dubte són de les més primitives de l'Illa, les arquivoltes de les quals estan blasonades amb les armes de diferents comanadors que varen passar per Mallorca: Bernat Safont o Pere

Santjust entre d'altres. A finals del segle XIX, durant les obres que es varen executar a l'oratori, va aparèixer, amagat darrere un retaule barroc, el retaule de Sant Bernat de Claravall, del segle XIII i que havia pertangut als templers. Gràcies a la Societat Arqueològica Lul·liana, que es va ocupar de recollir-lo, avui el podem contemplar al Museu de Mallorca. Aquest retaule s'ha convertit en l'únic del món que es conserva de l'orde del Temple, a part de ser la representació més antiga del venerat sant cistercenc. Per si tot això fos poc, a l'església de l'antic convent de Santa Margalida, es conserva el sepulcre de Guillem de Torrella, del segle XIII. Allà apareix de forma jacent en pedra, vestit amb l'hàbit templer. Com que es conserva part de la policromia és fàcil distingir damunt la seva capa blanca una creu vermella, símbol que distingia els templers. Aquest també és un dels pocs exemples que es conserven a tot Europa.

14. Càtars i occitans al nou regne de Mallorca

El moviment herètic càtar va tenir els seus orígens en el bogomilisme de Bulgària i es va estendre cap a occident a través dels cavallers i mercaders que tornaven d'orient. A partir del segle XII, Occitània, que ocupava l'actual sud de França, va ser una important zona d'aquest corrent herètic i els seus seguidors varen ser denominats càtars ('purs' en grec). Els seus centres més importants foren Tolosa, Narbona, Carcassona, Besiers i Foix. Els càtars professaven un dualisme procedent del maniqueisme i el gnosticisme. Predicaven que Jesucrist, malgrat ser el fill de Déu, no havia aconseguit redimir el món, i per tant estava a les mans de cadascú salvar-se després de la mort. Ara bé, el 1212 la qüestió càtara-occitana es va convertir en un autèntic conflicte polític i armat, entre el rei de França per una part, i el rei d'Aragó i els senyors feudals d'Occitània, per l'altra. Realment, la guerra va tenir dues fases: una que va finalitzar el 1229 i una segona que va durar de 1240 a 1255. A partir d'aquest moment el catarisme va desaparèixer i algunes de les seves reminiscències varen ser recollides pels franciscans espirituals, que conformaven una de les branques franciscanes més "extremistes", per dir-ho d'alguna manera. Sovint els seus postulats varen fregar l'heretgia. Aquesta versió del franciscanisme tenia el suport de part del patriciat urbà i també alguns membres de la casa

reial de Mallorca. Prova d'aquestes reminiscències càtares en el franciscanisme, és la sublevació popular ocorreguda el 1306, a Carcassona, promoguda per l'espiritual Bernat Deliciós de Montpeller, per a donar a Ferran de Mallorca la senyoria del Llenguadoc. Jaume II de Mallorca, pare de Ferran, va desautoritzar immediatament l'operació. El cabdill de l'esmentada sublevació va ser Sanç de Morlà, càtar, membre d'una família que havia participat en la conquesta de Mallorca, sota les ordres de Nunó Sanç i que s'havia establert a Mallorca. No s'ha de perdre de vista que la primavera de 1229 es va firmar el Tractat de Meaux, que va significar el final de la primera guerra albigesa i que, sens dubte, va provocar que molts de militars occitans (els *faidits*), en haver perdut les seves terres i drets, participassin en la conquesta de Mallorca a la recerca d'un avenir. Per exemple, Bernat de So, casat amb Esclarmunda de Foix –nom que fa referència a la llum (Clara món), signe del bé, típic del catarisme, igual com passa amb Raimon (Raig del món)– va participar en la conquesta, i en 1250 va ser cremat per heretge al Llenguadoc. El seu nét va ser Bernat de So, primer vescomte d'Evol, persona molt propera a Jaume III. El seu fill, Guillem, va ser el castellà del castell del Rei (Pollença), durant la guerra que va enfrontar el rei mallorquí amb Pere el Cerimoniós. Un altre exemple és el dels germans Oliver i Bernat de Termes. Ambdós varen participar activament en la guerra albigesa i després en la conquesta de Mallorca. Eren nebots de Benet de Termes, bisbe càtar de Rasés. La branca d'Oliver es va establir a Mallorca i va perdurar fins al segle XVII. Podem posar més exemples, i no només d'occitans que varen participar en la croada de Mallorca, sinó de colons que varen anar arribant durant el segle XIII a l'illa per repoblar-la. De vegades pot costar entendre per què Jaume I va deixar al seu segon fill aquesta corona tan "complicada" com era el Regne de Mallorca: les Balears i la part nord dels seus territoris, que a més eren dispersos. Ara bé, si tenim en compte aquest corrent migratori de nord al sud, es pot presumir el que intentava el Conquistador, protegir els seus parents occitans i amb ells els seus vassalls. Al capdavant Catalunya i Occitània formaven una àrea cultural i social comuna. Va preparar un corredor, els seus territoris del nord, i un lloc en on serien protegits, tant dels francesos com dels conflictius senyors feudals de la Corona d'Aragó: Mallorca, amb els seus privilegis i franqueses, el *Regne enmig de la mar*, tal com el va denominar el mateix rei. Molts d'aquests repobladors que varen venir a Mallorca, encara conserven la seva sang i llinatges a l'illa: Aymerich (Raimon Aymerich va ser diaca càtar a Vilamur); Barberà (Jasbert de Barberà va defensar davant els francesos el castell de Querbús, darrer castell càtar que quedava dempeus. Després, fugint de les represàlies, va participar en la conquesta de Mallorca); Bonet (càtars del Llenguadoc); Ferriol (militars càtars de Carcassona); Jordà (Raimon Jordà, vescomte de Sant Antonin, i titllat de càtar); Riussech (del comtat de Foix, Amiel de Riussech, càtar, va ser espoliat pel mateix Simó de Montfort el 1209, i va tornar a perdre propietats el 1226; ja vidu, va ingressar en l'orde del Temple; un germà seu va participar en la conquesta de Mallorca, deixant descendència); Riutord (de Carcassona; Bernarda de Rieutord, càtara)... En qualsevol cas, aquesta arribada d'occitans càtars o envoltats d'un cert ambient càtar, no va propiciar l'aparició de focus herètics importants a l'illa.

15. Un episodi cavalleresc. El desafiament entre en Sureda i en Vallseca

Les justes o torneigs varen ser molt famosos a tot Europa, sobretot durant els segles XV i XVI. Han arribat fins als nostres dies belles miniatures en les quals es representen torneigs entre cavallers. Una d'aquestes pintures la podem contemplar en un manuscrit del segle XV de *The Pierpont Morgan Library* de Nova York. S'hi representa el cavaller valencià Felip de Boil i l'anglès John Astley enfrontant-se en presència d'Enric VI d'Anglaterra. Un altre manuscrit, aquest potser dels més espectaculars que es conserven, és el *Livre des Tournois du Roi René*, en el qual un pot observar amb detall com es desenvolupaven aquests encontres cavallerescs.

Palma no era una excepció. Durant diversos segles els joves cavallers de la ciutat varen organitzar torneigs. Aquests tenien lloc en un lloc concret que rebia el nom de Born (de *bornar*). En l'actualitat es conserva el passeig del Born, on es varen realitzar torneigs a partir del segle XVII –des del moment que l'antic curs de la Riera es va omplir de terra i es creà una gran esplanada–, però abans el lloc en el qual es desenvolupaven aquests actes cavallerescs era el born de Santa Clara, situat a prop del monestir amb el mateix nom, al barri de la Calatrava.

Els torneigs, a part de ser una distracció, constituïen un entrenament en les arts de la batalla. El segle XVI el lloctinent i capità general, Joan d'Urries, va exposar, a través d'una interessant carta, al Gran i General Consell que s'havien d'organitzar torneigs perquè “los homens jovens se experimenten y exercesquen en les armes”. Continuava exposant Urries que així els joves ocupaven el seu temps en coses bones i útils, i a més millorava la defensa del Regne. Ara bé, exercitar-se amb les armes comportava una important despesa econòmica, encara que també –recordava el capità general– “de quant gran utilitat reporta aquesta Universitat de aquestes festes de justes per los particulars de aquella quant se aprofiten; primerament los pagesos venen a

molt bon preu los cavalls, y axí mateix al temps de la festa venen millor y a major preu la volateria y altres vitualles, los botiguers trestegen les sedes y robes, guanya lo segal, guanyen los sastres, los giponers y calsaters, guanyen sabaters, fusters, ferrers, armussers y altres artessans. Y finalment al dia de la festa tot el poble, axí de la Ciutat com de la Part Forana, venen al spectacle, y folguen y se alegren de la vista”. Finalment, Urries demanava als consellers que finançassin algun d’aquests torneigs, a la qual cosa li varen respondre que ho organitzarien el dia de Sant Jordi, deixant clar que només al Born es podien celebrar les justes. A través d’aquesta carta un es pot fer a la idea que els torneigs eren una gran festa de la qual participava tot el poble. Això va dur que allò es convertís de cada vegada més en una exhibició spectacle que desembocaria, ja en els segles XVII i XVIII, en un spectacle més del barroc. Ja el 1539, es va publicar a Palma un ban firmat per Felip de Cervelló, Capità General, en el qual es prohibia “a qualsevol cavaller aventurer de aquella, que no gosen ni pressumescan ningun de aquells traure ni aportar en la dita justa algunes robes de velluts, ne altres sedes, sino de drap comú de la terra, de la color que volran, ni axí poch puguen aportar mes avant de sis mossos o patges vestits del dit drap”, tot això per evitar el que avui en dia denominaríem com un “xou”.

Si preguntàssim a l’Àngel Custodi del Palau de l’Almudaina, testimoni multiseular dels fets esdevinguts en la nostra ciutat, quin ha estat el torneig que ha passat amb més fama a la posteritat, segurament diria que va ser l’enfrontament que varen mantenir Salvador Sureda i Francesc Vallseca, durant els anys 1442 i 1444. Vallseca, era cavaller català famós per la seva valentia en els torneigs. En trobar-se a Mallorca va participar en unes justes organitzades a Palma. Va córrer amb ell Salvador Sureda i Zafont, cavaller mallorquí. Durant la justa varen tenir un altercat, segurament qualche paraula gruixada. Vallseca va reptar a Sureda que correria totes les puntes que ell volgués. Sureda va respondre al repte; però el cavaller català en dur l’elm posat, no li va sentir la resposta. En tornar a Barcelona va arribar a orelles de Vallseca el que li havia respost el mallorquí. No va tardar a enviar-li un emissari a Mallorca per lliurar-li una carta en la que el reptava on ell volgués. Sureda li va respondre acceptant el repte. Ambdós varen escriure al rei Alfons el Magnànim, que vivia a Nàpols, perquè assenyalàs el camp de batalla. Així ho va fer el rei. Va assenyalar la ciutat de Nàpols com a lloc d’encontre i va fixar el dia 15 de desembre de 1443 per efectuar-se la justa. El rei en va fer aplanar la plaça, i fer-hi sis llices, tres a cada part, al costat de les dues tendes dels cavallers amb els seus respectius estendards. L’enfrontament es va prorrogar al 5 de gener de 1444. En el camp hi havia el rei Alfons i el seu fill Ferran, acompanyats d’una multitud de més de vint-i-dues mil persones. Salvador Sureda va entrar a la plaça amb totes les seves armes, portava una gavardina de ras carmesí amb fullatges d’or i recamada a de tant en tant la seva divisa – “dins és qui-l pren”-. Portava el cavall rics paraments amb brodat d’or. Sureda anava envoltat d’altres cavallers, membres de la flor i nata de la noblesa mallorquina: Gilabert Lloscos, Jordi Santjohan, Llorenç Marí, Arnau Moix, Nicolau Vivot, Bernat Pax, Joan Dameto, Pere Zaforteza... Francesc de Vallseca també va aparèixer a la plaça molt extravagant. Varen sonar les trompetes i ambdós cavallers es varen col·locar llança al rest a la carrera. Però a l’hora d’arrancar al galop, l’un contra l’altre, un grup de cavallers s’hi varen

abalançar per paralitzar el combat. Els va cridar el príncep Ferran i els va dir que ja havien demostrat el seu coratge, però que el seu pare, el rei, no volia que es matassin dos grans cavallers. Així va acabar aquest enfrontament sonat. Els estendards de Salvador Sureda es varen conservar a la nostra catedral fins a finals del segle XIX. El que sí que podem contemplar encara al temple és la seva pedra armera, molt a prop del mur ceràmic de Miquel Barceló.

16. La visita a Palma de l'emperador Carles I

Els palmesans estam acostumats a rebre la visita de personatges insignes. Encara retenim a la nostra memòria el passeig en carrossa que varen realitzar els emperadors del Japó pels mil·lenaris carrers de la nostra capital, o el tranquil passeig a peu que va fer el president dels Estats Units d'Amèrica del Nord, Bill Clinton, al costat de la seva família, entre els patis i places de Palma. Per no parlar dels reis d'Espanya que passen les seves vacances d'estiu a Mallorca. Aquestes visites, i algunes altres de contemporànies en el temps, aixequen una gran expectativa, i sovint provoquen que els carrers de la ciutat es converteixin en autèntiques torrenteres de gent mogudes per la curiositat. Ara bé, si augmentam l'espectre de la nostra memòria, en aquest cas escrita, detectam que la visita que va provocar la mobilització més important dels habitants de Palma va ser la que va realitzar el 1542 l'emperador Carles I.

Coneixem bé els fets, ja que després de la seva visita es va editar un opuscle titulat *Libre de la benaventurada vinguda del Emperador y Rey Don Cárlos*, el qual apareix acompanyat d'una sèrie de gravats. Segons aquest valuós document tot va començar amb una carta escrita des de Gènova, dia 12 d'agost de 1541, pel príncep Andrea Doria "Capita general de las mars" i dirigida al virrei de Mallorca Felip de Cervelló. A l'esmentada carta s'informava el virrei que a primers de setembre, l'emperador salparia des de Milà per dirigir-se directament a la ciutat de Mallorca, on s'uniria amb "las armas de todos sus Reynos". Aquesta concentració de forces militars a Mallorca havia de ser el punt d'inici de la campanya contra Barba-roja a Alger. Conegudes les intencions del Cèsar Carles, les institucions mallorquines es varen mobilitzar concentrant totes les seves energies a acomodar el rei i els seus soldats durant la seva estada a l'illa "... per que axi estiguessen bastes les plaças de pa fresch. Feren molt be provehir las carnegeries, redificaren y repararen molts lochs de la ciutat que ab la ruina dells la enletgian". És a dir, varen reparar i varen netejar la ciutat, i la varen avituallar per a poder proveir tot el nombrós exèrcit que estava a punt d'arribar. Per a aquesta ocasió també es varen aixecar ponts i arcs triomfals per solemnitzar la benvinguda al sobirà. Abans que la nau que portava el rei varen arribar, primer, una nau del comte de Fuentes amb molts cavallers aragonesos. De Barcelona desset galeres espanyoles capitanejades per Bernadino de Mendoza. Amb elles va arribar l'almirall de Nàpols, el comte de Caudete, el comte d'Itona, el bailiu general de Barcelona "y quasi tots los varons y cavallers de aquella". Les naus del príncep de Salerno, del duc d'Alba, del senyor Fernando de Gonzaga, virrei de Sicília, totes elles acompanyant la nau del capità Andrea Doria, en la qual anava l'emperador, varen arribar a la badia de Palma el dijous tretze del mes

d'octubre de 1541. En veure des de la mar la Ciutat de Mallorca, va preguntar el rei Carles a Andrea Doria si era aquesta ciutat tan bona com semblava, a la qual cosa va respondre el capità que encara era millor. Quan la nau del rei va ancorar davant la catedral es varen començar a disparar salves des de les murades, i es varen posar grans estendards i banderes damunt elles; i a continuació varen respondre les naus de sa majestat amb la seva artilleria. De seguida, amb un bergantí, es varen apropar al vaixell imperial els jurats del Regne de Mallorca, vestits amb les seves característiques "gramalles de çetí de grana" i varen pujar a bord presentant-se davant el rei. El cavaller Joanot Caulelles, "jurat meritissim militar" va ser elegit portaveu de jurats per la qual cosa es va dirigir en mallorquí a don Carles: "Sacra y Cesarea Magestat: los Jurats de aquesta sua ciutat y regne besen las mans y peus de vostra Reyal Magestat per part de tot aquest seu Regne per esta sua benaventurada vinguda: y supliquen quant humilment poden, que li placia tenir se per servit que en esta sua ciutat lo reban ab la manera y forma que han acostumat de rebre Reys pasats de digna memoria, predecessors de vostra Magestat..." Una vegada acabat el ditirambe, el Rei li va respondre en castellà: "Yo me tengo por servido me recibays como habeys acostumbrado recibir los Reyes mis antepasados." Dit això, els jurats varen tornar al moll per preparar la desembarcada del Cèsar. Al moll havien aixecat un arc triomfal damunt un pont cobert, traçat pel notari Gabriel Sampol. Allà esperaven les autoritats amb el pal·li i pavelló reials. Havien preparat dos cavalls. Un de ricament guarnit "ab sella y frens deurats y ab las guarnicions de vellut carmesí, ab sas flocaduras de or y de seda molt ricas". En canvi, l'altre "era tot guarnit de vellut negre", ja que se sabia que don Carles portava dol per la mort de l'emperadriu. Quan tot va estar preparat, va desembarcar el rei, i pel dol que portava no va voler passar per l'arc triomfal ni pel pont. Sens dubte va elegir el cavall guarnit de vellut negre i va deixar l'altre per a Monsieur Legran, que anava davant el Cèsar. En el moment en què varen pujar els cavalls, l'artilleria de les murades va tornar a disparar salves. Va ser tal el terrabastall que el rei va ordenar que no se'n tirassin més ja que no podia tranquil·litzar el cavall. Tot seguit, va entrar el monarca sota pal·li a la ciutat, per la porta del moll seguit de "tanta multitud de grans senyors y cavallers que de totas parts havian convinguts en esta expeditio, axi de peu com de cavall, que quasi seria imposible comptar los". En entrar tots ells es varen mesclar amb els cavallers i ciutadans de Palma

Una vegada tota aquesta enorme comitiva va estar dins Ciutat, concentrada a la plaça del Moll, sota pal·li va avançar l'emperador a cavall cap a la plaça de la Llotja. Li portaven les regnes Nicolau Cotoner, jurat major per l'estament de ciutadans, i Pere Joan de Santacília, mentre que el don Carles saludava la multitud que s'amuntegava a carreres, portes i finestres, porxos, terrasses i teulades... tanta era l'expectació que es va aturar i va haver de girar el seu cavall pertot arreu per ser vist per tots. De seguida va tenir davant l'edifici de la Llotja, del qual va quedar meravellat, i va demanar si es tractava d'una església. Li contestaren que no, que l'edifici era la Llotja dels mercaders. Va continuar la comitiva pel carrer de Sant Joan, el qual presentava un altre arc triomfal. Des d'allà es va dirigir, per l'actual carrer de Montenegro, fins al de Sant Feliu, on va contemplar la casa de la família Burgues i va quedar meravellat en veure les façanes totes ornamentades. Sorprès, el monarca va dir: "¡o que buenas calles y paredes como parecen bien! ¿son tan buenas

dentro como fuera?”, a la qual cosa se li va contestar que “encara millor”. Després va creuar el curs de la Riera per un dels ponts existents, concretament pel denominat de la “carneçeria devall”. Després va passar per davant la casa dels paraires, al carrer del mateix nom, fins a arribar davant l’església nova de Sant Nicolau, que és l’actual parròquia, per a dirigir-se després pel carrer de la senyora Elionor de Pax, actual carrer de Can Verí, al bell oratori de Sant Nicolau Vell, que estava ubicat a l’actual plaça del Rosari. Va continuar per la costa de Sant Domingo i allà va poder admirar el portal gòtic de l’església conventual dominicana, i en arribar a Cort va tornar a quedar impressionat per la gran multitud de dames i cavallers que l’hi esperaven. En aquest punt del relat, un es deté una mica sorprès en descobrir que a la plaça l’esperaven un grup de presoners “que feren gran estrepito de las cadenas y grillons ab que estaven, y cridaren entrant sa M. per dita plaça: Señor misericordia”. Davant les súpriques dels empresonats el rei va demanar: “¿Que son prisioneros? Pues yo lo mandare mirar.” La façana de la Universitat del Regne, és a dir, Cort, es trobava tota “encortinada” plena de versos ditiràmics escrits en llatí i dirigits al Cèsar. Va passar el rei per davant el portal de Sant Andreu –també a Cort– per a entrar immediatament després a la plaça de Santa Eulàlia, on els jurats li havien construït un arc triomfal “que tenia tot lo dit carrer molt solemne, inventat per lo mes legit home en Architectura que may sie estat en esta ciutat, fet a la Dorica ab tanta perfectio y artificio que nos pot suficientment lohar ni propiament descriure”. De la plaça va passar l’emperador i tot el seu seguici pel carrer “que antigament se deya de mossen Morey” i al final d’aquest carrer va entrar al barri de l’Almudaina per la “Volta de mossen Aulesa”. La volta de n’Aulesa era un arc existent a l’actual carrer de Sant Pere Nolasc, igual que el que encara avui podem veure al carrer de l’Almudaina. Aquests arcs no són més que les antigues portes del recinte emmurallat de la ciutat romana que els musulmans varen batejar com el barri de l’Almudaina. Va continuar el seguici imperial pel carrer de Zanglada, després pel carrer de l’Almudaina, per a arribar darrere el convent de Sant Domingo, a l’actual carrer del Palau Reial. Allà l’esperava el bisbe vestit de pontifical amb la veracreu a la mà, envoltat dels canonges i altres ministres de l’Església. Quan sa majestat va veure al bisbe va descavalcar i s’agenollà davant la relíquia, adorant-la amb summa devoció. Després va demanar què havia de fer, a la qual cosa el sagristà i canonge de la catedral, Nicolau Muntanyans, va respondre que era costum dels antics reis, els seus avantpassats, anar a peu en processó fins a la catedral. Davant la sol·licitud del sagristà, el Cèsar va respondre que “Yo no estoy bueno de los pies y no querria que me tentasse la gota”, i va tornar a muntar a cavall i es va dirigir directe a la catedral. A la plaça de l’esmentat temple es va trobar la comitiva de nou un espectacular arc triomfal, fet aixecar a la manera romana pels canonges. El rei en va quedar meravellat i accedí al temple a través de l’esmentat arc. Una vegada dins la Catedral, Carles I va fer una estona d’oració. Diu la crònica que allà, l’emperador es posà a plorar com un nin “en senyal de la sua estremada devocio i religio”. En sortir de la Catedral, la comitiva es va dirigir al castell real de l’Almudaina, on el virrei de Mallorca havia disposat tot el necessari per acomodar l’emperador i els seus acompanyants més destacats. Les tres nits següents es varen fer en aquesta ciutat alimares solemnes segons ordre i costum d’aquella “per la dita benaventurada vinguda sua”. L’espectacular rebuda que va organitzar el poble mallorquí va emocionar, no en poques ocasions, el rei, cosa que va provocar que digués aquelles

memorables paraules: “He hallado un pueblo no conocido y un Reyno escondido.” La mateixa impressió es varen endur els divuit mil homes d’armes que acompanyaven el Cèsar. Alguns cavallers no varen tenir objeccions a reconèixer que “millor vivien açí los cavallers, que los senyors en Nàpols”.

Va estar sa majestat gustosament a Palma fins el dia 18 d’octubre, dia en què, després d’oir missa a la Catedral, es va dirigir al moll, i de sobte va recordar els presoners que havia vist el dia de la seva arribada, a Cort, i va ordenar-ne l’alliberament. Al moll l’esperava el capità Andrea Doria. Varen pujar en una galera, varen disparar salves totes les naus. Va llevar àncores la nau imperial i entre els vaixells va anar navegant lentament, col·locant-se la primera, emproada al Cap Blanc. Totes les naus es varen disposar darrere la d’Andrea Doria “partí tota la armada, ab lo mes bell temps del mon”. El cronista acaba anhelant la tornada després de la batalla del rei Carles: “...ans de molt lo deix tornar ab tot son exercit en Spanya ab alegra victoria de aquellas”.

17. Els Borja

És cert que el Renaixement constitueix un dels períodes més foscs del papat, on l’esplendor cultural i artística es contraposa a la falta d’un autèntic esperit religiós a la cúspide eclesiàstica, afectant fins i tot el mateix pontificat. Poderoses famílies com els Medici, els della Rovere, o els Sforza, s’alternen en el govern de l’Església. És un moment en què l’espasa temporal s’imposa a l’espasa espiritual, on els papes de vegades actuen més com a prínceps temporals que com a successors de Pere. Això explica la pràctica

desmesurada del nepotisme i l'acumulació desbordant de beneficis i prebendes, tot això per acumular poder i riqueses. En aquest context creix i s'exercita Roderic de Borja (italianitzat a *Borgia*), després Alexandre VI. Roderic neix al voltant de l'any 1431 a Xàtiva, al Regne de València. Molt aviat és reclamat pel seu oncle, el papa Calixt III (Alfons de Borja), i es doctora en dret canònic el 1456. El mateix any és nomenat cardenal diaca i posteriorment vicecanceller de l'Església Romana. De seguida demostra els seus dots per a l'organització i el govern, intervenint en més d'un conflicte italià i internacional. Rep molts nomenaments i prebendes (l'abadia de Subiaco, l'arquebisbat de València, el bisbat de Cartagena...), pocs cardenals el superen en riqueses. Aquí potser ens interressi recordar que el 1489, a la mort del bisbe de Mallorca, Diego de Avellaneda, Innocenci VIII, nomena administrador del bisbat de l'illa el cardenal Borja que la governa mitjançant vicaris generals. Concretament nomena Pere Gual, ardiaca; Gabriel Cerdà, sagristà; i Bartomeu Sureda, degà i canonge. Encomana l'administració dels sacraments i ministeris exclusius de l'episcopat a fra Joan de Déu, carmelita mallorquí i bisbe de Tràcia. El 1492 és elegit papa per unanimitat. El cronista Joan Binimelis comenta que en conèixer-se la notícia a Mallorca es va celebrar *amb universal alegria*. A Roma, fins i tot els cardenals que desaprovaven les excessives riqueses i la vida poc edificant de Roderic (ara Alexandre VI) el voten. Les activitats d'Alexandre es desenvolupen en una triple direcció: en relació amb el seu càrrec de Romà Pontífex; en relació amb la política italiana i espanyola; i en relació amb els seus interessos familiars. Quan Roderic és elegit papa veu obertes totes les portes per poder col·locar la seva família fins a les posicions socials més altes, reservades a un reduït grup de famílies italianes. La seva ambició i, sobretot, no descendir de famílies italianes pertanyents a l'aristocràcia que envolta la seu pontifícia, provoca sentiments en contra dels Borja. La murmuració, la calúmnia i l'exageració dels seus excessos, creades i difoses per part d'alguns membres d'aquestes famílies, provoquen, ja entre els seus contemporanis, una sèrie de mites i llegendes negres dels Borja, sobretot entre Alexandre VI i dos dels seus fills: Cèsar i Lucrecia. És interessant la posició presa pel pare Flórez en dir sobre el papa que "fue varón de grandes hechos en quien se dice compitió lo malo con lo bueno: lo bueno lo confiesan todos; pero en lo otro no todos convienen, y por esto me valgo del silencio." Vida llicenciosa, sí, però això no significa desatendre els aspectes espirituals. Per exemple, la celebració de l'any sant de 1500 contribueix a prestigiar el pontificat romà i ens ensenya que la vida desordenada de Roderic no és incompatible amb una pietat sincera. En definitiva, els Borja són fills de l'època en què els toca viure i no difereixen de les altres persones que varen anar presidint la seu pontifícia. Després de la seva mort, esdevinguda el 18 d'agost de 1503, a causa d'una apoplexia, el poder dels Borja va desaparèixer de la cort pontifícia, però el seu llinatge va sobreviure diversos segles a Espanya, i donà a l'Església un sant, sant Francesc de Borja (1510-1572), besnét d'Alexandre VI; i a Mallorca un altre bisbe i virrei, Baltasar de Borja i de Velasco (1586-1630), besnét del sant borgià.

18. L'enfrontament entre les cases dels Armadans i els Espanyols (1490)

Qui més que menys ha sentit més d'una vegada allò que vivim a l'illa de la calma, divisa que va immortalitzar Santiago Rusiñol al llibre sobre la seva estada a Mallorca. Però si atenem els fets històrics comprovem que aquesta afirmació no se sosté. Ja en època islàmica observam com la societat mallorquina s'estructurava en bàndols o clans enfrontats entre si. Jaume I es va aprofitar d'aquesta situació per conquerir Mallorca en rebre ajuda d'un dels bàndols musulmans. Els nous pobladors feudals també varen importar els conflictes entre de diferents bàndols, capitanejats, en la majoria dels casos, per membres de l'estament nobiliari. Cal tenir en compte que la societat mallorquina era un poble armat, el qual havia d'estar sempre preparat a un possible atac exterior. El problema és que les armes que es tenien per combatre l'invasor moltes vegades eren utilitzades en les disputes internes. Aquesta realitat va donar més d'un maldecap a les autoritats del Regne.

El segle XV, quan ja havien transcorregut més de dos-cents anys des de la Conquesta, la societat mallorquina presentava unes estructures socials sòlides. Amb l'aparició dels fideïcomisos ("es vincles", en mallorquí), es va reafirmar el

concepte de llinatge, Casa, o "clan". Els interessos de cada Casa solien col·lidir amb els d'una altra família i no era estrany que la cosa acabàs en un xoc armat, amb morts incloses. L'historiador Jaume Serra, en el seu estudi sobre les banderies de Mallorca, abona aquesta consideració: "No és estrany trobar prèviament a l'esclafit de la lluita armada un període de litigis als tribunals. En aquest cas, els fideicomisos eren una bona raó." Entre l'elenc d'aquests enfrontaments al llarg de la història mallorquina, hi ha un episodi, dels més antics coneguts amb cert detall, que va ser rescatat per la literatura romàntica del segle XIX. Es tracta de l'enfrontament sostingut entre dos bàndols de finals del segle XV i que estaven capitanejats pels Armadans, d'una banda, i els Spanyolos, de l'altra (en mallorquí antic el terme *spanyol* significava falcó, animal que utilitzava aquesta família per a blasonar els seus escuts). Es desconeix l'origen del desencontre entre ambdós grups, però sabem que cap a 1489 les relacions entre ells no eren gaire bones. Prova d'això és el que es va esdevenir durant el carnaval d'aquell mateix any, concretament el dos de febrer, quan Jaume Armadans va passar davant la casa del noble Roderic de Santmartí i del seu gendre Pere Spanyol. Va ser en aquells instants quan una criada dels Spanyolos va abocar des d'una finestra l'aigua que tenia en una gerra sobre la testa d'Armadans, com solia ser costum en aquelles dates presidides per la broma i el riure. En canvi no degué fer gens de gràcia al tal Armadans que, sentint-se ofès pel bàndol enemic, no dubtà a descavalcar de la mula, pujar al pis principal de la casa i una vegada allà, davant la senyora de la casa, colpejar grosserament la criada. A les poques hores se'n va assabentar Pere Spanyol que, indignat, no va dubtar de reunir cinquanta homes dels seus. Durant la nit tots ells varen assaltar Can Armadans (aquesta casa encara existeix al carrer de Can Sanç), i allà varen acoltellar Jaume Armadans i varen ferir greument la seva esposa. En sortir de la casa es varen trobar amb Francesc Armadans, cosí de Jaume, al qual també varen agredir amb gran violència. Poc temps després els assaltants varen ser detinguts per l'autoritat competent, a excepció de Nicolau de Pax i Pere Santjohan que varen aconseguir sortir de Mallorca per prendre part en la guerra contra el Regne de Granada. Allà varen ser armats cavallers en finalitzar una batalla pels seus heroics fets d'armes, i amb això varen obtenir també el perdó per l'assalt a casa dels Armadans. Mentrestant, a Mallorca, els detinguts gaudien d'una treva de dos anys concedida pel rei. Semblava que les aigües havien tornat al seu curs, fins que el 2 de novembre de 1490, mentre se celebrava solemne missa a l'església conventual de Sant Francesc de Palma amb motiu del funeral de Difunts, i havent-hi presents cavallers d'ambdós bàndols, va succeir que un va travelar amb l'altre, es varen entrecreuar paraules gruixades que ràpidament varen desembocar en una lluita sagnant. Sense tenir en compte la treva firmada ni el lloc sagrat on es trobaven, no varen dubtar els membres de les dues faccions de despullar les seves espases i començar a combatre. Va cessar la santa missa i els seràfics frares en continent es varen dirigir, crucifix en mà, a interposar-se entre els violents. La seva intercessió no va servir de res, el tumult creixia i més de tres-cents acers es creuaven escampant la sang amb gran espant de la resta dels presents. Els franciscans cridaven espaordits "vergonya, vergonya!", "Mirau que sou a l'església santa del Senyor!". Finalment, veient que la situació no es calmava, els religiosos varen decidir posar en la custòdia Jesús Sacramentat. La presència del Santíssim va provocar sobtadament el final de la lluita. Hi va haver entre els Armadans i els Spanyolos mutilats, ferits de gravetat, lesionats...

Els responsables varen ser empresonats a la torre del castell de l'Almudaina. Els altres membres dels clans varen ser arrestats als seus domicilis. Es varen pagar al pintor Moger "dotze senyals reials [escuts reials] que foren posats en lo carrer dels Armadans e del Mercat per assignar los límits de llur arrest". Es varen realitzar tres processons en desgreuge i a les parets laterals de l'església de Sant Francesc es varen fer pintar creus vermelles, encara avui visibles, per purificar aquell sagrat lloc. Aquests bàndols o clans perduren al llarg del temps i apareixeran amb força durant el segle XVII. Són les conegudes lluites entre Canamunts i Canavalls.

19. La façana marítima de Palma a partir d'una pintura de 1633

La representació de la façana marítima de Palma –Ciutat de Mallorca– en un quadre de la basílica de Sant Francesc, de l'any 1633, en què es descriu tota la badia de Palma, des del castell de Sant Carles fins al baluard del Príncep, és un document gràfic de primer ordre per conèixer l'aspecte de la nostra ciutat el segle XVII. Un pot entretenir-se una bona estona a observar els detalls dels carrers, les murades, les cases, la Catedral, les possessions extramurs...

El quadre –atribuït a Miquel Bestard o al seu cercle–, forma part d'un conjunt pictòric, que es troba en el rerealtar de l'església de Sant Francesc, davant el sagrari. Totes aquestes pintures varen ser restaurades fa pocs anys. Aquesta agrupació de quadres forma un retaule, el qual s'articula a partir d'una imatge central de la Immaculada Concepció, que des de 1629 era la patrona del Regne de Mallorca. Al voltant de la Verge es troben vuit retrats, tots ells de membres de la Casa de Barcelona i de la seva branca menor de Mallorca. Els personatges tenen en comú que varen pertànyer a l'orde franciscà, defensor a ultrança del dogma de la Immaculada Concepció. Remata, a la part superior del conjunt, una antiga divisa de les Illes Balears que resa en llatí "ARMA BALEARICA NON FUNDA SED ARBALLISTA FIDEI" (L'arma de les Balears no és la fona, sinó la ballesta de la Fe). Finalment, a la part inferior del retaule es troba la pintura en la qual es representa la façana marítima de la ciutat i voltants.

El quadre està realitzat com si l'artista l'hagués pintat des de la mar, al mig de la badia. A l'esquerra de l'espectador es troba el primitiu castell de Sant Carles, i a la dreta el baluard del Príncep. A la part inferior i central de la pintura es representa la mar i algunes embarcacions. D'entre aquestes destaquen alguns vaixells de considerables dimensions que intercanvien salves amb els diferents baluards i fortificacions; a part de Sant Carles, també s'observen les torres de Portopí i Paraires. A la part superior destaquen el castell de Bellver i el nucli urbà de Ciutat de Mallorca. Finalment es representen algunes possessions

properes a la ciutat que es van allunyant cap a la serra de Tramuntana. Remata la pintura un anagrama amb el lema "MALLORCA", i que està flanquejat per dos escuts en losange. En un es representen les armes dels reis d'Aragó, mentre que en l'altre les armes de la Universitat i Regne de Mallorca.

La temàtica que descriu aquest quadre, la façana marítima de Palma, els vaixells de guerra i els baluards disparant salves, és bastant comuna en els segles XVII i XVIII, i té com origen la visita que va fer l'expedició militar, encapçalada per l'emperador Carles I, a la ciutat de Palma durant l'any de 1541 quan es dirigia cap a Alger. A partir dels estudis i inventaris que s'han fet, sabem que varen ser tant les institucions com els particulars els que varen encarregar pintures amb aquesta temàtica. L'interès suscitat per aquest tipus de quadres s'ha de relacionar amb l'aparició d'un sentiment romàntic que es va manifestar mitjançant l'exaltació del Regne de Mallorca i que va tenir el seu punt més àlgid durant la primera meitat del segle XVII. En aquesta època s'inicia la galeria de barons il·lustres del Regne, la galeria dels reis de Mallorca, encapçalada amb la representació de Jaume I, quadre que, cada any a la Festa de la Conquesta, es penja a la façana de l'Ajuntament; o la reivindicació dels màrtirs i herois mallorquins Cabrit i Bassa; o la figura de Ramon Llull. Ambdós temes representats per dos magnífics quadres, també obra de Miquel Bestard, a la seu dels jurats del Regne (avui Ajuntament de Palma).

La pintura de l'església de Sant Francesc està en sintonia amb aquest context descrit. Potser, com a peculiaritat, s'hagi de destacar del quadre respecte al conjunt del retaule, el que simbolitza: la joia de tot el Regne de **Mallorca** – aquestes fortificacions i aquests grans vaixells disparant salves– a causa de la proclamació de la Immaculada Concepció com a patrona del Regne. Avui, podem afegir que és una de les poques "fotografies" que conservam de la primera meitat del segle XVII.

20. El regne de Mallorca al segle XVII, a través de l'obra de Miquel Bestard

Amb la publicació del catàleg de l'exposició "Les cendres de Troia", obra del catedràtic en Història de l'Art Marià Carbonell, he pogut conèixer millor l'obra del pintor Miquel Bestard (1592-1633), conegut popularment com "el pintor boig", un dels artistes més representatius del sis-cents mallorquí. El catàleg té diferents aspectes que han de ser considerats. En primer lloc s'ha de tenir en compte que, i encara que sembli increïble, aquesta és la primera monografia que es fa de Miquel Bestard. En segon lloc, no s'ha de perdre de vista que la reproducció de les obres al catàleg ha estat l'ocasió per poder veure les pintures reunides, ja que en ser gairebé totes elles de titularitat privada no havien permès tenir-ne una visió de conjunt. En tercer lloc, el lector, amb una simple ullada al catàleg percep de seguida que les obres giren entorn de dos temes generals: els temes mitològics i els temes concernents a la història i geografia de l'illa. És precisament en aquest últim grup que ens detindrem per comentar dos dels quadres exposats. En primer lloc, l'obra titulada *L'enterrament de Ramon Llull* (ca. 1618-1621), propietat de l'Ajuntament de Palma, és una fotografia extraordinària de la ciutat de Palma de principis del sis-cents. L'escena representa una processó funerària que trasllada el cos del beat mallorquí. Observant el quadre es dedueix que l'escenari de la representació és l'esplanada del Born, concretament el lloc que avui ocupa la plaça de les Tortugues, a excepció de la porta d'estil classicista que se situa en un lateral del quadre que segurament representa la porta del Moll, construïda el 1620 i que actualment es conserva entre el Consolat de Mar i la Llotja. La processó, que es dirigeix cap al carrer de Sant Jaume, està presidida pel bisbe, flanquejat per canonges de la catedral. El segueix el virrei de Mallorca, que porta la creu de Santiago al pit i és flanquejat per dos jurats de la Universitat i Regne, vestits amb les gramalles vermelles. Aquestes tres autoritats estan precedides pel batle i el veguer amb les seves respectives vares de comandament, que, alhora, tenen davant els macers. Encapçala la processó una nodrida representació del clergat mallorquí, tant dels ordes religiosos (dominics, franciscans, cistercencs, jesuïtes...) com del clergat secular. Tanquen la processó dues files: una formada per cavallers; i una altra formada pel poble. També s'observa que un grup de malalts s'afanyen a tocar el cos de Ramon Llull a fi de venerar-lo. Una altra dada important que aporta aquesta pintura són les cases, que veim repletes de gent que surt per poder seguir la processó. Entre les cases podem distingir, d'esquerra a dreta: l'antiga casa que ocupava el solar de l'actual Can Morell; el carreró d'en Cifre; Can Espanyol (avui coneguda com Can Puig); el carrer de Can Granada; una façana amb finestres coronelles, prop del que avui coneixem com Can Ferrandell, al carrer de Sant Jaume; i finalment Can Puig des Rellotge. El segon quadre de l'exposició que també crida la nostra atenció és el mapa de Mallorca (ca. 1631-1633), procedent d'una col·lecció particular. Aquest mapa, potser inspirat en el

que havia fet anteriorment Joan Binimelis per encàrrec dels jurats, cal relacionar-lo amb l'antiga tradició cartogràfica mallorquina que havia perviscut fins al segle XVII gràcies als "mestres de cartes de navegar", dels quals formaven part, tal com ha pogut documentar el doctor Carbonell, membres de les famílies Oliva i Prunes. El mapa, a part de representar amb precisió la geografia de l'illa, és replet d'escenes: batalles navals, tropes a peu... potser el que cridi més l'atenció és que s'utilitza el topònim "Mallorca" per denominar a la ciutat de Palma, sens dubte un arcaisme medieval que perviu encara el segle XVII. Recordem que després de la reconquesta i repoblació de l'illa, el nom de la seva capital Medina Mayurqa, va passar a denominar-se Ciutat de Mallorca o simplement Mallorca. Això explica que en la toponímia de carrer antiga d'alguns pobles trobem la denominació de carrer de Mallorca, que coincidia amb el carrer que partia en direcció a Palma. A partir de la segona meitat del segle XV, amb la penetració del gust estètic de l'humanisme provinent de la Península Itàlica, es recupera el nom de Palma per denominar la capital insular. Gràcies a aquest mapa podem comprovar com a inicis del segle XVII convivia les tres denominacions de l'urbs: Mallorca, Ciutat de Mallorca i Palma de Mallorca. En fi, el quadre i el catàleg donen molt més de si. Podríem comentar les dues magnífiques pintures que representen l'*sky line* de la façana marítima de la Palma del sis-cents, o els fabulosos paisatges –que en la documentació de l'època apareixen sota la bella denominació de "llunyedans"–, o les batalles de Troia...

21. L'aliança matrimonial entre els Zaforteza i els Rocaberti (1614)

Un dels testimonis perpetus de la nostra ciutat, el qual ha tingut el privilegi de contemplar la major part dels episodis que conformen la història de Palma, és sens dubte l'Àngel Custodi que corona el palau de l'Almudaina. Si aquest parlàs i li preguntàssim quin ha estat l'enllaç matrimonial més sonat de Palma al llarg dels segles segurament ens diria, sense titubejar, que va ser el que va

tenir lloc a començaments del segle XVII entre la filla del procurador reial de Mallorca i el vescomte de Rocaberti. Val la pena recordar aquest episodi, del cor diríem avui, que es va desenvolupar al llarg de tres anys.

Pere R. Burgues-Zaforteza i de Villalonga, de Sala i Desclapés, va ser un personatge molt conegut en la seva època. Va ser procurador reial del Regne de Mallorca i va servir el rei en diverses ocasions. El 1635, Felip IV, agraït pels seus serveis i favors, li va atorgar el títol de comte de Santa Maria de Formiguera. En primeres núpcies va casar amb Violant Spanyol i de Santmartí. Fruit d'aquest matrimoni va néixer una filla: Magdalena. Quan la jove Magdalena tenia vint-i-un anys, va veure que hi havia dos joves enfrontats entre si, per la seva causa, ja que ambdós la pretenien. Un era Pere Quint i Fuster, i l'altre era Rafel de Verí. Un dia d'estiu ambdós pretendents es varen creuar al carrer i varen tenir paraules d'"escopir". La nit següent, va passar Pere Quint amb el seu amic Arnau de Santacília, baix de la finestra de la filla del procurador reial i de seguida va veure que allà també hi havia Rafel de Verí, recolzat a la paret davant la casa de Magdalena. Després d'un encreuament de paraules els dos joves varen treure les seves espases i varen lluitar acarnissadament fins que Verí va fugir malferit. L'endemà, Pere Quint va rebre una nota de Verí en la qual el desafiava a la plaça del Carme, al costat de la Rambla "... espasa, daga y a solas, y li darà entenent de quin modo tenen de prosseir los cavallés". El jove Pere es va presentar a l'esmentada plaça, en solitari, sense armadura, només amb espasa, com havien acordat. Però Rafel de Verí i set cavallers més, trencant les normes, varen atacar Quint i el feriren de mort. Aquest esdeveniment va convulsar tot Mallorca. Malgrat aquest vessament de sang, Magdalena no va deixar de relacionar-se amb Rafel de Verí.

El pretendent definitiu de la jove Magdalena va ser el català Francesc Jofre, vescomte de Rocaberti, i comte de Peralada, pertanyent a la noblesa de més solera de Catalunya. No era estrany a Mallorca el noble català ja que sa mare era Pràxedes de Pax i Burgues, pertanyent a l'aristocràcia mallorquina. El matrimoni entre els dos joves responia a la política d'aliances familiars entre els Burgues, els Pax, els Rocaberti, Boixadors... tot això per enfortir els seus patrimonis. El 6 de juliol de 1614 es varen celebrar les esposalles, que varen tenir lloc a Can Dameto (actual Can Quint, al passeig del Born), el propietari del qual, Albertí Dameto i Cotoner, va exercir de representant del vescomte de Rocaberti, absent de l'illa. Aquestes esposalles a distància eren habituals en aquella època. En acabar el senzill acte la núvia va tornar a casa dels seus pares. El seu espòs va tardar un any a anar a cercar-la. Va valer la pena l'espera, ja que la fastuositat amb què va arribar el noble català a l'illa era fora de tot precedent. Varen venir amb el vescomte de Rocaberti tres cavallers molt principals de Catalunya: Miquel de Clariana, Lluís Descatlar (Dezcallar) i un cavaller de la Casa d'Urries. Acompanyaven el vescomte, un majordom, tres gentilhomes, vuit patges, tots cavallers; un sastre, quatre lacais i dos cuiners. Els altres dos cavallers també portaven cinc criats cada un. El notari Magí Perelló, va ser l'encarregat d'organitzar l'estada del nuvi i els seus acompanyants, i per tant va ser testimoni privilegiat d'aquest esdeveniment. Perelló ens va deixar escrit que aquests cavallers "vingueren molt ricament". Evidentment aquest notari estava al servei de Pere R. Burgues, sogre i amfitrió

de Rocaberti. Poques vegades s'havia vist a Mallorca "tirar la casa per la finestra" com ho va fer el procurador reial. Durant el mes i mig que varen residir la seva filla i el seu nou espòs, al costat dels seus acompanyants i nombrós seguici, Can Formiguera es va engalanar fastuosament, de tal manera que no tenien res que envejar a les empleades per les famílies més principals d'Europa. El notari Perelló descriu el dia en què els vescomtes de Rocaberti es varen embarcar al port de Palma per abandonar l'illa. Al port els varen acompanyar moltes dames i cavallers amb cotxes i carrosses. Allà sis galeres els esperaven per fer la travessia. Quan la vescomtessa va pujar a la galera capitana varen deixar anar una andanada tots els canons dels vaixells. Al moll hi havia tota la gent de la Ciutat. El notari acaba el relat dient: "Embarcà ab vestit amel·lonat y de la matexa col·lor lo aportava el compte [comte de Peralada i vescomte de Rocaberti], ab passamans de caiatillo de argent, y mi Sra. la Condessa aportava una cadena de pesses y a cada pesse un diamant, cosa molt riche."

Mirava Pere R. Burgues-Zaforteza, pare de Magdalena Zaforteza –ara vescomtessa de Rocaberti–, com s'allunyava la seva filla amb les galeres. Segurament va pensar llavors que a la fi podria descansar de tanta festa. No s'imaginava, ni per un moment, que anys més tard, ell, vidu, es tornaria a casar i que fruit d'aquest matrimoni tindria un fill baró que immortalitzaria la família al llarg dels segles, un fill que seria conegut com el Comte Mal.

22. L'aliança nobiliària de les Nou Cases

A Mallorca quan un se les dóna de savi es diu d'ell que "aquest se pensa ser en set ciències", quan un nin demana als seus pares comprar una cosa que s'excedeix del pressupost familiar se li diu "te penses que ets de Can March?" i quan un té ínfules es diu d'ell "aquest se pensa ser de ses nous cases" -o també de "ses set cases". Molta gent coneix aquestes expressions, però no tanta sap que aquest últim dit "de ses nou cases" fa referència a una de les aliances més sonades que varen realitzar les principals famílies de la noblesa mallorquina durant el segle XVIII.

Sembla ser que Bonaventura Serra va ser el primer a referir-se a aquesta aliança. Segons el cronista, una vegada acabada la Guerra de Successió, el comandant general, marquès de Casafuerte, durant un berenar, va suggerir que les principals famílies formassin una espècie d'aliança entre si. Així va ser com nou llinatges varen pactar l'aliança. La llista més antiga –proposada al seu dia pels historiadors Aina Le-Senne i Pedro de Montaner– refereix les següents

Cases: Zaforteza (marquesos del Verger de Vinagrella), Verí, Sureda (marquesos de Vivot), Berga, Cotoner (marquesos d'Ariany), Sales, Sureda de Santmartí (marquesos de Vilafranca), Dameto (marquesos de Bellpuig) i Togores (comtes d'Ayamans i barons de Lloseta). Aquestes famílies ja estaven emparentades des de feia segles i amb aquesta aliança el que es pretenia era institucionalitzar aquesta situació. Aquesta llista no es va mantenir immutable, ja que segons les èpoques apareixen altres llinatges com són els Despuig (comtes de Montenegro i de Montoro), els Boxadors o els Puigdorfilà, per exemple. Què es pretenia aconseguir amb aquesta aliança? En primer lloc, una vegada desaparegudes les antigues institucions del Regne de Mallorca, es volia monopolitzar el poder, ocupant els nous càrrecs públics i polítics més rellevants, tot això per continuar controlant l'antic Regne. En segon lloc, aquesta aliança reforçava les seves economies, ja que s'accentuaven, encara més, les relacions endogàmiques, autèntica obsessió durant segles de la noblesa, evitant amb això que les seves hisendes s'escampassin. Hi havia un tercer motiu que no s'ha de perdre de vista. La majoria dels membres d'aquestes "Nou Cases", i sobretot els caps de cada Casa, eren partidaris de la causa filipista, és a dir, eren "botiflers" –origen de la paraula popular "botifarres"–, aspecte important ja que aquest selecte grup capitanejaria la resta dels membres de la noblesa, molts d'ells partidaris de l'arxiduc Carles. El comandant general coneixia bé el problema històric que hi havia amb la noblesa mallorquina, sempre embrancada en lluites clàniques que es remuntaven a l'època medieval. Sent el grup de "ses Nou Cases" partidari del rei Felip V la possibilitat d'un rebrot carolí es reduïa considerablement. A més, la consolidació d'aquestes aliances familiars aconseguiria unir la noblesa en interessos comuns, beneficiant tots els seus membres amb càrrecs públics, sense tenir en compte les seves simpaties per la Casa dels Àustria o per la dels Borbons. El va deixar bé clar i per escrit el primer marquès de Vivot, destacat partidari filipista durant la Guerra de Successió: "ahunque han habido rencores... es cosa sabida que nuestra nobleza sigue emparentando siendo [constantes] sus vínculos de una sangre común que unas ideas".

Aquesta situació va dur una sèrie de conseqüències. La primera va ser la reestructuració de les famílies pertanyents a la noblesa. Són moltes les llistes que es conserven, realitzades entre els segles XVIII i XX, on apareixen llinatges de la noblesa repartits en grups de primera, segona i tercera classe, i aquests grups al seu torn dividits en subgrups. Una altra de les conseqüències va ser accelerar el procés d'acumulació de capital, i també d'acumulació de càrrecs públics, per part del grup oligàrquic. En contrapartida, aquesta situació favorable va provocar l'augment de plets entre els membres del grup, la qual cosa va significar una forta càrrega econòmica per a aquestes mateixes famílies. L'aparició de "ses Nou Cases" també va produir un augment del seu poder i les consolidà com a classe dirigent. Contràriament al que es pugui pensar, aquesta aliança no va propiciar la unitat política, ni va evitar enfrontaments entre els nobles. Ans al contrari, el mateix rei Carles III, sent conscient del constant perill que representava la noblesa mallorquina, no va tenir cap altre remei que abolir la Confraria de Sant Jordi, que havia aglutinat l'aristocràcia mallorquina des dels temps medievals. En lloc d'aquesta vella institució es va crear la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País, ja amb un altre caràcter, altres objectius. El món estava canviant, ha canviat molt,

però en la nostra memòria col·lectiva encara habita aquest nom de “ses Nous Cases”.

23. Orígens de l'enllumenat públic

Fins fa alguns anys es podia deambular de nit per sobre del dic de l'Oest. Allà, orejat per la brisa marina, un podia emular un guaita al pas de guàrdia d'una gran fortalesa. Damunt el gran dic s'atalaiava la ciutat nocturna que ofería un bell espectacle fulgurant, on milers de llums acolorides s'elevaven, com volent, inútilment, expandir-se per tota la nit estel·lar. En canvi, un es pot estremir si intenta imaginar-se com veia la badia el mariner que d'enllà de la mar arribava a Palma amb el crepuscle, devers el segle XVIII o els segles anteriors. En aquella època no existia la il·luminació pública i en arribar la nit les tenebres s'apoderaven de la ciutat. Els plenilunis i algunes festes estiuenques assenyalades eren les úniques llumeneres que gosaven interrompre aquelles hores lúgubres.

L'enllumenat de les ciutats més poblades va arribar a mitjan segle XVIII. Barcelona, per exemple, va estrenar el seu enllumenat públic, a base de fanals d'oli, el 1752. En canvi, Palma va patir per poder aconseguir instal·lar fanals als seus carrers. Ni més ni menys que vint-i-tres anys de gestions municipals varen caldre per a això.

Tot va començar amb una Reial ordre de Carles III, donada a conèixer l'11 de juliol de 1786, en virtut de la qual s'ordenava que tots els carrers de les ciutats dels seus regnes fossin il·luminats degudament per a major seguretat durant la nit. Els regidors de Palma varen parlar per primera vegada de complir aquest mandat dos anys després de la seva publicació, concretament el 8 d'agost de 1788. Com a primera mesura per poder executar l'ordre, es va resoldre

mesurar els carrers i places de Palma. D'altra banda, el secretari de l'Ajuntament, Joan Armengol, va escriure una carta al seu homòleg de Barcelona, Josep Ignasi Claramunt perquè els facilitassin un model de fanal usat a la via pública d'aquella ciutat, així com el preu de cada unitat: "Muy Señor mío y de mi mayor estimación: Consecuente a tener que informar esta Ciudad al Real Acuerdo en asunto de Alumbrado, paso a suplicar a V. m. se sirva remitirme un Farol de los que se sirven para el alumbrado de esa Ciudad con las varillas de Fierro que lo sostienen y demás menajes de su servicio, expresando el coste que han de tener dichos Faroles..." Va tardar alguns mesos l'Ajuntament de la ciutat comtal a enviar el fanal que havia de servir de model a la de Palma. Mentrestant, el mestre major va lliurar els mesuraments dels carrers i el nombre de fanals que s'havien de col·locar per aconseguir-ne un bon enllumenat. La conclusió a què va arribar el funcionari municipal va ser la següent: els carrers i places de Palma sumaven en total 34.980 vares; els fanals s'havien de col·locar a 30 vares de distància unes de les altres; per tant, en total es necessitaven 1.166 fanals. L'octubre va arribar la carta del secretari de Barcelona al costat del fanal model. El Sr. Claramunt va informar detalladament del preu del fanal que entre una cosa i l'altra (metxers, papallones, corrioles, clau...) pujava a la quantitat gens menyspreable de 7 lliures, 14 sous i 3 diners. El mateix dia en què es va rebre la carta de Barcelona, el secretari de Palma va respondre donant les gràcies. Va aprofitar la missiva per a tornar a demanar una sèrie de dubtes sobre l'enllumenat públic, com quants fanals hi havia col·locats a Barcelona, quina despesa anual suposava mantenir l'enllumenat i de quins fons es proveïa per satisfer-lo.

Els regidors de Palma de seguida varen advertir que calia abaixar el cost de cada fanal: varen renunciar que aquest pogués pujar i baixar amb el sistema de politges; varen mirar de reduir les cares del fanal, de quatre a tres per estalviar-se un vidre; varen demanar diferents pressuposts a fabricants de fanals i a ferrers; varen calcular que es necessitarien uns trenta homes per ocupar-se d'encendre'ls i apagar-los... Tot aquest esforç va ser debades ja que després d'estudiar els pressuposts i fer diversos càlculs, el síndic personer es va despenjar manifestant que l'enllumenat era molt útil i necessari, però considerava més urgent gastar els diners municipals per arreglar la Font de la Vila que proveïa d'aigua la ciutat, així com la recomposició de camins l'estat dels quals era intransitable. El nus de la qüestió era que Palma, tenint una superfície similar a la de Barcelona, només estava habitada per unes 30.000 persones, mentre que a la capital catalana n'habitaven unes 120.000. Per tant, instal·lar l'enllumenat públic suposava una pesada càrrega fiscal sobre els habitants de la capital mallorquina. Sens dubte aquest va ser el motiu pel qual els regidors de l'Ajuntament varen renunciar a continuar amb aquest assumpte.

Durant molts anys varen estar donant els regidors voltes a aquest tema tan atzarós. Palma podria haver romàs molts anys més sense els seus fanals, però la Guerra de la Independència va accelerar els esdeveniments. Durant aquests anys la ciutat es va veure envaïda per refugiats de la península, va augmentar la població i també la inseguretat, i aquesta va ser la gota que va fer vessar el tassó. En el noticiari de José Barberí es llegeix: "1812, 1 de enero. Se empezaron a encender los faroles, o alumbrado, cosa que aun no se había visto en Mallorca." L'enllumenat d'oli va subsistir fins a 1868, moment en què es

va substituir pel de petroli. Uns anys abans, el 1857, l'Ajuntament va publicar el plec de condicions per atorgar la concessió d'enllumenat de gas, el qual es va anar instal·lant lentament. Degué coexistir amb el de petroli durant bastants anys. Finalment, el 1891 es varen fer els primers intents per instal·lar l'enllumenat elèctric. No tardarien a arribar les fulgoroses nits palmesanes.

24. L'arribada del tren a Palma

El 2010 es varen complir 135 anys de la inauguració del primer ferrocarril de l'illa, que, sota la mirada d'una gran multitud, va cobrir el recorregut de Palma a Inca. Però l'expectació havia sorgit molt abans. La iniciativa, privada, sorgida gràcies a un grup de ments intel·ligents i agosarades, va suposar la mobilització d'un gran nombre de treballadors. Els rails s'anaven amuntegant al costat de les travesses, les fites i les eines per a les explanacions. Extramurs de la porta pintada –les murades en aquella època seguien dempeus– es va situar l'estació del tren, la qual es va envoltar amb un reixat. En un primer moment, la notícia que es construiria un ferrocarril a Mallorca va provocar incredulitat i indiferència. A mesura que varen anar avançant les obres, es varen anar incrementant les visites de curiosos, i a poc a poc es va començar a reconèixer que la cosa anava de veres. Entre aquests passejants que sortien de les murades per seguir les obres del tren es podia sentir tot tipus d'opinions: des dels malsofrits de torn, desconfiats davant qualsevol símptoma d'innovació –tan nombrosos a Mallorca i que Miquel dels Sants Oliver va denominar “siniestras corneas”– que auguraven un fracàs rotund al nou mitjà de transport: “I com podrà sostenir-se aquí un ferrocarril? Ca! Quin disbarat!”, fins i tot les ments més imaginatives que auguraven una nova Mallorca. Segurament, l'episodi més vistós esdevingut durant la construcció del ferrocarril va ser l'arribada del “monstre de ferro”, és a dir, la locomotora de vapor, a la qual se li va posar per nom Mallorca, i que va ser muntada a l'estació sota l'atenta mirada de nins i curiosos.

El 24 de febrer de 1875 es va inaugurar el tren. El periodista **Miquel dels Sants Oliver** va ser testimoni ocular de l'acte: “Desde mi alto mirador, vi llegar los invitados a la ceremonia oficial: El clero con su cruz y los ciriales, El Ayuntamiento y la Diputación...” El poble, es va amuntegar a les murades; a les **troneres**, als baluards damunt les eminències dels voltants de l'estació, enfilats a les parets, agafats a les aspes dels molins repartits en els flancs de les vies del tren. Els convidats, sense dissimular el seu recel i ensurt davant l'artefacte nou i velocíssim –els tècnics asseguraven que el tren podria arribar a assolir els 60 km/h, cosa que semblava impossible–, varen pujar als vagons i una vegada a bord, prossegueix **Oliver**: “La locomotora silba gloriosamente, empenachada de humo y emprende vertiginosa carrera por la línea, limpia, perfilada, diminuta, entre vítores y los aplausos de la multitud que cerca la estación, que corona las

viejas y nobles murallas imperiales...” L’arribada a **Inca** va ser rebuda també per una altra gran multitud. Després de cantar un **tedèum**, es va servir a l’estació un per a les forces vives del país a les quals es varen unir alguns poetes per celebrar diversos brindis. **Antonio Frates**, autor d’*Escenas Baleares*, va deixar escrites unes estrofes, sota el títol de *La locomotora*, per a l’ocasió: “Este ser que ha cruzado la llanura / y deja rastro de humeante aliento / [...] / Ese mugido que los aires lanza, / en cada pueblo y jamás varía...” Durant la resta del dia es varen succeir alguns **combois** perquè la gent pogués provar el tren: “El público, hasta bien entrada la noche no se alejó de las estaciones y saludando al último convoy que regresaba de Inca a luz de bengalas y al són de músicas estrepitosas. Desde aquel día, a la llegada y salida de los trenes no deja de asistir numerosa concurrencia de curiosos, dándose cita, por las tardes, en la estación de Palma, la sociedad elegante, para la cual son propicias todas las ocasiones de reunirse.”

Però com era d’esperar, no tot varen ser elogis. D’una banda, l’aparició del tren va suposar un nou escenari per a les empreses de transport, en el qual els conductors de diligències i carros es varen veure greument afectats davant la competència desmesurada del tren. O els propietaris de les possessions afectades que veien com les vies migpartien les seves propietats. I tampoc no ajudaven a asserenar els ànims els “amos” i altres pagesos d’aquestes mateixes finques que veien amb preocupació les espurnes que desprenia de tant en tant la xemeneia de la renouera locomotora, en poder-ne caure una sobre les garbes de blat dels seus camps i provocar un incendi. D’altra banda, el públic en general, que veia amb mals ulls el tren al qual, segons la dita popular, identificava amb el mateix diable: “Un llogaret encès que el s’en duu el dimoni.” També el món de les lletres es va veure afectat pel tren i aparegueren autors a favor i en contra del nou artefacte. Per exemple, el prevere Josep Tarongí va deixar unes lletres a favor: “Mirad, sobre las líneas va rodando / la máquina veloz, hasta lo sumo; [...] / forma nubes, que doran / la luz del sol, y mecen / la audaz locomotora...” En canvi, un autor anònim que firmava amb una “C” va deixar escrit: “A la verdad, patria mia, / no entiendo ese alborozo / con que ves tus verdes campos / cruzados por férreo monstruo”; o també: “Dar silbidos por saludos / me parece de mal tono; / y mejor fuera guardarlos / para los días de toros [...] / vuelvan los carros de yugo, / que fueron de esta isla adorno / y vuelvan nuestros caminos / con sus baches y sus hoyos...” La veritat, mai no sabrem si l’autor d’aquests romanços els va escriure seriosament o va ser només una facècia. Sigui com sigui, l’aventura del ferrocarril a Mallorca no feia més que començar, li quedava un llarg recorregut, no sempre de viatge feliç, recorregut que encara avui perdura.

25. Apunts sobre els orígens del ciclisme a Palma

El 1790 el francès De Sivrac va crear una màquina de transport, el *célérifère*, impulsada pels peus del conductor, que alternativament anaven empenyent al terra. Vint-i-sis anys després, l'alemany K.F. Drais von Sauerbronn va construir la *draisina*, una espècie de *célérifère* amb la particularitat que era la roda de davant la que dirigia l'aparell. El 1839, l'escocès [K. MacMillan](#) va afegir-hi uns pedals. Havia nascut la bicicleta. El que va començar sent un artefacte que la burgesia emprava per passejar, aviat es va utilitzar per practicar un dels esports més èpics i bells que ha donat la història: el ciclisme.

A Mallorca, la primera notícia que es té sobre l'arribada d'un bicicle data de 1869. Havia estat adquirit a França pel banquer mallorquí Ernest Canut. Va ser a partir d'aquell any que es varen començar a veure bicicletes rodant pels carrers de Palma. A partir dels anys vuitanta es varen començar a veure curses espontànies durant les festes populars, moltes vegades competint cavalls contra bicicletes. El 1888, va néixer la Societat Velocipedista de Palma, embrió del que anys més tard seria la Federació Balear de Ciclisme. No obstant això, va caldre esperar fins a l'any 1892 per veure, per primera vegada a Mallorca, una cursa organitzada de bicicletes. Felanitx va ser l'escenari d'aquest primer encontre. A Palma, aquell mateix any, es va crear una societat per construir un velòdrom a Son Espanyolet, el qual va ser inaugurat l'any següent. També el 1893 es va fer el primer campionat de les Balears de ciclisme. En aquesta època varen sorgir les primeres llegendes d'aquest esport: Melcion Riera, Jaume Colom, Antoni Manresa, Nicolau Vives, Simó Febrer...; i els primers clubs ciclistes, com per exemple el mític Veloz Sport Balear o la societat Círculo Ciclista. En aquells temps sorgien curses improvisades, bé fent cronometratges en solitari, bé quedant uns quants amics per fer curses de Palma fins a la Casa Blanca o Can Penasso.

1903 és, sense cap dubte, un any important per al ciclisme palmesà, ja que es va inaugurar un dels velòdroms més cèlebres, ja no de Mallorca, sinó d'Espanya: el velòdrom del Tirador, construït pel Veloz Sport Balear. Un any després de la seva inauguració s'hi varen celebrar els Campionats d'Espanya de Ciclisme. L'afició per les bicicletes va anar augmentant, no hi havia poble que es preàs a Mallorca, que no tingués un velòdrom amb els seus ídols locals. Durant les curses els velòdroms s'omplien de gent. Resulta molt fàcil trobar alguna persona gran de Palma que hagi estat testimoni directe d'aquelles concentracions multitudinàries al Tirador. Fa ja alguns anys, el famós periodista esportiu Lambert Cortés, "Avespa", durant una entrevista que li varen fer, no va dubtar a afirmar que durant els anys trenta, quaranta i cinquanta, l'esport més important era el ciclisme.

Es pot dir que les curses en pista varen ser les que més fama varen tenir durant tots aquells anys, encara que això no vol dir que no es realitzassin curses en carretera. El 1913 es va organitzar la primera Volta a Mallorca, en la

qual varen destacar els corredors Simó Febrer, Bartomeu Roig –conegut com “en Tomeu des Molinar”– i Antoni Llompart. Es podrien contar moltes anècdotes ocorregudes durant les primeres edicions de la Volta a Mallorca. Per exemple, en la de 1932, durant la segona etapa, el ciclista Nicolau va ser atacat amb pals. El 1954 va guanyar la Volta a Mallorca el mític corredor Francesc Alomar, que a l’any següent quedaria segon en una etapa del Tour de França, i seria guanyador de la muntanya a la Vuelta Ciclista a Espanya.

Simó Febrer, Bartomeu Flaquer, Miquel Bover, Miquel Llompart... i molts d’altres representen diverses dècades de la història del ciclisme mallorquí. Ara bé, dos són els ciclistes que eclipsen el panorama, ja no balear o espanyol, sinó mundial. El primer és Guillem Timoner, sis vegades campió del món en pista. El 1955, a Milà, es va proclamar campió del món. Era la primera vegada que un espanyol ho aconseguia. Es va proclamar campió mundial per sisena i última vegada el 1965, marcant una fita històrica per a l’esport mallorquí i espanyol. Ningú no s’hauria imaginat que uns anys més tard, un altre jove mallorquí superaria aquest rècord. Joan Llaneras ha col·locat el llistó, molt, molt alt. Sembla impossible superar-lo. Llaneras s’ha proclamat set vegades campió del món. Tal com conta Miguel Vidal al seu article “Mallorca, terra de campions”, l’any 2007, Llaneras es va proclamar per setena vegada campió del món al Palma Arena de Ciutat, sent testimoni i cronista de la gloriosa gesta Guillem Timoner.

La llista de ciclistes insignes continua: Company, Marga Fullana proclamada campiona del món diverses vegades en la modalitat de bicicleta de muntanya, Toni Tauler, Toni Colom... i tants d’altres. El futur del ciclisme a Mallorca està assegurat, n’hi ha prou que un es passegi amb bicicleta per les carreteres de l’illa per adonar-se de la gran afició. Afició que no té edats: joves, adults i més grans, amb els seus mallots tenyeixen de colors tots els ports de muntanya i tots els camins del Pla. Aquesta realitat permet reafirmar aquella divisa que va deixar plasmada Lambert Cortés el 1998: “Mallorca és terra de ciclistes”.

III. L’AJUNTAMENT DE PALMA

26. La Sala

La Sala. Amb aquest nom es coneix l’edifici de l’Ajuntament de Palma. La seva façana-retaule principal presideix, a tall d’escenari teatral, la plaça de Cort. Quin transeünt, arribant a aquest cèntric lloc per qualsevol dels carrers que hi desemboquen, no n’ha contemplat la bella façana?

Els orígens de l'edifici de Cort es remunten al segle XIII i estan relacionats amb la creació de la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca, institució que dirigien els jurats. Com a seu es va utilitzar l'hospital de Sant Andreu, el qual tradicionalment s'ha pensat que estava ubicat al lloc que ocupa avui la biblioteca. A partir d'aquest edifici es varen anar adquirint edificis limítrofs i s'arribà a ocupar un solar que tenia façana a la plaça de Cort, al carrer de la Cadena i a la plaça de Santa Eulàlia. Amb el pas dels anys l'edifici va tornar ruïnós, fins al punt que a finals del segle XVI la Casa de la Universitat es trobava apuntalada i en perill d'esfondrament. Per emprendre les obres de la Sala, es varen desviar –amb l'autorització prèvia del rei– part dels diners destinats a la construcció de les murades, que es va utilitzar per reforçar els murs de càrrega i altres reparacions d'urgència que molt aviat se sabrien insuficients. Cap a 1649 es varen continuar les obres de remodelació a l'interior, i simultàniament es va decidir construir la façana de Cort *ex novo*. Per a dirigir les obres d'aquesta última es va contractar mestre Pere Antoni Bauçà. Quant al treball escultòric de la part inferior de la façana, aquest va ser encarregat al prestigiós escultor Joan A. Homs. Ell és l'autor dels motius ornamentals de tradició classicista en la seva accepció manierista: estípits en els muntants de les portes i de la tribuna central, motius zoomòrfics, fruïteres, màscares... En observar el conjunt escultòric d'aquesta part inferior del frontis – que és la zona més ornamentada de la façana– un detecta l'acusat pes de la tradició retaulística barroca mallorquina, en la qual Homs s'havia format i que coneixia la perfecció. És també a la planta baixa on es troben els elements més populars de Cort: el primer és un banc de pedra que ocupa la part central de la façana al qual se'l coneix com “es banc des vagos” o “es banc des si-no-fos; el segon és la representació d'un cargol i d'un dragó entre l'ornamentació, els quals responen a “divertiments” dels escultors, tradició que, com es pot testificar en altres construccions de Palma, ja es donava en l'edat mitjana. El pis principal va ser iniciat cap a 1667 de la mà de mestre Miquel Oliver i de Bartomeu Calafat. Havent mort Homs, per al treball escultòric de la planta principal es va contractar l'escultor Antoni Carbonell (autor del portal major de Santa Clara o de la lògia del Consolat de Mar). El 1680 el frontispici de l'edifici pot considerar-se acabat, en rubricar-se l'obra de l'espectacular voladís de fusta. Aquest va ser realitzat per l'escultor Gabriel Torres i el fuster Josep Vanrell. La seva ornamentació (atlants, màscares, estípits...) manté el vincle discursiu de la resta de la façana, la qual cosa confereix a tot el conjunt un aspecte equilibrat i unitari. Es pot dir que el petit balcó del pis superior, el 1849 va ser ocupat per l'esfera del rellotge al mateix temps que la multisecular campana d'en Figuera era col·locada a la teulada de l'Ajuntament.

Es pot afirmar que les obres a la Sala es varen donar al llarg dels segles de forma intermitent, sempre amb aquesta sensació de provisionalitat –a excepció de la façana de Cort–. Aquesta situació va perdurar fins a finals del segle XIX, moment en què es va decidir emprendre una remodelació integral de l'Ajuntament, a partir del projecte de l'arquitecte municipal, Manuel Chapulí. Aquest proposava una remodelació radical, intervenint fins i tot en la façana històrica i en el teginat de l'entrada. Això va provocar aïrades protestes (1892), canalitzades principalment a través de la Societat Arqueològica Lul·liana i la Comissió de Monuments Històrics de les Balears, sent Bartomeu Ferrà i Josep

M. Quadrado, els seus respectius portaveus. Per exemple, un dels punts conflictius del projecte de Chapulí era el que suprimia la tribuna central de la façana de Cort per convertir-la en porta d'accés, a la qual cosa Ferrà va contestar a través del Butlletí de l'Arqueològica: "La tribuna de la Sala es para los palmesanos, no tan solamente un escenario, sino un altar en donde quieren ver expuestos en sus respectivas festividades los símbolos de su veneración y cariño." I continuava dient "Es herencia de nuestros padres, nos pertenece y queremos traspasarla intacta á nuestros hijos." La pressió exercida per la SAL i la Comissió de Monuments va aconseguir paralitzar el projecte a les zones històriques. Però per desgràcia, el mes de febrer de 1894 un terrible incendi es va iniciar a la planta baixa i destrossà l'interior de l'Ajuntament i una part important del seu mobiliari –cinquanta quadres es varen cremar–. Només la façana i el seu ràfec es varen salvar.

Aquest fatídic fet explica que l'interior de l'Ajuntament estigui íntegrament construït a cavall dels últims anys del segle XIX i els primers del següent. Primer es va arreglar la planta principal: el Saló de Plens, els passadissos i rebedors, les sales de Batlia... El conjunt de la planta baixa –que va ser el darrer lloc on es va actuar– respon a l'autoria i a la concepció de l'arquitecte municipal Gaspar Bennàzar: la biblioteca, el vestíbul –amb el seu teginat reconstruït– i l'escala d'honor, inspirada en el Segon Imperi francès.

27. El Saló de Sessions

El Saló de Sessions de l'Ajuntament és l'àmbit representatiu dels ciutadans de Palma per excel·lència. La data de la seva construcció s'ha de situar entre 1897 i 1903. S'ha de recordar que el 1892 s'havien començat les obres a les cases consistorials, obres que varen significar intervenir en profunditat a l'antic edifici de la Universitat del Regne de Mallorca. Un dels canvis que hi havia en el projecte era el de canviar la ubicació del Saló de Sessions. Durant segles els jurats, i més tard el batle i els regidors, es varen reunir a la primera crugia de l'edifici municipal, és a dir, el Saló de Sessions donava a la plaça de Cort. El renou ocasionat a la plaça, sempre ple de vitalitat i renou, ocasionava molèsties als regidors durant les seves assemblees. Tant és així que mentre tenien lloc les sessions es tancava l'accés dels carros a Cort mitjançant unes cadenes. D'aquest costum ens queda el carrer que uneix les places de Santa Eulàlia i Cort, el qual rep el nom de Cadena. Davant d'aquesta situació molesta els responsables polítics de l'Ajuntament reivindicaven un canvi d'ubicació de la Sala. Per això Manuel Chápuli, aleshores arquitecte municipal, a l'hora de redistribuir els espais interiors de l'edifici, va traslladar el Saló de Sessions a la

part posterior de les cases consistorials, aconseguint així una zona més allunyada del renou procedent de l'exterior.

Segons la historiadora de l'art Catalina Cantarellas, el disseny del Saló ideat per Chápuli "había tomado como punto de referencia el que desde mediados de siglo había sido uno de los interiores más renombrados con destino semejante. Nos referimos al Paraninfo de la Universidad Central de Madrid." El Saló descriu una planta rectangular de cent trenta metres quadrats. S'hi ingressa a través de dues portes. La testera –feta per dos grans vitralls realitzats pels tallers de Casa Amigó de Barcelona– i la resta de mobiliari destinat als regidors –mobiliari que va dissenyar Gaspar Bennàzar– descriu un espai el·líptic. A la part superior dels murs es reparteixen rítmicament una sèrie de vitralls, també de la Casa Amigó, mentre que al sostre hi ha un teginat policrom, obra de Damià Fontirroig (1896).

La decoració del Saló de Sessions va ser encarregada al cronista de la ciutat, Benet Pons Fàbregues. Pons va dissenyar el programa iconogràfic el 1895 i es va executar el 1902. Tot el conjunt ornamental de la Sala obeeix a l'exaltació de l'antic Regne de Mallorca. Aquesta intenció s'aconsegueix a partir de la col·locació d'una part important de la col·lecció pictòrica de la galeria de fills il·lustres de Mallorca, en la qual destaca la representació de Jaume I col·locat entre les dues portes d'accés a la Sala. Aquesta decoració mitjançant els retrats, queda completada amb la representació d'una sèrie de busts de personatges il·lustres trets dels diferents camps del saber i al seu torn relacionats també amb la història del Regne. Alhora, aquests busts s'alternen amb els vitralls, els quals apareixen blasonats amb les armes, tant dels diferents territoris que varen conformar la Corona de Mallorca, com de les dinasties reials vinculades a Mallorca.

Els personatges representats en forma de bust col·locats a la testera són: el cardenal Antoni Cerdà (teologia), Jaume I (pare de la pàtria), Ramon Llull (estendard en la defensa de la fe de Jesucrist) i Guillem Sagrera (art). Al lateral esquerre es representa Quint Cecili Metel (romanització), Mateu Orfila (medicina), Jafudà Cresques (cartografia), Bonaventura Serra (erudit i il·lustrat) i Vicenç Mut (enginyer). A la paret oposada es troben els busts d'Antoni Reus (pintura), Benet Rosselló (música), Edris-el-Ibiçi (poesia), Joan Binimelis (història) i Jaume Ferrer (marí). A la paret d'ingrés es varen col·locar els busts del cardenal Despuig i del marquès de la Romana, representants "del progrés il·lustrat i defensa de la pàtria". Tots els personatges que es varen fer en bust tenen la particularitat que no posseeixen retrat en pintura a la galeria de fills il·lustres, bé per no haver-ne tingut mai, ja que no tots els fills il·lustres tenen quadre, bé perquè el seu retrat va ser víctima de les flames durant l'incendi de 1894. És el cas del marquès de la Romana, el qual posseïa un magnífic retrat, obra de Vicente López, que per desgràcia es va cremar.

Quant als vitralls ja s'ha dit que estan blasonats amb diferents armes: dels reis d'Aragó i d'Espanya; i les dels territoris que al seu dia varen conformar la Corona de Mallorca: Montpeller, el Rosselló, el Conflent, la Cerdanya, també les Illes. Especialment interessants són els dos grans vitralls que flanquegen el dossier de la testera. S'hi representen sengles reis d'armes o heralds –pura

imaginació de Benet Pons, ja que Mallorca, a diferència d'altres territoris de la Corona d'Aragó, mai no va tenir heralds– imitant els reis d'armes de l'època dels reis catòlics. També s'hi representen els escuts dels pobles de Mallorca.

A la part central de la testera es troba un dosser de vellut vermell, coronat per l'escut de Palma, flanquejat per dos escuts més, de dimensions molt més reduïdes, corresponents a Manacor i Inca. Aquest dosser és fruit d'un privilegi atorgat per Felip V el 12 d'octubre de 1717, en virtut del qual es va atorgar a Palma vot a les Corts de Castella. El dosser –del qual només podien fer ús les ciutats que tenien dret a vot en Corts– va ser elaborat el 1809. Sota el dosser se situa la figura de Jesús crucificat, obra de Tomàs Vila i el bust del rei Joan Carles I.

28. La campana d'en Figuera

A la seva divertidíssima i genial novel·la *Miss Giacomini* –un dels millors retrats de la societat palmesana anterior a la Guerra Civil– Miguel Villalonga –per a molts, encara que se sol dir en veu baixa, un dels millors escriptors mallorquins del XX– deixa plasmat a través d'un dels seus personatges com els palmesans hem viscut durant segles pendents d'en Figuera: “Lentamente, el reloj del Ayuntamiento deja percibir doce campanadas graves y majestuosas. Al oírlas, don Fernando Alameda corre hacia su despacho-observatorio y comprueba, una vez más, que el reloj del Ayuntamiento es un perfecto modelo de inexactitud.” Amb exactitud o sense, el cert és que almenys des del segle XIV la campana, coneguda com la “d'en Figuera”, ha marcat els ritmes i les hores de la nostra ciutat.

La campana que actualment corona la façana de les cases consistorials de l'Ajuntament de Palma, coneguda popularment com “en Figuera”, té el seu origen a l'antiga Torre de les Hores, una torre que estava ubicada al carrer de la Victòria, darrere l'oratori que donava nom al carrer i que es trobava molt a prop de la plaça de Cort. Segons el cronista Dameto va ser el Gran i General Consell que va comprar una torre als frares dominics per a col·locar-hi, el 1385, un rellotge i campana. A partir del segle XVIII va passar a titularitat municipal. La campana va rebre diversos noms: “del Via Fora”, “del Seny del Lladre”, encara que va acabar imposant-se el nom del seu creador, Pere Figuera (1386), i s'estengué el nom d'“en Figuera” també al rellotge. La campana pesava trenta-set quintars i dues lliures i va durar prop de tres segles. Pel que sembla, el rellotge va ser un dels primers de campanar que s'han conegut a Espanya. La segona meitat del segle XVII la campana es va trencar i es va haver de refondre el 1680. Aquesta és la que es conserva, fins al dia d'avui. La campana, a la seva part inferior porta inscrit: “ECCE CRVSEM DOMINI NOSTRI IESUCHRISTI FVGITE PARTES ADVERSE VICIT LEO DE TRIBV

IVDA RADIX.” I en una altra línia inferior: AVE MARIA GRATIA PLENA DOMIN
TECVM ORA PRº NOBIS BEATA ANNA ANNO DOMINI MDCLXXXI
CARDELL. L'erudit Antoni Frau contava a finals del segle XIX que “su sonido
ha sido siempre diferente del de las demás de Palma, de cuyos vecinos era
muy conocido por la impresión que producía cuando sonoro, grave y pausado
les llamaba al recogimiento al toque de la Queda, o también conocida como
'Del Seny del Lladre'.” Es tractava de vint-i-cinc batallades que es donaven molt
precipitades tres hores després de post el sol. En fer aquest senyal els
ciudadans estaven obligats a retirar-se a les seves cases i era quan sortia de
patrulla el “cap de guaita”. El toc de queda va ser suprimit el 1865.

Quant al funcionament del rellotge de la Torre de les Hores, aquest tenia un
sistema de mesurar el temps molt diferent de l'actual. Aquest sistema s'havia
adoptat a Mallorca a causa de la influència italiana –no era el sistema seguit a
la península– i els itàlics l'havien adoptat al seu torn d'orient. sabem pel pare
Villanueva que “en la rueda en que hay marcadas las horas en los relojes
ordinarios, figuraban catorce horas, que es el número mayor de horas que está
el sol encima del horizonte en el mes de Junio, y [por de] bajo de él en el de
Diciembre. El encargado de cuidarlo, todas las tardes al anochecer le daba
cuerda”. No ens estendrem en el tema i haurem d'esperar a la publicació
especialitzada del tema per entendre l'antiguitat i complexitat del sistema horari
mallorquí. El cert és que “en Figuera” el 1814 era l'únic rellotge que continuava
utilitzant el vell sistema de mesurar les hores.

El 13 de març de 1824 un huracà va fer caure part de la Torre de les Hores i el
17 d'octubre de 1848, estant ja completament en ruïnes es va baixar la
campana “en Figuera” i es va demolir la torre. Va ser llavors quan es va pujar la
campana a la teulada de l'edifici de Cort. Després es va col·locar un rellotge a
la façana de l'Ajuntament, tal com encara podem veure en la seva inscripció:
“Tiempo medio. Año de 1849”. El 1862 es va canviar el rellotge per un de nou
construït a París seguint els avenços més moderns de l'època. Va tocar per
primera vegada el 10 d'octubre de 1863 coincidint amb l'aniversari de S.M.
Isabel II. El 1978 el rellotge va ser electrificat.

No crec que s'exageri en dir que “en Figuera”, junt amb altres campanes,
continua sent una d'aquestes icones apreciades pels ciutadans. Record que fa
uns anys, durant l'emotiu pregó de la Festa de l'Estendard, al Saló de Plens de
l'Ajuntament, Fèlix Pons va pronunciar unes paraules que explicaven la
simbologia que tenen per a nosaltres les campanes: “A Palma, ja no se'n
senten moltes, de campanes. Si no vaig errat, sonen la d'en Figuera, les de la
Seu, les d'alguns convents de monges tancades i molt poca cosa més. Però els
qui arriben a Palma saben que arriben a una ciutat i a un país on sonen les
campanes. Palma està compromesa a mantenir el toc de les campanes [...] Per
això, hem de mantenir vius els nostres somnis, la casa endreçada i les
campanes temperades.” Així sigui.

29. El mestre de cerimònies

A un nin, per compromisos professionals del seu pare, li va tocar visitar l'Ajuntament de Palma des de molt petit. D'això fa ja diverses dècades. Resulta fàcil imaginar la impressió que causa en un nin estar als peus de l'escala de Cort i en pujar trobar-se envoltat de senyors amb uniformes militars de brillants faixins i a altres amb vestits foscs, tots amb semblant seriós. El nin mai no va saber què se celebrava allà –a excepció del dia dels Reis– ni tampoc sabia res de gairebé tots aquells senyors que apareixien en els quadres que decoraven les parets. En canvi, el que sí que sabia amb certesa era que aquella enorme casa pertanyia a un senyor alt, amb els cabells una mica arrissats, que rebia i saludava tothom, i els deia on havien de col·locar-se, o on havien de dirigir-se. Durant anys aquest nin va saludar aquest senyor tenint la plena seguretat que era el propietari d'aquesta casa tan espectacular. Anys més tard va descobrir que estava equivocat, aquell senyor tan actiu es deia Pau Mateu i era el mestre de cerimònies de l'Ajuntament de Palma. Després de quaranta-cinc anys de servei a la “Casa”, Pau Mateu Cañellas es va jubilar fa uns anys, deixant un dels càrrecs més antics de les nostres institucions.

El mestre de cerimònies pertany al conjunt d'ocupacions que ja existien en època de la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca, institució sorgida a partir de la conquesta de Mallorca pel rei Jaume I, el 1229. Després de l'aprovació del Decret de Nova Planta el 1718, les antigues institucions del Regne varen ser substituïdes. D'aquesta manera es va implantar un nou organisme de caràcter municipal: L'Ajuntament de Palma. Aquest va heretar l'edifici de Cort –mobles, quadres i altres estris inclosos– que fins llavors havia pertangut als jurats de la Ciutat i Regne. A aquests profunds canvis institucionals varen sobreviure una sèrie de càrrecs antics que es varen adaptar al nou Ajuntament. És el cas del mestre de cerimònies, del secretari, del cronista, de l'arxiver o de l'oficial lletrat.

Encara que suposam que el càrrec de mestre de cerimònies és d'origen medieval, no se'n troben notícies fins a l'any 1583, ja que en aquell moment es documenta que se li va apujar el sou. El mestre de cerimònies era nomenat pel Gran i General Consell i a partir de 1725 va passar a ser designat per l'Ajuntament. Les funcions pròpies d'aquest càrrec eren: actuar d'emissari dels jurats –a partir del segle XVIII ho va ser dels regidors– per dur encàrrecs d'ofici en assumptes de cerimonial al comandant general, al bisbe o altres autoritats; dirigir el cerimonial tant a la Casa de la Ciutat com en els actes oficials als quals assistien els jurats, o més tard la corporació municipal; convidar els

canonges que havien d'oficiar actes religiosos encarregats per la ciutat; supervisar les festes oficials; anotar als llibres de cerimonial la ressenya dels actes a què es presentava el consistori; pagar les petites despeses disposades pels jurats o regidors; i finalment, ser present en les sessions de la Universitat (o Ajuntament). Com es pot suposar, el mestre de cerimònies sempre acompanyava els sis jurats, cosa que va motivar que se l'arribàs a denominar "el setè jurat". Un ja es pot imaginar que aquest càrrec era de gran responsabilitat, discreció i prudència –virtuts que continuen sent un requisit indispensable per a aquesta feina–. S'ha de tenir en compte que l'organització dels actes oficials anava a càrrec d'ell, en una època en què les autoritats del Regne eren extremadament primmirades en l'observança del protocol i una simple distracció o distracció podia originar un esvalot després difícil de desembolicar. Un document de 1718, demostra la importància que tenia el càrrec de mestre de cerimònies. Es tracta d'un informe que desaconsellava el nomenament de certa persona aspirant a la plaça perquè era "sujeto de un natural muy vivo, fácil y voluntario y necesitar este empleo de persona de circunspección y entereza que lo sirva y regente".

En els actes corporatius el mestre de cerimònies porta com a distintiu una medalla d'argent de forma octogonal on figura, a l'anvers les armes de la ciutat, mentre que al revers es llegeix la inscripció: "Ayuntamiento Constitucional de Palma de Mallorca. Maestro de Ceremonias".

Durant el segle XIX trobam el cas singular que la plaça de mestre de cerimònies la varen ocupar membres d'una mateixa família. El 1810 era nomenat Antonio Henales, que es va jubilar el 1851. A partir de llavors els seus descendents es varen succeir en el càrrec fins a 1913. El 1960 es va acordar que la plaça de mestre de cerimònies fos atorgada mitjançant un concurs oposició. La va guanyar Jaume Mulet Alcover, que ja venia exercint aquestes funcions des de l'any 1946. Després de la jubilació de Mulet, Pau Mateu va ocupar el càrrec fins fa pocs anys. El va succeir el cap de protocol de la UIB, Antoni Perelló.

30. Els tamborers de la Sala

No és exagerat dir que la Banda de Tambors de l'Ajuntament, coneguda popularment com els tamborers de la Sala, és una de les institucions més reconegudes i estimades per la ciutadania. Quants nins de Palma han volgut ser de majors tamborers! No és gratuït que el regal que es fa cada any al pregoner de la Festa de la Conquesta, sigui una estatueta que representa un d'aquests famosos percussionistes.

Al fabulós llibre manuscrit de les *Lleis Palatines*, escrit per ordre del rei de Mallorca, Jaume III, ja apareix la figura del tamboriner, fins i tot se'l representa miniat, vestit amb túnica. Per tant, per una part aquest cos de tamborers apareix històricament lligat estretament al cerimonial del poder polític. De tota manera, l'origen dels tamborers de la Sala també s'ha de cercar en les antigues milícies medievals, època en què defensaven l'illa els *homes d'armes*, és a dir, tots els barons capaços d'empunyar una arma. Aquests milicians s'articulaven en companyies, que únicament es convocaven en casos de necessitat. El cronista Joan Muntaner va documentar el nomenament oficial de tambors el 1529. Es varen nomenar tres *tamborers* perquè servissin durant tot el temps que estiguessin actives dues companyies de milícies. El 1601 apareix la figura del tamborer major i poc temps després la de tamborer mestre. El segle XVI es documenta a les Instruccions de Cerimonial redactades per Miquel Malferit, aleshores mestre de cerimònies dels Jurats de la Ciutat i Regne, en esmentar-se diversos actes en què els tambors intervenien. Entre les celebracions on actuaven destacaven les manifestacions entorn de la Festa de la Conquesta (també coneguda com la de l'Estendard); les solemnitats religioses costejades pels jurats –després, regidors–, on la corporació municipal va tenir, fins a 1903, el privilegi d'entrar fins al presbiteri de la Catedral acompanyats pel redoblament dels tambors; en acompanyar els pregoners –*es saig*–... Els tambors realitzaven tocatas diferents segons requeria cada ocasió. El redoblament, que venia a ser un toc d'atenció, s'utilitzava a l'hora de pregonar els bans de batlia, la Santa Butla... Una altra tocata era la marxa de comitiva que encara avui podem escoltar en les grans solemnitats civils o religioses, al costat de la corporació municipal, els macers, la guàrdia muntada... Completaven aquest repertori, la marxa militar i la lenta marxa fúnebre. Totes aquestes tocatas eren considerades molt antigues i d'un ritme particular. Per això la gent deia irònicament que per a compondre-les “els tamborers de la Sala havien estudiat set anys davall terra”.

Un altre aspecte que crida l'atenció dels tamborers és la seva vestimenta. Ja s'ha vist que en temps del rei Jaume III els tamboriners vestien amb túnica, tal com era costum en aquella època. Weyler Laviña, en la seva *Historia de las fuerzas orgánicas de Mallorca*, afirma que “antiguamente los tamborileros vestían en ciertas festividades un ancho y largo ropón, de mangas anchas perdidas y gorras planas cuyos colores variaron”. Realment no sabem amb certesa com degueren anar vestits durant segles. En canvi sí que sabem quan varen començar a usar l'uniforme que encara avui segueix en ús. El 1824, el lamentable estat dels uniformes va provocar que el marquès del Palmer, regidor de l'Ajuntament, proposàs al consistori designar una comissió per proposar el disseny d'un nou uniforme. Es va crear la comissió i, finalment, es va decidir pel disseny que havia presentat el pintor oficial municipal, Pere A.

Umbert. De tota manera, el disseny no devia diferir gaire de l'uniforme anterior, ja que es va encarregar alhora, i al mateix sastre, la confecció dels nous uniformes i la reparació dels vells. Muntaner Bujosa descriu els uniformes dels tamborers de la Sala de la següent manera: "Pechera blanca con chorrera; chaleco y calzones cortos de paño rojo con banda azul. Holgado chabán azul, también de paño, con chatarreras, bocamangas y una banda en los externos de la prenda también rojas; cintas del mismo color cubren las costuras. Medias rojas y zapatos bajos negros; gorra o boina azul con cintas radiales rojas." Aquesta descripció correspon al vestit de gala, i que és el que nosaltres coneixem, però hi havia un altre model, avui suprimit, que es diferenciava pels seus pantalons llargs i vermells amb banda blava. Curiosament aquest últim model era el que s'utilitzava de forma més habitual i es va deixar d'usar cap a la dècada dels anys seixanta del passat segle. Muntaner prossegueix dient que el tamborer major porta un uniforme diferent de la resta de la banda: "porta medias blancas, casaca de paño azul oscuro con galones dorados, y se cubre la cabeza con un bicornio. Como insignia de su cargo lleva un largo y grueso bastón rematado con un gran pomo de metal."

La pròxima vegada que tinguem l'ocasió de sentir el redoblament dels tamborers de la Sala, podem acompanyar-los xiuxiuejant aquells versos escrits per Pere d'A. Penya, que en la seva rima i versificació cerquen la rítmica onomatopeia del batre dels tambors: "¿D'ont sont? – ¿D'ont! / De la Sala. – Bons sons son. / – Tambors / que fan honors als senyors Retgidors..."

31. La biblioteca de Cort

La biblioteca de Montisíon, datada a començaments del segle XVII, pot considerar-se la degana –parlo del continent que no del contingut– de les biblioteques palmesanes, en ser la més antiga i una de les més belles que es conserven a la ciutat. Aquesta biblioteca es presenta com una gran llibreria de fusta que circumda tota una sala, la qual apareix partida horitzontalment en dos per una passarel·la en voladís recolzada en mènsules tallades amb formes zoomorfes. L'atmosfera recreada a partir de la fusta treballada amb les prestatgeries repletes de llibres d'apergaminats llocs blasonats amb enormes

lletres en cal·ligrafia del tipus gòtica librària, permet un ambient idoni per llegir i aprendre a estimar els llibres. Per això no ens estranya que quan el bisbe Pere J. Campins va ordenar construir, a inicis del segle XX, la sala de lectura de la biblioteca diocesana tot just estrenada, s'inspiràs en la biblioteca dels jesuïtes. A l'esmentada biblioteca, avui convertida en dipòsit de l'arxiu diocesà, es reunien cada diumenge Els Amics de la Llengua Mallorquina capitanejats per l'irrepetible mossèn Antoni M. Alcover, nucli embrionari de la gran obra del *Diccionari català-valencià-balear*.

Cont tot això per conèixer els precedents que varen ambientar a començaments del segle XX la construcció d'una de les biblioteques més famoses i freqüentades de la nostra ciutat: la biblioteca de Cort.

Recordem que el 1892 es varen iniciar les obres anhelades a l'edifici de l'Ajuntament. El mal estat en què es trobava l'edifici en requeria una remodelació profunda, remodelació que es va executar de la mà de l'arquitecte municipal Manuel Chapulí. No es coneix amb precisió la distribució de les diferents estances de la planta baixa. Sabem que des d'un ampli vestíbul, similar al que avui podem veure, s'accedia a l'antic oratori de Sant Andreu, convertit en aquells moments en traster, a les dependències del Cos de Bombers i a l'escala de servei que havia construït anys abans Bartomeu Ferrà. L'escala principal no estava encara construïda i la biblioteca municipal tampoc no existia. Durant les obres, el mes de febrer de 1894 es va produir el fatídic incendi, que es va estendre per tot l'edifici i en provocà la destrucció. A la Societat Arqueològica Lul·liana es conserven unes valuoses fotografies que mostren l'estat de ruïna en què va quedar l'oratori medieval de Sant Andreu després de l'incendi, botó de mostra del que va passar amb la totalitat de dependències municipals. La planta baixa va ser completament remodelada, redistribuint els murs de càrrega. La biblioteca de Cort va néixer a partir d'aquesta nova articulació de l'espai. No sabem del cert qui es va encarregar de realitzar-ne la traça, encara que la feina de fusteria, autèntica protagonista en la configuració i decoració de l'espai bibliotecari, es va realitzar quan l'arquitecte responsable era Gaspar Bennàzar –Chapulí havia dimitit del seu càrrec en 1895. Bennàzar va ser el responsable de la construcció del nou vestíbul i l'escala principal i per tant no és aventurat atribuir-li també l'autoria de la biblioteca. En aquest mateix sentit, Catalina Cantarellas apunta que la biblioteca municipal es degué construir durant el segon període d'obres (1904-1927) en les quals Bennàzar era el responsable.

Sigui com sigui, és evident que aquell que va dissenyar la biblioteca de Cort va voler imitar la de Montision –igual com havia succeït amb una altra biblioteca coetània, com s'ha vist: la del Palau Episcopal. A pesar que l'estructura de la sala estigui constituïda per materials com el ciment, la pedra i el ferro, aquesta queda revestida de fusta. Així s'aconsegueix un aire més tradicional. Queda tot camuflat a excepció de les dues columnes de fosa situades en el centre de la sala. La passarel·la elevada en voladís permet al bibliotecari transitar les elevades prestatgeries, protegit mitjançant una balustrada de fusta. El conjunt guarda una fidel semblança a la traça de la biblioteca de Montision, fins i tot les mènsules de fusta que l'aguanten presenten formes zoomorfes imitant la dels jesuïtes. Una sèrie de medallons de fusta rematen la part superior de la

llibreria, medallons que es presenten llisos sense cap tipus d'inscripció o anagrama. En una balustrada lateral es troba un medalló de majors dimensions que els de l'àtic dedicat a Josep M. Tous i Maroto. Aquest es va col·locar el 20 de febrer de 1956 amb motiu del primer aniversari de la mort del polígraf palmèsà.

Tornant als inicis de la biblioteca. Una vegada construïda va romandre tancada durant alguns anys, buida de llibres. El 1931, la bibliotecària Martina Pascual es va incorporar a l'Ajuntament amb la finalitat de posar-la en marxa. Per aquells mateixos anys Joan Pons Marquès va fer una proposta per escrit de com es podria enfocar la biblioteca municipal "podria potser orientar-se cap a un tipus de biblioteca com la municipal de Madrid, donant la màxima importància a la secció d'hemeroteca o biblioteca de premsa, i recollint tot el que d'impresos fes referència a la Ciutat i per extensió a Mallorca..." No sé si Pascual va llegir la proposta, però sens dubte les seves actuacions varen ser en aquest mateix sentit. El 19 de setembre de 1935 es va inaugurar la biblioteca. La seva activitat va ser interrompuda durant la Guerra Civil i posteriorment reoberta definitivament. La seva direcció ha estat sempre ocupada per una dona: de Martina Pascual, a la seva actual responsable Conxa Calafat, passant per la recordada Maria Bonet. L'any 2010 es va celebrar el setanta-cinc aniversari de la biblioteca, commemoració que va coincidir amb una necessària substitució de part del mobiliari, desgastat per l'ús. Això és prova irrefutable que la biblioteca de Cort va vent en popa, enfilada cap a uns altres setanta-cinc anys més de vida.

32. La pinacoteca dels reis de Mallorca

Quan un visita l'edifici de l'Ajuntament a Cort, una de les coses que solen cridar més l'atenció és la gran quantitat de quadres que allotgen les seves parets, sobretot si es visita el Saló de Plens o els passadissos i sales adjunts. El gruix d'aquesta col·lecció pictòrica el constitueixen els retrats dels fills il·lustres que va donar l'antic Regne de Mallorca i el seu origen es remunta a finals del segle XVI, o principis del segle XVII. L'ordenació de tots els quadres, tal com els veim avui en dia, és fruit de la reconstrucció de l'edifici que es va realitzar després del desastrós incendi que va tenir lloc a Cort el 28 de febrer de 1894 i la posterior reubicació de les diferents sales. Es col·locaren els quadres segons va disposar Benet Pons i Fabregues, encarregat de la decoració del nou Saló de Plens. Des de llavors, la galeria de retrats dels reis de Mallorca i altres membres de la seva dinastia –que pot ser considerada l'embrió de la col·lecció pictòrica municipal–, es localitzen al passadís que uneix Batlia amb Secretaria –també conegut com el passadís dels passos perduts–, amb l'excepció del quadre del rei fundador: Jaume I, que com se sap ocupa un lloc destacat al Saló de Plens. En aquest "passadís dels reis de Mallorca", podem contemplar el que sens dubte és la col·lecció més antiga de retrats a l'oli dels membres de

la dinastia mallorquina. Els reis són: Jaume II, representat amb armadura i capa vermella; Sanç I, representat amb indumentària cortesana –amb túnica i una ostentosa venera– i que curiosament ensenya una rosa a la mà, al·ludint, segurament al caràcter pacífic del seu regnat; i Jaume III, amb armadura, capa blanca i l'espasa desembeinada, iconografia que fa referència a la denominació del rei com el "Temerari" i a la seva tràgica trobada amb la mort a la Batalla de Lluçmajor, als sementers de sa Llapassa. A més, els tres reis es representen coronats, ja que, al contrari del que passa amb els reis de Castella i Lleó, els de Mallorca –i els d'Aragó– sí que portaven corona sobre les testes. Els mateixos quadres apareixen blasonats amb les armes del Regne de Mallorca, i una llegenda a la part superior els identifica. Els altres membres de la Casa Reial Mallorquina són l'infant Ferrando, fill de Jaume II i pare de Jaume III, príncep del Peloponès; Jaume IV, fill de Jaume III; Fra Jaume de Mallorca, fill primogènit de Jaume II, que va renunciar al tron per ingressar en l'orde franciscà; Constança d'Aragó, germana de Jaume I i fundadora del convent de les Trinitàries a Mallorca o Nunó Sanç, oncle del rei Jaume I i que va tenir un important paper durant la conquesta de Mallorca. També, en aquesta galeria trobam retrats de dos monarques més: el de l'emperador Carles I i el d'Isabel II, la representació del qual al passadís es justifica per haver, ambdós, visitat Mallorca. Finalment, tanca la col·lecció un retrat d'Hanníbal, que segons la tradició va néixer a les Balears.

Tots aquests quadres varen ser encarregats el 1623 pels jurats del Regne al pintor Antoni Reus, deixeble de Jeroni Xaverí. Sembla ser que a la mort de Reus, va continuar la feina Miquel Calafat, de qui es tenen molt poques dades.

La iniciativa dels Jurats d'encarregar els retrats, a començaments del segle XVII, l'hem d'atribuir principalment a dues motivacions: a la moda que s'imposa a l'illa, i fora d'ella, de pintar retrats; i a la voluntat per part de la Universitat de fer ressaltar els episodis i personatges més destacats de la història del Regne de Mallorca. La primera motivació s'explica gràcies al canvi de mentalitats i a la transformació del gust artístic de l'època, que va propiciar l'aparició de noves categories pictòriques, entre les quals trobam el retrat. Els primers models que es varen fer foren sobre monarques i personatges destacats de l'antiguitat. Quant a la segona motivació, molt menys estudiada, alguns autors defensen que va ser provocada pels jurats com a acte de reafirmació institucional pròpia davant les incipients iniciatives centralitzadores dels Àustries. En definitiva, no se sap amb certesa quina va ser l'autèntica motivació. El que és indiscutible és que en aquell moment, s'inicia la galeria de retrats dels reis del regne mallorquí; la de barons il·lustres; s'encarreguen diversos quadres de grans dimensions sobre temes religiosos; però també sobre figures com Ramon Llull; sobre l'execució dels herois Cabrit i Bassa; del rei Jaume I; sobre escenes de la Conquesta... i totes aquestes iniciatives no són gratuïtes. També sabem amb certesa que coneixent la història de cada un d'aquests quadres, llegats tots ells pels nostres avantpassats, tenim accés als passatges més importants de la història de Mallorca.

33. La cimera dels comtes-reis del casal de Barcelona que se serva a l'Ajuntament de Palma

A les cases consistorials de Cort es varen conservar d'immemorial una sèrie d'objectes que segons la tradició havien pertangut al rei Jaume I o a algun altre protagonista de la Conquesta. La seva sella, la seva espasa, els seus estreps, un escut atribuït al rei moro, alguns trossos de cota de malla, les capes dels cavallers Montcades... i la cimera del rei cristià en forma de drac alat. Totes aquestes peces eren exposades davant la façana de Cort cada 31 de desembre, dia en què se celebrava la festa de la Conquesta o de l'Estendard. El 17 de gener de 1831, el batliu del Reial Patrimoni a Balears, Manuel Herrán, comunicava a l'Ajuntament de Palma que el rei Ferran s'interessava per totes aquelles antiguitats perquè anassin a formar part de la col·lecció de la Reial Armeria. Durant sis mesos l'Ajuntament de Palma va fer el sord a tal petició. Poc temps després es va repetir un altre comunicat reiteratiu sol·licitant una contestació immediata per a poder-la transmetre a *Palacio*. La corporació es va veure així pressionada a desprendre's d'aquestes peces. El 29 d'octubre se'n va fer lliurament al Sr. Herrán, que les va enviar tot seguit amb destinació a Barcelona i després a Madrid. En tot cas, la ciutat de Palma, i per extensió tot Mallorca, es va quedar sense el seu particular repertori d'objectes de la Conquesta. Sens dubte, cap d'aquestes peces de museu no havia estat testimoni de les gestes de Jaume I, i la factura de totes elles era posterior al segle XIII. Per al cas que ens ocupa, la cimera reial del drac alat, utilitzada per alguns monarques de la Corona d'Aragó, ha estat potser l'element que més s'ha identificat amb Jaume I, fins al punt que, encara avui en dia, hi ha gent que creu que el monarca català va conquerir Mallorca amb el cap coronat amb la cimera del drac. A partir dels estudis sobre vestimenta i heràldica medieval apareguts durant el segle XIX, se sap que les cimeres amb formes d'animals fantàstics o objectes excèntrics no varen ser usuals fins a finals del segle XIII.

En el cas de l'àmbit català, la cronologia encara es restringeix fins a les primeres dècades del segle XIV. Les cimeres, fetes de materials lleugers –cartó o pergamí–, es col·locaven damunt el casc de metall. Així com aquest últim pertany al grup de les armes defensives, en aquest cas del cap, les cimeres tenien com objectiu espantar el cavall de l'adversari durant el combat. Això explica per què es recorria moltes vegades al repertori del bestiar medieval, de major impacte sobre el cavall enemic. Durant els segles XIV i XV, es va posar de moda en els torneigs de justes de tota la cristiandat que els cavallers apareguessin abillats amb espectaculars cimeres, tal com es pot contemplar a les fabuloses miniatures del *Livre des tournois* de René de Anjou (1460-65). Aquesta moda va afectar també els monarques, que aprofitaven les seves aparicions estel·lars durant les desfilades per lluir grans cimeres que els identificaven. En l'armorial eqüestre del Toisó d'Or de la Bibliothèque de l'Arsenal, apareixen els principals reis i conestables d'Europa, gairebé tots ells amb cimera: el rei de Portugal té una cimera en forma de cigne; el rei d'Anglaterra apareix amb una cimera en forma de lleó, figura que apareix al seu escut; el rei de França presenta una cimera amb un àngel amb tres flors de lis, figura que fa referència als orígens sobrenaturals de l'escut de França; el rei de Castella, porta com a cimera un castell amb un lleó que sobresurt d'una de les seves torres, figures que fan referència als dos regnes...; i el rei d'Aragó porta la cimera del drac alat. Fa referència al drac de Sant Jordi, potser? No ho sabem. Sí que se sap amb certesa que Jaume I mai no va utilitzar cap tipus de cimera. També s'ha pogut demostrar que el primer monarca a utilitzar la cimera del drac alat va ser Pere, el Cerimoniós, i a partir d'ell els reis d'Aragó, fins a Ferran el Catòlic, el varen utilitzar com a emblema. Així doncs, si la cimera no va pertànyer a Jaume I, d'on procedeix? Josep Maria Quadrado, a finals del segle XIX ja va revelar el document, firmat el 1407, pel rei Martí I, l'Humà, en virtut del qual concedia als jurats del Regne de Mallorca la seva cimera perquè fos portada pel portaestendard durant la festa de la Conquesta. El document del rei Martí I ens revela l'origen de la nostra famosa cimera. En l'actualitat l'Ajuntament de Palma en conserva una còpia. L'original, com ja s'ha dit, es conserva al Museu Militar de Toledo. L'error de representar Jaume I amb la cimera del drac s'origina el segle XVI, amb la publicació de l'*Aureum opus* (1514), on apareixen els reials privilegis atorgats a la ciutat i regne de València, així com la crònica de la seva conquesta. Aquesta obra conté un gravat on es representen les armes d'Aragó i la figura eqüestre de Jaume I, ambdues coronades pel drac alat. Aquest gravat, sens dubte, va ajudar a difondre la falsa imatge del Conquistador. Aquest malentès, lluny d'aclarir-se, es va complicar encara més durant el segle XVII, gràcies a la publicació de la *Història de València*, de Gaspar Escolano. Aquest, a la narració del *Llibre dels Fets*, crònica del mateix Jaume I, afegeix una sèrie de fantasies que posteriorment es consideraran fets reals. Aquest autor atribueix a Jaume I l'adopció de la divisa del “rat penat” por haberse aparecido un murciélago [confon el drac alat amb un ratpenat] de plata en el sitio que ocupaba la lanza de la señora cristiana, que flotó por primera vez en el adarve de la torre del Temple”. Relat completament fals, però que es va estendre com la pólvora fins i a punt que alguns escuts de la nostra antiga Universitat del Regne de Mallorca –com per exemple els escuts de pedra que hi ha damunt els portals de la façana de Cort, que són del segle XVII–, varen ser coronats per un ratpenat, el mateix que avui estén les seves ales sobre l'escut del nostre Ajuntament.

IV. El patrimoni eclesiàstic

34. La Seu

És conegut l'episodi de la conquesta de Mallorca en el qual Jaume I durant la travessia es va veure sorprès per una forta tempesta i preocupat pel sotsobre de la seva nau es va encomanar a la Verge. La tempesta va passar i el jove rei va conquerir l'illa. Com a acció de gràcies a la Verge li va dedicar la que devia ser –una vegada cristianitzada– la mesquita més bella de la ciutat, o almenys la més ben ubicada, mirant a la mar i al costat de l'alcassaba. La reutilització de la mesquita i les obres que es varen executar damunt durant el segle XIII, va provocar que en segles posteriors es pensàs que la Catedral enfonsava les seves arrels en el segle XIII, gràcies a la iniciativa de Jaume I. Però realment no va ser així.

La primera notícia que tenim sobre la construcció de la Seu de Mallorca la trobam al testament de Jaume II, datat l'any 1306, en el qual el Rei mana construir una capella dedicada a la Santíssima Trinitat –exempta de l'antiga mesquita– per poder-s'hi enterrar. El 1311, any de la mort del monarca mallorquí, la capella ja estava en funcionament malgrat no disposar dels vitralls. A partir de llavors, i amb una voluntat clara de construir una seu catedralícia digna del nou Regne de Mallorca, es va continuar amb la tasca constructiva aixecant la Capella Reial (1327) –actual presbiteri– que, com el seu nom indica, també va ser finançada per la Casa Reial de Mallorca. El bisbe Guillem de Vilanova (1304-1318) va finançar la sagristia tal com ens indiquen les seves armes que blasonen l'antic teginat de la sala, avui desmuntat i conservat en el claustre catedralici. Després d'aquests primers vint anys de construcció constant sembla ser que l'obra es va detenir. Cal esperar a la reincorporació de Mallorca a la Corona d'Aragó per tornar a detectar un nou impuls en el creixement de la catedral. L'altar major va ser consagrat pel bisbe de Mallorca Berenguer Batle el 1346.

També és a partir de la segona meitat del segle XIV quan es decideix augmentar considerablement les dimensions del temple, passant d'una a tres naus, i la central amb un alçat molt superior al de la Capella Reial i les naus laterals. No es coneix documentació que motivi aquest canvi d'escala, però no és aventurat pensar que en aquells moments es va pensar en un projecte més ambiciós que l'inicial. Va ser llavors quan es va construir la gran rosassa –la de dimensions més grans de l'arquitectura gòtica– finançada per la família Cruïlles, tal com ens anuncien els quatre escuts que la flanquegen. Al capdavant del nou projecte es va posar el mestre d'obres Jaume Matas. A

finals del segle XIV estaven aixecats, a part de les capelles de la Trinitat i la Reial, els dos absis de les naus laterals que flanquegen el presbiteri (actuals capelles del Corpus i del Santíssim, respectivament), tres capelles laterals a la part nord; dos trams de les naus laterals; cinc capelles laterals de la part del Mirador; i finalment dos trams de la nau central.

Durant tots aquests anys varen conviure l'antiga mesquita, de dimensions més modestes, i el nou temple gòtic, el qual a mesura que anava creixent s'anava empassant l'antic temple musulmà. En arribar el moment d'aixecar la nau major, l'antiga mesquita es va convertir en un destorb i el 1386 el Capítol va decidir demolir-la. Fa pocs anys, unes obres a la part meridional de la Seu varen obligar a l'aixecament del trespol i la seva posterior excavació. Els arqueòlegs hi varen descobrir restes d'aquesta antiga construcció. Alguns historiadors afirmen que la base del campanar va pertànyer a l'antic minaret de la mesquita, opinió que és corroborada pels resultats exposats a partir d'intervencions arqueològiques prop de l'esmentat campanar.

Un episodi important durant la construcció del temple va ser sens dubte la realització del portal del Mirador, joia del gòtic, en què varen participar escultors de primeríssima qualitat: Pere Morey, Johan de Valencines, Rich Alamant o Guillem Sagrera en són una bona mostra. El portal es va concloure cap a 1398, encara que el treball escultòric es va allargar fins a les tres primeres dècades del segle XV. La catedral es va continuar construint amb lentitud i el seu portal major no es va finalitzar fins a l'any 1599. El cèlebre bisbe Joan Vich i Manrique va finançar la façana principal i va fer esculpir una bella imatge de la Immaculada Concepció perquè presidís el portal. Culminava així un vell projecte que va iniciar Jaume I volent dedicar un temple a Santa Maria i que ara concloïa amb l'exaltació a la Puríssima, del qual el bisbe valencià va ser un gran devot.

La història de la Seu no acaba aquí, de fet encara avui no ha finalitzat. El cor medieval, el cor renaixentista que es va col·locar en el centre de la nau central, el "corredor dels ciris", la desaparició de la façana principal a mitjan segle XIX i la posterior intervenció de Peyronnet, la intervenció d'Antoni Gaudí a inicis del segle XX o la recent intervenció de Miquel Barceló són alguns dels episodis que han anat traçant la història d'aquest vaixell insígnia petri avarat al cor de la nostra ciutat.

La intervenció de Miquel Barceló a la capella de Sant Pere, o del Santíssim, de la catedral de Mallorca va suscitar l'interès de la ciutadania mallorquina. L'any 2000 l'artista de Felanitx va començar a gestar, al costat del bisbe Teodor Úbeda i altres representants, com el Capítol de la catedral o la Universitat, la possibilitat d'actuar a l'esmentada capella. El projecte va provocar diferents opinions, de vegades enfrontades, sobre l'esmentada actuació. El 2009 la capella va ser inaugurada pels reis d'Espanya. Finalitzava així un episodi més de la llarga història d'aquesta capella.

La capella del Santíssim es degué de finalitzar devers l'any 1363. En un primer moment va estar dedicada a Sant Vicenç Màrtir i va ser destinada des del principi a acollir el Santíssim al sagrari, la qual cosa li va conferir una

preeminència sobre la resta de capelles. Aquest fet explica, que al llarg de la història molts bisbes hagin volgut enterrar-se en aquesta capella, prop de Jesús Sagramentat.

Les intervencions realitzades aquests últims anys a la capella, ens han permès constatar que estava decorada amb pintures murals, tals com les aparegudes al mur meridional, on hi ha representades dues figures de religiosos acompanyats de tot un discurs ornamental que estilísticament correspon al segle XIV. Al llarg del temps es varen anar produint canvis a la capella. L'altar va deixar d'estar dedicat a Sant Vicenç per passar a l'advocació de Sant Tomàs i posteriorment a la de Sant Pere. També es va anar canviant part del mobiliari de la capella. Per exemple, sabem que el 1807, el comte de Montenegro va regalar un nou sagrari. Desgraciadament, durant la nit del 14 al 15 de setembre de 1819 es va produir un incendi a la capella que va fer estralls, i fins i tot es va veure afectada part de la cúpula. Recordant Josep M. Quadrado quan parla de l'esdeveniment, diu que després de l'accident "es va esborrar l'antiga memòria".

La capella sempre ha estat lloc predilecte per enterrar bisbes, religiosos i fins i tot membres de la reialesa. Per exemple, el 1368 hi va ser traslladat el cos de Pagà de Mallorca, germà natural de Jaume III. Pagà havia mort lluitant pel tron del seu germà als camps de sa Llapassa de Lluçmajor, contra l'exèrcit de Pere, el Cerimoniós. Una vegada finalitzada la batalla, el seu cos havia estat sepultat a la parròquia de Lluçmajor. Anys més tard, potser volent honrar la fidelitat de Pagà, el bisbe mallorquí Antoni Galiana va ordenar que les restes del cavaller fossin traslladades a la sagristia de la catedral, per a posteriorment ser enterrat definitivament a la capella de Sant Pere. També hi varen ser enterrats personatges tan importants com Pere de Portugal, que havia estat senyor de Mallorca durant el regnat de Jaume I; o el bisbe Antoni Colell (1349-1363); el bisbe Pere d'Alagón (1689-1701), fundador del Seminari Conciliar sota la invocació de Sant Pere; el bisbe Baltasar de Borja, fill dels ducs de Gandia... En excavar recentment el subsòl de la capella, ha aparegut un sarcòfag medieval del segle XIV, amb l'armes de la família Tagamanent, que va ser de les principals que hi va haver a Mallorca durant el període, però de la qual no s'han trobat notícies d'aquest enterrament.

Després de l'incendi de 1819, entre els anys 1820 i 1823 es va treballar en la reconstrucció de la capella. Immediatament després, entre els anys 1824 i 1839, es varen construir un nou retaule, altar i sagrari. El retaule es va realitzar en pedra, escaiola i fusta. El disseny i realització de la peça s'atribueix a Miquel Torres, sota el continu assessorament de Bartolomé Sureda Miserol. També degueren influir en el projecte Joan Muntaner, canonge responsable i Guillem Dezcallar, protector de la capella. En el centre del retaule apareixia una tela, també atribuïda a Miquel Torres, en el qual apareixia l'escena evangèlica del lliurament de les claus del Regne dels Cel a Sant Pere. Finalment, s'hi varen afegir dues figures, Sant Bru i Sant Joan Bautista, que flanquejava el quadre. Ambdues escultures les havia realitzat Adrià Ferran per a la Cartoixa de Valldemossa i varen ser traslladades a la Catedral a causa de la desamortització.

Una vegada finalitzada la capella s'hi varen enterrar altres personatges il·lustres del clergat: s'hi va traslladar la sepultura del bisbe Bernat Cotoner (1671-1684), obra del segle XVIII; cap al 1900 s'hi va col·locar la sepultura del bisbe Miquel Salvá (1852-1873), obra de Marc Llinás a partir d'un esbós de Faust Morell. Ja durant el segle XX, s'hi varen enterrar els bisbes Josep Miralles, Jesús Enciso, Francesc Planas i Teodor Úbeda.

35. Església de Santa Eulàlia

Poc després de la conquesta cristiana de Madina Mayurqa, es varen fundar a la ciutat quatre parròquies: Sant Jaume, en honor al rei conqueridor; Santa Creu, per ser sota la jurisdicció del bisbe de Barcelona ja que la catedral de la capital catalana la té com a titular; Sant Miquel, en agraïment a la protecció especial que va tenir l'arcàngel sobre les hosts de Jaume I, així com l'important paper que va tenir el dominic fra Miquel Fabre durant la conquesta com a conseller del rei; i Santa Eulàlia, en memòria de la santa patrona de Barcelona.

L'església parroquial de Santa Eulàlia, situada al cor mateix de Palma, és la més antiga de la ciutat i sempre ha estat considerada com la parròquia de major solemnitat, extensió i actes de culte celebrats. La seva jurisdicció va arribar a incloure una gran extensió que arribava a delimitar amb Algaida i Lluçmajor. Poblacions com Sant Jordi, es Coll d'en Rabassa, La Soledat, Son Ferriol... li pertanyien. Quant al temple parroquial, en observar-ho un s'adona que té davant si un edifici d'alt interès historicoartístic i amb unes característiques que el converteixen en excepcional. Els seus orígens com a lloc de culte es remunten als anys que varen seguir immediatament després de la Conquesta de Mallorca de 1229, en els quals es va utilitzar una antiga mesquita, les dimensions de la qual devien ser més aviat modestes. Cap a finals del segle XIII es va decidir iniciar el nou temple. Ja des d'un principi es va optar per aixecar una església de tres naus, cas únic a la Mallorca medieval (la catedral inicialment havia de ser d'una sola nau). Malgrat tenir aquest privilegi, la història de la seva construcció no va ser gens fàcil. En una visita pastoral de 1570, es parla de la necessitat d'acabar l'església, ja que encara no s'havia conclòs l'últim tram de les naus, ni s'havia construït la façana principal, la meridional. La part més antiga és la capçalera, on hi ha el deambulatori, del qual destaquen, a part dels elements estructurals de l'edifici (arcs, pilars i voltes), els treballs escultòrics de les claus de volta on es representen a la manera d'un gòtic molt arcaic el Tetramorf (és a dir, representació simbòlica dels quatre evangelistes) o el Pantocràtor. A la part central de la girola es troba la capella del Santíssim Sagrament, que acull un monumental sagrari que constitueix una de les peces més singulars d'aquest tipus a Mallorca. Data de l'any 1927, a causa que els marquesos de Vivot havien encarregat la restauració integral de la capella. L'esmentat sagrari va ser projectat pel mateix marquès de Vivot, Joan Miquel Sureda i de Verí, el mateix que el 1893 havia dissenyat la façana principal del temple. Es tracta d'un bellíssim sagrari neogòtic de fusta daurada profusament treballat i que queda protegit per un baldaquí d'alabastre en forma de templet de la mateixa traça amb pinacles llargs i fins. Tot el conjunt al seu torn descansa sobre un altar de la mateixa pedra.

Contigu al deambulatori es troba el cor. Aquí va estar ubicat des de la inauguració –l'altar major es va consagrar en 1321–, encara que durant el segle XVI, en haver-se prolongat les naus i seguint el costum que es va imposar en aquella època, el cor es va col·locar al centre de la nau central, i així es va mantenir fins l'any 1740, moment en què es va remodelar tot el presbiteri, es va canviar el retaule major i es va reposar el cor al seu lloc original. Algunes de les escultures del retaule major medieval de Santa Eulàlia es conserven als pilars que flanquegen el cor del Temple. Es tracta de les figures de la Verge, Santa Eulàlia, Sant Josep, Sant Joan, Sant Onofre i Sant Jeroni. Un dels elements que atreu poderosament l'atenció del que visita l'interior de l'església és el retaule major, que, com s'ha dit, es va col·locar a mitjan segle XVIII, substituint-ne un altre de més antic (datava de 1547). A la manera d'un gegantí reliquiari barroc, el retaule segueix la traça del dominic fra Albert Burguny. La pintura que ocupa la part central, representa Santa Eulàlia. Flanquejant l'esmentat retaule, a les naus laterals es troben dos portalets gòtics, que, segons la tradició, provenien de Can Thomàs des Pedrís des Born. També destaquen les dues portes que permeten l'accés pels laterals del temple i que daten de les primeres dècades del segle XIV. Entre molts altres elements que podem esmentar

d'aquest temple trobam: el Sant Crist de la Conquesta que gaudeix de gran devoció entre els palmesans; els retaules medievals de la Dormició de la Verge; de Sant Blai, patrocinat el 1414 pel senyor Guillem Abrí-Dezcallar i Sant Coloma; la taula del Salvador; o l'antic púlpit des del qual va predicar Sant Vicenç Ferrer... aquestes, i moltes altres coses més, justifiquen la visita pausada d'aquest magnífic temple.

36. Església de Sant Miquel

A mitjan carrer de Sant Miquel es troba aquesta església parroquial, una de les més antigues de la ciutat. Alguns historiadors no dubten de situar l'antiga mesquita major de Madina Mayurqa al solar parroquial. Segons el cronista Joan Muntaner va ser precisament en aquest temple islàmic on el 31 de desembre de 1229, una vegada consagrat, es va celebrar la primera missa intramurs. Explica la llegenda que Sant Miquel va aparèixer lluitant amb els cristians durant l'assalt a la ciutat, i per això la mesquita major, reconvertida en església, va tenir com titular l'arcàngel guerrer. La tradició també explica que va ser la important actuació del dominic fra Miquel de Fabra durant el combat, d'altra banda confessor de Jaume I, el que va motivar posar com titular l'arcàngel.

No queda res de les restes d'aquella mesquita reconvertida en església, ja que el 1390 es va erigir un nou temple de traça gòtica de nau única amb capelles laterals, coberta de fusta a dos vessants i una robusta torre campanar. La portada llavorada, el campanar i la planta de l'església són els únics elements arquitectònics que s'han conservat fins als nostres dies, ja que el 1632, l'església va necessitar una altra profunda remodelació. Cal estar molt despistat per passar per davant l'església de Sant Miquel i no detenir-se a contemplar la bella portalada. Aquesta es va iniciar el 1398, i va ser l'escultor Pere Santjoan, sota la direcció del canonge Pere Soler, l'encarregat de realitzar les escultures gòtiques. En primer lloc, al timpà, presideix una imatge de la Verge

acompanyada per dos àngels músics. Flanquegen el portal quatre imatges de la mateixa traça: sant Pere, sant Pau, sant Antoni de Viana i santa Margalida. Una escultura de sant Miquel vençant el Diable, obra del segle XVIII de Miquel Thomàs, remata tot el conjunt. A un lateral de la façana s'aixeca una robusta torre campanar que conserva una cambra que va servir de presó. Allà, els perseguits, buscaven l'empara eclesiàstica. La part superior del campanar es corona amb un cos piramidal, element molt típic a Mallorca. El 1707 es va col·locar damunt la torre una talla de sant Miquel que feia les funcions de penell. En ser de fusta es va anar deteriorant fins que el 1841 es va retirar i al seu lloc es va col·locar una creu.

L'interior del temple sol ser un lloc molt freqüentat, bàsicament per tres motius: El primer, i el de més pes, es deu al fet que l'església parroquial de Sant Miquel acull una de les figures marianes més cèlebres i venerades de Palma, aspecte que converteix aquest temple en un autèntic santuari en ple cor de la ciutat. La Mare de Déu de la Salut està considerada com la imatge que va acompanyar Jaume I durant la seva accidentada travessia a l'hora d'iniciar la conquesta de Mallorca, tal com ens recorda una estrofa dels Goigs: "En esta Casa Sagrada / de l'Arcàngel Sant Miquel / el Rei Don Jaume guardada / vos deixà, Reina del Cel". A Ella s'han encomanat els mallorquins durant segles. Capítol a part es mereix aquesta popular Verge. Un segon motiu que atreu els fidels a l'església de Sant Miquel és el seu sagrari. El fet d'estar aquest temple en un carrer cèntric i populós, facilita que la gent es detingui uns minuts per fer la visita al Santíssim, repetint aquella oració de sant Tomàs d'Aquino que vàrem aprendre dels nostres majors: "Adoro te devote latens Deitas" (t'ador amb devoció, Déu amagat). Finalment, les diverses misses que se celebren al llarg del dia també motiven la concurrència de fidels a l'església.

Presideix l'església un bell retaule barroc realitzat per l'escultor Francisco de Herrera. En aquest, al centre, es repeteix la iconografia de l'arcàngel sant Miquel vençant el Dimoni. El flanquegen els altres dos arcàngels, sant Gabriel i sant Rafael. Finalment, als extrems, dues figures franciscanes: sant Antoni de Pàdua i sant Francesc d'Assís. Remata el conjunt, a l'àtic del retaule, una escultura de la Verge.

Cobreix la volta del presbiteri una impactant pintura de Jaume Morey. S'hi representa la lluita entre l'exèrcit celestial, que encapçala l'arcàngel sant Miquel, contra les hosts de l'Àngel Caigut. En els costats de l'altar major es troben dues teles descomunals (6,35 x 5,72 metres) obra del pintor Joan Muntaner Cladera. Va ser a finals del segle XVIII, quan el reverend Miquel Verd va encarregar aquestes pintures, que havien de representar les aparicions de l'arcàngel titular a la muntanya Gargano (663) i davant el papa Gregori IV, a Roma.

De les capelles laterals destaquen, a part de la capella de Nostra Senyora de la Salut, la que conté el retaule de Sant Josep, obra de l'escultor Joan Antoni Homs; la del Sant Crist dels Hortolans; o la capella del Sant Crist dels Liris, cridat així per la gràcia que va atorgar a sor Isabel Cifre lliurant-li unes flors, les quals varen guarir molts d'empestats durant l'any 1493.

No crec que sigui exagerat dir que les dues imatges religioses més venerades de Palma són el Crist que hi ha a l'església de la Sang i la Verge que es troba a l'església parroquial de Sant Miquel: la Mare de Déu de la Salut.

La pobresa documental no atorga amb claredat un origen medieval a aquesta imatge de marbre fi. En canvi la tradició i la llegenda popular sí que la hi concedeixen. Segons s'ha anat transmetent de pares a fills durant segles, la figura de la Mare de Déu de la Salut va presidir la missa que es va celebrar a Salou, el dia 5 de setembre de 1229, abans de salpar cap a la conquesta de Mallorca. Se li degué encomanar el rei, ja que, segons aquesta mateixa tradició, la va dur amb ell a bord de la galera. Essent ja a la mar mallorquina el fort vent va fer témer el rei per la seva vida i per la dels altres, per la qual cosa va demanar la Verge que l'ajudàs a sortir airós d'aquella travessia. Sabem pel *Llibre dels feits del rei en Jaume* –obra considerada com l'autobiografia del monarca– que l'esmentada tempesta realment va succeir i també sabem pel mateix rei que es va encomanar a la Verge, encara que, això sí, en cap moment no fa cap menció a l'existència d'una imatge o escultura a bord: “E vós, Mare de Déu, que sots pont e pas dels pecadors, prec-vos per les set alegries e per les set dolors que hagués del vostre car fill, que us membre de mi en pregar al vostre car fill que ell m'estorça d'esta pena e d'aquest perill en què jo só, e aquells qui van ab mi.” Aquesta mateixa tradició es té documentada en els goigs populars del segle XVIII: “En la conquesta vinguéreu / per Capitana i Patrona...” i en molts altres versos i escrits. Ara bé, fent una anàlisi formal de la imatge de Verge de la Salut, l'historiador de l'art no dubta de datar-la amb una antiguitat que es remunta, a tot estirar, al segle XV. El recordat Baltasar Coll va més enllà i proposa que la factura d'aquesta Verge es deu a un taller sicilià del 1500. A més, hi ha una altra figura que disputa ser la Verge que va desembarcar amb Jaume I. A la catedral de Palma es troba Nostra Senyora de la Grada, una Verge entronitzada amb el Nin Jesús. L'esmentada imatge va presidir el primer temple catedralici, és a dir, l'antiga mesquita cristianitzada, fins que va ser substituïda per la Verge-Sagrari de finals del segle XIV que va presidir el retaule gòtic. En aquell moment *la imatge antiga de la Verge Maria* va ser traslladada a una capella lateral. A pesar que aquesta imatge va sofrir durant el segle XVI una restauració poc encertada –se li varen canviar el cap i les mans– encara poden observar-se les armes dels reis d'Aragó (els pals vermells i daurats) a la part posterior del respatler del tron, a la manera de les marededéus romàniques catalanes. El que l'esmentada imatge estigui blasonada amb les armes del rei ens permet afirmar que, aquesta, és fruit d'una donació reial. Per això, no seria aventurat pensar que va ser Nostra Senyora de la Grada la imatge mariana que va creuar la mar amb el monarca, si no fos perquè l'especialista Joana M. Palou la data cap a l'any 1265, data posterior a la Conquesta.

Sigui el que sigui, el cert és que per als mallorquins la Mare de Déu de la Salut, i no una altra, és la imatge que va acompanyar el rei En Jaume. Aquest fet explica el protagonisme que ha tingut aquesta Verge a la Festa de l'Estendard, celebració que recorda solemnement la conquesta catalana de Madina Mayurqa. Entre els actes d'aquesta antiga commemoració, té lloc una missa a l'església de Sant Miquel. Una vegada finalitzada l'eucaristia, els fidels –

encapçalats solemnement pels macers de la Sala i les autoritats— es dirigeixen a la capella de la Verge per cantar-li una salve. No debades se la considera patrona menor de la ciutat.

Aquesta capella es va construir el 1649, moment en què la Verge va gaudir de gran popularitat entre la població a causa de la seva intercessió davant les epidèmies i la pesta. Precisament va ser durant el segle XVII que la Verge va ser coneguda sota l'advocació de la Salut. La capella, coberta per una cúpula amb llanterna, està presidida per la imatge de Nostra Senyora. A les seves parets laterals es troben dos grans quadres la temàtica dels quals refereix a la travessia del rei En Jaume i a la seva posterior donació a l'església, respectivament. En un d'aquests quadres es pot llegir: "Partinsa el Rey Don Jaume de Mallorca per Aragó feu donasió de este Santa Figura, en esta parroquial esgléia de Sant Miquel: en poder de Alexandro Jolit, notari de Barcelona lo any 1231: 2 anys de le conquista de este Reyna". No són pocs els erudits i historiadors que han buscat amb afany aquesta donació en poder del notari Jolit, però mai no s'ha trobat.

Arran de la coronació de la Verge a començaments dels anys trenta del segle XX, Maria Antònia Salvà va posar lletra a l'himne, lletra que recull la tradició i el sentir dels mallorquins cap a la Verge: "... Del Rei En Jaume fóreu guia / i en el combat son fort escut, / Reina del cel, Santa Maria, / Mare de Déu de la Salut..."

37. Església de Santa Creu i oratori de Sant Llorenç

La parròquia de Santa Creu, és una institució medieval creada uns anys després de la conquesta de Mallorca de 1229. Aquest barri formava part de la porció del bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou, un dels magnats que va participar en el repartiment de l'illa al costat de Jaume I. El seu feu, des del puig de Sant Pere de la Ciutat de Mallorca, s'estenia cap al ponent mallorquí. El bisbe Berenguer va cedir el solar i va finançar les obres per aixecar una església. L'advocació de la parròquia a la Santa Creu degué respondre a la voluntat de voler imitar la titularitat que té la Catedral de Barcelona.

La primera construcció correspon a l'actual oratori de Sant Llorenç, situat sota el presbiteri de l'actual temple parroquial i que posseeix accés propi a través d'un bell portal ogival decorat per unes figures zoomorfes tretes del repertori que aporta el bestiari medieval. Aquesta peculiar ubicació, i la falta de documentació, han provocat més d'una conjectura sobre aquest oratori. Uns li diuen cripta, d'altres el consideren un temple originàriament independent del temple parroquial. No és aventurat pensar que en un primer moment es volgués realitzar un presbiteri a la manera del que es va fer a la catedral de Palma, és a dir, de dues plantes. De fet, la capella catedralícia de la Trinitat i l'oratori de Sant Llorenç són dues representacions del gòtic més primitiu –amb el permís, és clar, de l'oratori del Temple. Algun viatger que ens va visitar en el passat va voler veure certa semblança entre l'alçat del temple de Sant Llorenç i el de la biblioteca del monestir de Poblet. Les claus de volta de Sant Llorenç presenten un escut amb una traça característica utilitzada durant el segle XIII i molt al principi del segle XIV. Curiosament tots els escuts estan raspats, cosa que impedeix conèixer la seva titularitat heràldica, que probablement va correspondre a la del bisbe de Barcelona, senyor i fundador del temple. ¿Potser varen ser els monjos cartoixans els responsables d'esborrar les antigues armes de Berenguer de Palou, quan el 1402 la rectoria va quedar incorporada a la Cartoixa? La pregunta queda feta.

Tornant a l'aspecte de l'oratori. Els arcs i pilastres que creen el petit jardí petri que és Sant Llorenç, són molt semblants als de la lògia que circumda el pati d'armes del castell de Bellver. De fet, la pedra per construir el temple va provenir dels voltants de Bellver. Així es té documentat el 1343, quan el malaguanyat rei Jaume III, autoritzava als mestres d'obres extreure pedra de les pedreres properes al castell. L'historiador de l'art Marcel Durliat va més enllà i apunta que els picapedrers que varen treballar a Bellver també ho varen fer a Sant Llorenç. Quan s'entra en aquesta bella església un es troba amb

quatre pilars octogonals en els quals descansen les nervadures de les voltes de creueria. Allà dins un té la sensació de trobar-se en un oasi de palmeres pètries. En l'arrencada d'aquestes nervadures es poden observar restes de la policromia original, pintura que ha perdut pràcticament tot el seu aspecte resplendent. I és que molts d'interiors gòtics, tant civils com religiosos, eren espais fulgurants que la moda d'emblanquinar parets dels segles XVII i XVIII va fer desaparèixer gairebé per complet. Un senzill retaule, que per la seva traça podria datar del segle XVI, presideix l'altar. Destaquen la figura central de Sant Llorenç i les escenes de la vida del sant representades a la predel·la. En un lateral de l'oratori es troba una altra peça singular: una escultura de Jesús crucificat datada a començaments del segle XV.

A mitjan segle XIV el temple ja havia quedat molt petit per acollir els feligresos. Molta gent no podia seguir les cerimònies: "Els darrers que arriben a l'ofici han d'estar drets i s'asseuen als esglaons amb gran burla i vilipendi, molts no poden veure l'Hòstia en el moment de l'elevació i no poden sentir el predicador." I també va ser a finals de la dècada dels quaranta quan es va començar a fer el *cap de la nova església*, és a dir, es va iniciar el presbiteri del temple de Santa Creu, el qual s'assentava damunt l'absis de Sant Llorenç.

Per tant, a mitjan segle XIV, l'oratori va deixar de ser el temple parroquial per convertir-se en capella annexa a l'església de Santa Creu. La seva conservació al llarg dels segles va tenir els seus alts i baixos. Sabem que el segle XVII, a part de celebrar-s'hi misses, Sant Llorenç donava acollida a una escola del barri. Un segle més tard, l'almirall Antoni Barceló va ajudar regularment a la conservació del temple. Sense tenir massa notícies, durant el segle XIX l'oratori va deixar de ser lloc de culte, fins i tot la Societat Arqueològica Lul·liana es va encarregar de custodiar el retaule. No va ser fins el 1921, gràcies a la iniciativa de Francesc Sitjar, que la cripta-oratori es va restaurar sota la supervisió de l'arquitecte Guillem Forteza, es va reclamar el vell retaule per ser restaurat pels germans Sacanell i finalment recol·locat al seu lloc. Finalment, el 1979, l'arquitecte Francisco Muñoz va realitzar una sèrie de modificacions que varen donar l'aspecte actual del temple.

Recapitulant. La primera construcció que es va fer va ser l'oratori de Sant Llorenç, situat –com a cos independent– davall el presbiteri de l'actual temple parroquial. El procés repoblador consolidat després d'haver passat més de cent anys després de la conquesta de Mallorca va provocar un lògic creixement de la població parroquial, que va obligar a replantejar-se les dimensions de l'església. Sabem amb certesa que cap a 1352 s'havia començat a construir un nou temple, el qual es va iniciar "pel cap", és a dir, per l'absis, i aquest es va assentar damunt l'oratori de Sant Llorenç. Les obres de l'església es varen realitzar a un ritme lentíssim, varen passar molts anys, segles, abans que els feligresos de Santa Creu la veiessin acabada. Entre les causes que expliquen aquesta lentitud constructiva, sens dubte es troba la cessió de la parròquia, per ordre directa del Papa, als monjos cartoixans a partir de la primerenca data de 1402. A partir de llavors Santa Creu dependria del prior de la Cartoixa de Valldemossa, el qual es convertiria en el seu rector. Aquest fet va provocar que les obres de l'església se situassin en un segon pla, i per tant, que anassin a ritme lent. Cap a 1588 es documenta que ja havia començat la devoció pel Sant

Crist, que tanta fama arribaria a aconseguir. El 1599, durant la visita pastoral del bisbe Vich i Manrique es va anotar: “l’obra de l’església fa temps que està paralitzada; que es torni a reprendre”. Va ser precisament aquest insigne bisbe el que va obligar els monjos cartoixans a renunciar a quedar-se amb una part dels diners que produïa la parròquia. Malgrat aquests canvis, la situació, lluny de solucionar-se va empitjorar, ja que el 1616 la parròquia amenaçava ruïna, fins i tot es va haver de traslladar l’altar major de lloc a causa d’una enorme esquerda que havia aparegut a la clau major de la cúpula. Va ser en aquests moments quan va aparèixer un dels mecenes més recordats de Santa Creu: el senyor Joan Mir, el qual va pagar tota la façana nord de l’església, que quedà blasonada bellament amb el seu escut d’armes. Entre 1718 i 1728 es detecta una intensa activitat constructiva. Es construeix el bell portal lateral, presidit per la imatge de Santa Elena, es construeixen les voltes que falten per cobrir l’església i es reconstrueixen algunes de les ja existents, com és el cas de la volta del presbiteri que data de 1736, la qual va ser sufragada per la família Salas tal com denuncien les seves armes a la clau de volta. El cor data de 1780. Cap a finals del segle XVIII, es pot considerar finalitzada l’església.

Malgrat les seves quatre llargues centúries d’obres –la qual cosa pot dur a pensar en un conglomerat d’estils i gusts que es varen anar imposant al llarg del temps–, crida l’atenció la unitat estilística del temple, ja que les formes de tradició medieval són les que presideixen l’estètica general de Santa Creu. Això va ser possible per l’arrelada tradició gòtica que hi va haver entre els mestres d’obra mallorquins, els quals –en molts de casos– a finals del segle XVIII, encara utilitzaven fidelment, de forma natural les traces i sistemes constructius dels seus majors.

D’aquesta manera, qui observa el temple tant des de fora com des del seu interior, no dubta d’encasellar l’església de Santa Creu com una construcció gòtica.

L’interior de l’edifici s’articula mitjançant una nau única flanquejada per capelles laterals, a l’estil de la resta de parròquies medievals de Palma, exceptuant Santa Eulàlia, amb un presbiteri semicircular també amb capelles que el circumden. El retaule major, presidit per santa Elena, data del segle XVIII. Va ser costejat per l’almirall Barceló, fill il·lustre del nostre antic Regne, terror d’africans i anglesos i benefactor incansable de Santa Creu. Antigament presidia el temple parroquial Nostra Dona de Santa Creu (segle XV), que en l’actualitat es conserva en una capella lateral amb el mateix nom. Entre les seves capelles laterals, la de Nostra Senyora del Bon Camí, és la més freqüentada. Presideix el seu retaule una bella pintura medieval de la verge datada a finals de l’edat mitjana. Una altra advocació de la Verge a Santa Creu és la Mare de Déu de la Pau. Aquesta imatge va presidir l’altar d’un petit oratori que es trobava al carrer de la Pau, el qual va desaparèixer el 1866. L’oratori era propietat de l’Ajuntament i el batle Manuel Mayol va sol·licitar a la parròquia que es fes càrrec de la imatge i l’altar. Això explica que avui trobem l’esmentada imatge a la parròquia. El 24 de gener era el dia de la seva celebració. El 1911 encara tenia costum el consistori palmesà de presentar-se a la capella amb els macers i el mestre de cerimònies. Seria llarguíssim recordar totes les peces d’art d’aquest temple. Aquí només en recordarem

algunes, com la pintura medieval de sant Cristòfol, datada i atribuïda, segons Gabriel Llopart, a Francesc Comes. Una altra imatge digna d'esmentar és la santa Elena realitzada per l'escultor català Adrià Ferran. Però sens dubte, la imatge que més devoció ha tingut entre els feligresos és la del Crist de Santa Creu, una imatge que segons la tradició, que es remunta al segle XVI, es va trobar en un nínxol en desmuntar una paret del carrer de Sant Llorenç: "Gran reverència se deu / a vostra imatge sagrada, / dins una paret trobada, / Santo Cristo de Santa Creu."

38. Església de Sant Nicolau

Durant el segle XIII la parròquia de Santa Eulàlia s'estenia més enllà dels límits marcats per les murades de Palma i havia d'atendre la resta d'habitants repartits per part de l'extens terme de la ciutat. El mateix succeïa a l'interior de l'urbs, ja que Santa Eulàlia era la parròquia més gran, amb la sobrecàrrega de feina que això suposava per al rector, vicari i altres persones que atenien les necessitats de la parròquia. Per aquest motiu, quan encara no havien transcorregut cent anys des de la conquesta de Madina Mayurqa, concretament el 1302, es va dividir en dos la demarcació territorial intramurs de Santa Eulàlia. Així va ser com va néixer la nova parròquia de Sant Nicolau.

En un primer moment es va procedir a la construcció d'un temple senzill, en la línia del que la historiografia ha anat denominant esglésies de repoblació. Es tracta de petites esglésies, que en planta presenten una sola nau, amb la capçalera plana, mentre que en alçat s'articulen a partir d'arcs diafragma damunt els quals solia descansar una coberta de fusta a dos vessants. D'aquesta tipologia d'edificis poden ser les esglésies de Sant Pere, en ple bosc d'Escorca o Santa Anna, a Alcúdia. Aquesta primera i senzilla església parroquial, coneguda com Sant Nicolau Vell, amb cementeri inclòs, es va erigir en el solar que avui ocupa la plaça del Rosari. Aviat es va poder comprovar que les reduïdes dimensions de l'església no satisfien les necessitats de la parròquia, en continu creixement demogràfic, i als cinquanta anys de la seva creació es va haver de fer un nou temple en un altre solar. Pel que respecta a Sant Nicolau Vell, aquesta va subsistir als avatars de la història. A finals del segle XV es va descobrir una esplèndida talla d'un Crist crucificat que va ser molt venerat pels palmesans en aquest petit temple. Desgraciadament, Sant Nicolau Vell va ser víctima de la desamortització de Mendizábal i fou demolida el 1836. La magnífica talla que s'hi trobava va anar a parar a la parròquia de Nostra Senyora de la Salut del Terreno, on en l'actualitat presideix el presbiteri.

Pel que respecta al nou temple, el 1343, el rector i els seus feligresos, varen obtenir permís del rei Pere el Cerimoniós per cercar i comprar uns nous terrenys destinats a aixecar una nova seu parroquial. Finalment es va aconseguir un solar, el mateix que ocupa l'actual església parroquial. Cap a 1348 les obres ja estaven avançades. Segons l'estudi de Mn. Baltasar Morey, el nou temple degué ser senzill, d'una sola nau amb coberta de voltes de creueria, no devia distar gaire el seu aspecte del que encara avui podem contemplar a l'interior de l'església de Sant Jaume de Palma. Per al finançament de les obres es varen obtenir donatius de tota la feligresia, encara que les aportacions més notables degueren provenir de la família Pax, que recordem que tenia la seva casa pairal a pocs metres del temple parroquial, a l'actual Can Berga, seu del Tribunal Superior de Justícia de les Balears. També va destacar per les seves donacions el noble Arnau Desmur, que va finançar la capçalera de l'església. Per desgràcia l'edifici no va aconseguir complir els cent anys, ja que a mitjan segle XV es va esfondrar gairebé per complet. Avui sabem que el terreny escollit al seu dia pels feligresos per construir l'església no era el lloc més idoni. El curs del torrent de sa Riera, passava a pocs metres del solar, ço que explica l'existència d'un subsòl arenós i movedís, que cosa va ocasionar l'esboldregament inesperat i implacable. Els hereus d'Arnau Desmur i la família Pax varen tornar a demostrar la seva generositat i implicació amb la parròquia en tornar a fer importants donatius per reconstruir el temple. En aquells moments es varen construir la façana principal, que descriu la traça típica del gòtic català: quadrada i flanquejada per dues torrasses octogonals; els dos portals, major i lateral (atribuïts a Francesc Sagrera); i les pintures gòtiques de sant Nicolau (obra de Miquel d'Alcanyís II) i sant Magí. El segle XVII hi ha constància que l'edifici necessitava una reforma, moment en el qual es va aprofitar per introduir al temple gòtic les formes del barroc. A finals del segle XVII es va construir el campanar i en els primers anys del segle XVIII, es va refer l'absis donant-li forma d'una petxina. L'antiga coberta gòtica va ser substituïda per una volta de canó, es varen arreglar les capelles laterals,

donant nova forma als seus basaments i es varen construir unes tribunes amb arcs i balustrades. A finals de 1712 es va beneir la nova remodelació. A començaments del segle XIX es varen coronar les dues torres de la façana principal, encara dins el llenguatge classicista. Ara bé, l'estil neogòtic, propi del segle XIX va irrompre amb força a Sant Nicolau de la mà del polifacètic Joan Miquel Sureda i Verí, que va construir, entre altres coses: les finestres coronelles de les tribunes ubicades a la part anterior del temple; l'actual rosassa de la façana principal, decorada amb vidrieres artístiques de la Casa Amigó; o el frontó que remata la façana amb una cresteria de flors de lis. Amb aquestes actuacions vuitcentistes el temple adoptaria l'aspecte que avui contemplam. A aquelles persones que els agrada cercar el caragol i el dragó a la façana de l'Ajuntament de Palma, els agradarà saber que a Sant Nicolau els tornam a trobar passejant-se per les pedres, aquesta vegada a l'interior de l'edifici. Qui hi ha entrat i s'ha passejat pels seus laterals, segur que ha tingut ocasió de veure el caragol i el dragó, incansables i completament indiferents a les nostres mostres de sorpresa.

39. Església de Sant Jaume

L'església de Sant Jaume, a part de ser considerada com una de les parròquies més antigues de la ciutat (1247), és un dels exemples més genuïns de l'arquitectura gòtica mallorquina. Els seus orígens es remunten al mateix instant en què es va produir la primera organització eclesiàstica de l'illa. Segons la tradició aquest temple va ser fundació dels reis de Mallorca, que el varen dedicar al sant del seu nom. Al principi (segle XIII), i tal com va succeir amb altres esglésies, el temple devia consistir en una construcció molt senzilla, de reduïdes dimensions. Cap a 1327, gairebé cent anys després de la Conquesta, es varen iniciar les obres de l'actual església de Sant Jaume, sota la direcció del mestre d'obres Jordi Despujol i finançat per l'infant Felip, tutor del rei Jaume III. El model constructiu elegit per a aquesta parròquia va ser el mateix que s'havia utilitzat unes dècades abans per aixecar els temples conventuals de la ciutat (Sant Francesc o Santa Margalida, per exemple) –encara que de dimensions més reduïdes– i que al seu torn estaven inspirats en les austeres construccions que havia difós l'orde del Cister per la Península Ibèrica i l'Occitània. Sant Jaume és una església d'una sola nau amb capelles laterals situades entre els contraforts, amb una capçalera semicircular. La coberta, en canvi, a diferència de les conventuals (Sant Francesc inicialment presentava la coberta de fusta i Santa Margalida encara la conserva), es va realitzar de pedra mitjançant voltes de creueria. No és aventurat pensar que aquest model també

degué ser el que es va imposar a les altres esglésies parroquials de la ciutat en aquella època –amb l'excepció de Santa Eulàlia–. Fins i tot al principi, la Catedral s'havia concebut com un temple d'una sola nau, tal com es pot apreciar a la Capella Reial (on es troba l'altar), encara que posteriorment s'apostàs per augmentar l'escala i la planta del temple a tres naus.

La construcció de l'església de Sant Jaume va ser lenta, el seu acabament va tenir lloc el segle XVI. Malgrat aquesta cronologia dilatada, el seu interior presenta una unitat estilística, com si la fàbrica s'hagués construït de cop, tal com succeeix amb el castell de Bellver o la Llotja, els quals es varen construir en un curt període de temps. Aquest fenomen és a causa que l'església es va començar a construir per l'absis i després es va continuar per les capelles laterals, deixant-se l'alçat de la nau i la seva coberta per a la darrera fase de construcció. D'aquesta manera, la capella de Sant Bartomeu, que és una de les que estan més allunyades de l'altar, es va construir abans que els primers trams de la nau. És a dir, la construcció prèvia de les capelles laterals, va condicionar i va garantir la fidelitat de l'estil inicial de l'alçat i coberta de la resta de la fàbrica, encara que es finalitzàs molts anys més tard. També hem de considerar com està d'arrelat l'estil gòtic en la tradició constructiva de l'illa, la utilització i influència del qual s'ha perpetuat al llarg d'aquests últims vuit segles. Finalment, altra de les causes que atorguen unitat estilística al temple és la nuesa dels seus murs, a causa de l'absència de retaules grossos i recarregats, cosa que permet observar la coherència de tota la seva estructura arquitectònica, característica, aquesta, essencial en l'estil gòtic. Tanmateix, no són originals algunes de les capelles del presbiteri. Tampoc no ho és la bella capella fonda del Santíssim, ubicada en el tercer tram esquerre de l'església, i que va ser construït la segona meitat del segle XVIII, sota el patronat de la família Cotoner. Allà hi ha enterrats els cors dels germans Rafel i Nicolau Cotoner, grans mestres de l'Orde de Malta.

L'entrada principal del temple dóna a una placeta del carrer de Sant Jaume. La seva façana és plana, únicament interrompuda pel portal d'accés, unes motlures horitzontals i una rosassa. En el mateix pla de façana, a la seva esquerra, es troba el campanar, també pla i interromput per les mateixes motlures. La seva rematada acaba en un cos piramidal, comú en molts de campanars medievals de Mallorca. En el seu conjunt la façana és gòtica, a excepció del portal d'entrada realitzat a finals del segle XVIII, que va substituir el portal original. Amb aquestes paraules ho descriu el cronista Joaquim M. Bover "Las garambainas churriguerescas con que el escultor [Miquel] Thomàs adornó en 1776 la puerta principal de Santiago, borrarón para siempre la elegante portada, bizantina por la forma y gótica por las labores, que daba entrada a la iglesia. El bajo relieve del santo titular que está sobre la puerta [...] es seguramente lo mejor que salió de la diestra mano de aquel distinguido escultor mallorquín; pero otro y no aquel era el lugar oportuno en que debía colocarse."

Entre les seves peces artístiques destacades sobresurt una figura romànica de Crist crucificat que segons la tradició procedeix dels temps de la Conquesta. De fet, ha estat datada el segle XII, per la qual cosa la varen haver de dur els primers pobladors cristians durant el segle XIII. Aquest Crist procedeix del

desaparegut oratori del Sant Sepulcre i va ser traslladat a Sant Jaume el segle XIX. Un altre aspecte a destacar de l'església parroquial és la preada col·lecció d'escuts que es reparteixen entre els seus murs, claus de volta i vidrieres. Les seves armes ens parlen de les famílies que a través dels segles han anat finançant aquesta fabulosa fàbrica: Arnau, Borrassà, Verí, Togores, Net, Torrella, Asprer, Cotoner, Aymerich... entre molts d'altres.

40. La desapareguda església de Sant Antoniet de la Porta

Fa cent anys no hi devia haver cap palmesà que no conegués l'origen del topònim de la Porta de Sant Antoni, cosa que no crec que passi en l'actualitat. Fa ara cent-quatre anys, moment en què s'estaven enderrocant les murades de Palma, Bartomeu Ferrà publicava un petit article al butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana, advertint del perill que corria l'església de Sant Antoni de Pàdua, temple que estava adossat al llenç emmurallat, molt a prop de la porta a què donava nom. Ferrà començava l'article escrivint sobre el temple amb una clara intenció: "perquè els nostres descendents puguin formar-se'n una idea, si arriba a efectuar-se'n la demolició." Sens dubte paraules profètiques.

Per trobar els orígens de l'església de Sant Antoni de Pàdua, coneguda popularment com Sant Antoniet de sa Porta, ens hem de remuntar al segle XIII. En aquells primers moments Sant Antoniet va ser un dels hospitals que hi havia a la nostra ciutat, com també ho eren Sant Antoni de Viana o l'hospital de Sant Andreu, fins que, el segle XV, tots ells es varen inserir en l'Hospital General –la Sang–, creat sota l'auspici del Gran i General Consell. Els dos hospitals de Sant Antoniet –el de Viana al carrer de Sant Miquel i el de Pàdua que ara tractam– sovint es confonien i això no era estrany ja que tenien activitats comunes i a partir de 1502 –moment en què Sant Antoni de Pàdua va ser agregat a la casa de Sant Antoni de Viana– varen estar sota un mateix comanador de la comunitat antoniana.

Coneixem la seva ubicació exacta gràcies a les fotografies que se n'han conservat. Es trobava a l'entrada del carrer de Sant Silvestre i Santa Coloma, avui conegut com del Sindicat, pràcticament adossada a l'antiga porta medieval que el segle XVI va quedar anul·lada en quedar inserida dins el baluard. Va ser substituïda per una altra porta, desplaçada uns metres cap a la mar, que va ser la que encara varen conèixer els nostres avis. L'església que va ser esbucada a començaments del segle XX tampoc no era l'original, ja que durant la segona meitat del segle XVII va ser enderrocada la medieval –de la qual sols es varen

conservar dues piques per aigua beneïda— per construir-ne una de traça “romana”, seguint la moda de l’època. Malgrat això, la façana va ser construïda seguint la tradició local, és a dir, una austera façana rectangular i plana, només interrompuda per la porta d’accés —que presentava una fornícula al seu centre on, segons Luis Ripoll, hi havia segurament la imatge del sant titular— i una petita rosassa a la part superior. Flanquejava la façana un campanar de planta octogonal, a la manera catalana, molt similar al que encara es conserva en la parròquia de Sant Nicolau. El seu interior també era senzill. Una sola nau, amb quatre capelles a cada costat i amb una coberta de volta de canó. Era notable al seu interior l’estàtua del sant titular, tallada en fusta —i que segurament és la que avui es conserva al Museu de Mallorca— i el retaule de Sant Jordi, obra del pintor quatrecentista Pere Niçard, que presidia la primera capella lateral de l’esquerra. Aquesta pintura, de les més excel·lents del gòtic mallorquí, va ser encarregada el 1468 per la Confraria de Sant Jordi, institució que aglutinava la noblesa, a “Raffael Moger et Petrus Nisart, pinctores, cives Majoricarum.” Al contracte entre la confraria i els pintors s’estipulava que aquests últims “sian tenguts pintar lo dit retaule en aquesta manera, ço es, lo dit Rafel Moger les dues taules dels costats e la punta de la post del mig, ab dues histories del bancal, e asso tant bellament com puga. Item son de acordi que lo dit Pere Nisard sia tengut pintar la taula del mig e tres historias del bancal, ço es la del mig e duas altres.” Les tres pintures realitzades per Niçard, actualment es conserven al Museu Diocesà. Varen ser salvades d’un possible esgarriament gràcies a la intercessió del bisbe Mateu Jaume (†1886), que va ordenar el seu trasllat al museu que acabava de crear la Societat Arqueològica Lul·liana i la Diòcesi. Al seu lloc varen col·locar una còpia realitzada pel pintor i soci de la SAL, Antoni Fuster.

En l’arc fronter de l’altar major estava encastada una pedra armera de dimensions considerables que presentava l’àguila bicèfala de la Casa d’Àustria amb la creu tau al seu pit. Aquest escut també va poder ser salvat i actualment es conserva al Palau Episcopal.

L’església de Sant Antoniet de sa Porta, hauria pogut sobreviure a la demolició de la muralla. De fet, Bartomeu Ferrà a l’article abans citat acaba proposant que “en cas de caure’s la Muralla, contra la qual s’adossa aquesta església, seria molt possible la seva conservació, deixant-la aïllada i embellint les seves façanes, sense impedir l’alleujament del carrer del Sindicat, en l’extrem del qual deixa una agradable perspectiva la torreta campanar.” No va ser ni la primera ni la darrera vegada que es va ignorar una proposta de Ferrà.

41. Les Reparadores

Si un ha assistit, durant aquests últims anys, a alguna de la moltes conferències que organitzen, bé la Reial Acadèmia de Medicina; la Reial Acadèmia d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics; o bé la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Sebastià, ha tingut la sort de veure el que al seu dia va ser l'església de les Reparadores, bon exemple de l'arquitectura neogòtica a Mallorca, avui convertida en un privilegiat saló d'actes. Aquest edifici, i annexos, va pertànyer fins fa pocs anys a les Reparadores, unes monges que es dedicaven a l'adoració del Santíssim Sagrament, a donar catequesi i exercicis espirituals. Som molts els palmesans que al seu dia assistirem a les classes de catequesi en aquesta casa, on vàrem poder conèixer de primera mà el carisma exemplar de les seves religioses. Aquesta nova congregació va ser fundada per la baronessa Emília, filla dels comtes Oultremont i Lierneux de Presles, i parent de sang del papa Pius IX, que va proclamar el dogma de fe de la Immaculada Concepció. El 8 de desembre de 1854, després d'haver quedat viuda, Emília es trobava fent oració davant el Santíssim i allà mateix va tenir una revelació de la Verge, que li va explicar "els seus desitjos de veure's reemplaçada aquí a la terra per ànimes que professassin al seu Diví Fill amor i respecte especialíssim" a fi de "la Reparació per a Jesús amb Maria, segons l'exemple i amb l'auxili de Maria". En el seu intent de propagar la congregació va trobar suport a Londres de la mà de la senyora Georgia Fullerton i del cardenal Wisseman. El mateix a Roma, Jerusalem i en molts llocs d'Europa. A Espanya varen comptar amb el suport del bisbe català Josep Torras i Bages. El salt a Mallorca es va produir el 22 de febrer de 1906, moment en què el bisbe Campins va beneir la capella provisional a Can Formiguera. Allà es varen instal·lar setze religioses. Des d'un primer moment varen comptar amb el suport de dos canonges insignes: Mateu Rotger i Miquel Costa i Llobera. El mateix any es varen traslladar a Can Campaner, casa pairal de la família d'Àlvar Campaner i Fuertes, autor, entre altres obres, del *Cronicón Mayoricense*. Les Reparadores es quedaren allà definitivament. Malgrat haver trobat una casa àmplia i ben situada, a prop de l'animat carrer de la Unió, i alhora ubicada entre els tranquils carrers de la Rosa i de Can Campaner, l'edifici presentava moltes deficiències. Per aquest motiu, el 1920, i a iniciativa del sacerdot P. Recolons, amb la intenció de construir un nou edifici, es va organitzar una col·lecta entre els ciutadans "rivalitzant en entusiasme la família obrera amb la més enlairada de la ciutat". A les almoines es va sumar el bisbe, les altres autoritats i tota classe de persones, no només de Palma, també dels pobles de Mallorca. Les obres varen començar l'1 de juny d'aquell mateix any. El projecte del nou temple, amb tots els seus detalls, va estar a càrrec de l'arquitecte Guillem Forteza. Per a aquesta empresa, Forteza va escollir reproduir l'estil gòtic, "art que millor condensa i expressa l'íntim sentir litúrgic i

dogmàtic de la religió". El projecte va ser executat per Antoni Jiménez, responsable directe –al costat del mestre d'obres Joan Comas– de l'èxit de les obres i els treballs escultòrics varen anar a càrrec de Miquel Sacanell, que va realitzar el teginat, l'altar i les talles. A la capella s'accedeix pel carrer de Can Campaner a través d'un portal de mig punt blasonat amb una creu i un calze, emblema de la congregació. El temple consta d'absis i una nau. El primer, està cobert amb voltes de creueria i a les seves claus podem apreciar els anagrames de Jesús i Maria i les armes de can Sureda, família que va finançar part de les obres de l'església de la mà de la senyora Bàrbara Fortuny i de Verí. La traça d'aquesta coberta és deutora de la de la capella de Santa Àgueda de Barcelona. Als murs de l'absis es varen col·locar tres vidrieres, dissenyades també per Forteza –i fabricades a la casa Rigalt i Bulbena de Barcelona–. Hi apareixen escrits els versicles del Tedèum. Entre els finestrals es distingeixen dos grans escuts rectangulars blasonats amb emblemes al·lusius a l'eucaristia: en un es representa l'Au Fènix amb una àncora (esperança) penjada del coll; mentre que a l'altre escut apareix la multiplicació dels pans i els peixos, al·lusiva també al tema de l'eucaristia (passatge evangèlic que, recordem, també va ser escollit per redecorar la capella del Santíssim a la catedral de mans de l'artista Miquel Barceló). Finalment, presidint el temple es va col·locar un retaule-sagrari –avui desaparegut–. A la nau es varen aixecar tribunes elevades amb baranes de gelosia al llarg dels tres costats; i la coberta es va realitzar de fusta, policromada, a la manera de les dels segles XIII i XIV. Concretament, el disseny s'inspira en el sostre de l'antiga església conventual de Santa Margalida, actualment parròquia castrense. L'església comptava amb un bonic reixat –avui desaparegut– fet a la manera gòtica, que separava el presbiteri de la nau. El temple va ser inaugurat solemnement pel bisbe de Mallorca, Rigobert Domènech, l'1 de juny de 1924. Varen ser padrins de la cerimònia la marquesa viuda de Vivot i el comte d'Ayamans. Es va fer una processó amb la Custòdia pels carrers limítrofs, i de tornada al temple es va exposar el Santíssim i es va cantar un tedèum, i immediatament després va celebrar-se una missa solemne. Entre els concelebrants es trobaven els sacerdots Josep M. Solà, Antoni M. Alcover i Bartomeu Nigorra.

Les reparadores, actualment, ja no habiten la casa del carrer de Can Campaner. Ara l'edifici el gestiona la Conselleria de Sanitat i l'església s'ha convertit en un dels salons d'actes amb més presència física de la ciutat.

42. El desaparegut convent de Sant Domingo

Un dels conjunts medievals més representatius que hi va haver a Palma, va ser el convent de Sant Domingo, el qual estava situat a l'extens solar que avui ocupen el palau March, el Cercle Mallorquí, avui seu del Parlament autonòmic, i la resta d'edificis porticats que arriben fins a Can Salas –avui denominat edifici Ramon Llull–, i que fa cantonada amb el carrer de la Victòria. Per tant, un pot fer-se la idea de les dimensions gens menyspreables que presentava aquest convent. Entre els edificis que configuraven el conjunt dominic –que es va començar a construir a finals del segle XIII– destacaven l'església gòtica, articulada a partir d'una nau central de vuit trams, flanquejats per capelles, entre les quals sobresortia, per les seves dimensions i devoció, la del Roser, construïda posteriorment, cap a 1480; els seus dos claustres, un de gran que ocupava la part central de les dependències conventuals i un altre de més antic i petit; i també destacaven tant la sala capitular, com la seva porteria, peça singular tant pel seu cèlebre sortidor, com per la seva atrevida traça gòtica de voltes, nervadures i columna central.

En la història del convent apareixen llums i ombres. Llums per la seva contribució a la vida espiritual i intel·lectual de moltes generacions de mallorquins; i ombres, en considerar alguns aspectes que, almenys, podem denominar d'antipopulars: l'actitud de l'orde quant al dogma de la Immaculada Concepció, la seva oposició al culte a Ramon Llull, o la directa vinculació dels predicadors amb el Tribunal del Sant Ofici. Això explica, en part, que a inicis del segle XIX, amb l'arribada dels nous moviments liberals, el convent de Sant Domingo fos un dels objectius primordials de les lleis desamortitzadores.

El triomf de la revolució liberal produït el 1820 a Espanya inaugurava un breu període polític conegut com el Trienni Liberal (1820-1823). En aquest moment es varen introduir les primeres desamortitzacions eclesiàstiques. A Palma, grups incontrolats de ciutadans, intuïnt els canvis que s'acostaven, varen assaltar la casa de la Inquisició, coneguda popularment com "sa Casa Negra" i el convent de Sant Domingo, concretament la porteria i el claustre, on estaven penjats els *sambenitos*. En aquest primer moment varen ser desamortitzats entre altres immobles: el convent de la Cartoixa de Valldemossa, el dels mínims de Santa Maria i Campos, el monestir de la Real, el Temple... i finques que pertanyien als ordes religiosos: Mianes, Ca l'Abat de Deià o Son Xigala... En canvi alguns convents palmesans com el dels agustins, carmelites, mercedaris o franciscans es varen conservar, també el de Sant Domingo. Tot això succeïa l'any 1821. Malgrat haver passat aquesta primera "prova de foc", el futur del convent dominic no era gens clar i la incertesa planava cada vegada més sobre el prior i altres frares predicadors. El 1823, darrer any del Trienni Liberal, varen aclarir els dubtes. El batle de Palma i el comandant general, junt amb altres autoritats, es varen reunir per considerar el tancament de Sant Domingo i el dels caputxins, ja que es tenien sospites que s'estava tramant una conspiració contra el Govern. Les mesures es varen prendre de forma immediata, ja que la mateixa nit varen ser embarcats cap a Cartagena tots els frares dominics menors de 65 anys. El culte, en canvi, es va mantenir a l'església del convent. El mes de novembre va finalitzar està tensa situació, coincidint amb la fi del període liberal. Els esdeveniments posteriors dominats per la reacció absolutista, no en varen fer més que incrementar la tensió social i els ànims liberals es varen crispar i varen redundar en la contundència de

l'aplicació de les lleis desamortitzadores dels anys posteriors, compresos entre 1835 i 1837. A partir de la mort de Ferran VII (1833) es va reactivar l'activitat desamortitzadora i, com es diu, amb major força i tenacitat que en l'etapa anterior. Malgrat les enèrgiques protestes de la Reial Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País, a través del seu president, el comte de Montenegro, el convent de Sant Domingo va ser subhastat. De res no varen servir les protestes elevades per la mateixa RSEMAP a la reina, ja que el 23 de gener de 1837 va començar precipitadament la demolició del convent. Les tombes i restes dels personatges més il·lustres enterrats a Sant Domingo varen ser traslladades, a les dues de la nit, a la catedral. Tal va ser el cas, per exemple, de la tomba del marquès de la Romana o els sarcòfags medievals del cardenal Nicolau Rossell i fra Miquel Bennàsser. El 18 de febrer arribava, ja massa tard per l'avançat estat de la demolició, l'ordre del president del Consell de Ministres, Sr. Mendizábal, donada en nom de S.M. la Reina, per autoritzar la paralització de la destrucció del convent. "Más de diez o doce años duró el lastimoso espectáculo que ofrecía aquella mancha en la ciudad, campo de huesos fríos o llanos asolados..." va escriure Josep M. Quadrado. Després, amb el pas dels anys, aquesta cicatriu urbana aniria cedint a les construccions que configuren l'aspecte actual del solar, sense deixar empremta del que un dia va ser el convent gòtic més gran de Palma.

43. El convent dels Caputxins

El 2009 es va remodelar la plaça del Comtat del Rosselló. Aquest ampli espai que flanqueja un dels costats del mercat de l'Oliverar ocupa el solar del que un dia va ser l'hort del convent dels Caputxins. Gràcies a un dels gravats que il·lustra el llibre *La Ciutat de Palma* de l'arxiduc Lluís Salvador, coneixem l'aspecte que tenia aquest hort: un parral, una figuera de moro, arbres fruiters, una sinya d'aigua, un galliner... són alguns dels elements que es representen.

La història d'aquesta zona de la ciutat va tenir com a característica estar situada al costat de la muralla, molt a prop d'on hi havia la porta nova de Santa Margalida, situada entre les actuals plaça d'Espanya i plaça de la Porta Pintada. Segurament, ser zona limítrofa va afavorir que s'hi instal·làs el bordell de la ciutat. Els documents medievals ja testimonien que l'ofici més antic del

món s'exercia per la zona compresa entre les portes de Santa Margalida i de Sant Antoni.

Quan els frares menors caputxins varen fundar un convent a Palma, ho varen fer en un lloc extramurs conegut aleshores com l'hort de ses Murteres, o també com es Camp Pelat, terrenys que havien pertangut al canonge Antoni Garau. Aquests horts estaven situats molt a prop de la porta de Jesús, el que va provocar que el 1771, estant Espanya en guerra contra Anglaterra i Rússia, i tement el rei Carles III que Mallorca fos envaïda per les potències enemigues, ordenàs posar a punt la defensa de Palma. De seguida es va revisar la fortificació i es va veure que la situació del convent dels caputxins, entre d'altres, era perjudicial per a la defensa de la plaça, per la qual cosa se'n va ordenar la demolició. Va començar així un periple per als frares menors que varen haver d'anar desplaçant-se a llocs com el convent jesuïta de Pollença, la Casa del Temple de Palma, o al convent de Santa Catalina dels Pobres, al costat de l'Hospital General.

Finalment, el mateix rei Carles III va donar ordres perquè es trobàs un solar per a construir un nou convent. Seguint les seves instruccions l'Ajuntament de Palma –que sempre va donar el seu suport incondicional als caputxins– va nomenar una comissió per trobar un lloc apropiat per a tal efecte. Després d'estudiar el tema, l'esmentada comissió va proposar uns terrenys que es trobaven a prop de la porta de Santa Margalida, que com s'ha dit era una zona tradicional del bordell palmèsà. Alguns d'aquests solars eren de propietat particular i altres del mateix Ajuntament. Amb la venda de l'antic convent i amb l'ajuda institucional, es varen aconseguir diners per a la compra dels esmentats solars. El 1775 es va començar la nova obra a partir del projecte d'un frare caputxí insigne: fra Miquel de Petra –nebot del també franciscà fra Juníper Serra, un dels fills més universals que ha donat l'illa de Mallorca– el qual es va convertir en el gran impulsor de la nova fàbrica. El 1791 es va consagrar el nou temple, que segons les cròniques va ser la primera església que es va construir sense retaulles de fusta. A la façana, encara avui es pot llegir una làpida en llatí que fa referència a la inauguració de l'edifici. L'església és un element arquitectònic destacat de la ciutat. També sobresortia la magnífica biblioteca que precisament fra Miquel de Petra va impulsar i que va anar augmentant gràcies a personatges destacats de la història cultural de Mallorca, com poden ser fra Gaietà de Mallorca o fra Lluís de Vilafranca, pertanyents al grup d'il·lustrats que finalment impulsarien la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País, que tant de bé va fer per l'illa.

Semblava que a la fi la tranquil·litat s'assentava definitivament en la vida del convent, encara que en realitat aquesta pau duraria poc més de trenta anys. El 1820 varen començar les primeres desamortitzacions i finalment el 1835, la de Mendizábal va provocar l'expulsió dels caputxins i l'expropiació del convent, que passà a pertànyer a la Diputació Provincial. Les seves dependències, a excepció de l'Església i de l'hort es varen convertir en presó pública. D'aquesta forma el solar de l'antiga presó, aferrada a l'Ajuntament, es convertiria en la seu de la Diputació Provincial (actual Consell de Mallorca), tal com succeeix avui en dia. La façana que es va fer al nou edifici de la Diputació va ser pagada gràcies

a la venda de l'hort dels caputxins, que com s'ha dit incloïa l'actual plaça del Comtat del Rosselló i una mica més.

El 1906, els caputxins varen tornar a Mallorca i es varen instal·lar a la seva església i en unes dependències adjuntes, però la resta del convent ja no els va ser tornat. El 1948, l'Ajuntament de Palma va iniciar una remodelació important a la zona, tenint el mercat de l'Oliverar com a protagonista. D'aquesta manera al lloc de l'antic hort caputxí quedava una esplanada. Allà el 1969, ara ja com plaça del Comtat del Rosselló, es va fer una plaça enjardinada, que es convertí en la primera de Palma amb aparcament de vehicles subterrani.

44. El convent de les Tereses

La devoció que els mallorquins tenen a la Verge del Carme s'ha manifestat al llarg dels segles. La seva divulgació, així com la tradicional imposició de l'escapulari, està directament relacionada amb l'activitat que ve desenvolupant, des de l'època medieval a Palma, l'orde carmelità.

La fundació del convent del Carme va tenir lloc la primera meitat del segle XIV, coincidint amb el bisbat del carmelita Gui de Terrena. Aquest convent es convertí en un dels més importants i influents de la ciutat. En varen sortir frares que arribaren a ser generals de l'orde, com ara fra Joan Ballester o fra Bernat d'Oleza; o intel·lectuals de la talla de fra Joan de Déu, fra Rafel Llinàs o fra Ramon Zanglada. També va ser important l'aportació dels carmelites terciaris que procedien de totes les capes socials. Gran devot i protector dels carmelites va ser l'almirall Antoni Barceló. Desgraciadament, el convent va sofrir de ple la nefasta desamortització de Mendizábal (1835), que com ja deu saber el lector, va arrasar amb una part important del patrimoni palmès. Poques restes han sobreviscut del cenobi carmelita. Potser la peça més important és la Verge del Carme, de bell alabastre, que es conserva des de 1837 a l'església de la Sang. També la toponímia evoca algun record, el lector coneixerà el que ha estat fins fa pocs anys el quarter del Carme; o bé el carrer del Carme, perpendicular a la Rambla. De tota aquesta història ens interessa fer ressaltar la influència que varen tenir els frares del Carmel en la societat. Els terciaris carmelitans varen ser les persones més properes a l'orde i entre les seves files va sorgir la figura d'Elionor Ortiz Girard, fundadora del convent de Santa Teresa de Jesús a

Palma, proclamada filla il·lustre del Regne de Mallorca. L'esmentat convent, popularment conegut com "es convent de ses tereses" situat a pocs metres del solar que durant segles varen ocupar els frares carmelites, ha sobreviscut als avatars de la vida moderna, fora de perill de la vida frenètica que marca la vida del segle XXI. Els palmesans coneixen bé la seva bella església precedida per una simpàtica "clastre" o pati, que es comunica amb el carrer a partir d'una portalada que ens recorda a l'accés que hi ha a Santa Clara. Aina Pascual i Jaume Llabrés, en el seu treball sobre el convent contenen que Elionor Ortiz, va néixer a Palma (1577) al si d'una família de mercaders. Des de jove va comptar amb la direcció espiritual del pare Francesc Palou, carmelita. Amb el temps es va començar a difondre la seva fama de santedat, que arribà a les orelles del rei Felip III. El 1614, per inspiració divina, va ser cridada a fundar un convent de carmelites descalces, seguint la regla de Santa Teresa de Jesús. Sempre va comptar amb l'ajuda de la seva família i dels carmelites de Palma per dur a terme la seva missió, que amb molta de tenacitat, i no sense pocs contratemps i contrarietats, es va anar fent realitat. El 1616, després d'haver-se aconseguit unes cases a prop de la Rambla, varen entrar a viure en clausura Elionor, Elisabet Font, i les germanes Catalina i Joana Rayó. El 1617 va arribar l'autorització de l'arquebisbe de Toledo en virtut de la qual tres religioses del convent de carmelites descalces de Guadalajara es varen traslladar a Palma per donar un impuls definitiu a la fundació del nou convent. Entre les monges que varen arribar de la península es trobava la mare Beatriz Josefa de la Asunción, la qual es convertí en la primera priora. El convent que avui coneixem va anar construint-se a poc a poc. Es varen anar comprant els habitatges adjacents i es va començar la fàbrica de l'església seguint el model característic de l'orde carmelità, molt auster. Aquest fet també explica que el temple fos el primer que es va erigir a Palma amb planta de creu llatina. El mestre d'obres Miquel Ferrer va ser l'encarregat d'executar el projecte de la nova església. El 1624 es va col·locar la primera pedra i es va beneir el 1637. De la façana destaca la portada ornamentada, segurament obra del prestigiós escultor Joan Antoni Homs que en aquells moments també estava treballant a la façana de la Universitat del Regne (actual Ajuntament). Això explica la similitud d'alguns elements ornamentals que es troben als portals de Cort i de l'església de les tereses. Dins el temple destaca el retaule amb la imatge de santa Teresa i el de la Immaculada Concepció, obra aquesta darrera de Francisco Herrera. Un altre element important, encara que poc conegut en ser un espai integrat a la clausura, és el claustre, també del segle XVII, conformat per quatre galeries amb arcs rebaixats, els quals descansen sobre unes columnes robustes i senzilles. L'espai central del claustre està ocupat per quatre parterres enjardinats, articulats a partir d'una glorieta al centre, presidida per la Verge del Carme. Tot el convent –cel·les, refectori, porxos– està presidit per una austeritat que commou. Les monges carmelites descalces mantenen la vida en clausura, fidels a la regla de la seva fundadora.

45. Església i convent de Monti-sion

La història del col·legi i església de Monti-sion es remunta a l'any 1554, moment en què els jurats de la Ciutat i Regne de Mallorca, amb el suport del pare Jeroni Nadal –destacat jesuïta mallorquí–, varen començar a fer gestions perquè Palma tingués una fundació de la Companyia de Jesús. Als pocs anys, el 1561, cinc deixebles de sant Ignasi varen desembarcar a Mallorca. Els jurats els varen cedir una petita capella situada a l'antic Call major de la ciutat. Aquest temple havia estat construït el 1314 damunt una antiga sinagoga. D'aquesta construcció medieval en coneixem únicament les mesures: 55 pams de llarg, per 33 d'ample. El 1483 s'havia convertit en el primer Estudi General de Mallorca gràcies a les donacions de Beatriu de Pinós i Agnès de Pax. La capella tenia per titular Nostra Senyora de Monti-sion. Els pares jesuïtes varen anar comprant els immobles adjacents a la capella per fundar allà un col·legi destinat a convertir-se durant segles en un dels centres d'ensenyament amb més renom de l'illa.

A causa de les reduïdes dimensions de la capella era impossible realitzar-hi la tasca pròpia d'una església, per la qual cosa els jesuïtes varen utilitzar algunes parròquies, la catedral o l'església de Santa Clara per predicar i celebrar la missa. El 1571, el pare Bartomeu Coch, aleshores rector del col·legi de Monti-sion, va decidir impulsar la construcció d'una nova església amb unes dimensions més concordes a les necessitats existents. Les obres d'aquest important projecte varen ser possibles gràcies, sobretot, a les subvencions fetes per fra Ramon de Verí, batliu de l'Orde de Malta a Mallorca, considerat fundador de l'església. La construcció va anar a bon ritme ja que cinc anys després s'utilitzava part de la nova església, amb quatre capelles en cada costat. La importància del col·legi en va anar augmentant cada vegada més fins el punt que es varen haver d'unir dues illetes d'edificis, cosa que provocà la desaparició d'un tram del carrer de la Pelleteria, concretament el tram que connectava amb el Born de Santa Clara, és a dir, part de l'actual carrer de Sant Alonso. Corria l'any 1584.

Mentrestant, les obres de l'església continuaven. Cap a 1600 es construïa l'absis del presbiteri. El 1607 es va encarregar el traçat i execució del retaule

major a l'artista milanès Camillo Silvestre Parrino –va morir, per cert, a Palma el 1612, a la primerenca edat de 39 anys, i fou enterrat al convent de Sant Domingo d'aquesta ciutat–. El resultat va ser un moble majestuós de vocació classicista, dels millors retaules existents a Mallorca. Els baixos relleus de la predel·la varen ser realitzats pel mateix Parrino. S'hi representen quatre escenes dels primers anys de vida de Jesús: l'Anunciació; l'Adoració dels Reis Mags al Nin-Déu a l'establia; el Naixement de Jesús i l'adoració dels pastors; i la Circumcisió de Jesús –fet molt unit a la història i al nom de la Companyia de Jesús–.

La façana de l'església, potser la part més coneguda del conjunt i al mateix temps de les més representatives, va ser iniciada cap a 1624 i va ser finalitzada al voltant de 1644, encara que el treball escultòric del portal major no va ser acabat fins a 1683. El tema central de la representació iconogràfica del conjunt que decora l'entrada a l'església se centra en la imatge de la Immaculada Concepció, patrona de Mallorca, tema que comparteix amb altres importants portals-retaule absidals de la ciutat com són el portal de la façana de la catedral i el del convent de Sant Francesc de Palma. No és gens estrany que la Immaculada sigui la imatge escollida per presidir la façana de l'església dels jesuïtes, ja que aquests varen contribuir a la seva difusió. La Verge apareix flanquejada per sant Ignasi i per sant Francesc Xavier. Un altre element que destaca en el conjunt escultòric és la pedra armera que blasona el portal, la qual apareix flanquejada per dos amorells. En aquest escut es representen els quatre llinatges del fundador de l'església fra Ramon de Verí i Despuig, Desbach i Santmartí. Aquest mateix personatge és el que està enterrat en una bella sepultura situada prop del presbiteri de l'església, on se'l representa en l'actitud d'orante, vestit de negre, com es vestia en l'època dels Àustries.

Sense estendre'ns més, es podria continuar parlant dels molts tresors que hi ha a Monti-sion: la capella de Sant Alonso Rodríguez, autèntic santuari a l'interior de Palma, el museu, o la seva llibreria a la qual ara ens referirem.

Els orígens d'aquesta llibreria es remunten a l'any 1562, moment en què es va crear el col·legi de Monti-sion, lligat intrínsecament a la tasca de la Companyia de Jesús. Des d'aquells moments el col·legi va tenir llibres i manuscrits que varen anar augmentant mitjançant donacions de biblioteques particulars i adquirint nous exemplars gràcies a les aportacions econòmiques. El 1631 va morir el jesuïta Andreu Moragues, reconegut lul·lista, que al seu testament va fer donació de cinquanta-tres lliures de renda anual amb caràcter perpetu a la biblioteca del col·legi, i es convertí així en el seu principal valedor. Pocs anys abans, el canonge de la catedral mallorquina, Gregori Forteza, va llegar la seva biblioteca, juntament amb la seva llibreria i altres mobles, amb la condició que aquesta no pogués ser alienada i es mantingués sempre al col·legi, formant part de la biblioteca del col·legi, però separada físicament de la resta. No es té la certesa de si la llibreria és la que va donar en herència Forteza o va ser encarregada pels jesuïtes gràcies a l'aportació econòmica de Moragues, però sembla no haver-hi dubtes que es va realitzar durant el període en què es varen realitzar les esmentades donacions. La historiadora de l'art, Mercè Gambús, va publicar un estudi sobre aquest moble singular i el va adscriure estilísticament "a un barroc primerenc, en clara dependència amb la tradició

decorativa del renaixement tardà que tan fortament havia arrelat en l'art mallorquí”.

La llibreria s'articula a partir de quatre frontis de fusta de làrix. Al seu torn cada frontis es divideix horitzontalment en dos cossos mitjançant una galeria amb barana balustrada. Aquesta galeria es recolza en trenta-nou bigues de fusta tallades amb figures animals. Així veim representats el cavall, el xot, el senglar, la mona, el drac, el mussol, l'àguila... Alhora, dos suports antropomorfs flanquegen la part superior de l'entrada, a la part inferior de la qual apareix tallat un cigne amb les ales desplegadas i el seu ventre venia carregat amb l'anagrama de la Companyia de Jesús, avui desaparegut. D'altra banda, al cos inferior es troben dotze cartel·les flanquejades per ornaments vegetals.

Des de l'antiguitat es percep un interès per representar els animals com elements simbòlics. Aquest interès s'intensifica durant l'edat mitjana i arriba als segles posteriors. En el cas concret de la llibreria de Montis-ion sembla raonable pensar que el repertori animalístic és utilitzat com a “afirmació instrumental per al coneixement de Déu i la seva creació” (Gambús). Precisament és aquí on el pensament lul·lià es converteix en font iconogràfica del moble, en usar el bestiar medieval que apareix a l'obra de Ramon Llull *Llibre de les bèsties*. A aquesta idea que vincula la llibreria amb Llull, també es pot afegir l'estreta vinculació que va tenir des dels seus orígens el món acadèmic mallorquí amb el lul·lisme.

La biblioteca, ubicada en el col·legi de Montis-ion, va resistir diversos avatars com l'expulsió dels jesuïtes (1767). Al col·legi es va instal·lar la Universitat Literària (1769). El 1847 es va integrar a la Biblioteca Pública Provincial. Malgrat tots aquests canvis de propietat no es va aconseguir tocar la llibreria de Montis-ion. El 1950, Joan Muntaner, aleshores cronista de la ciutat, escrivia a la seva *Guía de Palma* que “la Biblioteca Pública ocupa varias dependencias del Convento de los jesuitas de Montesión... En la sala de lectura, –antigua biblioteca de los jesuitas– llama la atención la estantería... sostenida por artísticas ménsulas terminadas en cabezas de animales a manera de gárgolas.” Molt poc temps després les dependències de la Biblioteca Pública es varen traslladar al nou edifici de la Casa de Cultura (al carrer de Ramon Llull). En aquesta operació també es va traslladar l'antiga biblioteca, amb la llibreria inclosa, decisió que va ser criticada per no poques persones. Aquest trasllat es pot considerar com un desterrament, ja que aquesta ha estat recol·locada durant gairebé seixanta anys en una habitació tancada amb pany i clau, solitària, convertida en simple dipòsit de llibres antics, sense poder gaudir-ne durant la lectura d'una revista o un diari. Ara, gairebé seixanta anys després ens trobam que la llibreria s'ha tornat a desmuntar, sense saber quina serà la seva ubicació definitiva.

46. L'Hospital General i la Sang

De les esglésies de Palma, la de l'Anunciació –coneguda popularment com la Sang– es troba entre les més populars i visitades de la ciutat. Els seus orígens i història caminen paral·lels a la creació de l'Hospital General de Palma, el qual va ser fundat amb la intenció d'unificar tots els hospitals repartits per diferents llocs de la ciutat. Era el cas de l'hospital de Sant Andreu, situat a la plaça de Cort o l'hospital de Santa Catalina, al raval del mateix nom. El 1456, el rei Alfons el Magnànim, va donar la facultat de poder unir els hospitals per millorar l'atenció dels malalts i la cura dels expòsits. Aquesta important empresa va ser encomanada al prior de la Cartoixa de Valldemossa, a fra Bartomeu Catany, franciscà, i al guardià del monestir, també franciscà, de Santa Maria dels Àngels –conegut també com el convent de Jesús extramurs–. L'administració de l'Hospital havia d'estar sempre representada per dues persones: un religiós i un laic. El 1458, el papa Calixt III va concedir la facultat per erigir l'Hospital General amb autoritat apostòlica, sota la invocació de l'Annunciata. No s'ha de perdre de vista que en aquells moments els hospitals servien tant per curar les malalties corporals com les espirituals, amb la qual cosa el temple, seu del Santíssim Sagrament, es convertia en una de les principals “sales d'operacions” per curar les ànimes. Des del primer moment l'Hospital va ser eximit de la jurisdicció ordinària eclesiàstica i secular, i els delegats apostòlics es convertiren en gelosos guardians dels privilegis de l'esmentada institució. El rei Joan va ser qui va indicar el 1460 on s'havia de construir la fàbrica de l'Hospital General. Havia de ser a prop de la muralla, a la part de ponent, en un lloc espaiós i airejat. Tota la ciutat es va bolcar amb nombroses almoines i entusiasme en la construcció de tot el complex de la nova institució. Va estar al capdavant l'obra Mateu Forcimanya, “ciudadà de Mallorca”, resident a Nàpols, que es va traslladar al seu regne natal perquè gaudia de gran prestigi entre els mallorquins. Ja al peu d'obra, Forcimanya va discutir amb els administradors de l'Hospital i va amenaçar amb tornar a Nàpols, tal com havia fet uns anys abans l'arquitecte Guillem Sagra. Entre els patrocinadors de l'obra, documentam tot tipus de persones, de totes les condicions socials, algunes de conegudes encara avui, com és el cas del cartògraf Gabriel de Vallseca, que el 1467 va donar diners per a les obres de l'Hospital. El 1487, el Gran i General Consell va aportar una important suma de diners per construir el presbiteri de l'església, amb la condició que l'escut de la Universitat i Regne de Mallorca blasonàs la seva clau de volta. El 1493, Gaspar Thomàs, “donzell de Mallorca”, també va ingressar una gens menyspreable quantitat de diners per continuar amb les obres de la nau de l'església, fet que explica l'aparició de les armes del llinatge Thomàs a les voltes i murs del tercer i quart tram del temple. Un altre benefactor destacat durant la construcció del temple va ser Felip de Pax-Conilleres, “ciudadà de Mallorca”, que el 1499 va donar pedra “de galda” per a la realització del portal principal. Les seves armes encara poden veure's a la volta central de la nau. La família Villalonga va pagar el retaule central que Jeroni Joan va atribuir al pintor Mateu Gallard. De les capelles laterals en destaquen principalment dues: la capella del Betlem i la del Crist de la Sang. La primera rep el nom d'un betlem medieval que el 1843 va arribar a la Sang, procedent de l'antic convent franciscà de Nostra Senyora dels Àngels, gràcies a

la intercessió dels diputats Melcior Bestard de la Torre i Miquel Estades. Segons la tradició aquest betlem va arribar a Palma el 1536, a bord d'una nau que cercava refugi a causa d'un fort temporal. El capità, durant la tempesta, havia invocat la Verge per poder salvar-se, prometent donar un dels set conjunts escultòrics que portava a bord i que representaven els misteris de Nostra Senyora. El vaixell s'havia pogut guiar gràcies a la llum d'un fanal que hi havia al convent extramurs i en atracar a terra el capità, complint la seva promesa, va donar a elegir un misteri al pare general dels franciscans, el qual va triar el naixement de Jesús, tema predilecte dels seguidors del sant d'Assís.

L'altra capella, la més coneguda i popular, és la del Crist de la Sang. Va ser constituïda el 1552 per la confraria de la Sang. En aquesta capella hi ha el sagrari i en la part superior es troba un cambril al qual s'accedeix per unes escales laterals, on es venera l'escultura del Crist de la Sang, realitzat en fusta d'alzina surera –més lleugera que altres, a fi de poder treure en processó la imatge– la qual gaudeix de gran devoció entre els mallorquins que hi acudeixen per encomanar les seves necessitats. És per tots coneguda l'expressió “haurem de dur un ciri a la Sang”, que s'utilitza quan un es veu necessitat de la intercessió del Senyor per superar alguna dificultat o contrarietat. El fervor popular pel Crist de la Sang es va manifestar de forma especial durant els últims dies de l'any 2002, quan una persona es va abalçar sobre el Crist i el precipità a terra amb els consegüents greus desperfectes. La commoció a l'illa va ser enorme i aquesta només va cessar en veure's de nou restaurada la imatge venerada al seu cambril.

La devoció mariana també és present a l'església de l'Hospital General. Dues són les verges que destaquen: Nostra Senyora de Mallorca i la Verge Blanca. La primera procedeix del desaparegut hospital de Sant Andreu i des de 1968 presideix l'altar major. La segona procedeix del convent també desaparegut dels carmelites de Palma, que era a la Rambla.

47. El monestir de Santa Clara

Clara Offreduccio di Favarone va néixer a Assís (actual Itàlia) el 1193. El 1212 va rebre l'hàbit de sant Francesc i es va instal·lar a la capella de Sant Damià. El 1253 el papa Innocenci IV va aprovar la Regla que havia redactat la mateixa Clara. Aquell mateix any va morir. Tres anys després de la seva mort les clarisses varen començar la tasca a la Ciutat de Mallorca. Amb aquestes breus dades cronològiques es pot observar que el monestir de Santa Clara de

Palma es va fundar en un moment singular: en els primeríssims anys de l'orde franciscà femení; i quan estava sorgint l'incipient Regne de Mallorca –només havien passat vint-i-set anys de la Conquesta de l'illa–.

El 1256, la germana clarissa sor Caterina, abadessa del monestir de Santa Maria, de Tarragona, va sol·licitar al papa Alexandre IV que aprovàs la creació d'un nou cenobi a la capital mallorquina. Aquell mateix any el sant pare va aprovar la sol·licitud i va encarregar als frares menors de Mallorca –instal·lats en aquells moments a l'actual convent de Santa Margalida i en una alqueria denominada Son Campos– que auxiliassin les futures monges clarisses de Ciutat.

Arribada la notícia de l'aprovació papal a Tarragona, també va arribar a les orelles del rei Jaume I, que en aquells dies es trobava precisament en aquesta ciutat, i immediatament va expedir un privilegi a les monges. Aquest ràpid gest del monarca s'ha d'entendre com una mostra més de la complicitat de la Casa d'Aragó –no parlem ja de la Casa de Mallorca en la qual alguns dels seus hereus renunciaran al tron per viure sota la regla del *poverello* d'Assís– amb el franciscanisme, complicitat que serà una constant durant tota l'edat mitjana.

L'abadessa sor Caterina es va desplaçar a l'illa, on va trobar uns terrenys adequats per viure en oració, ben orejats per la brisa de la mar, amb unes cases prou grans per poder instal·lar-s'hi un grup de monges i, malgrat ser terrenys intramurs, estaven en una zona tranquil·la. Aquest espai es trobava al barri de sa Calatrava i els terrenys pertanyien al baró de Santa Eugènia, Bernat de Torrella que el posseïa per donació “ad feudum” de Jaume I. Les monges i el baró varen acordar la venda dels terrenys per dos mil alfonsins “d'or bo i fi”, quantitat que mai no va ser satisfeta del tot. El deute va ser perdonat pels Torrellas, i a més Ponç Guillem de Torrella, fill de Bernat, va renunciar als seus drets sobre el domini del monestir.

El 13 de gener de 1260 nou monges clarisses ingressaven al monestir de Santa Clara: sor Caterina (abadessa), sor Bartomeva, sor Ferri, sor Berenguera Sescloles, sor Guillema de Beneges, sor Elisenda Ferri, sor Sibília, sor Sanxa Peris i sor Elisenda Fontanet. Des d'un primer moment es detecta la protecció d'una sèrie de cavallers que varen impulsar el desenvolupament del monestir, Valentí Sestorres, Bernat Roquer, Pere Nunis i Pere de Montsó... són alguns d'ells. Però el finançament de les obres no se circumscriu exclusivament a aquest estament social. També el rei va dotar econòmicament el convent així com el gruix dels mallorquins. De fet, des d'un primer moment el poble mallorquí es va involucrar de seguida amb el desenvolupament de Santa Clara i aquesta relació s'ha mantingut des de llavors ininterrompudament.

La construcció del convent va ser lenta. Primer es va tancar el solar, es va instal·lar una petita capella on es va guardar el Santíssim i es varen arreglar les cases ja construïdes. També es varen construir el refectori, la cuina i segurament es va començar el claustre. El segle XIV es degué construir la sala

capitular i el temple gòtic que seria substituït per un altre de més modern ja el segle XVII. La clausura es guardava amb zel. Les portes, que per la seva mida i gruix, corresponien a les d'una fortalesa, havien de tenir dos forrellats amb claus diferents: una la tenia la portera i l'altra l'abadessa.

La pobresa i austeritat que caracteritzen la vida duita a terme per les seràfiques monges no treu que es conservin autèntiques obres d'art d'aquests primers temps. Entre aquestes destaquen la taula de Santa Clara (segle XIV); el tríptic de la Imago Pietatis (segle XIV) o el retaule de la Resurrecció, de Sant Bartomeu i Sant Antoni (segle XV).

Fa poc més d'una dècada la comunitat de Santa Clara, amb la seva abadessa sor Catalina Tomàs, va decidir obrir les portes del convent –Santa Clara és l'únic convent de Palma del segle XIII que ha seguit habitat pel mateix orde ininterrompudament– als ciutadans de Palma. L'èxit va ser rotund, les visites es varen succeir una darrere l'altra... però desgraciadament en una d'aquestes va desaparèixer un llibre antic de gran valor exposat en una cel·la. Gràcies a l'esforç de les clarisses, amb les seves abadesses sor Clara i posteriorment sor Catalina Maria, el 2009 es varen poder iniciar les obres de reforma de part del monestir. A l'església hi ha, cada dia, exposició diürna del Santíssim.

48. Capelletes de carrer

Entre els múltiples atractius que presenten els carrers de Palma, entre els seus patis o les seves sumptuoses façanes, un es pot trobar amb elements artístics que se solen denominar de "patrimoni menor", i que no per això deixen de ser interessants i fins i tot es poden convertir en sorpresa agradable per al turista curiós. Un exemple són les fornícules de carrer, conegudes popularment com "ses capelletes de carrer", que protegeixen imatges de temàtica religiosa. Amb el pas del temps aquestes han anat desapareixent, tot i que encara en conservam un repertori que no hem de desdenyar. Les capelletes se solen ubicar damunt el portal o el pany de paret d'algunes cases particulars. Les més antigues es remunten al segle XVI, i per tant no és aventurat pensar que

l'aparició d'aquestes sigui conseqüència de l'impuls de la imatgeria religiosa que es va donar en el Concili de Trento.

L'encàrrec d'aquestes capelletes es va deure, generalment, a iniciatives privades de particulars, encara que es varen donar casos en què la iniciativa va partir del consens de tot el veïnat que va sufragar les despeses de la seva construcció. També els antics jurats del Regne i més tard l'Ajuntament de Palma, en varen encarregar algunes i blasonaren, en alguns casos, les fornícules amb les armes de la Ciutat.

El material utilitzat per a construir aquests elements de la imatgeria religiosa popular va ser, per al cas de la fornícula, el marès, mentre que la imatge religiosa solia ser representava en tela i pintada a l'oli, o bé pintada damunt ceràmica. També se solia col·locar un suport de ferro que permetia penjar la llàntia d'oli destinada a il·luminar durant la nit la imatge. Si s'observen les advocacions de les fornícules es pot esbrinar quines eren les devocions preferides dels nostres avantpassats. A partir de l'inventari que en va fer el cronista Muntaner el 1946, de seguida descobrim que la Verge –sobretot la Verge del Carme i la Immaculada Concepció–, el Sant Crist, sant Vicenç Ferrer, i el beat Ramon Llull varen ser els més sol·licitats per ocupar les fornícules. No ens sorprenen aquestes devocions ja que totes elles gaudien d'antiga tradició a l'illa. La Verge del Carme es va representar sobretot als carrers que envolten la Rambla, puix era un barri eminentment carmelità perquè s'hi trobaven els convents masculins i femenins de l'orde dels carmelites. La Immaculada Concepció era la patrona del Regne de Mallorca, abans fins i tot què ho fos d'Espanya. Els dominics no solament varen aconseguir incrementar la devoció que els mallorquins tenien per sant Vicenç Ferrer des que el sant valencià havia visitat l'illa, sinó que varen aconseguir que els Jurats el nomenassin copatró del Regne. La representació del beat Ramon Llull s'ha de relacionar amb les lluites entre lul·listes i *marrells* (bàndol antilul·lista), furioses durant el segle XVIII i que va provocar la destrucció o profanació de les imatges del patriarca mallorquí. Per evitar aquests actes vandàlics es va idear representar la seva figura als peus de l'Immaculada, de Jesús crucificat, o en companyia d'algun sant.

Temps enrere, quan les capelletes eren més nombroses i la seva cura era diària per part dels veïns, varen tenir utilitat pública durant la nit, ja que el petit foc de les seves làmpades era l'única llum dels carrers de Palma. En aquells temps, al toc d'oració –popularment es coneixia com el toc del “seny del lladre”–, la gent de bons costums es retirava a les seves cases i els carrers quedaven deserts. En cas d'haver de realitzar una sortida nocturna s'usaven els fanals de mà i les persones més benestants es feien acompanyar per criats amb torxes. En alguns casos l'advocació de la fornícula va donar el nom al carrer. Recordem, per exemple, el carrer de l'Eccehomo, del Sant Crist, de Sant Vicenç...

Ja s'ha advertit que avui en dia es conserva només una part del repertori de fornícules de la nostra Ciutat. Per posar-ne alguns exemples citem el Via Crucis. De les catorze capelletes, corresponents a les catorze estacions, se'n conserven ben poques: a Can Coll –o Can Moragues– davant la plaça de Sant

Francesc, al carrer de Montision, davant Can Moranta –o Can Lloeta–, i a la façana de Can Salas –també Can Jordà– al final del carrer d'en Morei. Se sap que n'hi havia una altra al carrer de Can Fonollar, al costat de la portassa de Santa Clara. Altres exemples que es poden citar són la fornícula de l'Eccehomo, al carrer del mateix nom, o la de Nostra Senyora del Carme, al carrer de les Tereses. Entre les més antigues trobam l'alt relleu que remata el portal d'accés a Can Armadans, al carrer de l'Estudi General, en on està representada Nostra Senyora de les Neus. Al seu sòcol hi ha una breu inscripció llatina amb la data de 1575.

A simple vista es pot apreciar que aquestes imatges no són pintures de gran qualitat artística, però això no és excusa perquè es permeti la seva degradació ja que són testimoni inequívoc del patrimoni espiritual dels nostres avantpassats. Amb una mica de sensibilitat i cura per part de tots, cada una d'aquestes fornícules podrien convertir-se en un bell i digne racó de Ciutat.

49. El santuari de Nostra Senyora de la Bonanova

Durant el mes de maig és costum fer romeries a santuaris i oratoris marians. El santuari de Palma dedicat a la Verge és el de la Bonanova, el qual ha estat mimat pels palmesans durant segles. Per tot això tracem algunes notes històriques sobre aquest bell lloc.

D'immemorial, el barri de la Bonanova va formar part de la cavalleria de Son Vich –que des del segle XVII va pertànyer al comte d'Ayamans– i que al seu torn formava part de la baronia del bisbe de Barcelona. L'oratori va pertànyer a la parròquia de Santa Creu com a vicaria fins que es va constituir la parròquia de Gènova.

Sembla que els orígens de santuari de la Bonanova es remunten a una humil ermita devers el segle XIV, dedicada a sant Antoni Abat, pare dels anacoretas. De tota manera, la denominació del lloc es documenta per primera vegada durant el segle XVII. Efectivament, es conserva una concessió del papa Climent X, subscripta a Santa Maria la Mayor el 1675, per la qual s'atorga indulgència plenària per a qui visiti la "capillam Sancte Marie de buena nueva". Pocs anys més tard, en 1687, Margalida de Santacilia i Desclapés va subhastar el predi de la Bonanova, també conegut com s'Ermita, i el va adquirir Gabriel Mesquida, ardiaca de la Catedral. La propietat estava sota alou i domini directe de Jeroni Gual-Desmur i de Togores com a successor del fideïcomís del comte d'Ayamans. Finalment el 1694, els pares carmelites el varen adquirir per

subhasta. Recapitulant podem dir que ja el segle XIV hi va haver una ermita dedicada a sant Antoni Abat, que el segle XVII, l'ermita a més d'estar dedicada al sant anacoreta, tenia una capella de la Verge, i per tant ja havia entrat en el conjunt devocional marià de Palma, i que a finals del mateix segle, la propietat, tant del predi com de l'oratori, va passar a les mans dels carmelites. A partir d'aquells moments l'oratori va canviar l'advocació de sant Antoni per la de la Verge del Carme. Sens dubte, l'arribada de la "família del Carme", va donar un fort impuls al culte i devoció de la Verge de la Bonanova. També va condicionar la decoració interior de l'oratori en el qual apareixen quadres relacionats amb els carmelites. Aquí trobam representats sant Elies, sant Albert i sant Franc, o també el gran tema carmelitanoescapularista, la visió de la Verge del Carme al general de l'ordre amb el lliurament del Sant Escapulari.

Cap a l'any 1794, l'oratori es va remodelar de forma important gràcies a la donació de la marquesa de Sollerich, senyora Magdalena Gual i del Barco, que passava llargues temporades a la seva finca de Son Gual propera a l'oratori, i s'havia convertit en fervent devota de la Verge de la Bonanova. Anys més tard va arribar la desamortització de Mendizábal, que va desposseir, el 1836, els carmelites del seu convent de Palma i del seu petit santuari marià. Malgrat tot, la devoció i culte a la Verge de la Bonanova va continuar. El 28 de febrer de 1837, els palmesans varen demanar autorització al bisbe per instal·lar la Reserva del Santíssim a l'església i el 1877 fins i tot va ser necessari ampliar el temple, obra que es va realitzar a partir del projecte de Pere d'Alcántara Peña. La verge que presideix l'església és obra de l'escultor Lluís Font Martorell i va ser costejada per tots els veïns en acció de gràcies per no haver estat contagiats del còlera que va assolir la ciutat el 1865. Aquesta Verge va venir a substituir-ne una de més antiga que havia estat regalada per la marquesa de Sollerich.

Quan a començaments del segle XX, va arribar el nou rector de Gènova i custodi de la Bonanova, Francesc Vives Ordinas –cosí de Joan March Ordinas–, va capitanejar l'aspiració dels veïns de construir cinc monuments on apareguessin repartits els quinze misteris del Sant Rosari. Un dia que el bisbe de Mallorca, Gabriel Llompарт (1925-1928), feia un dels seus passeigs habituals pel santuari de la Bonanova, es va trobar amb Francesc Vives, que va aprofitar per parlar-li del tema. El bisbe va quedar entusiasmat, i es va donar el tret de sortida al projecte dels misteris. El dia de Sant Sebastià de 1930 es va enviar una circular a tots els veïns demanant donatius per finançar les obres. Els propietaris de Son Buit, Josep Bonilla, i la seva esposa, Catalina Mir, varen cedir els terrenys. El mes d'agost del mateix any ja s'havia construït, a la part inferior de la pujada a la Bonanova, el primer monument, projectat per l'arquitecte diocesà Josep d'Oleza, a excepció del mosaic ceràmic que havia de ser realitzat per l'artista alemany Westman, encara que finalment el va realitzar, dinou anys més tard, Josep Pons Frau, de l'Escola de Arts i Oficis de Palma. Encara avui podem llegir a la part superior del monument la inscripció llatina "ex eleemosynis fidelium, 1930". L'any següent, abans de proclamar-se la II República, es va construir el cinquè monument que resulta ser el de majors dimensions, també dissenyat per Oleza i amb rajoles de Pons Frau. A la part superior hi ha les armes de la ciutat de Palma, ja que va ser l'Ajuntament qui el va finançar. Amb l'adveniment de la República el projecte es va paralitzar i no

es va tornar a reprendre fins el 1963 en què es construí el quart monument. L'any següent es va fer el tercer monument i el 1966 el segon. Aquests tres darrers varen ser projectats per Enrique Bonilla i els mosaics varen ser realitzats per V. Fuster Fort.

Malgrat la gran activitat constructiva de la Bonanova dels darrers quaranta anys i de la llastimosa pèrdua de bona part del paisatge, el santuari de Nostra Senyora de la Bonanova conserva un cert halo d'espiritualitat que ens permet continuar pujant per la costeruda costa del carrer de Bartomeu Pons sabent que en arribar a l'oratori tindrem la nostra recompensa.

50. El monestir de la Real

L'ordre del Cister va néixer a finals del segle XI com un moviment de reforma monàstica motivat per la relaxació dels ordes existents, sobretot el de Cluny. El monjo Robert, futur sant Robert, volent recuperar l'esperit de la Regla de sant Benet, el 1075 es va retirar a Molesmes, a la Borgonya, i catorze anys després, al costat d'Esteban Harding i vint monjos més, va fundar el primer monestir a Citeaux –en llatí Cistercium–. A partir de llavors el nova orde va ser conegut com el del Cister. Les intencions fundacionals d'aquest varen ser, sobretot: aïllar-se del món; tornar a l'esperit d'estricta pobresa material; i convertir terres ermes en granges agrícoles per al seu manteniment. En el cas de la Corona d'Aragó, l'organització i explotació d'aquestes granges va estar estretament lligada al procés de colonització de les terres tot just conquerides: Poblet o Santes Creus, a Catalunya; Piedra, a Aragó; Benifassà, a València; Altofonte, a Palerm; i la Real, a Mallorca. Això explica la intensa relació que va tenir el Cister amb els ordes militars, sobretot amb el del Temple, al qual sant Bernat – que sens dubte ha estat el personatge més important de l'orde– va protegir, va ajudar i va influir.

Per al cas de Mallorca, diu la tradició que el papa Gregori IX, va demanar a Vidal d'Alguaire, abat de Poblet, que enviàs monjos per a una fundació al nou Regne de Mallorca, que acabava de ser conquerida per Jaume I. Els monjos cistercencs de Poblet varen entrar en contacte amb el comte Nunó Sans, qui va cedir la seva alqueria Alpic d'Esporles per a construir el nou monestir. També va cedir altres alqueries, com la de Deià (actual Ca l'Abat), i cases a Manacor. En 1236, els monjos ja estaven establerts al poble de la serra de Tramuntana, la comunitat del qual era coneguda com Santa Maria de la Font de Déu (finca avui coneguda com sa Granja). Aquesta situació va durar molt poc temps, ja que tres anys més tard els monjos es varen establir dins el terme de Palma, en un lloc conegut per com la Real, lloc d'horta que era regada a través de dues importants síquies: la Reial i la d'en Baster. La fundació del monestir de Santa

Maria de la Reial –“monasterium Sante Marie de Sa Reyal”– va dependre directament del monestir de Poblet, tenint aquest darrer la tutoria plena del monestir de Mallorca. Aquesta situació va durar fins a l'any 1560, moment en el qual la Reial es va independitzar del monestir de la Conca, malgrat continuar sent filial seu. L'abat cistercenc va tenir sempre un paper important en l'administració eclesiàstica i política de l'illa. Tant és així que en les Lleis palatines de Jaume III, se l'asseu en segon lloc, després del bisbe, a les corts del rei. Dos són els personatges que, entre tots els relacionats amb el monestir cistercenc, sobresurten: Ramon Llull i l'abat Antoni Raimon Pasqual. Quan Llull va decidir canviar de vida i cultivar-se, va elegir la Reial. Allà un es podia aïllar del món i concentrar-se a instruir la seva vida espiritual i contemplativa. A més, la biblioteca del monestir era de les importants de Mallorca, allà es va familiaritzar amb la mística i la doctrina de sant Agustí. Malgrat la seva vida agitada, anant d'un banda a l'altra, Llull degué tenir sempre comunicació amb els monjos del Cister, i això explica que al seu testament (1313), deixàs un cofre ple de llibres a la biblioteca de la Reial. L'abat Antoni Raimon Pasqual va viure durant el segle XVIII. Va destacar com a gran lul·lista, i gran erudit. Va ser autor de les *Vindicationes Lullianae*, així com d'una història del monestir. Ja el segle XIX, la Reial no va poder deslliurar-se d'aquest “tsunami” devastador que varen ser les lleis desamortitzadores. El 1820, després de sis segles d'història, els monjos del Cister varen haver d'abandonar Mallorca. Els terrenys del monestirs varen ser parcel·lats i venuts. Segons l'arxiduc Lluís Salvador “varen tornar els monjos de la Reial el 1823, als seus antics dominis, però el monestir havia sofert molt i l'edifici estava en ruïnes; fins i tot havia servit d'hospital durant l'epidèmia de 1821”. El 1835, la Reial va ser definitivament abandonada pels monjos. En poques dècades, el que quedava del monestir va quedar –a l'empara del saqueig i de la barbàrie– pràcticament irrecognoscible. El 1897, el bisbe Jacint M. Cervera va encomanar a la congregació de Missioners dels Sagrats Cors –els *Coritus*–, les restes del monestir. Certament, a finals del segle XIX el monestir va ser restaurat per l'esmentada congregació i tal com apunten els historiadors Maria Barceló i Guillem Rosselló, “Reocupat el lloc a finals del segle XIX, el monestir ha arribat a nosaltres totalment reconstruït. És per tant impossible pretendre donar una visió de l'estructura medieval del lloc”. Els elements arquitectònics que avui en dia criden més l'atenció són el claustre que, molt restaurat i reconstruït, va ser realitzat el segle XVI; i l'església que té poc a veure amb l'església original. Malgrat la desaparició de l'antic monestir, els Missioners dels SS.CC. varen aconseguir convertir la Reial en un centre d'exercicis espirituals i centre de formació dels membres de la congregació, també han aconseguir ser l'epicentre de la vida social del barri del Secar de la Reial. La seva romeria, el dia de Sant Bernat, és probablement de les més antigues que se celebren a Mallorca, i a la Palma que va perviure fins fa algunes generacions, va estar molt vinculada als hortolans.

51. El museu Diocesà

En una de les visites guiades que de vegades es realitzen per damunt les naus laterals catedralícies una persona del grup va demanar per què s'esforçaven tant els escultors medievals per esculpir amb tant de detall les gàrgoles i elements ornamentals dels pinacles, si de tota manera ningú no podia apreciar-ne la bellesa, ja que aquests elements eren pràcticament invisibles des de baix. El guia li va respondre que l'escultor, en treballar la pedra per col·locar tan a dalt, no pensava que la seva obra seria per a l'Home, sinó per a Déu, i ell sí que veia els treballs de les altures. A causa de la fe dels mallorquins, durant els darrers vuit-cents anys s'han canalitzat pràcticament tots els esforços voluntaris i col·lectius a sufragar béns mobles i immobles destinats a adorar el Creador. N'hi ha prou amb fer un volt per qualsevol municipi de l'illa per observar que entre els edificis més rellevants i solemnes, les esglésies destaquen, amb molta diferència, sobre la resta. L'Almudaina i el castell de Bellver es varen aixecar gràcies als impostos; en canvi la Catedral es va aixecar gràcies als donatius dels mallorquins. El cristianisme ha estat la pedra angular del poble de Mallorca, el punt d'unió de tots els seus pobladors sent, des de sempre, l'element més genuí de la seva identitat col·lectiva com a comunitat. Al llarg de la història, els fills il·lustres del Regne han destacat en la defensa i propagació de la fe catòlica: Ramon Llull, Rafel Serra Planas, Rafel i Nicolau Cotoner, Juníper Serra, Miquel Costa i Llobera, Mare Alberta... per no parlar de sant Alonso Rodríguez o santa Catalina Thomàs.

Escric tot això, per ressaltar la importància del Museu Diocesà de Mallorca, el qual està ubicat a les estances inferiors del palau episcopal. És de justícia reconèixer la bona restauració empresa a les estances del Palau, per Sebastià Gamundí, arquitecte diocesà, al costat de tot el seu equip; el disseny museístic va ser realitzat per Lídia Homs; la feina de restauració de les peces artístiques va ser duita a terme pel taller del Bisbat, capitanejat per Antònia Reig. Llàstima no poder veure completat el projecte, que permetia recórrer el Museu finalitzant per l'hort episcopal –s'Hort del Bisbe– tal com havien pensat els enyorats Teodor Úbeda, bisbe de Mallorca, i Pere J. Llabrés, canonge, autèntics *alma mater* de la darrera remodelació del Museu. Aquesta solució permetia al visitant acabar el recorregut passejant per l'*hortus conclusus* del bisbe, un dels més autèntics que ens queden a Palma. A més, la sortida pel carrer de Sant Pere Nolasc facilitava la connexió amb altres museus existents a l'entramat urbà de la zona: Museu Catedralici, Museu de Mallorca, així com altres museus d'àmbit privat.

Quan, a començaments del segle XX, el bisbe Pere Joan Campins va impulsar el Museu Diocesà ho va fer per evitar la desaparició de moltes peces litúrgiques i ornamentals de les esglésies. Peces que, amb el pas del temps, s'havien convertit en autèntiques joies historicoartístiques. Abans, quan s'entrava al

Museu es tenia la impressió de ser en un magatzem on es guardaven tot tipus d'objectes –el mal estat de conservació de molts d'ells manifestava la necessitat d'una urgent restauració– col·locats de tal manera que no permetia al visitant veure'ls bé, de tants que n'hi havia i tan desordenats. Ara, després de la remodelació i ampliació, s'han col·locat només algunes peces, totes restaurades, i s'han ordenat cronològicament, de manera que el recorregut per les sales del palau diocesà es converteix en un viatge a través del temps, que permet veure com han anat evolucionant l'estètica i el devocionari mallorquí al llarg de la història. Entre les peces exposades podem veure el Crist del Sant Sepulcre, talla romànica del segle XII que es conservava a l'oratori del Sant Sepulcre de Palma i que en ser demolit va passar a la parròquia de Sant Jaume; el famós retaule de Sant Jordi, obra de Pere Niçard (segle XV), autèntica “fotografia” panoràmica de la badia i la ciutat de Palma; l'antic púlpit, del segle XIII, procedent de l'antic edifici de la parròquia de Sant Jordi, blasonat amb les armes de sant Jordi, dels reis de Mallorca i de la família Desclapers; l'impressionant retaule de la Passió, obra del segle XIII, procedent del claustre de Santa Clara; la clau de volta procedent de la parròquia de Manacor, realitzada entre els segles XV i XVI, que porta esculpida una bella Verge del Rosari, la traça del qual la vincula amb el cercle de Guillem Sagrera; diversos retaules gòtics de Pere Terrencs; les pintures de Mateu López, Joan de Joanes, Homs, Bestard –destaca l'espectacular Sant Cristòfol–; o els mobles litúrgics realitzats per Gaudí... En fi, el Museu val la pena anar a visitar-lo, tant per veure el continent com el contingut, és a dir, tant per la bellesa de l'edifici i les vistes que brinda sobre la badia, com per les peces d'art que hi trobarem, empremtes de la nostra identitat col·lectiva més genuïna.

52. La creu mallorquina, peça singular de l'orfebreria mallorquina

A pesar que la història de la joieria mallorquina ha estat un tema marginat per la historiografia local, els estudis iniciats per Bartomeu Mulet (e.p.d.) o la incursió més recent d'Elvira González i Magdalena Riera, han permès

entreveure algunes de les traces generals de l'evolució històrica de la joieria a Mallorca.

Sabem que durant els segles medievals del tretze i del catorze, els jurats de la Ciutat i Regne de Mallorca varen publicar proclames reiterades contra el luxe. Per això, ostentar joies devia estar mal vist. Dels inventaris notariais de finals de l'edat mitjana transcendeix que aquesta tendència va anar canviant i els objectes de luxe varen anar apareixent en la vida quotidiana de gairebé totes les capes socials de l'època. El medievalista Jaume Sastre afirma que no eren poques "les persones d'un nivell baix i mitjà que tenien anells d'or o plata amb pedres precioses encastades, collars de perles o corall, segells o altres joies".

Va ser el segle XVII quan es varen començar a usar les creus i veneres realitzades en or o plata, que s'exhibien penjats a les solapes o al coll. Recordem que tant les confraries religioses com els ordes militars varen conèixer durant el sis-cents un impuls important, cosa que va provocar que, tant els confreres com, sobretot, els cavallers dels ordes militars, ostentassin les seves insígnies i emblemes ricament realitzats. Les dues creus que més es varen popularitzar en aquella època varen ser dues: la creu de Malta –pròpia dels cavallers d'aquest antiquíssim orde– i la creu de l'orde dominic estretament relacionat amb el Sant Ofici, ja que aquests frares eren els que solien ocupar els càrrecs inquisitorials.

L'orde de Sant Joan de Malta, present des del segle XIII a l'illa, tenia gran popularitat entre la noblesa illenca. No és gratuït que aquest Regne hagi donat tres grans mestres a l'ínclit orde, tots tres, precisament, nascuts el segle XVII. Els cavallers croats en aquesta institució de paratge varen començar a dur penjades veneres i creus blanques de vuit puntes –és a dir, la creu de Malta. Alhora, els cavallers que ingressaven en algun orde religiós-militar –tant l'internacional de Malta, com els espanyols de Santiago, Calatrava, Alcàntara o Muntesa– deixaven d'estar sota la jurisdicció civil i passaven a tenir el privilegi d'estar sota la jurisdicció del Sant Ofici. Es pot comprendre que romandre immune a la Reial Audiència durant el sis-cents, el segle en el qual els enfrontaments entre banderies –integrades aquestes per no pocs cavallers d'ordes religiosos-militars– varen ser especialment violents, no era un assumpte fútil. Posant-se a la vista la creu dels dominics es donava a entendre que es gaudia de certs privilegis jurisdiccionals. El mateix passava amb la creu de Malta. Aviat es va expandir l'ús d'aquestes joies simbòliques, que del cavaller varen passar als familiars d'aquest, especialment entre les dones. S'han conservat alguns retrats femenins de mares i filles de cavallers amb la creu de Malta, bé en forma de penjoll d'un collar de perles; bé penjant d'un "cordonet"; bé com a fermall. L'ostentació d'aquest tipus de joies per part de les dames mallorquines va propiciar la seva ràpida popularització a tota l'illa. A tall d'exemple es poden esmentar les capes que duen les "Àguiles" de Pollença durant les festes del Corpus. S'hi poden observar les creus de Malta i dels dominics. El mateix passa en alguns exvots en els quals apareixen joies de mallorquins anònims.

El moment més àlgid en l'ús d'aquestes creus va ser el segle XVIII. El segle XX la creu de Malta va quedar en desús, en canvi la del Sant Ofici es va mantenir i

es va convertir en una joia de producció industrial cosa que en va propiciar encara més la popularització, sobretot en forma de collar i braçalet.

Es desconeix per què se li diu de Calatrava, encara que no és aventurat pensar en dos possibles motius, els quals no serien incompatibles l'un amb l'altre. D'una banda es podrien haver confós ambdues (recordem que la de Calatrava és una creu grega floronada, és a dir, amb els braços de la creu acabats en forma de flor de lis i que, a primera vista, pot guardar certa semblança a la dels dominics, que es representa amb una creu fletxada, és a dir, amb els braços de la creu acabats en fletxa). La creu de Calatrava sí que sol aparèixer a les portes de les cases tradicionals mallorquines, com a decoració dels poms de llautó. L'altre motiu seria simplement canviar el nom de la creu del Sant Ofici pel de Calatrava per mera qüestió estètica.

V. EL PATRIMONI CIVIL I MILITAR

53. El castell de Bellver i les seves coves

Malgrat tenir aquest topònim tan residencial, el castell de Bellver es va construir per una necessitat militar. El rei Jaume I, durant la conquesta a l'illa es va adonar que el flanc de ponent de Medina Mayurqa estava molt desprotegit i va proposar la construcció d'una fortalesa a la muntanya de la Mesquita, actual muntanya del castell i bosc de Bellver. La construcció de l'edifici no es va poder executar fins vint-i-quatre anys després de la mort del monarca conqueridor. El seu fill Jaume II, després de firmar el tractat d'Anagni, el 1295, va impulsar a Palma tres grans projectes: L'inici de la catedral, la remodelació i ampliació del palau reial de l'Almudaina, i el castell de Bellver. A diferència dels dos primers, el castell es va acabar en poc temps (1300-1330), la qual cosa li confereix un aspecte constructiu unitari. Es varen encarregar de les obres Ponç Descoll i Pere Salvat els quals dirigien un exèrcit d'empleats, es calcula que uns dos-cents. L'única actuació important que s'hi va fer posteriorment es produí dos

segles més tard, cap a l'any 1551, quan la guerra canvià substancialment amb l'arribada de l'artilleria, en construir-se a la part exterior del castell unes terrasses abaluardades per col·locar canons. Bellver va ser construït per a ser un gran guerrer, va ser guarnit amb les millors i més belles armadures, i malgrat tot això mai no va entrar en combat, només va ser posat a prova en algunes ocasions que no varen significar cap desperfecte per a l'edifici. Potser el seu pitjor enemic hagi estat el temps i la desídia. Un exemple: els seus merlets que temps enrere varen coronar els seus murs i torres, varen ser precipitats al buit pel menyspreu i per algun llamp tempestuós.

Desconeixem la raó per la qual es va decidir construir l'edifici en planta circular. Bellver és l'únic castell gòtic que presenta aquesta tipologia. Hi ha el precedent italià del castell de la Muntanya, antiga residència de Frederic de Hohenstaufen, de planta octogonal. El nostre castell presenta en alçat tres nivells comptant la terrassa. La planta baixa estava destinada al servei, a la tropa i als magatzems. A la planta principal s'hi accedia per unes escales de caragol les quals, a pesar que ja no s'empren, encara es conserven gairebé totes. Les sales del pis principal estaven ocupades per la capella de Sant Marc, la cuina, les dependències de la reina i les del rei. Aquestes darreres varen ser decorades el 1309 amb dibuixos de Francesco Cavalieri, on es representaven elements típics del repertori gòtic civil, com ara els vegetals, els cortinatges o escenes cortesanes. El pas dels segles, i el costum que es va anar imposant a Mallorca, per raons sanitàries, d'emblanquinar les parets, va provocar que tot el viu colorit medieval desaparegués de les parets.

El castell mai no va ser residència assídua dels nostres monarques. Jaume II, el seu promotor, no va tenir temps de residir-hi. Tampoc no ho varen fer la resta dels reis de la Casa de Mallorca, a excepció de la reina Violant de Vilaragut, esposa de Jaume III, i els seus fills, els infants Jaume el Dissortat i Isabel, que el varen visitar com a presoners de Pere el Cerimoniós, després de la batalla de Lluçmajor. De la Casa d'Aragó, l'únic rei que va residir a Bellver va ser Joan I, que el 1395 es va traslladar de Barcelona a Mallorca fugint de la pesta. La seva visita a l'Illa es va convertir en un autèntic malson per als palmesans a causa dels abusos de la tropa i de la cort.

Curiosament, un lloc tan bell com Bellver va ser utilitzat en diverses ocasions com a presó. S'olla, en el més profund i fosc de la torre de l'homenatge, era el lloc més terrible per patir el presidi. Molts varen ser els presoners del Castell però potser un ha estat el més conegut i remembrat: Melchor Gaspar de Jovellanos. Aquest important personatge va entrar presoner a Bellver el 1802 i en va sortir el 1808 sent el seu millor mentor. El va immortalitzar amb les seves descripcions. Durant el seu captiveri va tenir l'ocasió de guanyar-se la simpatia i el favor de molts mallorquins, fins al punt que, el 1891, va ser proclamat fill il·lustre de Mallorca. En l'actualitat, l'aspecte interior del Castell és el resultat de les actuacions que varen efectuar l'arquitecte Gabriel Alomar i el conservador de Bellver Francisco Vera. Ambdós varen procurar reproduir el mobiliari i la decoració que devia tenir l'edifici en l'època medieval.

Malgrat la seva història, de tot el que ha viscut el castell, un dels seus episodis més rellevants va tenir lloc el segle XX. El setembre de 1931, gràcies a les

gestions del diputat en Corts, Alexandre Jaume i Rosselló, el Govern de la República va cedir el bosc i el castell de Bellver a l'Ajuntament de Palma per a ús i gaudi de tots els seus ciutadans. Durant la Guerra Civil es va tornar a utilitzar de presó.

Les misterioses coves del castell de Bellver

L'investigador Pere Galiana, amb el seu llibre *Les coves de Bellver*, va abocar, per primera vegada, una mica de llum sobre la història d'aquestes cavitats que es troben a Bellver.

Actualment s'identifiquen dues coves no naturals (excavades per l'home), de planta molt irregular, l'accés de les quals es troba en ple bosc del castell (en realitat és una sola cova que va ser dividida per raons de seguretat el 1937). Totes dues ocupen una àrea d'uns 30.000 m², dins un espai d'uns 250 metres de llarg per 200 d'ample. Com es pot comprovar, es tracta d'unes dimensions gens menyspreables.

Quant a l'origen d'aquestes galeries sabem que ja existien el 1309. Al llibre d'obra del castell de Bellver (1309-10) apareixen els pagaments per oli de cremar per il·luminar les persones que hi estaven treballant. Contràriament al que es pugui sospitar, el motiu principal de la realització d'aquestes cavitats no va ser extreure pedra destinada a la construcció de la fortalesa. La mala qualitat de pedra –que només es va poder utilitzar a l'obra bàsica i comuna: fossat, material de farciment, talussos...–; la dificultat d'extracció a l'interior dels túnels; així com el tall de la pedra, completament aliè al sistema utilitzat a les pedreres, així ho testifiquen. Per a què tant esforç en la realització d'aquests túnels si no era per treure material de construcció? Galiana no descarta la possibilitat que la cova hagués estat excavada amb una finalitat estratègica. No hem de perdre de vista que el mateix rei Jaume II (impulsor de la construcció del castell de Bellver) perseguit pel seu germà, el rei Pere el Gran, el 1278 va haver de fugir per les clavegueres del palau de Perpinyà. Recordem també que al palau de l'Almudaina hi havia un passadís que conduïa directament a la mar. Va manar, per tant, el rei de Mallorca construir un "passadís secret" per poder escapar del castell en cas de ser assetjat? Aquesta possibilitat, sense haver estat demostrada de moment, no sembla absurda. El problema d'aquest assumpte és que no s'ha pogut trobar, malgrat que n'hi ha indicis, la connexió entre el castell i la cova. Jovellanos, entre 1804 i 1807, va poder contemplar les galeries tal com eren originàriament –encara que sabem que no les va visitar exhaustivament: "yo he reconocido gran parte de ella" ens va deixar escrit– i no va veure cap connexió. Segons Galiana, el terratrèmol que hi va haver a Palma el 1851, va poder ser el causant dels importants desprendiments a la cova, la qual cosa dificulta seriosament la recerca de la poterna que connectaria amb el castell. Cal tenir en compte que la hipòtesi del "passadís secret" ha estat alimentada durant segles per les llegendes populars dels palmesans. Qui no ha sentit parlar alguna vegada d'un misteriós túnel que uneix el castell de Bellver amb el palau de l'Almudaina? Galiana ha pogut entrevistar alguns testimonis octogenaris que de nins, moguts per la curiositat alimentada per les històries contades pels majors, s'endinsaven als túnels del castell a la recerca

d'aventures. Per no perdre's anaven amb un cordill, el mateix que usaven per fer volar els estels. L'existència de diversos forats al llit de la Riera, a l'altura de l'actual passeig de Mallorca, alguns dels quals donaven accés a llargs túnels, va alimentar –encara més– les llegendes sobre el túnel que unia l'Almudaina amb Bellver. En realitat, l'origen de molts d'aquests túnels es deu a un ús militar, concretament es tracta de contramines, túnels d'uns 300 metres de longitud que es ramificaven per a, davant un atac enemic a la ciutat, col·locar explosius en una àmplia zona des del subsòl.

Llegendes a part, insistim, no és aventurat pensar que les cavitats de Bellver deguin el seu origen a raons d'escapatòria davant un atac al castell. L'accés o sortida de les coves es troba a prop del torrent del Mal Pas, que desemboca al Corb Marí, en el que va ser la cala de Can Barbarà, molt a prop de Portopí, el port de Palma en època medieval i, per tant, porta natural d'entrada i sortida de l'Illa.

Quant a l'estat actual de les coves, aquest respon a les vicissituds juridicoadministratives que va sofrir el castell de Bellver a partir de 1905. El mes de maig d'aquell any el Ram de la Guerra va lliurar al Reial Patrimoni el castell i el bosc. El 1931, com ja s'ha advertit, gràcies a les gestions del malaguanyat diputat Alexandre Jaume, el govern de la República va cedir a l'Ajuntament de Palma tot el conjunt de Bellver. El 1935, l'Exèrcit va proposar disposar de les coves per guardar gairebé quatre milions de litres de gasolina amb quinze mil bidons de dos-cents cinquanta litres cada un. Amb l'esclat de la Guerra Civil tot es va precipitar. Es va prohibir l'accés públic al bosc de Bellver i la cova va ser ocupada militarment. El 1937 es varen realitzar importants obres a l'interior, que varen significar l'ampliació de la cova, la qual va ser dividida en dos per qüestions de seguretat. Una es va convertir en polvorí, mentre que l'altra es va destinar a dipòsit de combustible. La utilització d'un gran nombre de presoners de guerra va permetre realitzar una gran remodelació en un curt període de temps. Les coves, convertides en grans dipòsits militars, varen donar molts problemes degut principalment a les humitats sorgides per falta de ventilació. El 1940, la major part del bosc de Bellver va tornar a ser d'ús públic. Finalment, el 1967, després d'haver-se desmuntat els dipòsits, les coves i la part del bosc que encara es mantenien sota el control de l'exèrcit, varen ser tornades a l'Ajuntament de Palma. La humitat va continuar sent el tema pendent de les coves, fins que el 2002 es varen realitzar tres conductes de ventilació que varen solucionar el problema. Finalment, en època del batle Joan Fageda, es varen obrir al públic. Actualment les coves es poden visitar durant les festes patronals de Sant Sebastià. Qui s'hi endinsi té assegurada més d'una sorpresa.

54. El Palau de l'Almudaina

Els mallorquins, i també molts de turistes que ens visiten cada any, coneixen l'existència i ubicació del palau –o castell– de l'Almudaina. Aquesta fortificació ha estat des de sempre la primera residència dels governants de Mallorca. És aquest solar, el nucli més primitiu de la ciutat de Palma. El recinte del castell de l'Almudaina descriu en planta un rectangle irregular. La seva privilegiada situació, en una punta de l'altiplà de la part alta de la ciutat, el converteix en un poderós guaita, que domina tota la badia i la part baixa de la ciutat. Al seu torn, aquest recinte emmurallat es veu reforçat per catorze torres de planta quadrada, entre les quals en destaca una de més alta que la resta i que és coneguda, des del segle XIV, com la torre de l'Àngel, perquè està rematada per una magnífica escultura-penell de l'artista català Arnau de Camprodon, encàrrec del rei Jaume II, i que representa la figura de l'Àngel Custodi de la Ciutat i Regne de Mallorca, la festa del qual actualment se celebra durant el diumenge de l'Àngel. A l'interior destaquen les estances personals del rei, la gran sala major, la capella del rei coneguda com Santa Anna, la casa de la reina, les restes de la capella de la reina, que havia estat coneguda com la de Sant Jaume, el celler i els horts: del rei i de la reina.

Encara que sabem que el palau era una fortificació dins la Palma romana emmurallada, com si es tractàs d'una ciutat dins una altra, ens falta conèixer amb cert detall l'aspecte que devia presentar l'edifici en aquell període, segurament amb una àrea d'ocupació més reduïda de la que se'ns presenta actualment. En canvi, sí que coneixem amb més detall l'aspecte que presentava a finals dels segles XI i XII, és a dir, en època musulmana. L'historiador Guillem Rosselló Bordoy, al seu dia va poder constatar que el mur que envolta tot el recinte, concretament el llenç de la part de llevant (el que apunta al carrer del Palau Reial), va ser construït en època califal, és a dir, durant el segle X i inicis del segle XI. En aquella època, l'edifici principal s'ubicava a la cantonada sud-oest, de planta quadrada i reforçada per poderoses torres, de l'interior del recinte emmurallat. Aquest cos arquitectònic actualment s'identifica clarament i correspon al sector que apareix coronat per l'Àngel. També sabem que el 2 de febrer de 1115, les tropes cristianes, capitanejades pel comte de Barcelona, Ramon Berenguer III, que assetjava Medina Mayurqa, varen aconseguir esfondrar part de les seves muralles i penetrar així a la ciutat. L'assalt al palau del rei musulmà va ser ferotge i va significar pràcticament la destrucció de l'edifici. Quan les tropes cristianes es varen retirar de l'Illa, es va procedir a la seva reconstrucció. En la centúria següent Mallorca va ser recuperada definitivament pels cristians. L'Almudaina es va convertir en residència reial. Jaume II de Mallorca, a inicis del segle XIV, va remodelar i va ampliar de forma considerable el Palau, donant-li un aspecte

que no difereix gaire del que coneixem avui en dia. A l'edifici islàmic, que va reformar per convertir-lo en els seus allotjaments, es varen aixecar entre les torres les belles lògies gòtiques de les façanes del migdia i de ponent. Després, a la façana sud va afegir una gran sala, denominada la "sala major". Aquest edifici és de planta rectangular i en alçat s'erigeix a partir d'uns colossals arcs diafragma, coberta per uns teginats. En aquesta sala es varen construir tres grans xemeneies gòtiques i es varen obrir grans finestres apuntats que miraven al mar i al pati d'armes. El 1578, amb la creació de la Reial Audiència, es va decidir dividir aquesta majestuosa sala en dues plantes, mutilant l'espai i els grans finestres. Si avui la poguéssim contemplar en el seu estat original, sens dubte estaríem davant una de les joies del gòtic civil europeu, tant per les seves dimensions com per la seva ubicació privilegiada. Jaume II també va fer aixecar una capella particular sota l'advocació de Santa Anna, que va suposar la divisió del gran pati islàmic en dos, donant lloc a l'actual pati d'armes i al del brollador o de la reina. Aquesta capella és un altre element destacat del palau. Va ser fundada pel rei el 1310 i s'articula a partir d'una sola nau amb coberta per voltes de creueria. De la capella destaca el seu portal d'accés, un dels més primitius de l'illa, construït en marbre rosa i blanc procedent del comtat del Rosselló. Està presidit per les escultures de la Verge Maria amb el nin Jesús, santa Anna i sant Joaquim. També destaca la capella lateral que custodia les relíquies de santa Pràxedes, que va portar Jaume III des de Roma, i que va gaudir de gran devoció entre el poble de Mallorca. Antigament, el presbiteri de la capella estava presidit per un retaule gòtic de Santa Anna, que en un moment donat, va desaparèixer, i actualment es troba al Museu de Lisboa. A començaments del segle passat es va traslladar el retaule de Santa Pràxedes, de la capella lateral a l'altar major.

A la part de ponent del palau de l'Almudaina, es varen aixecar unes dependències per a la reina, també amb la seva capella particular sota l'advocació de sant Jaume –avui desapareguda–.

Al llarg dels segles es varen anar afegint diferents cossos constructius al conjunt del Palau cosa que va provocar que s'anàs desvirtuant la seva imatge medieval. En els anys seixanta i setanta del segle passat, sent José F. Conrado delegat de Patrimoni Nacional, es va dur a terme una important restauració que permet poder contemplar avui l'aspecte original del palau, tal com era en època dels reis de Mallorca.

55. La Llotja

Un dels edificis més singulars de Palma és sens dubte la Llotja. Com ara veurem, la història d'aquesta construcció gòtica, dissenyada i erigida per Guillem Sagrera, està directament lligada a l'evolució urbana d'aquesta zona de la ciutat.

La muralla islàmica de Palma va ser construïda el segle XI. Tal com explica l'arqueòloga municipal Magdalena Riera, a la part del barri del Puig de Sant Pere que mira al sud, el recinte no arribava a la mar, sinó que la muralla discorria per darrere les cases, del costat sud, del carrer dels Apuntadors, pujant cap a la part més alta del barri. Es conserva fins el dia d'avui la porta d'aquest costat del recinte, coneguda com "sa Porta de sa Gabella de la Sal". Per tant, un solar de dimensions gens menyspreables quedava entre la mar i la ciutat emmurallada, espai que estava destinat a les drassanes. Després de la conquesta de Mallorca de 1229, aquesta ribera, coneguda com la "Ribera de Mar", es va anar urbanitzant ràpidament. Cap a 1300, tota aquesta zona va ser tancada per un nou pany de muralla que ara sí que arribarà fins a la mar, és el que en la documentació apareix com "la pallsada de la Riera". Cap a 1400 la zona es trobava en plena activitat mercantil i marinera. Però durant la nit del catorze d'octubre de 1403 es va produir una de les inundacions més catastròfiques que ha sofert Palma al llarg de la seva dilatada història. La Riera es va desbordar i, entre molts d'altres, varen quedar arrasats "tots aquells alberchs qui eran al carrer de la Mar fins al Moll..." Va ser a partir de llavors que es va reiniciar la reconstrucció de la zona.

És en aquests moments de reconstrucció de la Ribera de Mar quan es crea el Col·legi de la Mercaderia i les construccions relacionades amb aquesta institució, entre les quals destaca per sobre de totes la Llotja. La importància del comerç marítim a Palma durant els segles XIV i XV és de sobres coneguda. El 1409, Arnau Albertí, ambaixador del Regne de Mallorca davant sa majestat Martí I, va sol·licitar al rei un privilegi perquè els mercaders es poguessin constituir en Reial Col·legi. El monarca va aprovar la sol·licitud i entre les llicències atorgades n'apareix una en què els mercaders mallorquins "puxan fer o obrar Lotge per ennobleir aquella e la dita Ciutat". La construcció de la Llotja s'ha d'entendre en aquest escenari en el qual coincideixen dues situacions propícies: la possibilitat d'accedir a un solar privilegiat en una zona arrasada que està en un procés incipient de reconstrucció; i l'aparició d'una nova institució –el Col·legi de la Mercaderia– que requereix d'un edifici que correspongui al prestigi i poder que té el gremi de mercaders. Per a l'execució de la fàbrica es va elegir el mateix constructor que aquells moments dirigia les obres de la catedral: Guillem Sagrera.

La Llotja es va iniciar el 1421. A l'hora de dissenyar l'edifici, Sagrera es va inclinar per les tendències més en voga en l'àrea cultural catalana, és a dir, es va decidir per la creació d'un espai únic o de "saló". El resultat és una planta lliure articulada en tres naus que vénen delimitades per sis pilars helicoïdals, els quals suporten la coberta de volta de creueria. L'antecedent d'aquesta

estructura es troba a les sales capitulars dels monestirs cistercencs. Apareixen a les cantonades del seu interior quatre portals emmarcats per arcs conopials, decorats amb ornamentació vegetal i coronament en forma de creu. A cada un dels timpans es representa un evangelista amb el seu signe del tetramorf. Aquests portals donen accés a les torres que flanquegen les façanes a l'interior de les quals apareixen les escales de caragol que permeten l'accés al terrat. També destaquen els escuts de les claus de voltes, els quals apareixen carregats amb les armes dels reis d'Aragó, amb les de la Universitat i Regne de Mallorca i, finalment amb la representació de l'àngel de la Mercaderia. Aquest espai únic, només interromput lleument pels sis pilars, és il·luminat per l'obertura de parells de finestres a cada una de les façanes, ornamentades amb traceria gòtica. A l'exterior donen accés a l'edifici dos portals. Un, el de la façana principal, apareix decorat al seu timpà amb l'escultura més espectacular del conjunt: l'Àngel Custodi dels mercaders. L'altra porta dóna accés a l'edifici des del jardí del Consolat de Mar. Aquí la decoració se centra en la representació de la Verge Maria amb el Nin Jesús en braços, escultura que al principi havia d'ocupar el timpà del portal principal. Després, a cada una de les quatre torres es representa un sant: santa Clara a la cantonada que mira cap a aquest convent; sant Joan Bautista en la que mira a l'església de Sant Joan de Malta; sant Nicolau –escultura que va ser robada cap a 1885– en la que mirava cap a l'oratori de Sant Nicolau de Portopí; i santa Catalina en la que mira cap al raval de Palma.

Abans de finalitzar la construcció de la Llotja, Sagrera va abandonar Mallorca. Tenia un plet amb el Col·legi de la Mercaderia i el rei Alfons V, l'havia reclamat des de Nàpols perquè es fes càrrec de la construcció del Castelnuovo. El llenç de muralla i les torres que s'interposaven entre l'edifici gòtic i la mar varen ser fetes caure perquè la Llotja es pogués contemplar des de la mar. D'aquesta manera semblava com si l'edifici passàs a formar part de l'estructura defensiva de la ciutat. Potser per això es va coronar l'edifici amb merlets, similars als de les de les torres de Portopí. Fa poc, aprofitant la realització d'una important remodelació, es va decidir deixar la coberta plana de la Llotja, la qual cosa motivà una petita polèmica sobre la conveniència d'aquesta actuació.

56. El Consolat de Mar

Consolat de Mar és el nom amb què es coneix la seu de la presidència del Govern Balear. Aquest edifici forma part d'un bell conjunt arquitectònic conformat per la majestuosa Llotja, un jardí –l'accés principal del qual és a través de la “porta vella del Moll”, porta que va ser de les antigues murades–, un bell oratori, avui convertit en saló d'actes o de conferències i, adossat a aquest, el mateix Consolat. Tot el conjunt ocupa un solar privilegiat de Palma, al passeig de Sagrera, el qual forma part d'aquesta bellíssima primera línia de

la ciutat, coneguda per gent de tot el món. De l'edifici del Consolat destaca precisament la façana que mira a la mar, on es troba l'accés principal a l'edifici, del qual la lògia de la planta principal és l'element més vistós. En aquesta mateixa façana també es localitza a l'extrem meridional una torre blasonada per un rellotge i coronada per una campana. En fi, l'edifici és molt conegut. En canvi, els que no són tan coneguts són els seus orígens.

En gaudir d'una privilegiada situació estratègica entre les diferents rutes comercials marítimes de la Mediterrània, els segles XIV i XV varen ser un període destacat en la història del comerç mallorquí, pioner en les rutes africanes, amb consolats als ports més destacats del Mare Nostrum i les activitats dels quals arribaven fins i tot als ports de la mar del Nord europea. Davant aquesta realitat va aparèixer el dinàmic i influent Col·legi de la Mercaderia de Mallorca, format per un consell de vint membres i encapçalat per dos *defenadors*. Aquesta institució tenia com a principal objectiu promocionar i defensar els interessos del sector, així com recaptar impostos propis, a partir de privilegis que els havia atorgat la Corona. Una altra institució relacionada –no dependent– amb el Col·legi, va ser el Consolat de Mar, la funció del qual era la de tribunal gremial i policia del port. Tal com explica el doctor Piña Homs, les primeres notícies que es tenen del Consolat es remunten a l'època de Jaume II de Mallorca. Uns anys més tard, el 1326, a súplices dels jurats de la Universitat, Felip de Mallorca –aleshores regent del Regne durant la minoria d'edat del seu nebot Jaume III– va disposar que es designassin dos “consules maris” perquè resolguin les querelles “inter mercatores, patronos et marinaris”. Aquesta institució estava vinculada directament amb la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca, fins que amb la reforma institucional duita a terme per Felip V a partir de 1715, va passar a dependre de la Reial Audiència. El 1800, una reial cèdula va disposar la creació del Reial Consolat de Mar i Terra, el qual va heretar les funcions i el patrimoni del gremi de mercaders, i també se li varen traspasar les competències de l'antic tribunal del Consolat de Mar.

Contràriament al que es pot pensar, l'antiquíssima institució del Consolat, mai no va tenir la seva seu a l'edifici que avui rep el seu nom. Des dels seus inicis fins al segle XVIII els membres del Consolat es varen reunir a la Llotja. El cronista del Regne (1631), Joan Dameto, explica que el Consolat “tiene audiencia verbal en la lonja”. Gairebé un segle més tard, el fiscal Malonda (1715) en un informe precisa que “los cónsules tienen su tribunal en la casa de la lonja del mar”. És lògic que fos així, ja que la Llotja era el lloc de referència des del segle XV. Per tant l'edifici que avui coneixem com el Consolat de Mar, construït durant el segle XVII, no va deixar de ser més que un magatzem o com va apuntar l'arxiduc Lluís Salvador “una dependència de la llotja”.

La raó per la qual, actualment, la seu presidencial del Govern Balear es denomina Consolat de Mar, es deu al fet que, com ja s'ha apuntat més amunt, es va crear el 1800 el Reial Consolat de Mar i Terra, organisme que sí que es va instal·lar a l'actual edifici presidencial. És en aquells moments quan es fan importants obres de millora a l'edifici tals com l'escala el·líptica i la sala de juntes decorada amb un bell teginat. El 1868, aquesta institució va desaparèixer definitivament, en publicar-se el Decret d'Unificació de Furs. Durant la resta del segle XIX, l'edifici es va convertir en la seu de la Junta

Provincial d'Agricultura, Indústria i Comerç. En desaparèixer la Junta Provincial, l'edifici va passar a les mans del Ministeri d'Educació. Allà va estar durant dècades l'escola de magisteri femenina i una guarderia. A mitjan segle XX al pis principal es va instal·lar la seu de la Direcció Provincial del Moviment, mentre que en la planta baixa es va transformar en Museu Marítim, avui per desgràcia desaparegut. Ja en els anys setanta i vuitanta del segle passat es varen fer una sèrie de reformes per convertir el Consolat de Mar en seu de la presidència del Govern de les Illes Balears.

Repasant la història d'aquest edifici un s'adona que el temps l'ha anat dignificant. De "dependència" de la Llotja ha arribat a ser seu presidencial del govern autonòmic. Tres han estat els factors que han contribuït a "vestir" lentament l'edifici: el solar i l'entorn singular en el qual es troba l'edifici, entorn que va millorar considerablement quan el 1873 el pany de muralla que separava la mar del Consolat es va enderrocar; la lògia –del segle XVII– d'estil classicista, mirador privilegiat de la badia palmesana amb el seu horitzó ornamentat pel sentinella petri que és el castell de Bellver; i finalment l'encertada intervenció de Gabriel Alomar que sens dubte va acabar per donar l'excel·lència necessària a l'edifici, concretament realitzant l'obertura del portal d'accés, amb arc de mig punt, les finestres amb reixat, així com l'ornamentació de l'edifici a partir de peces artístiques pertanyents a l'antic Museu Provincial – en aquells moments amb seu a la Llotja–, entre les quals destaca la bella làpida de l'àngel custodi dels mercaders col·locada a la façana principal.

57. El Teatre Principal

Després d'una llarga reforma, finalment el 2007 es varen tornar a obrir les portes del Teatre Principal de Palma. Després de la reforma, l'edifici va ser remodelat per dins i per fora, va sofrir algun canvi estructural, com per exemple la pinta de l'escenari que va passar de catorze metres d'alçària a tenir-ne vint-i-tres i que va ser protegit per una gran caixa metàl·lica, visible des de l'exterior; la sala de les tertúlies, que havia desaparegut, es va recuperar; o el miniteatre que es va construir sobre la platea, eliminant l'amfiteatre, conegut popularment com "es Galliner". A la fi Palma, i tot Mallorca, va recuperar un espai vital i potser dels més entranyables i estimats per diverses generacions de mallorquins. Molts són els que recorden la trobada anual amb les obres teatrals de Xesc Forteza o amb els cicles de concerts d'òpera o algun acte multitudinari com l'Encontre de Poetes de la Mediterrània, per exemple.

Malgrat haver estat sempre molt visitat i estimat pels palmesans, el Teatre ha estat un edifici que ha sofert i canviat molt al llarg del temps. Els seus orígens es remunten a 1662, quan Joan Barceló va cedir els terrenys a l'Hospital General. Aquesta institució va decidir crear una "Casa –o Corral– de les Comèdies", per aconseguir ingressos. Es devia tractar d'una construcció de no molt bona qualitat ja que el teatre va haver de ser reformat a causa d'un esbucament ocasionat a finals del segle XVII. Després de la Guerra de

Successió l'edifici es va convertir en quarter militar. El 1742 es varen reprendre les representacions teatrals a l'edifici, que mantingué la seva activitat fins l'any 1852, moment en què es va decidir enderrocar el Teatre per construir-ne un de nova planta. Amb aquest efecte es va nomenar una comissió integrada per Llorenç Abrines Palmer, mestre d'obres, Josep Frontera i Antoni Sureda Villalonga, arquitectes, entre d'altres. El Teatre es va inaugurar solemnement el 1857, amb el nom de Teatre de la Princesa en honor a Isabel II, encara que, desgraciadament, vuit mesos després s'hi va produir un incendi que va destruir-ne l'interior. Ràpidament es va procedir a la seva reconstrucció, que es va executar entre 1858 i 1860, i s'obrí de nou —ara amb el nom de Teatro Príncipe de Asturias—, encara sense finalitzar del tot, el 14 de setembre de 1860, aprofitant la visita de la reina Isabel II i del seu fill, el futur rei Alfons XII, a Mallorca. Durant el mes d'agost d'aquell mateix any es va aixecar una petita font amb estalactites, d'aire romàntic, a l'angle de l'edifici contigu a l'anomenada costa del Teatre. A Fèlix Cagé s'atribueixen les decoracions interiors de l'edifici encara que no hi ha documentació sobre això. Cagé era escenògraf dels millors teatres catalans (autor de les pintures del Liceu de Barcelona), i introduí a Palma l'escenografia francesa tan de moda durant el regnat d'Isabel II. Cinc anys després de la inauguració Vicenç Llorens continuava treballant en la decoració interior de l'edifici, concretament en l'adorn del prosceni i de les llotges seguint la línia establerta per Cagé. Amb l'arribada de la I República espanyola, el Teatre va passar a denominar-se Teatre Principal. Curiosament, algunes lloses de marbre que havien format part del monument a Isabel II, després de la seva destrucció varen anar a parar a l'escalinata de marbre construïda a l'interior del teatre cap a l'any 1880. Quant a la concepció de la façana, que era una mica diferent de l'actual, va ser causa d'una llarga polèmica entre el mestre d'obres Melcion Gasull i Antoni Sureda, plasmada en una sèrie d'articles publicats al diari *El Isleño*. Per tal de solucionar la dissonància, el 1895 es va decidir modificar el cos central de la façana. El projecte va ser obra de l'arquitecte Joan Guasp i Vicens, arquitecte provincial. Es va afegir un pis que repetia el discurs arquitectònic del pis inferior, basat en la col·locació de columnes d'ordre corinti. Aquest cos central flanquejat pels dos laterals, avança lleugerament sobre aquests, al mateix temps que sobresurt en altura a causa de l'elevació del frontó. Aquest últim emmarca un conjunt escultòric en relleu, dissenyat pel prestigiós artista mallorquí Ricard Anckermann, en aquell temps director de l'Acadèmia Provincial de Belles Arts. Anckermann ja havia col·laborat en anteriors ocasions amb el Teatre Principal. El seu interès per l'escenografia l'havia duit a decorar el tercer acte de l'obra *Don Pedro del Puñalet*, obra de Joan Palou i Coll, que s'havia estrenat el 31 de desembre de 1900 amb motiu de la proclamació de Palou com a fill il·lustre de Palma. Per a la realització del frontó, Anckermann va proposar representar la província de les Balears amb les figures de Mallorca, Menorca i Eivissa, acompanyades de quatre muses i les al·legories de l'Amor i del Treball. Va realitzar una maqueta en fang i posteriorment va executar la feina el mestre escultor Llorenç Ferrer Martí. Al llarg del segle XX es va continuar transformant l'edifici. Les intervencions es varen realitzar sempre en el sentit d'augmentar el nombre de butaques, per poder acollir major quantitat de públic. En aquest sentit destaquen les reformes de l'any 1960 i les iniciades l'any 1975, que varen suposar alguns canvis en l'estructura i mobiliari del teatre. El 2007 es va realitzar la darrera, i important, remodelació.

58. Can Oleza

De la societat preturística de Ciutat, només queden petits vestigis. En ple cor de Palma, es troba un petit bastió que resisteix heroicament els embats de la “modernitat”. M’estic referint a Can Oleza, una casa “viscuda” a l’antiga usança, a l’interior de la qual els ritmes continuen sent els mateixos que han governat durant segles i és aquest un dels seus grans mèrits. Les seves sales mantenen els mobles que els propietaris han anat acumulant durant centúries i les instal·lacions són conservades i a punt per ser usades en qualsevol moment: el “cup de s’oli”, les cavallerisses, els “estudis”. Si un se situa en un racó del pati té la impressió que en qualsevol moment pot aparèixer el majoral amb el carro carregat de gerres d’oli, o de llenya o d’altres productes agropecuaris. Encara que al final la realitat s’imposa i l’únic carro que passa per davant el majestuós pati és la galera de turistes. Can Oleza pot considerar-se autèntic vaixell insígnia de les cases nobiliàries de Ciutat.

Algun lector es pot preguntar si val la pena conservar una casa com a aquesta, en forma de museu, i per respondre a aquesta pregunta s’ho paga recordar alguns aspectes de la història d’aquest monument.

La família Oleza ha estat considerada des de sempre com a membre de la noblesa que va venir amb Jaume I el Conquistador. La seva casa pairal no era l’actual Can Oleza, sinó que estava situada dins el barri de l’Almudaina, cantonada entre els carrers de Can Zanglada i de Sant Pere Nolasc. Un dels membres d’aquesta família, Salvador d’Oleza i Sureda va casar-se, el 1638, amb Quiteria Ballester i Garau, heretant aquesta darrera, entre la seva germana i la seva neboda, Pràxedes Torrella i Ballester, un patrimoni gens menyspreable: la cavalleria de Santa Maria del Camí, el rafal d’en Catí, la cavalleria de Son Peretó –que provenia dels Net–, el vicle d’armes i llinatge dels Ballester, en el qual incloïen moltes terres repartides per l’Illa. A partir d’aquest moment aquesta branca de la família va passar a denominar-se Ballester d’Oleza. Salvador, que no era el cap del seu llinatge, va anar a viure en una casa situada al carrer d’en Morei que havia pertangut, en part,

precisament a la família que encara avui dóna nom al carrer: els Morey, i que el segle XV va ser comprada per la família Descós, els quals hi varen fer importants reformes. Aquest llinatge es va extingir el segle XVI. Per tant, el segle XVII, Can Descós, juntament amb altres propietats adjacents i adquirides, es va convertir en la nova casa de Salvador d'Oleza, l'actual Can Oleza. Va ocórrer que quan Salvador tenia vuitanta anys, es va convertir –a causa dels capricis i piruetes del destí que tant compliquen la ciència de la genealogia– en cap del llinatge Oleza, i heretà així la casa principal d'aquesta família, que com ja s'ha dit estava al barri de l'Almudaina. Salvador no va voler traslladar-s'hi, ja que havia arreglat la casa del carrer d'en Morei i s'hi sentia de gust. Des d'aquell moment la casa principal dels Oleza va passar a ser la casa del carrer d'en Morei, i així fins al dia d'avui. L'immoble conserva a la seva façana les finestres dels “estudis”, amb les llindes blasonades amb les armes de la família Descós, del segle XVI. En canvi el pati i les grans sales varen ser profundament reformats, afavorits, segons la tradició familiar, per Nicolau Ballester d'Oleza i Fuster, besnét de Salvador, a inicis del segle XVIII, resultant de l'esmentada reforma un dels primers patis mallorquins fet plenament a la manera “romana”, és a dir, seguint el discurs arquitectònic classicista del barroc: les columnes panxudes; els atrevits arcs “d'ansa de paner” que suporten les sales superiors; la imponent escala; i la lògia presidida pel magnífic escut de la família, així ho corroboren. La solemnitat exterior de Can Oleza es tradueix també a l'interior: obra pictòrica de diferents èpoques amb firmes de Bestard, Mesquida, Vicenç López, Anckerman o Morell, algunes de les quals presenten una temàtica relacionada amb la història de l'illa. També es poden destacar els tapissos flamencs, arribats a Mallorca el 1666; o la vaixel·la de l'Alcora –de la sèrie xinesa– que decora el menjador de la casa; o els domassos de les parets elaborats amb seda del país, en el dibuix dels quals destaquen els escuts dels Torrella i dels Gual-Despuig; o el retaule de la capella, regalat pel papa durant les guerres carlistes... Les propietàries –ses *auleses*– coneixien seu deure moral de conservar el patrimoni dels seus majors i mantenir viu l'esperit de Can Oleza. En el crepuscle de les seves vides va poder dir-se que havien assolit amb escreix el seu objectiu. En un futur serà obligació de tots aconseguir mantenir aquest preat patrimoni d'una Mallorca que està desapareixent i de la qual tots nosaltres som deutors i admiradors.

59. Can Berga

Col·locat estratègicament en un lloc fronterer entre la ciutat alta i la ciutat baixa, trobam un vell gegant petri, testimoni privilegiat de la història de Palma. Can Berga és una de les cases senyorials més rellevants de Palma. Actualment és la seu del Tribunal Superior de Justícia de les Balears. Aquesta vella casa palau està situada a la plaça del Mercat –encara que la seva façana principal va ser originàriament la del carrer de Can Santacília–, molt a prop d'un altre edifici insigne de la ciutat com és el Gran Hotel. La història de l'edifici es remunta al mateix moment del Repartiment. L'any 1231, el solar de Can Berga, en el qual hi havia unes cases d'època islàmica, va ser cedit a les monges agustines. El 1278, les monges varen canviar el seu convent pel dels franciscans, que el tenien prop de la porta de *l'Esvehidor*. Les monges varen ocupar l'esmentat convent, a partir de llavors conegut com a convent de Santa Margalida, fins a la desamortització del segle XIX en què va ser convertit en hospital militar. D'altra banda, els franciscans es varen mudar a la plaça del Mercat, encara que hi varen estar poc temps, ja que els varen cedir uns solars al costat del Temple, i allà aixecaren el seu convent, que és el que coneixem actualment. Els franciscans varen vendre l'immoble del Mercat a Hug de Pax. Totes aquestes coses varen succeir durant el segle XIII. Durant tres-cents anys aquesta casa es va convertir en la principal de la família de Pax, fins que el 1600 va passar a l'antic llinatge dels Santacília, en haver-se casat Margalida de Pax i Burgues –hereva de l'immoble– amb el senyor Joan Miquel de Santacília. Pocs anys va durar aquesta família a la casa ja que el 1669 la va heretar Gabriel de Berga i Santacília, besnét de Margalida Pax. Així és com la casa va passar al llinatge de Berga. Aquesta família tenia la seva casa principal molt a prop de la plaça de Cort, a l'actual carrer del Palau Reial, cantonada amb el carrer de l'Almudaina. En heretar el senyor Gabriel de Berga la casa de la sa mare, la seva família va abandonar la casa de Cort per traslladar-se a la plaça del Mercat. Pocs anys després de traslladar-se a viure a Can Berga, el senyor Gabriel de Berga va morir assassinat d'un tret al pit, defensant la causa filipista contra els partidaris de l'arxiduc Carles d'Àustria. Va heretar el seu fill, Gabriel de Berga i Zaforteza, persona que va dur a terme les grans reformes de la casa (1760), donant-li l'aspecte actual. Gabriel de Berga i Berga, fill de l'anterior va ser l'últim d'aquesta família, amb el que la casa va ser heretada per la seva cosina Cecília Zaforteza i de Berga. D'aquesta manera la família Burgues-Zaforteza es va convertir en la darrera propietària de l'històric immoble, ja que el 1949 va vendre la casa a l'Estat, gràcies a la intercessió del president de l'Audiència, Enrique Fernández de Castro. El 12 de juny de 1949, el ministre de Justícia, Raimundo Fernández Cuesta, va firmar l'escriptura de compromís per a la seva compra. Després de set-cents anys, l'edifici de Can Berga s'havia tornat a vendre. Poc abans, havien intentat comprar la casa, per una part la Diputació Provincial de les Balears i per una altra l'hotel Ritz de Barcelona, sense arribar a poder fer efectiva l'adquisició. Com s'ha dit, la gran reforma va

ser realitzada per Gabriel de Berga i Zaforteza, seguint la tendència del segle XVIII entre algunes famílies de la noblesa. En el cas concret de Can Berga, hauríem de parlar més que de reforma, de reconstrucció, ja que es varen modificar per complet les estructures de la casa, canviant l'entrada principal, el pati, l'escala... De fet, moltes de les peces escultòriques més rellevants (portals llavorats, escuts, capitells...) procedeixen d'altres edificis que posseïa la família de Berga a Palma, majoritàriament de Can Berga de Cort o de Can Valentí Sestorres, que havia estat demolit. Can Berga es distribueix en les tres plantes clàssiques de les cases mallorquines d'aquestes característiques: planta baixa, planta principal i porxos. Malgrat aquesta distribució, la façana no respon a la tipologia tradicional de les cases senyoriales del Palma. Aquesta s'articula simètricament a partir d'un portal d'entrada de mig punt i blasonat amb un bell escut –dels millors exemples d'heràldica gentilícia del país–, de dimensions gens menyspreables, amb les armes de la família Berga, és a dir, cinc mitges llunes. La col·locació al seu dia de l'escut de Berga al portal no va estar exempta de polèmica. Hi va haver un petit enrenou entre els membres de la noblesa palmesana perquè el senyor Gabriel de Berga va fer llavorar, a l'escultor Joan Deyà, a la part superior de la pedra armera una corona de marquès, malgrat no posseir cap títol nobiliari. L'element que trenca definitivament amb el discurs arquitectònic tradicional a la façana és el balcó longitudinal de pedra. El balcó de Can Formiguera, fet construir pel Comte Mal amb el passamà de fusta, és l'únic precedent conservat. Aquest balcó és anterior a la reforma de Gabriel de Berga. El manà construir el seu oncle avi, Nicolau de Santacília, abans de convertir-se aquesta façana en la principal. El pati és l'altra gran protagonista de la casa i tant per les seves dimensions, com per la seva composició respon als grans patis senyoriales del segle XVIII. L'escala d'aquest arrenca amb un tram i en arribar al primer replà es desdobra en dues branques que accedeixen a la lògia. Aquesta escala, que ara es troba davant l'entrada principal, va ser desplaçada durant les obres realitzades per adaptar la casa als jutjats. El seu emplaçament original era a la dreta de l'entrada. La lògia lateral, de nova factura, es va construir imitant la de l'escala durant les mateixes obres. Malgrat aquesta llarga història de remodelacions i restauracions que ha anat sofrint l'edifici, Can Berga continua sent un monument patrimonial de primer ordre i la seva presència fa més agradable la nostra ciutat.

60. Can Morell (actual Casal Sollerí)

Al passeig del Born queda un dels testimonis més excel·lents de l'arquitectura senyorial mallorquina: Can Morell, conegut últimament també com Casal Solleric. Els orígens d'aquesta casa estan estretament lligats a la figura de Miquel Bonaventura Vallès Orlandis. El llinatge de Vallès des de molt antic estava vinculat a les terres d'Almadrà i a les de Solleric. Precisament aquestes dues possessions varen donar nom als títols nobiliaris que Carles III va atorgar a Miquel Vallès el 1770: vescomte d'Almadrà i marquès de Solleric.

La bona relació dels Vallès amb la Casa Reial ja venia de lluny. Marc Vallès i Berga, pare de Miquel, havia compromès tota la seva fortuna per posar-la al servei de Felip V. Quan Carles III va atorgar els títols a Miquel Vallès va recordar que aquest honor li era concedit per "atención a la calidad y lustre de vuestra Casa y servicios de vuestros Mayores". L'arribada dels Borbons al tron d'Espanya va tenir com a conseqüència un nou impuls per al comerç mallorquí... i també per al corsarisme. Precisament, Miquel B. Vallès Orlandis va pertànyer a aquest grup de patricis que es va enriquir amb el comerç (en el seu cas amb la producció i exportació d'oli) i el corsarisme.

El 1763, Vallès va heretar unes cases que havien pertangut a Antoni Cifre. D'aquest últim ens queda com a testimoni el carreró que flanqueja Can Morell i un bell retrat que actualment presideix la sala de consultes de l'Arxiu Municipal de Palma. Miquel Vallès va decidir establir allà la seva nova casa, però en comptes de seguir la tradició multiseccular de l'illa d'arreglar les cases sense fer caure les construccions anteriors, ampliant o fent adobs, el mercader mallorquí va decidir fer caure tots els murs del solar per aixecar una casa de nova planta, digna representació de la seva ascendent posició. Va encarregar l'esmentada empresa al mestre d'obres Gaspar Palmer. Fer-se una nova casa no va significar renunciar a l'arquitectura tradicional de Palma. Sí que es va aconseguir, en canvi, un volum homogeni i clar, allunyat de l'aspecte de collage arquitectònic que presentaven moltes cases de la ciutat, fruit d'ampliacions i modificacions realitzades al llarg dels segles. Potser on més es va innovar, influït per les modes de l'època, va ser en l'ornamentació de la casa. Per això va fer cridar el decorador italià Soldati. Els materials de construcció varen ser seleccionats entre els millors. Per als murs i escales, pedra de Santanyí; les columnes i obertures es varen fer amb marbre rosat de Solleric i de Sencelles; els ferros de l'escala varen ser duits d'Holanda; les finestres es feren amb vidres emplomats... De Can Morell destaquen el pati, un dels més excel·lents de la ciutat, i la lògia posterior, la que mira al passeig del Born. Aquesta darrera façana, en estar al cèntric passeig, és la més treballada i bella. Segons la tradició familiar va ser el mateix Soldati que es va encarregar de realitzar les pintures a la façana i al sostre de la lògia. El 1775 es va inaugurar la casa. El 1790, Miquel Vallès va morir sense successió. L'herència havia de recaure en el seu nebot Pere Morell Vallès, amb qui mai no s'havia duit bé i a qui no desitjava com a hereu. Per aquest motiu hi va haver un plet entre el nebot i la marquesa vídua, Magdalena Gual Barco. El jutge va donar la raó a Pere Morell, que va heretar els béns. Després de la mort de la marquesa vídua, l'hereu va entrar a la casa i se la va trobar sense un sol moble. Des de llavors la casa va ser coneguda com Can Morell.

El 1876 es va prohibir el trànsit rodat al carrer de Can Cifre. Perquè es complís la prohibició es va col·locar un piló de pedra –miraculosament encara avui existent. Aquest fet va provocar que les persones per anar del carrer de Sant Gaietà al Born o viceversa, prenguessin la “drecera” a través de les portes de Can Morell, que en línia recta connectava les dues vies públiques. Ja se sap que a la Palma preturística els patis eren espais semipúblics, per la qual cosa introduir-se a Can Morell per acurçar el camí entrava dins el permès. Ara bé, en certa ocasió va atallar per la casa un seguici fúnebre que va fer parada al pati de la casa per resar un respons al difunt. Aquest fet no va agradar al propietari i va ordenar que es tapiàs el portal que comunicava el pati amb les cotxeres. Es va haver d’esperar a la reforma de 1995 per poder tornar a veure comunicats ambdós carrers. Quant al mobiliari, destaca el llit de l’Adrià, exemplar únic a l’illa. És dels pocs mobles originals que es conserven a l’edifici, concretament a l’habitació de la Infanta, dita així perquè s’hi varen allotjar Maria Teresa de Vallabriga, cunyada de Carles III, i la seva filla, la infanta Maria Teresa de Borbó, esposa de Manuel Godoy. Anys més tard l’ocuparia la duquesa de Montpensier, germana menor d’Isabel II.

Quan el 1963 va morir Faust Morell Gual, va heretar el seu fill Faust Morell Rovira, moment en el qual la casa va deixar de ser habitada per la família. El 1975, l’Ajuntament de Palma va adquirir Can Morell, i el convertí anys més tard en el centre d’exposicions actual.

61. Can Balaguer

Després de molts d’esforços s’ha restaurat la casa que fins fa algunes dècades era coneguda com Ca Don Pep Balaguer, o Can Balaguer, i avui és més coneguda com a Casal Balaguer, encara que aquesta denominació, “casal”, no tingui gens de tradició a Palma. Durant molts d’anys aquest edifici històric del carrer de la Unió es trobava en molt mal estat. La rehabilitació de l’immoble ha permès salvar un dels edificis més singulars i més ben ubicats de Palma.

L’enorme solar que ocupa Can Balaguer està format per diferents estructures arquitectòniques que s’han anat encavalcant o afegint al llarg dels segles, característica, aquesta, que es dona en la majoria de cases del centre històric de Palma. Les més antigues es remunten a l’època medieval, sense descartar

que al subsòl puguin trobar-se vestigis encara més remots. Ara bé, el cos principal de l'edifici, és a dir, la façana principal i les habitacions que s'articulen a partir del pati central, són fruit de la profunda reforma que va dur a terme el primer marquès del Reguer durant les primeres dècades del segle XVIII. Anteriorment, en aquest solar es trobava una casa de dimensions més modestes que devia tenir l'entrada en algun dels carrers laterals, donant així l'esquena al carrer de la Unió, ja que recordem que l'esmentat carrer havia estat fins al segle XVII el curs natural de sa Riera, torrent que tants de disgusts va donar a la ciutat. Segurament, en època medieval aquesta casa degué pertànyer a l'enlairada família dels Togores i després, a partir del segle XVI, va ser de la noble família dels Zanglada, abans de passar, el segle següent, a la branca dels Gual-Zanglada. Ja el segle XVIII, la propietat va passar a la família dels Montaner, a causa de l'enllaç matrimonial entre Beatriu Gual-Zanglada i de Puigdorfilà, hereva de la casa, amb Francesc Amar de Montaner i Dameto, gentilhome de cambra de S. M. Felip V, a qui pels seus favors va ser concedit el títol de marquès del Reguer (1739). Els Montaner tenien el seu antic solar a Bunyola. Des del segle XVI havien ajuntat el seu cognom amb el dels Amar, antic llinatge de ciutadans de Mallorca, en haver-se casat Francesc Montaner i Palou amb Francisca Amar, hereva, amb gravamen de llinatge i armes del seu pare, Jaume Amar.

Doncs bé, el segle XVIII, quan ja s'havia desviat el torrent fora de les murades i el seu antic curs estava reblit i convertit en via pública, el marquès del Reguer va decidir fer una gran reforma a la casa heretada per la seva esposa, afegint a l'edifici ja existent un nou cos principal articulat per un pati de gran excel·lència i amb la façana principal mirant a l'antic curs de la Riera, actual carrer de la Unió. Va blasonar l'entrada de casa seva col·locant un escut amb les armes del seu llinatge –avui desaparegut–. Situada al fons del pati es va construir l'escala que va ser coberta per una cúpula de llunetes i lluernà. En definitiva, es va fer construir la casa que avui coneixem com Can Balaguer. El majestuós pati d'atrebits arcs rebaixats que descansen damunt unes panxudes columnes, degué quedar mutilat als pocs anys de ser construït, ja que el terreny arenós de l'antic llit del torrent al solar que ocupava aquest espai, i la insuficient consistència dels fonaments per aguantar el pes de la casa, varen provocar un desplaçament dels murs de càrrega, la qual cosa va provocar el tapiat dels arcs, deixant visible únicament la part central del pati. Diverses generacions de la família Montaner van viure en aquesta casa fins que la propietat va passar als San Simón, oriünds de França, en produir-se el matrimoni entre Isabel Amar de Montaner i de Villalonga, hereva de la casa, amb Luis de San Simón i Orlandis, comte de San Simón. Els seus hereus varen manar al mestre d'obres Bartomeu Ferrà construir a la part posterior de la casa, on hi havia un hort, i que tenia sortida pel carrer de Sant Jaume, una nova casa a l'estil neogòtic. El resultat d'aquesta actuació va ser un bell habitatge que recollia tots els elements de l'arquitectura mallorquina més genuïna. Actualment, aquesta casa és la seu de la Fundació Barceló.

A finals del segle XIX, la casa dels marquesos del Reguer va tornar a canviar de propietat, però aquesta vegada no va ser a causa d'un enllaç matrimonial, sinó per venda a Antoni Blanes, natural d'Artà, que havia duit una gran fortuna d'Amèrica. Blanes va reformar molt la casa, adequant-la a la seva època. Ja el

segle XX la casa va ser comprada pel músic Josep Balaguer Rius (Inca 1869-Palma 1951). Allà va viure amb les seves germanes i esposa. A la mort d'aquestes darreres (1966) es va executar la voluntat del senyor Balaguer de cedir-la a l'Ajuntament de Palma –encara que abans s'havia ofert a la Diputació, que es negà a acceptar tal donació– i que hi pogués tenir la seu social el Cercle de Belles Arts, institució que en aquells moments ocupava els baixos del Cercle Mallorquí. En aquells moments era president del Cercle de Belles Arts Antoni Parietti, emparentat amb els Balaguer a través de la seva esposa.

Han passat més de quaranta anys des que el Cercle de Belles Arts s'instal·là a Can Balaguer, un lloc que continua sent un bell racó de la ciutat.

62. Els patis de les cases de Palma

Els patis de Palma han cridat sempre l'atenció del visitant. N'hi ha prou amb recordar la visita de l'emperador Carles V el 13 d'octubre de 1541. El cèsar, acompanyat d'una gran comitiva, va passejar pels carrers de Palma a cavall i li cridà l'atenció l'aspecte sumptuós d'aquelles mansions. Anoten les cròniques que va dir: “¿Son, las casas, tan buenas dentro como fuera?” I se li va respondre que millors i tot.

El pati, fins a l'arribada del turisme de masses, va ser un espai semipúblic. Era allà on el pagès o el mercader descarregava la seva mercaderia, era aquell espai que comunicava les cavallerisses, amb els cellers... Fins fa algunes dècades s'hi podia entrar. Ara, per raons que imposa la vida moderna, ja no se sol poder accedir al seu interior, encara que molts es poden continuar contemplant a través de les reixes del portal.

Ja en el període medieval, les cases de més excel·lència varen disposar de vestíbul i pati. Això sí, els patis gòtics eren de dimensions reduïdes si els comparem amb els que es realitzaran en èpoques posteriors. El pati medieval era senzill: el vestíbul, o entrada, presentava un arc apuntat. A la seva coberta hi havia un teginat de fusta policromada en el qual solien representar-se les armes reials de Mallorca (damunt daurat, tres pals de gules) alternades amb els escuts de la família posseïdora de la casa. El pati disposava d'una cisterna amb un coll de secció octogonal. Del pati arrancava una escala de gruixats esglaons i balustrades, ambdós de pedra. Les balustrades més treballades presentaven dibuixos de traceria gòtica de les quals només una ha aconseguit

resistir els avatars del temps: Can Oleo (construïda per Berenguer Vivot a inicis del segle XVI). L'escala presentava alguns replans intermedis que donaven pas als coneguts estudis. Es tractava d'uns despatxos on el propietari de la casa rebia visites, arreglava els comptes, firmava negocis... D'aquests estudis varen destacar sempre els seus portals d'accés que solien estar blasonats amb belles talles: escuts, àngels, figures tretes del bestiar medieval, divises llavorades amb bella lletra gòtica... Encara en queden alguns exemples a Palma, com és el cas de Can Pacs-Fuster, al carrer d'en Morei, o el portal de Can Alabern, al mateix carrer, o el portal, conservat a Can Oms, avui seu de la Regidoria de Cultura, al carrer de l'Almudaina...

A la planta principal es trobava un portal d'arc apuntat. Des d'aquesta sortien al pati les finestres gòtiques amb fines columnetes, molt populars a Mallorca i que reben el nom de finestres coronelles. Pocs són els patis d'aquesta època que s'han conservat fins als nostres dies: Can Serra, al barri de Sa Gerreria, el de la maltractada casa de Can Socias-Gradolí al carrer de Sant Gaietà o la Can Feliu al carrer de Can Martí Feliu, potser siguin els més genuïns.

A partir del segle XVI apareix un nou discurs arquitectònic i ornamental sorgit d'Itàlia que irradia la cultura de l'humanisme i del classicisme per tot Europa. En el cas de Palma, aquest gust estètic es manifesta lentament, a partir de petites actuacions. Les cases i patis formen un tipus autòcton perfectament caracteritzat, resultant de l'esforç realitzat pels mestres d'obra mallorquins en adaptar sobre la construcció gòtica les formes renaixentistes i barroques que anaven arribant de fora, donant lloc a solucions elegants i harmonioses. Moltes de les cases monumentals de la ciutat que encara avui podem contemplar són fruit d'aquesta època.

Les dimensions augmenten, les façanes, sense perdre l'austeritat mallorquina, s'ornamenten, sobretot en les obertures (finestres i portes). Un exemple clar és el de Can Catlar (Dezcallar), al carrer del Sol, en què destaca la façana i les majestuosos finestres. L'arc del portal de l'entrada sol continuar sent de mig punt. En canvi, els arcs de l'interior deixen de ser arcs apuntats de llum estreta per donar pas a arcs rebaixats de llum molt ampla, desafiant la força de la gravetat. El visitant sempre queda perplex davant una construcció tan agosarada i en abandonar el pati continua sense comprendre com aquests arcs poden aguantar tota la casa. Les columnes rodanxones de pedra vermella, els capitells jònics o corintis, les lògies italianitzants i els balustres a la romana... tots aquests elements configuren els patis dels segles XVII i XVIII. D'aquesta època destaquen els de Can Oleza, al carrer d'en Morei; Can Sureda (o Vivot), al carrer de Can Savellà; Can Morell, al carrer de Sant Gaietà; Can Berga (l'Audiència), a la plaça de Weyler... entre d'altres.

Durant els segles XIX i XX, es varen continuar produint una sèrie de reformes en alguns patis, les quals consistiren a canviar els elements sustentadors i adaptar-los al gust de l'època. En aquest sentit destaquen Can Cera, al carrer del Convent de Sant Francesc, Can Amorós, en el carrer d'en Morei o Can Marquès, de regust modernista, al carrer de Can Zanglada, entre d'altres.

63. Els enteixinats medievals a les cases de Palma

El fet que Palma no hagi sofert la devastació de cap guerra des de l'any 1229, li confereix la singularitat –malgrat les demolicions indiscriminades esdevingudes sobretot durant la segona meitat del segle XX– de conservar moltes cases d'origen medieval, amb les seves pintures murals, les seves portes i finestres gòtiques; i les seves sostrades de fusta policromada, conegudes com enteixinats. Aquests elements de la casa medieval han cridat sempre l'atenció dels historiadors, erudits i curiosos. En el cas concret de les sostrades han estat objecte d'estudi en diferents èpoques, i han arribant a ser classificades en diferents tipologies. Bartomeu Ferrà, Joana M. Palou i Luis Plantalamor o Josep Morata, són algunes de les persones que han anat treballant sobre el tema. Potser aquest darrer hagi estat el que més temps ha dedicat, i continua dedicant, a aquests elements artístics. Aquells que hem tingut la sort de treballar durant l'època universitària amb el doctor Morata ens hem adonat de la gran quantitat d'informació que ens poden donar aquestes estructures de fusta policromada. Aquestes sostrades ens parlen de sistemes constructius que esquiven les humitats –per això s'han conservat més de set-cents anys–, de sofisticats sistemes d'acoblament de fustes sense cola, d'aïllants tèrmics orgànics... i també, en moltes ocasions se'ns mostren com a valuoses peces heràldiques i artístiques.

La sostrada més coneguda que hi va haver a Mallorca va ser sens dubte la que es trobava al “corredor dels ciris” a la catedral. Es tractava d'una passarel·la elevada, de fusta, que recorria les parets de la Capella Reial. Gràcies al Llibre d'obres de la Seu, sabem que aquest moble va ser realitzat durant l'episcopat de Berenguer Batle, és a dir entre els anys 1332 a 1349. Aquesta es configurava mitjançant grans plafons policroms que presentaven decoracions geomètriques de tradició mudèjar. Tipològicament, aquesta sostrada plana era similar a la que decorava la sala de Can Verí, i que, després d'haver estat adquirida pel Govern Balear, va ser destruïda per un desgraciat incendi.

A la mateixa catedral, es conserven restes de bigues de la sostrada plana medieval de l'antiga sagristia. En aquest cas, es tracta d'una tipologia diferent de la del “corredor dels ciris”, configurada a partir de bigues i entrebigues. Es tracta, sens dubte, de la sostrada medieval més corrent entre les existents a Palma. Les bigues d'aquestes estructures solen aparèixer pintades amb les armes dels reis de Mallorca, (popularment conegudes com les tres “barres”

vermelles, sobre or) i alhora, aquestes, estan carregades amb l'escut del propietari, o institució, de l'immoble. En el cas concret de la sostrada que hi havia a la sagristia de la Seu, apareix un escut, el qual fa alguns anys vaig poder identificar, i per tant fixar cronològicament. Les armes que apareixen a les bigues són les de Guillem de Vilanova, que va ser bisbe de Mallorca entre 1304 i 1318. És l'única vegada que s'ha pogut datar amb exactitud una sostrada d'aquestes característiques.

Un pot pensar que identificar aquestes peces heràldiques tan antigues és tasca fàcil, però a l'hora d'afrontar un estudi d'aquestes característiques veim que es tracta més aviat d'una tasca complicada. Aquests escuts varen pertànyer a famílies dels segles XIII o inicis del segle XIV, i que en la majoria de les vegades no som capaços de reconèixer. Ara bé, malgrat aquestes dificultats, de tant en tant es produeix algun avenç. Magdalena de Quiroga va publicar el catàleg de les peces heràldiques conservades al Museu de Mallorca, entre les quals apareix l'escut que blasona la sostrada medieval d'una de les seves sales. Aquesta peça, que gràcies a la restauració que varen portar a càrrec els tècnics del Museu, és de les més ben conservades, procedeix de Can Pontivich. Durant molt temps s'ha especulat sobre les armes que blasonen les bigues sense arribar a descobrir la família titular. Ara Quiroga ens descobreix finalment els seus antics propietaris: els Montçó. Per arribar a demostrar-lo, la historiadora ha recorregut a la difícil tasca de refer la genealogia de la casa de Can Pontivich, i ha arribat a demostrar que la família Montçó hi va viure durant els segles XIII, XIV i part del XV. Fins i tot s'ha trobat toponímia del lloc que fa referència a aquesta família: "placeta dels Montçó. També sabem algunes de les persones que varen pertànyer a la família i que varen habitar aquesta casa, com és el cas de Pere-Ramon de Montçó.

64. El Baluard del Príncep

Fa uns anys es va recuperar per a la ciutat el Baluard del Príncep, la qual cosa va permetre que Palma recuperàs un element important de l'antic recinte emmurallat de la Ciutat, concretament el tram de muralla que s'alinea davant la mar i que, com és sabut, és l'únic que es va conservar –a excepció del tram que va des de la plaça de la Drassana fins a l'avinguda d'Antoni Maura, que va ser desmuntat el 1872– després de la decisió de demolir les murades a finals del segle XIX. Aquest baluard, el del Príncep, durant segles va ser la cantonada llevantina de Palma.

Després de la conquesta de Mallorca de 1229, l'illa va viure un període de tranquil·litat. La Mediterrània s'havia pacificat, els mercaders mallorquins establien contactes en diversos punts del nord de l'Àfrica i en definitiva el port de Palma s'havia convertit en una plataforma on arribaven i sortien moltes rutes comercials. Durant tota la baixa edat mitjana, la política defensiva dels jurats de la Universitat i Regne de Mallorca es va centrar bàsicament en el manteniment de l'antiga muralla musulmana i la construcció de petits bastions en llocs estratègics del perímetre defensiu. Com és lògic, el baluard del Príncep no estava construït, però sí que s'havia aixecat un bastió, conegut com el de la porta del Camp. La cantonada de llevant de la muralla devia estar constituïda per una de les moltes torres de planta quadrada que subjectaven el llenç de muralla.

El panorama va canviar amb la presa de Constantinoble (1453) i els successius enfrontaments entre la cristiandat i els turcs. La tensió i la por varen anar creixent. Queden encara en la memòria històrica dels mallorquins alguns episodis d'aquella època: el saqueig de Barba-roja a Maó (1536), l'atac turc a Sóller (1544) o la desembarcada de vint galeres amb mil cinc-cents homes al comandament de Dragut a Pollença (1550). A aquesta situació d'alarma cal afegir l'aparició del canó a mitjan segle XVI, que va exigir el canvi en el disseny de les murades i va provocar l'aparició dels baluards. El disseny d'aquests obeïa a dues necessitats: primer combatre l'artilleria enemiga; i segon que l'artilleria pròpia pogués tenir la màxima capacitat de "joc" sobre l'enemic.

És en aquest context que els jurats de la Universitat i Regne de Mallorca varen sol·licitar a l'emperador Carles I que es construís una nova muralla defensiva per a la ciutat. El cèsar va enviar a Mallorca al comte Hugo de Cesano, enginyer que va arribar a l'illa el 1551. Cesano, després d'estudiar el perímetre de la muralla va advertir que el bastió de la porta del Camp estava *errat*. Finalment, va projectar, entre altres elements de la muralla, el bastió dels Capellans, situat al solar on més tard es construiria el baluard del Príncep. El seu nom es deu al fet que va ser finançat pels canonges de la catedral. Aquestes obres varen ser seguides pel príncep d'Astúries, Felip (futur Felip II), que va animar els clergues a pagar el pactat "pues no sería justo ni razonable que estando lo demás en defensa se pusiese a riesgo su ciudad, por no hazer vosotros lo que os toca y haveis ofrecido". Després d'aquest advertiment el baluard es va començar a construir (1555), i va ser batejat amb el nom del Príncep, en honor de Felip, que tant d'interès havia demostrat que s'arreglàs l'assumpte. La presa de la Goleta per part dels turcs el 1574, va produir

l'alarma dels mallorquins, els quals varen tornar a demanar al rei que es reprenguessin les obres de la murada. Així va ser com Felip II va enviar l'enginyer italià Fratín perquè desenvolupàs el projecte de fortificació. Amb l'arribada d'aquest darrer l'obra rebé un fort impuls i va ser continuada pel seu germà Giorgio i posteriorment pel virrei de Mallorca, Ferran Zanoquera. Gràcies al plànol que aixecà Antoni Verger el 1596, coneixem l'estat de les obres del baluard del Príncep. En aquests últims anys del segle XVI el baluard estava constituït pel baluard vell de la Porta del Camp, devora aquest una orella i una casamata (lloc on es col·locaven els canons); i el "bastionet des Capellans". Sabem que el 1597 ja s'estaven executant les obres i el 1606 el baluard ja estava conclòs. També estava finalitzada la porta des Camp, que va ser la primera a construir-se de tot el nou recinte. El revellí del Príncep es va construir entre 1644 i 1691. El baluard es va mantenir així fins que en ple segle XX es varen construir els habitatges que a començaments del segle XXI varen ser demolits. La seva fossa va servir, fins a les primeres dècades del segle XX, de taller als corders.

Amb la recuperació del baluard del Príncep, no solament s'ha conquerit un tros més de murada per a la ciutat, mirador privilegiat, sinó que s'ha aconseguit recuperar la totalitat d'un dels passeigs més populars de moltes generacions de mallorquins: el passeig "per dalt murada".

65. La síquia d'en Baster

Del llegat musulmà medieval a Mallorca, les conduccions d'aigua són uns dels vestigis que millor s'han conservat i que fins i tot han perviscut en ús fins als nostres dies. A Palma trobam la font coneguda com d'en Baster –que no s'ha de confondre amb la font de la Vila–, i que precisament respon a un d'aquests elements patrimonials andalusins que han perviscut fins als nostres dies.

La font neix en una mina o *qanat* –tècnica de drenatge d'aigües subterrànies que varen aplicar les societats d'Al-Andalus– situat a la vall de Sant Pere, en el

terme municipal d'Esporles, que al seu torn rep l'aigua de la font de sa Granja. L'aigua es dirigeix cap a Palma a través d'una síquia que de vegades va paral·lela o es creua amb la síquia de la font de la Vila. La seva denominació es remunta al segle XIII quan Guillem Baster, per concessió reial de Jaume I, va passar a ser el propietari de les aigües procedents de la font de Canet, que de seguida seria coneguda pel cognom del seu nou propietari. Precisament, el tal Baster havia perdut un plet en què demanava poder usar l'aigua de la font de la Vila per a uns molins que tenia dins la ciutat. En ser-li denegat el permís, va fer construir una síquia paral·lela a la de la Vila per introduir l'aigua de la seva font dins la ciutat i així proveir els seus molins intramurs: el molí a prop de la porta de Santa Margalida, el de la costa de la Seu, i el de sa Palanca, prop de l'actual plaça de la Reina. D'aquesta manera l'aigua d'en Baster, que en època andalusina havia estat destinada als horts extramurs, aconseguien penetrar els murs de Ciutat. De tota manera, la font sempre va proveir majoritàriament els molins i horts extramurs. La síquia intramurs, construïda el segle XIII, va ser reutilitzada a partir de 1538 com a sistema col·lector d'aigües residuals. En aquest sentit, Palma s'avançava dos-cents anys a ciutats com Londres o París.

Si és veritat que la destinació de les aigües de la font eren els terrenys extramurs, també és cert que en èpoques de sequera en què la síquia de la Vila no proveïa prou la ciutat, els jurats del Regne de Mallorca ordenaven trencar la d'en Baster i la transvasaven a la de la Vila. Això es produïa normalment en el punt conegut com sa Croera, a la finca de Son Ripoll, que com el seu nom indica era el lloc on es creuaven les dues sèquies. El 1686, per a evitar aquests assalts i ruptures al conducte, l'abat de la Real, llavors propietari de l'aigua, va permetre que la font d'en Baster, en cas de necessitat, es transvasàs a la de la Vila. Per aquest motiu, uns anys més tard, Francesc Miquel de Pueyo i Ruiz de Azagra, virrei de Mallorca, va fer connectar la síquia d'en Baster amb la de la Vila, abans que aquesta entràs a la ciutat intramurs. Es va col·locar a les murades, concretament en la porta de Santa Margalida, que és per on entrava la síquia, una placa que deia així: "A 25 octubre de 1702, siendo virrey D. Francisco Miguel de Pueyo, jurados D. Baltasar Rossiñol y Forteza, Antonio Garriga, D. Nicolás Rossiñol de Defla, Miguel Bibiloni, Miguel Andrés Capó y Pablo Juan y siendo electos de la acequia D. Antonio Dameto, Tomás Garriga, Francisco Serra y Antonio Brotat y Barceló. Empezó a entrar a la presente ciudad el agua d'en Baster por uso de sus moradores por el nuevo conducto que se fabricó desde la cruz del camino viejo de Jesús hasta entrar en la ciudad." Rematava aquesta làpida un escut de pedra amb les armes de Pueyo. Quan, ja a inicis del segle XX, la porta de Santa Margalida es va enderrocar, el marquès de Campo Franco –parent del virrei Francesc M. de Pueyo–, va rescatar d'entre les runes l'escut i la làpida, salvant així de la barbàrie les úniques restes que queden de la insigne porta.

Malgrat tota la història que du la font i síquia d'en Baster, potser la part més famosa, almenys en aquests últims temps, és un ramal que passa per Can Domenge i que durant l'edat mitjana proveïa diferents horts. Durant la primera meitat del segle XV, els horts eren propietat de Rafael d'Oleza i Mateu Zanglada. Ambdós varen donar els esmentats terrenys al pare Bartomeu Catany, que va fundar el convent de Jesús extramurs. A partir de llavors, fins a la desamortització de Mendizábal, el convent va rebre aigua de la font.

Actualment, l'hospital psiquiàtric ocupa el solar de l'antic convent, encara que als seus jardins encara podem trobar restes del convent, restes medievals del petit claustre –es *claustreret del Pare Catany*–, de l'església i també de la síquia d'en Baster.

66. El teatre Mar i Terra

El nucli del Jonquet va tenir un impuls urbanitzador durant el segle XVII. S'hi varen establir corders, mestres d'aixa, moliners i pescadors. Aquests oficis varen configurar la base social del barri, una base popular que també va ser capaç d'erigir edificis i altres elements d'interès patrimonial: els rentadors, l'hostal Cuba, la ferreteria La Central... i el Mar i Terra, teatre que fa poc ha estat recuperat com a espai cultural per als veïns de Palma, especialment per als del barri de Santa Catalina.

Al voltant de l'any 1898 es va fundar la Societat *Mar i Terra* que, aquell mateix any, va fer construir un edifici a partir del projecte de Josep Segura. Al principi Mar i Terra era una societat recreativa. No obstant això, durant el mes d'octubre de 1900 es va convertir en una societat de socors mutus que tenia com objectiu exercir la beneficència entre els seus associats. Alhora, la societat tenia un caràcter lúdic i instructiu, ja que disposava d'un teatre i de diverses sales adjacents. Els seus directius es varen proposar crear una biblioteca i organitzar cursos, conferències... Aquesta va ser la millor època del centre. Allà es varen representar sarsueles i òperes: de Camprodon i Arrieta, *Marina*, que tan bona acollida va tenir sempre entre els mariners cataliners. El 1906, la comunitat de les Germanes Franciscanes de Santa Catalina, va establir la

Casa Bressol al Jonquet i oferí els seus serveis a la planta baixa de l'edifici Mar i Terra fins a l'any 1916.

Alhora, el 1907, la Congregació Mariana, que havia estat fundada el 1905 al barri de Santa Catalina i estava dirigida per Antoni Massot, va llogar alguns locals del centre per poder-hi dur a terme les seves activitats: entreteniment per als joves, obres de teatre, conferències... El 1916 el Mar i Terra es va convertir en escola nacional per a nins i a partir de 1935, va ser convertit en el col·legi públic Jaume I, fins que el 1943 aquest es va traslladar a la nova seu ubicada a sa Feixina, on es troba actualment. D'aquesta època es recorda especialment una sala convertida en museu dedicat a les ciències naturals. Allà es podien trobar insectes dissecats, minerals, fòssils, esquelets... La planta baixa de l'edifici estava habilitada com a habitatge del director, sent el primer Joan Vidal Vaquer. D'aquells primers anys, a més del director, es recorden altres professors que també varen gaudir de gran prestigi al barri, com era Joan Català, el Pau Bosch o el senyor Leopoldo, entre d'altres.

El 1943, una vegada traslladada l'escola a sa Feixina, el Mar i Terra va tornar a tenir un ús recreatiu. En aquells anys de postguerra sobresurt la figura del sacerdot Miquel Bonnín, fundador de la Germandat Obrera d'Acció Catòlica (HOAC). Aquesta Germandat va ser la que va organitzar múltiples activitats. Seria estrany trobar algun veí de la zona, amb un mínim d'inquietuds artístiques, que no hagués actuat a les instal·lacions del Mar i Terra. Allà s'oferien cursos de ball i d'instruments musicals populars i també es va convertir en la seu d'una agrupació de ball de bot. Amb els anys l'edifici es va anar degradant gradualment, fins arribar a un punt en què va deixar de ser utilitzat, la qual cosa va agreujar el seu estat de conservació. Pel que conta Marc Sabater al seu llibre de Santa Catalina sabem devers els anys cinquanta el seu estat ja era més aviat decrepit: "Es va organitzar una vetlada d'entreteniments artístics [...] el lloc era d'una gran capacitat de públic ja que es tractava del que en el seu temps va ser conegut com el Teatre Mar i Terra, situat davant l'església, teatre semiruïnós, conservant encara el seu gran escenari."

L'edifici del Mar i Terra va ser el primer edifici de la zona amb caràcter d'espai de lleure i cultura. Conta una llegenda popular que el Juli Verne en persona va assistir en certa ocasió a aquest mateix teatre per veure la representació d'una de les seves obres. El cert és que Juli Verne ni tan sols va trepitjar la nostra Illa.

Arquitectònicament el Mar i Terra es va construir damunt un passadís, fet a posta per donar accés des del carrer de Sant Magí a la zona del Jonquet. És una construcció de planta poligonal que originàriament tenia la funció de sala de banys, de la qual destaca la decoració en estil neoàrab, que atorga a l'espai un particular exotisme. L'edifici principal és d'estil neoclàssic, sent la seva façana un dels elements més destacats.

L'any 2004 es va convertir en una data clau per a la història del Mar i Terra, ja que en aquell moment l'Ajuntament de Palma va decidir comprar l'immoble per a posteriorment restaurar-lo. Ara torna a estar en ple rendiment.

67. La col·lecció del cardenal Antoni Despuig

Quan un visita el Museu de la Ciutat, ubicat a les dependències del castell de Bellver, té l'oportunitat de contemplar una part important del que un dia va ser la col·lecció escultòrica del cardenal Despuig, un dels personatges més representatius de la il·lustració mallorquina.

Antoni Despuig Dameto va néixer a Palma el 1745. Era el novè fill dels comtes de Montenegro i de Montoro, títol vinculat als Despuig des de feia un segle a causa del matrimoni (1643) entre Ramon Despuig Rocaberti i Melchora Martínez de Marcilla y Ram de Montoro. El jove aristòcrata va estudiar al col·legi de Sant Martí de Palma, que pertanyia a la Companyia de Jesús. Posteriorment va ingressar a la Universitat de Mallorca, on es va doctorar en ambdós drets (1774). Malgrat manifestar des de jove la seva inclinació a la vida castrense, el seu pare es va negar que iniciàs la carrera militar. La mort del seu oncle, el bisbe Llorenç Despuig, va precipitar la decisió paterna que Antoni encaminàs el seu futur cap a la vida eclesiàstica. El 1774 era ordenat sacerdot. Els anys posteriors la seva activitat es va centrar a Palma. Va ser canonge de la catedral de Mallorca, va ser croat cavaller de l'Orde de Malta i nomenat vicari apostòlic de l'orde militar a Mallorca. Va ser membre fundador de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País (1778), rector de la Universitat Lul·liana i membre de la Reial Acadèmia de San Fernando (1782). També va ser el mecenes del sacerdot i geògraf Julià Ballester que al costat del gravador Josep Muntaner varen realitzar un Mapa de Mallorca (1784). El seu salt definitiu a Roma va estar motivat pel seu nomenament com a auditor de la Rota per a la Corona d'Aragó (1785).

Imbuït per l'ambient romà, Despuig va decidir crear un gabinet d'art i arqueologia. De seguida va pensar que Raixa seria el lloc idoni per a establir la seva col·lecció. De fet, Raixa, segons els dissenys d'Antoni i el seu germà Joan – comte de Montenegro i propietari de la finca –, havia de convertir-se en el paradís particular de tots dos. Aquesta idea apareix en una carta de 1773 en la

qual el cardenal assegurava el seu germà que en un futur gaudirien de “las delicias de Raixa, en donde prometía acompañarle para llevar una vida que envidiaría cualquier hombre de juicio...” Per anar adquirint peces de la seva col·lecció es va servir de tres recursos: l’excavació, la compra a antiquaris i la reproducció de peces històriques. Les excavacions es varen centrar principalment a la finca d’Aricea, prop de Roma. Les campanyes arqueològiques es varen efectuar entre els anys 1787 i 1796, i es trobà una important quantitat de peces escultòriques i epigràfiques. També va comprar a antiquaris i seguint la moda de l’època va encarregar còpies d’estàtues pertanyents a altres col·leccions –per exemple algunes obres de la col·lecció Borghese de Roma, que actualment es troben al museu del Louvre de París. Tal com havia planejat, la seva col·lecció va ser traslladada a Raixa, on els escultors Pasqual Cortès i Lluís Melis es varen encarregar de la restauració de materials. També s’hi varen traslladar el tracista Giovanni Tribelli, Francesco i Giovanni Lazzarini i Eusebio Ibarreche. Tots ells varen contribuir a transformar Raixa i crear el museu. El cardenal va morir sobtadament el 1813, a la ciutat de Lucca sense poder complir el seu somni d’acabar els seus dies a l’estimada finca de Bunyola. El museu es va mantenir fins a finals del segle XIX, moment en què Ramon Despuig Fortuny, darrer comte propietari de la finca, començà a vendre les peces més importants de la col·lecció. L’escultor Llorenç Rosselló va ser l’encarregat de trobar comprador de les peces, algunes de les quals varen ser adquirides pel museu de Copenhaguen. El 1910, Ramon Despuig va vendre la finca al ric indià Antoni Jaume Nadal, mobles i col·lecció inclosos. Aviat varen sorgir rumors que la família Jaume tenia temptadores ofertes provinents del continent per comprar la col·lecció. La Societat Arqueològica Lul·liana de seguida va organitzar una campanya d’urgència perquè la col·lecció fos comprada per alguna institució pública, però no hi va haver resposta. Davant tal situació l’arquitecte Guillem Reynés i Josep Ramis de Ayreflor Sureda, en un acte de generositat varen comprar la col·lecció (60.000 pessetes) per evitar que sortís de l’illa (1918). La compra era de caràcter provisional, a l’espera que una institució pública o una subscripció popular es fessin càrrec de la col·lecció. La solució definitiva no va arribar fins el 1923, moment en què l’Ajuntament de Palma –el batle en aquells moments era l’arquitecte Guillem Forteza– va comprar la col·lecció Despuig. Es va decidir que la col·lecció es traslladaria al castell de Bellver. El 1931, gràcies a les gestions del diputat en Corts Alexandre Jaume, el govern de la II República va acordar cedir el bosc i el Castell a l’Ajuntament de Palma. El 1932, la Comissió Municipal de Cultura, integrat per Emili Darder, Andreu Crespí, Lluís Ferbal i Francesc de Sales Aguiló, va ser l’encarregada de crear el Museu Municipal. Aquest va ser inaugurat el mes de juny de 1936 i, encara que Bellver es va convertir en presó política durant la Guerra Civil, la col·lecció Despuig ha romàs ininterrompudament allà fins als nostres dies.

68. L'Auditorium de Palma

Quan el 1943 Marc Ferragut Fluxà (1901-1981), va deixar la seva ciutat natal d'Inca per instal·lar-se a Palma, no s'imaginava que al cap d'uns anys construiria el primer auditori d'Espanya, el qual continua sent dels més destacats. Es va instal·lar a Palma amb la intenció de viure tranquil, gaudir de la vida i de la seva família. Aviat va començar a freqüentar els ambients culturals de Ciutat, assistint sobretot als concerts de l'Orquestra Simfònica de Mallorca que solia tocar al Teatre Principal. Era l'època en què la Simfònica depenia del Cercle de Belles Arts, amb Antoni Parietti com a president. Ferragut, amb una inquietud innata, no solament es va incorporar ràpidament a la Junta de l'Orquestra, sinó que, a causa de la seva condició de semiretirat, va arribar a ser un dels seus membres més actius i es convertí en la mà dreta del director de la Simfònica, el coreà Eaktay Ahn.

El 1954, Marc Ferragut va viatjar a Londres i allà va assistir a un concert de música al Royal Festival Hall, construït tres anys enrere al South Bank, una zona que havia estat arrasada durant la guerra. La visita a aquest teatre, especialment dissenyat per a realitzar concerts de música, va impressionar el mallorquí. Fins aquell moment només havia conegut teatres a la italiana o de ferradura, és a dir, els teatres tradicionals tals com la Scala de Milà, el Liceu de Barcelona o el Teatre Principal de Palma. Ara, en canvi, descobria una nova tipologia de teatre, amb una acústica i visibilitat de l'escenari molt més perfeccionada. Encara a Londres, Ferragut va enviar una postal amb la foto del teatre anglès al seu amic Andreu Bordoy, propietari de la Sala Augusta, en la qual, fent broma, li escrivia una cosa així com que se n'hauria de construir un d'igual a Palma. Broma profètica, ja que si un contempla la façana, i sobretot l'interior, del teatre londinenc entén de seguida que l'Auditorium de Palma s'hi inspira plenament, encara que construït en una escala menor.

Aquell mateix estiu, el fill de Marc Ferragut, Rafel, un jove universitari de devuit anys, va arribar a Londres amb la intenció d'estudiar anglès. Seguint el consell del seu pare, va assistir al Royal Festival Hall, del qual també se'n va dur una forta impressió. Aquesta anècdota no és fútil, ja que Rafel va decidir estudiar, a part de la carrera de Dret que ja havia iniciat, Econòmiques i... Acústica. Es pot dir que aquell estiu els Ferragut, pare i fill, varen iniciar una llarga aventura que amb els anys desembocaria en la creació d'un dels millors auditoris d'Espanya.

No és possible detallar totes les peripècies, contrarietats, problemes... que varen anar trobant al llarg del camí. Com a breu pinzellada es pot dir que el

batle Joan Massanet, va rebre la proposta de Ferragut amb molt d'entusiasme, encara que va veure inviable que fos l'Ajuntament el que finançàs el projecte. Ferragut no es va desanimar, sabia que tenia el suport del consistori, el qual li va ajudar a cerca un solar propici per a la construcció de l'auditori. Una vegada aconseguit el solar al passeig Marítim, va posar fil a l'agulla amb l'edifici. Des del primer moment hi va haver bona sintonia amb l'arquitecte i decorador madrileny Luis Feduchi (Luis Martínez-Feduchi Ruiz, 1901-1975) que va entrar a formar part del projecte. Rafel Ferragut, es va involucrar plenament en el disseny de l'edifici, aportant els seus coneixements d'acústica i la seva experiència després d'haver visitat molts auditoris de l'estranger.

Finalment, el 3 de setembre de 1969 l'Auditorium de Palma es va inaugurar amb magnificència. Va ser el primer auditori modern construït a Espanya. Va tocar l'Orquestra Filharmònica de Berlín, sota la direcció de Herbert von Karajan, en presència de la flor i nata de la societat mallorquina. És difícil imaginar el que varen sentir aquella nit els Ferragut: després de quinze anys aquell somni sorgit a Londres era ja una realitat.

Fa poc s'han complert quaranta anys d'història de l'Auditorium de Palma, quaranta fructífers anys de vida cultural: orquestres filharmòniques, ballet, òpera, teatre, cantautors, congressos... Durant aquests anys s'hi han pogut viure situacions de tot tipus. Com aquella vegada que va arribar el ballet rus Kirov de Sant Petersburg –era la primera vegada que un ballet rus actuava a Espanya–, els ballarins del qual estaven vigilats per membres de la KGB, repartits per tot l'Auditorium per evitar que els seus compatriotes s'escapassin, mentre que alhora els agents de la Brigada Social estaven asseguts entre el públic. La policia de dues dictadures (la franquista i la comunista) reunides sota un mateix sostre.

Als pocs anys de la mort de Marc Ferragut, a la plaça lateral de l'Auditorium, es va col·locar un monument merescut en forma de lira amb una inscripció que diu: "Mallorca a Marc Ferragut". El destí d'una bona part dels pròxims quaranta anys de l'Auditorium, estarà subjecta a la direcció d'un altre Marc Ferragut, nét del fundador. Desitjam que siguin tan fructífers com ho han estat aquests primers quaranta anys.

69. El castell de Sant Carles, museu militar

En un dels extrems del port de Palma, damunt la punta de ponent que segueix Portopí, ens trobam amb una fortificació abaluardada: el castell de Sant Carles, actual seu del Museu Militar. La privilegiada ubicació d'aquest destacat edifici historicomilitar, el converteix en un dels millors miradors de la badia de Palma i l'únic de Mallorca que, després que es restauri un dels seus baluards, que es troba parcialment enderrocat, conservarà la totalitat del seu recinte abaluardat.

L'origen del castell de Sant Carles es remunta a l'any 1600, quan el virrei de Mallorca, Joan de Vilaragut, va proposar la construcció d'un fort entre Portopí i Cala Major, per millorar la defensa del port de Palma. El 9 de desembre de 1609, Felip III va dictar una reial cèdula en la qual s'ordenava la construcció "de la Torre de Porto Pi [...] en el sitio que llaman de «la Linterna» [...] porque defiende a Portopi y a Calamayor [...] La puerta de dicha Torre ha de estar a veinte pies de alta del suelo natural de afuera [...] y ha de tener su puente levadizo." El topònim que apareix en aquest document, "la Linterna", es refereix a un vell far l'origen del qual ignor, encara que no és difícil imaginar-se una petita torre desgavellada que no es va dubtar de fer caure per aixecar la nova fortificació. Segons aquesta mateixa reial cèdula, la torre "debe ser cuadrangular y de cien pies en quadrado haciendo quatro valuartes pequeños de viente y cinco pies de cortina cada uno". Les obres varen començar el 1610 i varen durar dos anys. Varen ser finançades per tres institucions: el Col·legi de la Mercaderia; la Universitat de la Ciutat i Regne; i la Hisenda Reial. El cost total de les obres va ascendir a dotze mil lliures mallorquines. En un primer moment la torre va ser denominada com castell de Portopí, però en finalitzar les obres va prendre possessió del seu càrrec com a nou virrei Carles Coloma, marquès de l'Espinar, cosa que va provocar –segons va suggerir en el seu dia Joan Tous–, que en el seu honor es passàs a anomenar castell de Sant Carles.

Aquesta torre, de dimensions gens menyspreables, va ser el primer element defensiu que es va construir. Actualment es pot distingir amb facilitat de la resta del recinte, tant des de l'exterior –on encara s'aprecia la primitiva entrada elevada–, com des del pati d'armes. Malgrat la rapidesa amb què es va atendre la petició del virrei Vilaragut de construir aquesta fortificació, aviat es va veure que "era un quadrat poc capaç". Per això, ja en època del rei Felip IV, entre els anys 1662 i 1663, se li va afegir –segons el projecte realitzat per l'enginyer militar del Regne, Vicenç Mut– una circumvallació amb quatre baluards. D'aquesta manera, la planta del castell va passar de ser quadrada a ser poligonal i irregular, donant-li l'aspecte que veim actualment. Ja el 1762, es va construir una bateria avançada cap a la mar que en la dècada dels quaranta del segle XX, va ser separada del recinte per la nova carretera del Dic de l'Oest.

Des d'un principi hi va haver un alcaid al capdavant la fortalesa, al costat d'un destacament d'artillers. Durant el segle XVIII, l'alcaid va ser substituït per un governador o comandant militar, de vegades amb el rang de capità o de tinent. En diferents èpoques va ser utilitzat com a presó i com a hospital. Finalment, l'any 1981, el castell de Sant Carles es va convertir en Museu Militar.

Actualment, el Museu funciona a través d'un consorci que està format pel Ministeri de Defensa, el Govern de les Illes Balears, el Consell de Mallorca i l'Ajuntament de Palma. El Museu acull a les seves dependències diferents fons,

entre els quals destaca la Col·lecció Llorente que, segons els experts, és una de les més importants d'Europa en armes de foc curtes i armes blanques amb una cronologia que va del segle XVII al segle XX. De la col·lecció destaca un arcabús japonès de 1740 i el conjunt d'armes blanques orientals. En altres dependències del castell trobam la sala Weyler, dedicada a l'insigne general mallorquí; la sala de la Guerra de Cuba on es conserva la cadira del general Antonio Maceo; o les sales de maquetes on es reproduïxen algunes batalles històriques entre les quals destaquen la de Bailén i la de l'assalt a Medina Mayurqa per les tropes de Jaume I. Totes aquestes coses, i moltes més, es conserven a l'interior de les dependències del Museu. Després hi ha l'altra part del museu que és l'edifici mateix. Passejar-se pels voltants del castell o pujar a les seves terrasses també pot considerar-se una classe d'història. Des de dalt de la torre es divisa tota la badia i un entén millor per què Sant Carles es va construir aquí i no en un altre lloc. El seu domini visual sobre la fesa de la Cala Major i la seva estudiada distància de les murades de Palma, ajustada a l'encreuament de projectils dels canons dels baluards de la ciutat que protegien el port, expliquen la seva privilegiada ubicació. Qui encara no conegui Sant Carles que no dubti de visitar-lo, és un altre racó de Palma que no el defraudarà.

70. Les possessions del terme de Palma

Si ens imaginàssim el paisatge del dilatat terme municipal de Palma abans del segle XX, veuríem que la seva extensió era de 18.266 hectàrees, de les quals la ciutat històrica emmurallada només n'ocupava cent dues. Vull dir amb això, que l'àrea restant correspondria a una extensa zona rústica. Aquest paisatge rural, previ als projectes urbanitzadors que va dur la modernitat, encara el podem contemplar en algunes pintures datades entre els segles XV i XIX, convertides en autèntics documents gràfics històrics del nostre entorn més immediat. Estic pensant al retaule de Sant Jordi, de Pere Niçard (segle XV), conservat al museu diocesà; en la vista de Palma des de la badia, obra de Miquel Bestard (segle XVII), conservada a l'església-basílica de Sant Francesc; en un gravat de Mariano Conrado de mitjan segle XIX... entre d'altres. En totes aquestes vistes podem veure, al costat del *sky line* de la ciutat antiga, el fèrtil

pla palmèsà, esquitxat per finques rústiques, que a Mallorca, quan tenen certa entitat, anomenam possessions. Aquestes propietats no eren gaire extenses, sobretot si les comparam amb les finques d'altres comarques de Mallorca. En canvi, solien ser fèrtils i productives. A més tenien un avantatge sobre la resta de predis mallorquins: la proximitat a l'urbs. Quan el segle XIX es varen abolir els fideïcomisos (el que a la península vindrien a ser les primogenitures) alguns dels grans propietaris, necessitats de capital líquid, varen tenir via lliure per vendre les seves finques. A l'hora de comprar aquest tipus d'immobles, la burgesia va elegir preferentment les situades a Palma. Un cas paradigmàtic és el d'una coneguda família d'empresaris pertanyents a la indústria tèxtil. Aquesta família va comprar, al llarg del segle XIX, les finques de Son Muntaner, Son Puig de la Vileta, Son Puigdorfilà (Son Fila) Vell i Son Fila Nou, Son Gotleu, Son Fornari, Son Xigala, Son Moix, part de s'Hort des Ca... entre altres propietats, totes elles, com es pot observar, pertanyents al terme municipal de Palma. El mateix va succeir amb altres famílies adinerades que varen comprar finques properes a la ciutat com a Son Bibiloni, Son Serra-Perera, Son Espases, sa Teulera o Son Fuster.

Quant a les cases de possessió, el seu aspecte i disseny ha anat evolucionant amb el pas dels segles. Malgrat la revolucionària expansió urbanística de la passada i present centúria, queden exemples de predis palmèsans de totes les èpoques. Si ordenam cronològicament aquestes finques aconseguirem visualitzar les transformacions que es varen anar donant en les seves construccions. Dels segles medievals es conserven alguns exemples que permeten endevinar l'aspecte que tenien. Són velles architectures que antigament solien denominar-se alqueries o rafals. Pens especialment en Santa Eulàlia (a la Base General San Asensio); Son Oms –que conserva la torre de defensa– (a prop de l'aeroport); s'Aranjassa Vella, que el segle XIII va pertànyer als templaris; Son Flor; Son Santacília –coneguda popularment com a Son Silis–, Son Eixaló i Son Gual de Sant Jordi, Son Bru, Son Santjoan, Son Anglada, Son Berga Vell de Establiments... Són construccions sense grans pretensions, però que en moltes ocasions transmeten sensació de fortalesa, per això de vegades se'ls denominava cases fortes. Durant els segles XVII i XVIII apareixen les cases predials italianitzants, sovint es varen construir a partir de cossos constructius d'origen més antic. En el cas de Palma ens serveixen els exemples de Ca l'Ardiaca, Son Pax, Son Cabrer, Son Nicolau, Son Gallard... i les cases de Son Berga Nou, construïdes de nova planta el segle XVIII, autèntic vaixell insígnia, sent unes de les més representatives d'aquest període. A diferència de les construccions d'època medieval, ara les finques presenten monumentalitat i majestuositat a les seves façanes. Observant-les, tant per dins com per fora, un nota que varen estar fetes per satisfer l'ociositat i el gaudi dels seus propietaris.

Se n'ha dit molts vegades que per estimar alguna cosa cal conèixer-la. Desgraciadament les finques del terme palmèsà han despertat molt poc interès entre els ciutadans. Això ha provocat que durant dècades assistíssim indiferents a la gradual desaparició d'aquest patrimoni històric. Moltes finques representatives han estat destruïdes al llarg del segle XX: Son Quint, Son Forteza, sa Font Santa, Son Armadans... totes varen anar sucumbint davant la barbàrie d'uns i el silenci de tots. S'hauria de convenir en la protecció de les

possessions de Palma, autèntic llegat arquitectònic historicoartístic, testimoni privilegiat d'aquella edat antiga que ja se'n va anar.

71. La possessió desapareguda de Son Mosson Nou

El 2009 AENA (Aeroports Espanyols i Navegació Aèria), va demolir les cases predials de Son Mosson Nou, les quals estaven situades a la part perifèrica meridional del solar de l'aeroport. Se situaven a prop del mar, a la rereguarda des Carnatge i, en estar situades en un pujol, eren visibles des de l'autovia de Llevant.

El topònim de Son Mosson està documentat el segle XVIII i apareix marcat com a finca de la zona al famós mapa del cardenal Antoni Despuig. En aquell temps confrontava amb les finques de Son Moix, Son Banya i sa Torre Redona. L'antiguitat del topònim explica per què resulta familiar a molts de ciutadans, sobretot des Coll d'en Rabassa i de Can Pastilla. A començaments del segle XIX la finca es va haver de segregat, ja que en l'atermenament de 1818 apareix el nom de Son Mosson Nou, el propietari del qual era Mariano Fuster. En aquella època la finca ja tenia les cases que avui podem contemplar –a excepció d'una torre amb teulada a quatre vessants que va ser demolida el 1980. A més tenia quatre quarterades de camp i seixanta de prat i muntanya. Com es veu, la finca tenia una extensió gens menyspreable, les seves terres anaven des del camí de Son Fangos fins a la mar. Per la part de llevant limitava amb Son Oms i sa Torre Redona i per la part de ponent amb Son Manuel i Son Mosson Vell. Aquestes darreres eren les cases originàries de Son Mosson, que havien passat a denominar-se Son Mosson Vell, les quals varen ser demolides durant la segona meitat del segle XX. Roberto Fernández conta que el 1921 es va inaugurar el tramvia de l'Arenal, la primera parada del qual, després de

passar es Coll d'en Rabassa, era precisament la de Son Mosson, cosa que va popularitzar encara més el topònim.

Quant a les cases de Son Mosson Nou, es pot dir que estaven construïdes seguint els cànons de l'arquitectura tradicional de l'illa. És a dir, constava d'un cos principal de planta rectangular i que presenta tres nivells: planta baixa, principal i porxos. La coberta a dues aigües. Al costat sud de la casa hi havia adossats altres volums amb coberta plana que servien de terrasses amb balustrades, que donaven servei a les plantes superiors de l'edifici principal.

Pere Galiana, coneixedor i estudiós de la història des Coll d'en Rabassa i els seus voltants, explica detalladament com era el paisatge i la vida a Son Mosson Nou. Abans, en l'època preturística, just passada la propietat coneguda com sa Tanca de Can Pocarroba, hi havia la paret mitgera amb les terres de Son Mosson Nou. Aleshores la carretera era un camí de carro, al costat del qual va passar el tramvia fins el 1948. Aquest camí separava la finca en dos: d'una banda les cases predials i els terrenys dedicats al cultiu; i per l'altra, la part de la mar, dedicada a pedreres de marès. La finca tenia un ametlerar de terra arenosa, on es conreava blat, ordi, civada, verdures i sobretot moniatos, que tenien fama de ser els més bons de la comarca. També posseïa un vedat de caça. L'explotació de pedreres de marès i grava va tenir el seu apogeu entre els anys vint i cinquanta del segle XX. Per a la construcció de les cases de Son Mosson Nou s'havia utilitzat el marès de la mateixa finca, segurament de la pedrera que hi ha excavada als peus del turó on es trobava la casa. A un adolescent d'avui potser li sigui difícil imaginar com era la vida quotidiana en aquests paratges: vida pagesa, estiueigs tranquils dels seus propietaris orejats pel vent de la mar, trencadors de marès –la seva majoria veïns des Coll– a les pedreres, transportistes fent viatges de carretades de grava... després ja sabem el que va venir: la indústria turística, l'aeroport, l'autovia de Llevant, la desaparició de Son Mosson Vell... Si un puja al solar de les cases de Son Mosson Nou pensant en els anys previs al turisme de masses, com era l'entorn natural i la vida que allà es portava, i en arribar a dalt guaita el paisatge que l'envolta, observa que la finca estava literalment assetjada per infraestructures modernes: al sud, molt aferrada, l'autovia plena de cotxes que van i vénen. Tan propera està que part del turo on es trobaven les cases va ser retallat. Seguint la mirada cap a la mar s'aixeca una espècie de polígon industrial. A l'altre costat, al nord-est, l'aeroport... Uns pocs pins a la zona des Carnatge i el solar de les antigues cases de Son Mosson Nou són els únics testimonis que queden d'aquell món que ja només coneixem per les fotografies o els testimonis dels més majors.

VI. LA CASA REIAL DE MALLORCA

72. Jaume I de Mallorca, als vuit-cents anys del seu naixement

La biografia del rei **Jaume** I ha estat sempre envoltada de certa aura de llegenda –originada ja en el moment de la seva concepció– que, de vegades, impedeix discernir la frontera entre els esdeveniments reals i els ficticis, provocant el dubte de si la realitat, una vegada més, va superar la ficció. L'any 2008 es va celebrar el 800 aniversari del naixement del Rei Conqueridor, primer episodi de la seva biografia, i sens dubte un dels més sorprenents de la seva vida.

Jaume I, era fill de Pere el Catòlic i de Maria de Montpeller. Pere era al seu torn fill d'Alfons el Cast. Maria, era filla de Guillem VIII, senyor de Montpeller i d'Eudòxia, al seu torn filla de l'emperador de Constantinoble. Quan Maria es va casar amb el rei d'Aragó, era ja el seu tercer matrimoni, puix que als onze anys s'havia casat amb el vescomte de Marsella i, després d'enviduar, als desset anys va contreure matrimoni amb el comte de Comenge. Finalment, el 1206 es va casar amb el rei d'Aragó. Pere el Catòlic, sempre la va desdenyar per no ser filla de rei, però havia consentit a casar-se amb ella per la importància estratègica que tenia la ciutat de Montpeller molt ben situada en aquell puzzle desordenat que era Occitània. Des de feia anys la Casa de Barcelona i els comtes de Tolosa competien per fer-se amb el control d'aquest extens territori, encara que finalment varen haver d'unir-se davant l'investida dels croats francs del nord, capitanejats pel temible Simó de Monfort, que amb l'excusa de la croada anticàtara s'estava apoderant de tot el *Midi* francès.

Com ja s'ha apuntat, les relacions entre el rei Pere i la seva esposa Maria mai no varen ser bones, fins al punt que el rei no volia veure la seva dona. Segons el cronista Ramon Muntaner, els patriarques de Montpeller, preocupats davant la possibilitat que el rei morís sense descendència, amb tots els problemes que això portaria, varen planejar, enganyant el rei amb la complicitat de la reina, una trobada entre marit i muller, amb la intenció de consumar el matrimoni. Els preparatius de la iniciativa es varen desenvolupar amb èxit, i al final tota la cort, per no dir tota la ciutat, excepte el rei, va conèixer, i va participar en la

transcendent missió. Els dies previs a l'execució del pla, frares, monges, cavallers, artesans, mercaders... tots varen participar amb misses i oracions perquè al final, durant la nit dels fets, la reina quedàs embarassada. L'historiador Antoni Furió al seu recent llibre sobre la vida de Jaume I, partint dels texts de Ferran Soldevila, conta amb picardia com la reina es va ajeure amb el seu marit sense que aquest s'adonàs que es tractava de la seva pròpia dona. Aquest episodi va succeir el dia 6 de maig de 1207. S'havia aconseguit que el rei passàs la nit a Miravalls, un poble proper a Montpeller. A la nit, la reina, acompanyada per un grup format per uns vint-i-quatre patricis de la ciutat, vint-i-quatre dones –la meitat verges i l'altra meitat casades– dos notaris, abats i priors... tots ells amb un ciri a la mà, entrà a l'habitació a les fosques on descansava el rei i aquest va consentir ajeure's amb ella sense reconèixer ni sospitar que es tractava de la seva esposa. Durant tota l'estona en que “el rei i la reina foren en llur deport”, tot el seguici romania a prop de l'estança reial resant, amb els ciris encesos. Molt a prop, a Montpeller, la majoria de les esglésies varen romandre tota la nit obertes perquè la gent resàs perquè la reina es quedàs embarassada. Al cap d'una estona, el grup cortesà que esperava als passadissos palatins, sobtadament, va entrar dins l'estança real provocant un sobresalt al rei, que es va aixecar amb l'espasa a la mà. Va ser llavors quan se li va explicar la veritat.

Aquest enorme enrenou que va muntar la gent de Montpeller no va ser debades, ja que la reina Maria va quedar encinta i donant a llum un fill el 2 de febrer de 1208, festivitat de la Candelera. Després de néixer el bebè, Maria de Montpeller, va entrar en una església i va encendre dotze candeles iguals. A cada una li va posar el nom d'un apòstol i va esperar a veure quina duraria més. La darrera a apagar-se va ser la de Jaume, i va ser llavors quan va decidir batejar el nin amb aquest nom.

L'accidentada vinguda al món de Jaume d'Aragó va ser un auguri del que li succeiria des de la seva infantesa més tendra. El 1210 Pere el Catòlic va comprometre en matrimoni el seu fill amb la filla de Simó de Montfort, i l'envià a Carcasona perquè el seu futur sogre exercís com a tutor del jove príncep. Jaume mai no s'hauria imaginat que al cap de tres anys el seu tutor seria el responsable de la mort del seu pare, durant la batalla de Muret (1213). I tampoc no s'hauria imaginat que aquell mateix any perdria la seva mare.

Abans de morir a Roma, Maria de Montpeller deixà escrit al seu testament que encomanava la tutela del seu fill als templers. El 1214, el jove rei es va desplaçar al castell de Montsó, propietat de l'orde del Temple. Allà aprendria totes les disciplines necessàries per a exercitar-se en les arts de la guerra, però això ja és una altra història.

73. Jaume II de Mallorca

Jaume II de Mallorca és considerat el rei que va forjar i va impulsar la Corona de Mallorca. Va construir el castell de Bellver, va iniciar la catedral, va rehabilitar i va ampliar el castell-palau de l'Almudaina... De tota manera, aquest aspecte representa només una part de la seva biografia, la qual resulta molt més complexa, condicionada pels difícils temps que li tocà viure.

Jaume II va néixer a Montpeller, el 1243. En la seva joventut va ser educat a París. Aquesta educació francesa –la seva amistat amb el rei de França– seria decisiva en les seves decisions posteriors com a rei de Mallorca. El 1275 es va casar amb Esclarmonda de Foix, filla del comte de Foix. Un any més tard, després de la mort del seu pare Jaume I, Jaume II i Esclarmonda varen rebre els títols de reis de Mallorca, Menorca (infeudada als sarraïns) i Eivissa, comtes del Rosselló i la Cerdanya i senyors de Montpeller, tot això en virtut del darrer testament fet pel seu pare el 1272, que al seu torn confirmava l'acord successori de 1262. Es pot ressaltar la disposició del monarca conqueridor respecte a la corona de Mallorca en virtut de la qual tots els seus territoris s'haurien de mantenir perpètuament *en tota la seva integritat sota l'autoritat dels seus monarques* (els de Mallorca).

Molt s'ha escrit i discutit sobre el testament de Jaume I, en virtut del qual dividia els seus territoris entre seu dos fills: Pere el Gran (rei d'Aragó i de València i comte de Barcelona) i Jaume II amb els títols ja esmentats. L'esmentat testament s'ha d'entendre, d'una banda, sota el context de la mentalitat feudal, en la qual els territoris no deixaven de ser meres propietats dels monarques; i d'altra banda, no s'ha de perdre de vista que els dominis continentals de la corona de Mallorca no eren sinó els territoris occitans que varen quedar sota l'influx català després del desastre ocasionat per la croada antialbigesa. El gran projecte d'unir el Llenguadoc i Catalunya s'havia esvaït després de la batalla de Muret (1213) i el posterior Tractat de Corbeil (1258). La part continental de la corona de Mallorca no va ser sinó la unió dels territoris que havien quedat dispersos després de la guerra, sota el domini d'un mateix rei. En aquest sentit, les Balears –amb els seus privilegis i franqueses–, en aquells moments es varen convertir en la “terra promesa” per als desheretats nord-catalans i occitans, tots ells encapçalats pels cavallers *faidits*.

Es pot recordar que els comtats del Rosselló i la Cerdanya havien arribat a les mans de Jaume I, per herència del seu oncle Nunó Sanç, nét del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV. Ara eren traspassats a Jaume II. Un altre territori heretat va ser la senyoria de Montpeller. La reina Maria, filla del comte Guillem VIII, havia lliurat com a dot l'esmentat territori en contreure matrimoni amb el rei Pere el Catòlic, avi de Jaume II. Aquesta senyoria estava constituïda per una comarca petita i rica, la qual confrontava amb les senescalies de Besiers i Carcassona a l'oest, el comtat de Mangnio al nord i a l'est, i amb la mar al sud. A Montpeller també pertanyia la vescomtat d'Omeladès. Una mica

allunyat de la senyoria, cap al nord, hi havia un altre territori que vingué a formar part de la nova corona de Mallorca: el vescomtat de Carladès, a l'Alta Alvèrnia i el país de Rouergue. Aquest vescomtat pertanyia des d'antic a la nissaga dels comtes de Barcelona, per dot de la princesa Dolça, filla del comte de Gévadán, en casar-se amb Ramon Berenguer III.

El monarca mallorquí va ser conscient des dels primers dies del seu regnat que les amples planes del Rosselló que s'estenen fins a l'horitzó i les valls entrellaçades de la Cerdanya, ambdós territoris considerats portes d'accés a Catalunya, serien cobejats pels reis de França i Aragó. I així va ser, ja que aquests comtats varen ser escenari d'alguns dels episodis més convulsos i dramàtics en la vida de Jaume II. La cobdícia del comte-rei Pere es va abatre des d'un primer moment damunt la corona de Mallorca. De poc varen servir les clàusules testamentàries del rei conqueridor o les paraules al seu llit de mort adreçades als seus dos fills, Pere i Jaume: "Bells fills, pensats de la terra a governar e amats vostre poble, e siats llur misericordiós, e amats e honrats los barons e els cavallers... e tenits la terra en justesa e en dretura..." No debades, la historiografia ha denominat la corona de Mallorca, com la *corona de vidre*. La seva situació geogràfica era més que comprometedora. L'ombra de dues grans potències la vigilaven i cobejaven: la França dels Capets i Valois, la qual ambicionava dominar el *Midi*, en constituir un prometedor balcó a la Mediterrània; i Aragó, els reis del qual, –branca principal del Casal de Barcelona i germans de sang dels reis de Mallorca–, desitjosos d'estendre els seus dominis, no permetrien divisions en el si del seu llinatge.

Jaume II es va coronar rei de Mallorca a Palma, segurament durant el mes de setembre de 1276, amb "gran alegre i gran festa" diuen les cròniques. Aquells mateixos dies va confirmar els privilegis i llibertats dels mallorquins. De seguida va voler posar en marxa els seus plans, institucions, així com erigir edificis dignes del seu regne, els que havia estat imaginant durant els seus anys d'infant, mentre administrava el Regne de Mallorca (de 1256 a 1276). Em referesc sobretot al castell de Bellver, als palaus de Perpinyà i l'Almudaina, la catedral de Mallorca... Ara bé, amb el mateix ímpetu que el rei mallorquí estava impulsant tots aquests projectes, el seu germà Pere, rei d'Aragó, disposava estratagemes contra ell per reunificar la corona del seu pare, Jaume I.

En 1277, quan encara no s'havia complert un any del seu regnat, Jaume II, recelós del seu poderós germà Pere, es va aliar amb el seu cunyat el comte Bernat Roger de Foix que –comptant amb el suport dels comtes de Pallars i Urgell, i el vescomte Ramon Folch de Cardona– encapçalava una rebel·lió nobiliària contra el rei d'Aragó. Aquesta aliança va estar a punt de provocar la guerra entre les dues corones germanes. L'operació va quedar paralitzada en intervenir ràpidament Pere d'Aragó que va obligar el comte de Foix a acceptar les seves condicions. Aquesta situació va deixar desemparat el rei de Mallorca que, conscient de la seva pròpia debilitat, es va veure irremeiablement abocat a haver d'entendre's amb el seu germà. D'altra banda, el rei d'Aragó no desaprofitaria l'ocasió i es mostraria implacable davant les seves ànsies de recuperar els territoris del seu pare. Es va fixar una entrevista entre ambdós monarques el 20 de gener de 1279, al convent de Sant Domingo de Perpinyà. Va assistir a la cita la flor i nata de les dues corones. Sota les voltes dels frares

predicadors es va firmar el Tractat d'Infeudació, en virtut del qual Jaume reconeixia tenir tots els territoris de la corona de Mallorca sota el vassallatge del seu germà. A més, entre altres clàusules, els reis de Mallorca retriuen homenatge al rei d'Aragó quan hi fossin requerits. Aquell dia Jaume II de Mallorca va perdre la seva sobirania. Al cap d'uns dies va tenir lloc a la Ciutat de Mallorca, concretament a l'església de Santa Eulàlia, una assemblea per elegir els delegats especials que haurien d'anar a jurar obediència al rei d'Aragó.

Però no varen acabar aquí les preocupacions i problemes per a Jaume II. Al conflicte amb el seu germà el rei Pere, també se n'havia d'afegir un altre amb el rei de França, sobretot per les qüestions jurisdiccionals a la senyoria de Montpeller. La Reunió de Reis, a Tolosa (1281), és un dels moments clau d'aquest procés llarg i complicat. A l'esmentada reunió varen assistir el rei de Mallorca, el d'Aragó, el de França i el rei de Nàpols i Sicília. El resultat d'aquell encontre va ser més aviat descoratjador, ja que únicament es varen definir les actituds de cada monarca, actituds que no feien sinó presagiar un futur fosc.

I així va ser. Després dels sagnants fets de les vespres sicilianes (1282), la immediata excomunió del rei Pere i la reacció de Carles de Valois –segon fill del rei de França– de voler envair Catalunya, Jaume II es va veure en una difícil tessitura. Segons el pacte d'infeudació havia d'ajudar el seu germà Pere, però, alhora, el papa havia proclamat que els vassalls del rei excomunicat ja no li devien obediència. Els emissaris del rei d'Aragó no varen tardar a presentar-se davant el rei de Mallorca reclamant l'ajuda obligada davant una possible ofensiva francesa. Alhora, el rei de França procurava bones relacions amb el rei de Mallorca. Davant aquest escenari, i després de sospesar les forces d'ambdós bàndols –d'una banda el seu germà, i de l'altra el rei Capet i el papa–, Jaume II es va desplaçar a Carcassona per trobar-se amb el rei de França. Allà, l'estiu de 1283 ambdós monarques es varen aliar contra el rei d'Aragó. D'aquesta manera, el pas a Catalunya quedava lliure per a les tropes franceses.

El rei de França va reunir les tropes a les ciutats de Tolosa, Carcassona i Narbona. El poderós exèrcit era com "de cent anys ençà la corona de França no havia ajustat". Mentrestant, el rei Pere, conscient del que estava succeint, prest, va reunir els seus hosts i va ocupar ràpidament el Conflent. Després es va aturar davant la ciutat de Perpinyà, lloc on, en aquells moments, residia la família real mallorquina. El rei d'Aragó va accedir sense dificultat a la ciutat i al palau dels Reis de Mallorca. Gràcies a un túnel secret, va poder escapar-se el rei Jaume, que amb dos escuders es va dirigir al castell de la Roca, a prop d'Argelers. Els tristes esdeveniments de Perpinyà varen tenir lloc durant el mes d'abril de 1285.

El rei de França, junt amb els seus dos fills, continuava implacable amb les seves intencions de creuar els Pirineus. I ho va aconseguir, amb l'ajuda de Jaume II, a través d'un estret coll, el Coll de la Maçana. Però, ni el rei Felip, ni el rei Jaume no varen encertar a l'hora de mesurar les forces de l'adversari. La resistència dels catalans a Girona, va permetre que les naus de Roger de Llúria arribassin a temps per infligir una dura derrota a la flota de França, amb la qual

cosa es va aconseguir trencar la comunicació i el subministrament de vitualles amb la tropa terrestre. La derrota francesa va ser absoluta. El cronista Desclot ens conta que “el dany que els francesos prengueren no es podria dir bonament per escrit”. Durant la retirada caòtica i desastrosa, el rei de França va caure greument malalt. Va aconseguir creuar els Pirineus, però va trobar la mort a Perpinyà. Al costat d’ell es trobaven els seus dos fills i el seu aliat: el rei de Mallorca. Aquest tenia motius més que justificats per estar preocupat. Ara el seu germà no tindria pietat. Però el rei Pere va trobar la mort a Vilafranca del Penedès, quan es dirigia a la mar, a embarcar-se amb la finalitat de conquerir Mallorca. Sí que ho va fer el seu fill Alfons. Juntament amb Roger de Llúria varen desembarcar a la Porrassa i sense gaire dificultats varen ocupar l’illa. El gener de 1287, l’ara ja rei Alfons, va conquerir definitivament Menorca als sarraïns. Mentrestant, Jaume II intentava recuperar la seva corona, però tots els seus intents fracassaven. Mallorca estava situada al mig d’un conflicte entre França, Aragó, Nàpols i Sicília, conflicte que podia desestabilitzar la resta d’Europa. Se n’adonava el nou i enèrgic papa, Bonifaci VIII, que va prendre la iniciativa en el conflicte. El 1295 va rebre a Anagni ambaixadors de Felip, el Bell, de Carles de Valois i del rei d’Aragó, que continuava estant excomunicat. A partir d’aquest encontre es va redactar un tractat en virtut del qual els reis renunciaven a totes les seves conquestes i pretensions. Quant a les Balears, gràcies a la intercessió del sant pare, quedarien en la mateixa situació que el 1276, és a dir, infeudades al rei d’Aragó, però sota el regnat de Jaume II. El trepitjat rei de Mallorca va acceptar amb desgrat els termes de Tractat. El 1298, Jaume II va jurar vassallatge al rei d’Aragó. A la fi el rei de Mallorca va poder regnar amb certa pau. Durant els últims anys de la seva vida –va morir el 1311– va treballar sense parar per la seva Corona. Nosaltres hem heretat part dels fruits d’aquest esforç: la catedral, el castell de Bellver, el palau de l’Almudaina, el convent de Sant Francesc o Miramar, entre d’altres.

74. Sanç I de Mallorca

Es desconeix la data exacta del naixement de Sanç, segon fill mascle del rei Jaume II de Mallorca. El 1285, quan era un nin, estant amb els seus pares i germans a Perpinyà, va poder viure els fatídics dies en què el seu oncle, Pere el Gran, rei d’Aragó, va assaltar la ciutat i el castell reial. Son pare, el rei de Mallorca, va escapar a través d’un passadís secret, però la resta de la família reial mallorquina va ser capturada pel monarca català. Estant retingut, Sanç va poder escapar, i al costat del seu germà més gran Jaume, varen fugir a París. A la cort francesa es varen educar.

El fill primogènit de Jaume II, de nom també Jaume, va ingressar en l’orde franciscà, renunciant prèviament a la corona de Mallorca. Per això, el 1302, Sanç va ser reconegut solemnement hereu al tron mallorquí. Després d’aquest reconeixement es va traslladar a Girona, ja en qualitat de príncep, per jurar fidelitat al rei d’Aragó. Al costat de Sanç, varen prendre part en el jurament els principals llinatges de Catalunya: Ponç Hug, comte d’Empúries; Dalmau,

vescomte de Rocaberti; Jaspert, vescomte de Castellnou, Bernat de So; Ramon de Canet...

A partir del tractat d'Anagni (1295), les relacions entre les dues corones, la de Mallorca i la d'Aragó, es varen normalitzar. Va ser llavors quan Jaume II d'Aragó va convèncer el seu oncle, el rei de Mallorca, perquè casàs els seus dos fills, Sanç i Sança, amb els fills de Carles II de Nàpols, de la casa d'Anjou. I així va ser. Sança de Mallorca es va casar en 1304 amb Robert d'Anjou, futur Robert II de Nàpols. Aquell mateix any Sanç es va casar amb una filla de Carles II, Maria. Aquesta havia estat batejada pel Papa i el seu padrí havia estat, precisament, Jaume II de Mallorca. D'altra banda, Frederic de Sicília, germà de Jaume II d'Aragó, es casaria amb una altra filla de Carles II, amb Elionor. La raó d'aquesta política matrimonial era clara: estrènyer les relacions entre les corts de Mallorca, Aragó, Nàpols i Sicília, reforçar els llaços de les cases de Barcelona i d'Anjou. Com es pot suposar, aquesta idea no agradava gens al rei de França, el qual constantment intervindria posant mal en el joc polític de les monarquies que configuraven aquest arc de la Mediterrània occidental. Tot això, sempre, sota l'atenta mirada del papa.

El 1311 va morir Jaume II de Mallorca i accedí al tron el seu fill, Sanç I de Mallorca. El rei mallorquí va procurar des del primer moment dur-se bé amb els seus dos cosins: el rei d'Aragó i el rei de França, que cobejaven els dominis que configuraven la corona mallorquina. És per això, que malgrat el tarannà pacífic de Sanç, les tensions entre els tres monarques varen ser constants i amb prou feines va poder mantenir el rei mallorquí la integritat dels seus territoris.

Malgrat aquestes dificultats, Sanç continuà amb la línia del seu pare: consolidar la Corona. El 1312 va atorgar als jurats de la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca una bandera: sobre daurat, tres pals vermells; a la part superior sobre blau un castell blanc. En 1315 va fixar les bases del Gran i General Consell, que es convertiria en el màxim òrgan representatiu del Regne, format per consellers de la ciutat i per consellers de cada una de les parròquies de la Part Forana. També va impulsar la creació del Sindicat Forà, en un moment que començaven les tensions entre la ciutat i els pobles de Mallorca. En 1316, va poder posar en marxa el seu projecte predilecte: la flota mallorquina. Aquesta tindria com a principal objectiu fer front a la pirateria sarraïna, autèntic maldecap per als mariners, mercaders i illencs en general.

Sanç i la seva esposa Maria d'Anjou no varen tenir fills. Per això, el 1319, el monarca va nomenar com a hereu al tron el seu nebot Jaume, fill del seu germà Ferran i la princesa de Morea, Isabel de Sabran. Aquest fet va suposar un fort enfrontament amb Jaume II d'Aragó, ja que el monarca aragonès ho reclamava per a ell. Sens dubte, va ser aquest el moment de major tensió entre les dues corones. Només la intervenció decidida del papa i de l'infant Felip de Mallorca –germà de Sanç– va evitar la guerra. Les aigües varen tornar al seu curs el 1321. El 28 de juny, Sanç es va traslladar a Girona i al convent dels dominics va fer homenatge de vassallatge al seu cosí, el rei d'Aragó. Aquest darrer no va insistir en la qüestió successòria, acceptant així el testament del rei de Mallorca; a canvi, després de fer les paus li va demanar a Sanç ajuda per

conquerir Sardenya, campanya afavorida pel papa. No s'hi va poder negar el monarca mallorquí, i es comprometé, malgrat la forta despesa que suposava per a les arques mallorquines, a armar vint galeres.

Durant l'estiu de 1324, el rei Sanç de Mallorca, fugint de la calor, es va refugiar a Santa Maria de Formiguera, al Capcir. I va ser allà, un fatídic 4 de setembre, després d'una breu malaltia, on va trobar la mort. Moria un bon rei, que va deixar íntegra tota la *Corona de vidre*. Després de la seva mort, el cronista Ramon Muntaner va deixar escrit: "Jamés no nasqué senyor que en si hagués més de veritat e de dretura que ell havia."

75. Jaume III de Mallorca

Possiblement Jaume III sigui el més controvertit dels reis de Mallorca. La seva biografia no deixa indiferent. La historiografia l'ha acusat d'haver estat un governant temerari, ingenu, insensat... però alhora ningú no nega la seva valentia, noblesa i tenacitat a l'hora de defensar la seva Corona, cosa que el converteix en digne successor de la dinastia dels reis de Mallorca

El 5 d'abril de 1315 naixia a la ciutat de Catània (Sicília) un nin, de nom Jaume, fill de la jove (comptava tan sols quinze anys d'edat) Isabel de Sabran, princesa de Morea i de l'infant Ferran de Mallorca (fill de Jaume II de Mallorca). El nounat va ser batejat a l'església de Santa Àgueda. La primera de les desgràcies que perseguirien el petit príncep fins al final dels seus dies, el va ferir de seguida. Quan havien passat trenta-dos dies de la seva vinguda al món, la seva mare va morir. El seu pare, l'infant Ferran, havia de tornar de seguida a Morea, on la guerra i la mort l'esperaven. Abans de partir, Ferran de Mallorca va encomanar al cronista Ramon Muntaner, bon amic seu, el delicat encàrrec de creuar la mar i lliurar sa i estalvi el petit Jaume a la seva àvia paterna, la reina vídua de Mallorca, Esclarmonda de Foix, que residia a Perpinyà. A la sala gran del palau de Catània, el cronista va rebre solemnement el petit príncep. Varen ser testimonis del lliurament un nodrit grup de cavallers catalans, mallorquins i sicilians. La travessia, no exempta de perills, finalment va arribar a bon port i la reina Esclarmonda va poder fer-se càrrec del seu únic nét mascle. El rei Sanç de Mallorca també va rebre amb entusiasme el tendre infant, el qual s'havia convertit en l'única esperança de supervivència per al seu llinatge. Per

això, Sanç va atorgar a Jaume una generosa pensió perquè fos educat “com a fill de rei, molt honradament”.

El petit príncep va viure tranquil·lament els primers anys de la seva vida, allunyat de les preocupacions polítiques de seus majors. Però aquesta tranquil·litat es va veure truncada de sobte en morir el seu oncle, el rei Sanç (1324), quan Jaume comptava tan sols nou anys d'edat. Quan, set dies després de morir el rei, el petit infant va escriure al seu altre oncle, Jaume II d'Aragó, comunicant-li el dolorós fet, ja ho va fer intitulant-se rei de Mallorca. I aquí varen començar tots els problemes. Al rei d'Aragó, que cobrava la corona de Mallorca, no li va fer gens de gràcia la intitulació del seu nebot. De seguida va posar en marxa una estratagema, reivindicant els seus drets monàrquics sobre la corona mallorquina. Es pot dir que la resposta dels súbdits del rei de Mallorca va ser contundent contra les pretensions del d'Aragó. Aquest, en veure que les seves pretensions annexionistes no tirarien endavant per via judicial, ho va intentar per la via de les armes. Va ordenar al seu fill Alfons (futur Alfons el Benigne) envair el Rosselló i la Cerdanya. El príncep català va trobar una dura resistència en ambdós comtats, però finalment va aconseguir dominar-los i va entrar victoriós a Perpinyà, on imposà l'autoritat del rei d'Aragó. Només la ràpida intervenció del papa i dels oncles de Jaume III, la reina Sança de Nàpols i l'infant i sacerdot Felip de Mallorca, varen evitar una cruenta guerra entre les dues corones germanes.

La decisiva intercessió de Felip durant el conflicte va provocar que el papa, Joan XXII, plantejàs a aquest sacerdot la possibilitat d'actuar com a regent del jove Jaume III fins que tingués la majoria d'edat per governar. L'imperatiu moral i familiar varen obligar Felip a comprometre's amb els de la seva Casa. L'acceptació del càrrec degué ser a contracor, quan aquest asceta de sang real havia abandonat el segle per dedicar-se en exclusiva a les qüestions de Déu. A més, la via espiritual de l'infant de Mallorca era viscuda des de postulats extremistes —especialment els referents a la pobresa—, postulats sorgits de la branca franciscana dels espirituals, dels quals Felip arribà a ser un dels seus principals representants. És important conèixer aquestes coses, ja que les relacions entre Felip i el jove rei de Mallorca mai no varen ser bones, ja que el tutor va obligar el tutelat a dur una vida molt severa i exigent, una vida més de frare que de rei. Tant el papa com el rei d'Aragó més d'una vegada varen haver de cridar l'atenció a Felip comminant-lo a no ser tan dur amb el jove monarca.

És tensa relació entre oncle i nebot va ser aprofitada pel comte Gastó de Foix, cosí de Jaume III, que des d'un primer moment havia anhelat el lloc de regent. El comte occità escampà la zitzània per totes les terres del Rosselló i la Cerdanya, semblant el desconcert i el malestar.

A aquest problema que es gestava als territoris continentals de la Corona, calia sumar-li la qüestió dels drets de successió monàrquics entre Aragó i Mallorca, que havien quedat aparcats a falta d'aconseguir una entesa final. En 1325, a fi de solucionar aquests problemes, Felip es va traslladar a Catalunya per a entrevistar-se amb Jaume II d'Aragó. Allà es va tractar jurídicament el tema de la successió de la Corona de Mallorca. Zurita ens explica que Felip, dirigint-se al rei d'Aragó, davant juristes i cavallers d'alt llinatge, va defensar la causa del

seu nebot Jaume III, posant com exemple del propi cas Jaume II: “Vós mateix [va dir Felip al rei d’Aragó] no vàreu succeir el vostre germà Alfons quan va morir sense descendència en virtut de les instruccions donades pel nostre avi Jaume I? Si s’hagués d’aplicar la vostra teoria [sobre la corona de Mallorca], vós ara no seríeu rei d’Aragó, sinó que l’ocuparia el meu pupil [Jaume III].” El rei d’Aragó no va saber rebatre els arguments de Felip, amb la qual cosa finalment va renunciar solemnement i per escrit a les seves pretensions sobre la corona de Mallorca. Ho va fer el 24 de setembre de 1325, davant les corts, a Saragossa. Com a contrapartida, va pactar amb el regent mallorquí el matrimoni entre Jaume III i Constança, filla d’Alfons, primogènit de Jaume II d’Aragó.

Les bones relacions que va saber entaular el regent Felip amb el rei d’Aragó, i d’altra banda, la protecció de què gaudia per part del papa, el varen enfortir. Això explica la rapidesa amb què es varen sufocar els actes de rebel·lia del Rosselló i la Cerdanya que capitanejava Gastó de Foix. Amb l’ajuda de l’infant Alfons i d’Ot de Montcada, Felip entrava el 3 de gener de 1326 victoriós a Perpinyà. Així començava un període de pau que duraria prop de deu anys. En 1327 va morir Jaume II d’Aragó i el succeí en el tron el seu fill Alfons, futur sogre de Jaume III de Mallorca. El 1332, el jove rei va jurar els Privilegis i Franqueses del regne de Mallorca, al castell de l’Almudaina, davant dels principals cavallers de l’illa. A finals de 1336 es va celebrar el casament entre Jaume III i Constança d’Aragó, enllaç que, com s’ha dit, havia estat pactat anys enrere entre el rei d’Aragó i l’infant Felip. El 1338 va néixer el seu fill primogènit, Jaume. El monarca i la seva cort aviat varen destacar pel seu gust per la cerimònia i la pompa. Precisament va ser Jaume III qui va ordenar redactar i il·luminar dos dels còdexs més espectaculars de l’edat mitjana mallorquina: la compilació dels *Privilegis i Franqueses*, i les *Lleis Palatines*. També va crear, a semblança d’altres monarques de l’època, la seva pròpia cimera per dur sobre l’elm: l’Àngel Custodi, patró del Regne, que portava entre els seus braços un escut amb les armes dels reis de Mallorca. Els cronistes destaquen la pompositat de les seves aparicions en diferents ciutats de dins i fora de la seva Corona. Tot semblava indicar que el seu regnat, seguint els passos del seu antecessor Sanç I, es desenvoluparia amb certa harmonia, però la sobtada mort del seu sogre Alfons el Benigne i la conseqüent pujada al tron del seu cunyat Pere el Cerimoniós, empenyé la fràgil Corona de Mallorca a un futur tenebrós i tràgic.

L’orgull i l’ímpetu que caracteritzava els dos reis no varen tardar a provocar vius incidents entre ells. El primer desencontre va passar durant la cerimònia que va tenir lloc a la capella reial del palau de Barcelona. Allà Jaume III va haver de retre homenatge al seu cunyat, el rei d’Aragó. Aquest darrer, durant l’acte, va humiliar el rei mallorquí davant tota la cort. Un altre incident greu és el que va esdevenir a Avinyó, quan els dos reis muntats en els seus corsers es dirigien, en processó solemne, a veure el papa. En un moment donat, el cavall de Jaume III es va avançar una mica al de Pere el Cerimoniós, la qual cosa va provocar que el rei d’Aragó, colèric, intentàs desembeinar l’espasa per ferir el rei de Mallorca. El gest, encara que no va tenir conseqüències greus, va ser observat amb sorpresa pel nombrós públic que contemplava la desfilada. Els dos cunyats es detestaven.

Des d'un primer moment, Pere el Cerimoniós va voler reintegrar la corona de Mallorca a la corona d'Aragó. Per aconseguir-ho, el primer que va procurar va ser aïllar Jaume III, desposseint-lo de qualsevol suport del rei de França i del rei d'Anglaterra. Quant a la veu del papa –cada vegada més feble i llunyana–, no representava una amenaça per als interessos del rei Pere. Aquest objectiu es va aconseguir cap a 1341. Una vegada aïllat, només havia de trobar una raó per a desposseir-lo de la seva corona. El Cerimoniós va enviar Pere de Cardonets i el notari Jaume Comte, a Perpinyà, amb l'objectiu d'espitar el rei mallorquí. Una vegada allà, els espies varen poder comprovar que Jaume III havia autoritzat encunyar moneda pròpia a la Cerdanya i al Rosselló, contravenint el pacte d'infeudació. A partir d'aquell moment els esdeveniments es varen precipitar tràgicament. Pere d'Aragó va comminar el rei de Mallorca que es presentàs davant ell a Barcelona. Jaume III, encara que finalment es va traslladar fins a Barcelona, una vegada a la capital catalana, es va adonar de les astutes intencions del seu cunyat i va decidir escapar. Començava la guerra de les dues corones germanes.

Durant el mes de maig de 1343, Pere el Cerimoniós es va embarcar al costat dels seus principals cavallers: Pere de Montcada, Pere de Xèrica, Blasco d'Alagó, Joan d'Arbòrea... i varen salpar amb una important flota cap a Mallorca amb la intenció de prendre possessió del Regne. Després d'una breu oposició, el 31 de maig, el rei d'Aragó entrava victoriós a la capital mallorquina. El 22 de juny els diferents estaments de Mallorca varen retre homenatge de fidelitat al rei Pere, i aquest proclamava solemnement l'annexió del Regne de Mallorca a la Corona d'Aragó. El 22 de juliol de 1344, es varen annexionar també els comtats del Rosselló i la Cerdanya.

El rei mallorquí destronat, sentint-se acorralat, va vendre al rei de França la senyoria de Montpeller. Amb els diners aconseguits amb la venda, va armar un nou exèrcit, amb el qual va salpar, en companyia del seu fill l'infant Jaume, cap a Mallorca amb la intenció de recuperar el regne insular. Va arribar a la badia d'Alcúdia l'11 d'octubre de 1349. Va desembarcar a la badia de Pollença i, des d'allà va anar avançant cap al sud de l'illa: Pollença, Inca, Sineu... foren recuperades. Les tropes dirigides per Gilabert de Centelles i Riambau de Corbera, els governadors de Mallorca i Sardenya, respectivament, es varen dirigir a l'encontre d'En Jaume per fer-li front. I va ser, el 25 d'octubre, als extensos plans de Lluçmajor on Jaume III, encapçalant una violenta ofensiva, va trobar la mort. Acabava així un dels capítols més tràgics de la nostra història expressats amb gran sentit per l'escriptora Maria A. Salvà: "Quina horror la d'aquell dia, / noble rei Jaume tercer, / quan ta sang envermellia / el terreny llucmajorer! / [...] Del jorn negre la memòria / en tot temps, oh Lluçmajor! / endolà la teva història / amb una ombra de tristor..."

76. Jaume IV de Mallorca

Quan Jaume III de Mallorca va trobar la mort a la batalla de Lluçmajor (1349), el seu cos va ser traslladat a l'església parroquial de Lluçmajor. El governador de Mallorca de seguida va demanar instruccions al rei vencedor, Pere el Cerimoniós, sobre el que havia de fer amb la reina viuda i els seus fills (Jaume IV i Isabel) que eren presos al castell de Bellver. També va insinuar el governador que Jaume III podria ser enterrat a la catedral "que'l pogués hom soterrar a la Seu [de Mallorca] honradament, que vuy mes no pot fer mal ne be", consell que no va seguir el rei d'Aragó, el qual va ordenar el traslladat de les restes mortals del rei mallorquí a València. Fou enterrat baix del cor de la catedral valenciana.

Jaume IV de Mallorca, fill de Jaume III de Mallorca i Constança d'Aragó – germana de Pere el Cerimoniós–, va néixer el 1337 a la ciutat de Montpeller. Entre 1342 i 1345 va viure separat de la seva mare, la qual romania al costat del seu germà el rei d'Aragó. El 1345 la reina Constança va tornar al costat dels seus dos fills (Jaume i Isabel) i el seu marit (Jaume III). Però al cap de poc temps aquesta va morir i Jaume III es va casar amb Violant de Vilaragut. Poc es coneix de la infantesa de Jaume IV. Si alguna cosa se sap és que des de petit va ser víctima de l'enfrontament entre el seu pare (Jaume III) i el seu oncle (Pere IV), que pugnaven entre si per la sobirania del Regne de Mallorca. Això degué marcar profundament el nin, que va ser congriant animadversió cap al seu ambició oncle.

Amb onze anys el trobam ferit en el camp de batalla de Lluçmajor. Allà va veure com l'estendard de son pare, l'ensinya dels reis de Mallorca, s'erosionava, en caure durant el combat el portaestendard, el seu oncle, Pagà de Mallorca – germà natural de Jaume III– i també va veure com el seu pare, el rei, perdia la vida al costat dels seus homes. La reina Violant i els infants Jaume (ara ja Jaume IV) i Isabel varen ser capturats al castell de Bellver. Jaume IV continuava sent un obstacle per a les intencions annexionadores de Pere IV, ja que el testament de Jaume I (rebesavi de Jaume IV) deixava ben clar que mentre la dinastia mallorquina tingués descendència directa masculina serien els legítims hereus del Regne de Mallorca. Per aquest motiu el Cerimoniós es va cuidar molt molt de mantenir tancat el seu nebot mallorquí amb la intenció que es podrís entre reixes. Així les coses, Jaume IV va ser traslladat (1349) a la fortalesa de Xàtiva (Regne de València), per a més tard ser traslladat al Castell Nou de Barcelona (1358). Va romandre pres durant un període de més de dotze anys, sota una estreta vigilància. De nit dormia en un llit que era dins una gran gàbia de ferro. Varen ser inútils les gestions perquè la Santa Seu intercedís pel jove príncep mallorquí. A la fi es va haver d'apel·lar a la conspiració dels partidaris de la Casa de Mallorca, els quals estaven capitanejats per Jaume de Santcliment. L'1 de maig de 1362 es va aconseguir

alliberar el pres, que ràpidament es va dirigir al Regne de Nàpols a cercar l'empara de la seva neboda Joana, reina de Nàpols i comtessa de la Provença (filla de Carles de Nàpols, cosí de Jaume IV). No solament va aconseguir la seva protecció sinó que s'hi casà i li va ser concedit el títol de duc de Calàbria. La notícia de la fuga del príncep Jaume va produir una gran alarma a Catalunya i sobretot a Mallorca. El governador de l'illa, Bernat de Tous va rebre ordres des de Barcelona perquè controlàs les desembarcades efectuades a Mallorca, per si el príncep tingués intenció de desembarcar a l'illa. També es va reforçar la vigilància des de les talaies. L'alarma va provocar tal confusió que el mateix governador es va desplaçar fins a Santanyí en haver estat informat de la presència de quatre galeres on possiblement es trobàs el príncep mallorquí. Tot va ser una falsa alarma. Cal esperar fins a 1367 per veure Jaume IV entrar a la península, aliat amb castellans i anglesos –els quals estaven enfrontats a francesos i aragonesos–. Va triomfar a la batalla de Nájera, al costat del Príncep Negre (Eduard d'Anglaterra), i Pere de Castella. Hi va haver alts i baixos en les expedicions que va realitzar el príncep mallorquí, la situació va arribar a preocupar seriosament el rei d'Aragó. Finalment, però, Jaume IV cansat i recollit a Sòria va ser enverinat (1375), segurament per ordre del rei aragonès "...encontinent morí ab herbada, que li fou dada", diu la seva crònica.

Fa pocs anys, una expedició d'historiadors i arqueòlegs mallorquins es traslladaren a la ciutat castellana de Sòria. Allà, entre les ruïnes del convent de Sant Francesc, varen cercar la cripta medieval del cenobi, dins la qual, segons sembla, hi hauria enterrat Jaume IV de Mallorca, darrer baró de la dinastia reial mallorquina. Per desgràcia no varen poder acabar la investigació.

El 1905, el bisbe Pere Joan Campins, va aconseguir, després de 556 anys de desterrament, que les restes de Jaume III retornassin, des de València a l'illa. Anys més tard, el 1946, Frederic Marés va realitzar els sarcòfags neogòtics destinats als reis mallorquins Jaume II i Jaume III. El mes de maig d'aquell mateix any es va celebrar, amb gran solemnitat, el trasllat processional de les restes reials als seus enterraments nous i definitius a la capella de la Trinitat de la catedral. Si en un futur es trobassin a Sòria les restes del dissortat fill de Jaume III, darrer hereu de la Casa de Mallorca, seria de justícia que pogués descansar a la catedral de Mallorca al costat dels seus antics: els reis de Mallorca.

77. L'escut d'armes dels reis de Mallorca i els orígens de la bandera mallorquina

Si es fes una enquesta entre els mallorquins preguntant-los quin és l'escut que va utilitzar la dinastia reial mallorquina, molts no sabrien què contestar, o descriurien l'actual bandera mallorquina.

En realitat, els reis de Mallorca (Jaume II, Sanç I i Jaume III) varen utilitzar com a escut d'armes, tres pals de gules (vermells) –i no quatre– damunt fons daurat. A què es deu aquesta descripció heràldica? L'explicació és senzilla si tenim en compte, d'una banda, les normes del blasó; i d'altra banda l'“iter” heràldic de la Casa Reial d'Aragó.

Si ens remuntam al segle XII, moment en què sorgeix l'heràldica, trobam la representació més antiga de les armes reials d'Aragó en un escut. Al segell del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV (1131-1162) es representa el monarca a cavall i amb escut, el qual apareix amb vuit ratlles verticals –és a dir quatre pals–, coneguts vulgarment com les “quatre barres”. Als segells del seu fill, el rei Alfons el Cast (1162-1196) trobam l'escut amb cinc ratlles verticals –és a dir, tres pals. Al seu torn el seu fill, el rei Pere el Catòlic (1196-1213), representa el seu escut amb vuit ratlles verticals, com el seu avi. Així, veim que durant el segle XII no hi va haver una reglamentació heràldica exacta. N'hi havia prou que s'alternassin un nombre indeterminat de pals daurats i vermells. El mateix passava amb l'escut d'armes de la Casa de França, que representava, sobre un fons blau, un nombre indeterminat de flors de lis “sembrades” damunt l'escut. Més endavant, tant els pals d'Aragó, com les flors de lis franceses es varen regular, a quatre i a tres, respectivament.

A l'hora de descriure l'escut, al problema de la indeterminació del nombre de pals, se n'hi suma un altre. El conflicte que es va presentar va ser el següent: Podia el germà o el fill del rei dur a les seves gualdrapes i escuts les mateixes armes que les del monarca? És clar que en una societat feudal fortament jerarquitzada, ni tan sols els parents més pròxims al rei no podien dur les seves mateixes armes. Davant aquest problema varen aparèixer les brisures. La brisura consistia a introduir petits canvis en un escut per diferenciar membres d'un mateix llinatge. Per posar un exemple actual, tenim el cas del príncep d'Astúries. El seu escut és el mateix que el del seu pare, però afegeix una peça heràldica que serveix per a diferenciar-se de les armes del rei d'Espanya. Per a això emprà una brisura: un lambel a la part superior de l'escut –una línia horitzontal dentada a la part inferior–. Per estudiar en profunditat el cas de la Casa d'Aragó ens hauríem d'estendre molt més enllà del que aquí es pretén. En resum i passant per alt moltes qüestions i matisacions, sabem que les brisures varen començar a usar-se durant el regnat de Pere el Catòlic. Mentre que el rei va utilitzar, normalment, els quatre pals –de vegades més– de gules damunt fons vermell, un germà seu, l'infant Alfons va utilitzar dos pals de gules; i el seu altre germà, l'infant Ferran, va utilitzar tres pals de gules.

Els segells del rei Jaume el Conquistador presenten un cert desordre pel que es refereix al nombre de pals utilitzats. De vegades porta dos pals, de vegades tres i en altres quatre, cinc... fins a set pals vermells damunt fons daurat. En canvi, entre els fills del Conquistador observam una clara consciència de la brisura. L'infant Pere, mentre va viure el seu pare brisà amb tres pals, una vegada convertit en rei utilitzaria els quatre pals. El seu germà, l'infant Jaume,

futur rei de Mallorca, també brisà les seves armes. Mentre va viure el seu pare (Jaume I) va col·locar dos pals a les seves armes, ja que no era ni el rei, ni primogènit del rei –entre els germans també hi havia jerarquies–. Una vegada mort Jaume I, Pere el Gran (1276-1285) es va col·locar normalment quatre pals i el seu germà Jaume, ara ja Jaume II de Mallorca, va passar a col·locar-se tres pals. De tota manera el rei que normativitzà l'escut dels reis d'Aragó, l'escut dels quatre pals (denominat popularment com el de les “quatre barres”), va ser Pere el Cerimoniós, i el normativitzà després que Jaume III deixàs de ser rei de Mallorca.

Per tant, l'escut dels reis de Mallorca respon als pals daurats i vermells del Casal de Barcelona, però reduint el nombre de pals per poder diferenciar-se, dins el mateix llinatge, amb els reis d'Aragó. En la sigil·lografia de la dinastia reial mallorquina sempre apareixen a l'escut els tres pals. Tant el rei Jaume II (1276-1311), com el rei Sanç I (1311-1324), com Jaume III (1324-1349), utilitzen sempre als seus escuts tres pals de gules damunt fons daurat.

Aquest fet no va passar desapercebut entre els mallorquins que una vegada reincorporat el Regne de Mallorca a la Corona d'Aragó, en múltiples ocasions, i al llarg dels segles, varen continuar representant les armes reials amb els tres pals de gules, i no amb quatre. Un exemple representatiu és el quadre de 1659, diversos segles després de la desaparició de dinastia reial mallorquina, i que va cedir al seu dia l'Ajuntament de Palma a la Diputació –actual Consell de Mallorca–, on es representen els jurats del Regne de Mallorca, amb les seves gramalles vermelles en posició d'orants i flanquejant Jesús crucificat. A la part inferior i central el quadre es blasona amb l'escut del Regne i les armes reials es representen amb tres pals de gules damunt fons daurat.

L'origen de la bandera de Mallorca

La primera bandera cristiana que es va aixecar sobre els murs de Medina Mayurqa va ser el penó vermell que va posar, al costat dels pisans, Ramon Berenguer III, el Gran, comte de Barcelona, amb la seva host durant la ràtzia de 1114. Cent quinze anys més tard la casa de Barcelona va tornar a clavar un estendard damunt la barbacana de la capital mallorquina. Aquesta vegada, Jaume I va col·locar les armes del seu llinatge: els pals de gules i d'or. Una vegada conquerida l'illa, va començar lentament la creació d'un cos administratiu i polític per a poder governar l'incipient Regne de Mallorca. Es va començar a produir documentació institucional i el mateix Jaume I, el 1269, va atorgar un privilegi als jurats de la Ciutat i Regne perquè poguessin disposar d'un segell penjant propi –segell de cera a dues cares– per usar als seus documents. El privilegi diu així: “Encara con convinent cosa sia e acordable a rahó quascuna Ciutat segel propi de comunitat aver, volem e atorgam a vos prohomens e ala Universitat dela Ciutat de Malorques damunt dits per tots temps, que puscats fer e aver vos e els vostres successors Segel propi dela Comunitat dela Ciutat damunt dita, en lo qual **dela una part sia lo senyal nostre e en laltre part lo senyal del Castel nostre dela Almudayne de**

Malorques ab lo qual segel en les letras dela dita Universitat liurament puscats segellar.”

És a dir, el segell havia d'estar format amb les armes del rei d'Aragó, a una cara i a l'altra la representació del castell de l'Almudaina esquitxat per les ones de la mar. Per primera vegada havia ajuntat el Conquistador les seves armes al castell de l'Almudaina per consagrar amb ambdós, el símbol del nou Regne de Mallorca. Aquesta idea d'utilitzar la residència del rei a l'illa, com a figura heràldica i distintiva de l'arxipèlag, ha perviscut fins al dia d'avui en moltes manifestacions heràldiques i vexil·lològiques, tant de Mallorca en particular, com de les Balears en general.

El privilegi real en el qual s'atorgava el primer segell del Regne no concretava els colors i metalls que havia de tenir el castell de l'Almudaina. Per aquest motiu, en 1312, els Jurats de la Universitat varen enviar una ambaixada a Montpeller, sol·licitant a Sanç I de Mallorca que indicàs com havia de ser la bandera de Mallorca. El monarca va respondre amb una reial carta en llatí, datada el 14 de desembre del mateix any. Resumint en català diu així: “Sanç, per la gràcia de Déu rei de Mallorca, comte del Rosselló... Als seus fidels jurats de Mallorca. Els vostres ambaixadors han comparegut davant la nostra presència i han demanat a nós que ens dignàssim a concedir a la Universitat, la Ciutat i el Regne de Mallorca una ensenya per ostentar-la als penons i altres banderes... concedim una ensenya, això és que a la part inferior tingui el nostre blasó real dels pals [*signum nostrum regale bastonatum*], i a la superior la figura del castell en blanc damunt blau [*signum castris albi positi in livido*], la qual els vostres ambaixadors varen fer pintar sobre paper i us la trameten, volent i establint que tal sigui la vostra ensenya i la de tot el Regne de Mallorca... Dat a Montpeller a 19 dies abans de les Kalendas de gener de l'any del Senyor 1312.” A partir d'aquest document podem advertir com va ser la bandera del Regne: Damunt un camp d'or, tres pals de gules (vermells) –que eren les armes de la Casa Reial Mallorquina–, i a la part superior una franja blava (i no morada) amb el castell de l'Almudaina en blanc. Després de la mort de Jaume III, el rei d'Aragó Pere IV, creà una nova bandera per al regne insular, consistent en una brisura que consistia a invertir els colors dels pals vermells i daurats, amb la qual cosa donava de resultat una bandera amb fons vermell i quatre pals daurats. Així es pot contemplar a l'armorial de Claus Heinem, herald de Gelre, compilat entre 1370 i 1386. Allà apareixen les armes del rei Pere, les dels seus territoris i les dels seus vassalls de més renom.

Quan el 1907 l'Ajuntament de Palma va voler recuperar la bandera de Mallorca no va tenir en compte –per simple desconeixement heràldic i vexil·lològic–, les armes dels reis de Mallorca. Sí que es va tenir en compte la descripció de la Reial Carta del rei Sanç I, encara que, en lloc de col·locar els tres pals de la Casa de Mallorca, va col·locar els quatre pals dels reis d'Aragó, desfigurant així la bandera que va ser utilitzada durant el període de la Corona de Mallorca. El mateix va passar durant la Transició dels anys setanta i vuitanta de la passada centúria... i continuam igual, continuam oblidant els símbols genuïns de l'antiga Corona i Regne de Mallorca, tant pel que fa a l'escut com a la bandera.

78. Sança de Mallorca, reina de Nàpols

Entre els segles XIII i XIV va aparèixer entre les files de l'Orde de Sant Francesc un nou corrent que va ser denominat dels "espirituals". Aquest, sobretot, es va estendre pel que avui denominaríem l'"arc mediterrani", és a dir, l'antiga corona d'Aragó; el *midi* francès; i l'actual Itàlia. Aquest moviment, hereu del mil·lenarisme apocalíptic, va sorgir com a reacció activa contra l'ambient prerenaixentista i materialista, en el qual el luxe i la riquesa començaven escandalosament a ser exhibits, fins i tot en ambients eclesiàstics. Umberto Eco, va plasmar, a la seva novel·la *El nom de la rosa*, les discussions entre els franciscans "espirituals", i el papa; discussions que varen provocar que Joan XXII (1316-1334) abominàs aquests posicionaments tan radicals.

És interessant observar en aquest ambient entre els membres de la Casa Reial de Mallorca, i també la seva branca major d'Aragó, com molts d'ells eren devots de l'Orde de Sant Francesc. Serveixi com a exemple del que deim, la col·lecció de vuit retrats que es troben darrere l'altar major de la basílica de Sant Francesc de Palma –erigida, per cert, gràcies a la intercessió de Jaume II–, on apareixen membres de la reialesa que varen ingressar en l'orde franciscà.

Jaume II de Mallorca va tenir uns vuit fills, dels quals varen deixar rastre històric: Jaume, que sent primogènit va renunciar a la corona per ingressar en l'Orde de Sant Francesc; Sanç, rei de Mallorca (1311-1325) i casat amb Maria

d'Anjou; Ferran, príncep de Morea-Acaia; Isabel, casada amb l'infant Joan Manuel; Felip, clergue i regent durant la minoria d'edat del seu nebot Jaume III; i Sança, reina de Nàpols, en haver-se casat amb Robert d'Anjou. Dels sis germans, tres varen destacar per la seva adhesió al moviment franciscà: Jaume, Felip i Sança. Sobre aquesta darrera ens estendrem.

El 1304, Sança de Mallorca va contreure matrimoni amb Robert d'Anjou, duc de Calàbria. Es pot recordar que la mateixa tradició franciscana es trobava present a la Casa d'Anjou –en trobam un exemple en el cas de Sant Lluís, bisbe de Tolosa, per anomenar un membre destacat d'aquest llinatge–. El 1309, després de la mort del seu pare, Carles II, Robert i Sança varen ser proclamats reis de Nàpols, de Jerusalem, de Sicília i comtes de la Provença. El seu regnat va ser durador (1309-1343), en el transcurs del qual es varen convertir en els principals impulsors del franciscanisme i la seva instal·lació definitiva a Terra Santa. Per fer-se un una idea de fins on arribava la devoció de Sança cap a l'Orde de Sant Francesc val la pena recuperar algunes notes de la carta que va dirigir en 1334 al Capítol General d'Assís: “El meu amor gran a aquesta religió, tan meva com vostra, i potser més que vostra meva, en la llet la vaig beure, i la vaig heretar a la sang. Som filla d'Esclarmunda [de Foix, d'origen càtar], reina de Mallorca, de santa memòria, filla de l'Orde Tercer de Sant Francesc i fidel filla seva. Som germana de fra Jaume de Mallorca, primogènit de la meva casa, que per a vestir, viure i morir en el pobre sac de sant Francesc, va menysprear la porpra, el ceptre i la corona. Som del llinatge claríssim de santa Isabel d'Hongria [...] i em va fer Déu la singularíssima mercè de donar-me per senyor i marit Robert [...] fill de la reina de Sicília i Hongria, Maria, la meva senyora, que va ser tota de sant Francesc i germana de sant Lluís, bisbe de Tolosa, que va renunciar als regnes per ser frare del vostre Orde”. Tal devoció va impulsar Sança a ordenar, només a Nàpols, la construcció del convent de Santa Clara, el de Santa Magdalena, el de Santa Maria Egipcíaca i el de la Santa Creu “di Palazzo”, en on es va retirar en enviduar i on va ser enterrada.

La mateixa devoció va demostrar amb la recuperació dels Sants Llocs, especialment de Jerusalem. En primer lloc, Sança va fer edificar dalt de la muntanya de Sion un cenobi per a dotze frares. També, gràcies a la seva intercessió amb el sultà del Caire, Al-Malik Al-Nassir, es va aconseguir el santuari del Cenacle, que va ser confiat als franciscans. Després es va aconseguir el Sant Sepulcre. A part de recuperar llocs sants i construir nous cenobis, els reis de Nàpols es varen preocupar de dotar-los econòmicament mitjançant unes rendes, per a així assegurar la seva pervivència. D'aquesta forma es va consolidar la presència catòlica a Terra Santa. Aquesta situació es va mantenir fins que es va produir la mort de Sança el 1345. Els anys que varen continuar significaren el desemparament per als franciscans de Jerusalem. Aviat varen recórrer al rei d'Aragó, Pere el Cerimoniós, que es va convertir en el segon patró i fundador de la Custòdia al Sant Sepulcre i a Betlem. Sens dubte, la ràpida intervenció del rei Pere el Cerimoniós, va ser importantíssima i va evitar la desaparició de tota la tasca que havia realitzat Sança, al costat del seu marit Robert, a Terra Santa. Avui sabem que el gran esforç d'aquests monarques va ser la llavor que ha permès als franciscans custodiar, fins al dia d'avui, els Sants Llocs. L'Orde de Sant Francesc ho sap, i

ho recorda. Per això conserva a la seva casa mare de Jerusalem un retrat de la seva reina Sança de Mallorca.

79. Felip de Mallorca, príncep de la pobresa (1288-1347)

A finals del segle XIII es podia palpar en molts ambients una devoció fervorosa per sant Francesc d'Assís. De fet, la seva doctrina va ser introduïda al si de la família real mallorquina, degut principalment a la influència de la reina Violant, esposa de Jaume I i germana de la franciscana santa Isabel d'Hongria; a la reina esclarmonda de Foix, franciscana i esposa de Jaume II de Mallorca; i a l'amistat que aquesta família tenia amb dos propagadors eminents de l'època: Ramon Llull i Arnau de Vilanova. Per tant, els fills de Jaume II varen créixer sota una forta influència de la doctrina franciscana, aspecte que va marcar decisivament les seves vides: Isabel; Sança, reina de Nàpols i franciscana; Jaume, que sent el primogènit va renunciar al tron per fer-se franciscà; Sanç, futur rei de Mallorca, Ferran, pare del que arribarà a ser Jaume III de Mallorca; i finalment Felip. Aquest darrer personatge va tenir una vida apassionant que ha despertat l'interès dels estudiosos al llarg de la història. "Illustis, devotus et humilis" el va anomenar Ramon Llull. Coneguem, si més no sigui succintament, la biografia d'aquest fill il·lustre de Mallorca.

L'infant Felip, nascut el 1288, va passar els anys de la seva infantesa a França, mentre el seu pare romania desposseït del Regne de Mallorca. Va estudiar, amb el seu germà Jaume, Teologia a París. Segurament, allà es va ordenar sacerdot. En plena adolescència va rebre de la Santa Seu nombrosos beneficis eclesiàstics: canongies a París, Chartres, Barcelona, Palma; custodi de l'abadia de Saint-Quintin; tresorer de l'abadia de Saint-Martin de Tours, entre molts d'altres. En tot guiava l'infant un profund i sincer desig de perfecció. Aquest esforç per aconseguir la santedat el va menar a conèixer, el 1311, el cap dels "espirituals": fra Angelo Clarenò. Els "espirituals" varen sorgir a partir de diferents grups de frares menors els quals, descontents del biaix pres per l'evolució dels seus germans regulars, s'havien anat allunyant de l'orde per viure estrictament segons la Regla i el testament del fundador. Entre ells trobam Hug de Digne i fra Pere de Joan Olivi a Occitània; Ubertino de Casale i Angelo Clarenò a Itàlia; o els catalans Arnau Oliver, Bernat Fuster o Pere Arnau, aquest darrer lector a la ciutat de Mallorca... Al voltant d'aquests "espirituals" trobam altres grups similars com els beguins, els terciaris

(tercerols) de Sant Francesc o els "fratricelli". Aquests grups franciscans varen xocar frontalment amb la Santa Seu, especialment per la discussió de com s'havia de viure la pobresa –que ells vivien de forma extrema–; i el poc control que tenia Roma sobre les nombroses comunitats que anaven sorgint per diferents ciutats d'Europa. Per cert, un mallorquí, el cardenal Nicolau Rossell, actualment enterrat a la catedral de Palma, durant la seva etapa d'inquisidor va perseguir i va condemnar grups de beguins, concretament a València. El 1313, Clareno va passar cinquanta dies amb el príncep a la cort de Mallorca. Des de llavors es va fer cada dia més profunda l'amistat entre els dos, de manera que fra Angelo va arribar a ser per a Felip l'imprescindible conseller, i a ell es deu que el jove príncep es decantàs cada vegada més pels postulats més extrems. Davant aquesta positura, i amb la intenció d'allunyar el fill del monarca mallorquí del fratre espiritualista, Joan XXII va oferir a Felip el bisbat de Mirepoix, al qual aquest va renunciar, com ja havia ocorregut un any abans amb l'ofertament del bisbat de Tarragona. Clareno el va felicitar cordialment.

Per les corts de diversos països d'Europa adquiria fama la vida de concentració devota, d'humilitat extrema, del fill del rei de Mallorca. Però el Papa continuava intentant recuperar-lo de les seves desviacions místiques. En 1324, va morir el seu germà, el rei Sanç I de Mallorca, succeint-lo en el tron el seu nebot Jaume III, menor d'edat. Va ser llavors quan el papa li va demanar que ocupàs la regència del Regne, encàrrec que Felip no va poder eludir. La misantropia, la vida retirada, dedicada a l'oració i a la contemplació mística, varen fer de l'infant un governant estrany als seus súbdits, els quals gairebé no el veien. De seguida es va produir una aspra relació entre oncle i nebot. L'excessiva austeritat mística de Felip, les seves rígides imposicions no eren suportables per al jove rei. Fins i tot el papa va enviar una carta recriminant-li la duresa utilitzada per a educar el jove monarca. Però malgrat aquesta personalitat tan incompatible, per dir-ho d'alguna manera, amb la vida mundana, el regent no es va desentendre dels problemes polítics, i de fet cap a 1327 havia aconseguit tancar els fronts que amenaçaven la Corona de Mallorca i tornat la pau al Regne. El 1329, cansat i desgastat per a governar, Felip va abandonar la cort de Mallorca i va cercar refugi al costat de la seva germana a Nàpols. A Mallorca va quedar un cercle gens menyspreable de beguins, units en una espècie de congregació terciària d'inspiració beguina catalanoprovençal i que es varen denominar "Germans de Felip de Mallorca". El cert és que a partir de la dècada dels trenta, Felip va renunciar a totes les seves rendes i prebendes; va trencar amb el món, fins i tot amb Roma, i es va entregar a la pobresa més absoluta i a l'il·luminisme més rebel. Després de la persecució i mort de Clareno a Santa Maria d'Aspro (1337), el príncep mallorquí va exercir una verdadera direcció sobre els "zelanti" de Nàpols. Els seus últims anys es perden entre la broma del temps. El cronista Guillem de Nangis comptava que, sense béns de cap classe, vestit a la manera dels beguins (aquests portaven un hàbit franciscà, més curt del normal ja que arribava només fins als genolls), caminava errant, captant pel món, recurrent, descalç i solitari, les províncies meridionals de la Península Itàlica. Degué morir a la cuneta d'algun camí cap a l'any 1343.

80. Santa Elisabet d'Hongria

Isabel, filla d'Andreu II, rei d'Hongria, va néixer el 1207. Isabel era germana de Violant, la que va ser esposa de Jaume I; i tia de santa Isabel de Portugal. A la primerenca edat de quatre anys els seus pares la varen prometre al fill d'Herman de Turíngia. Per això va ser confiada a una delegació germànica que la va traslladar a la cort del gran comtat, concretament al castell de Wartburg, per a educar-se a la cort de Turíngia al costat de la resta de la seva futura família política. Als catorze anys va contreure matrimoni amb Lluís IV, landgravi de Turíngia, amb qui va tenir quatre fills. A pesar que el matrimoni entre Lluís i Isabel havia estat pactat pels seus pares, ambdós joves es varen demostrar un mutu amor conjugal verdader. Aquesta vocació clara al matrimoni, va ser un esperó perquè Isabel mantingués una vida de constant dedicació a Déu, alimentada per fra Roderic, un franciscà que havia arribat, al costat d'altres germans, a Eisenach, la capital de Turíngia, el 1224. Explica una llegenda que Lluís estava gelós de la caritat de la seva dona, que considerava excessiva. Un dia que ella anava cap a la porta de palau amb la falda repleta de pans per repartir-los als pobres, es va topar amb el seu espòs que li va preguntar amb veu aspra: "Que dus aquí?" I ella li va mostrar la falda i va respondre: "Flors!" I la falda va aparèixer plena de roses. Precisament aquesta escena és la que s'ha utilitzat tradicionalment per a representar la santa.

El 1227, amb la vehemència pròpia de la seva joventut, Lluís va prendre el mantell marcat per la creu per unir-se a la croada al costat de l'emperador Frederic II. Desgraciadament, la pesta va acabar amb la vida del jove príncep abans que pogués arribar a Terra Santa. Amb la mort de Lluís, va morir també la Isabel landgravi i es va manifestar plenament la Isabel penitent. La jove viuda va ser expulsada de forma degradant pel seu cunyat, al costat dels seus fills i criats i acudí als franciscans perquè cantassin un tedèum en acció de gràcies a Déu. A començaments de 1228, va arribar el cadàver de Lluís a Alemanya per a ser enterrat a l'abadia de Reinhardsbrunn. El Divendres Sant d'aquell mateix any Isabel va renunciar al món a l'església franciscana d'Eisenach. La varen acompanyar un grup de donzelles, formant així una fraternitat religiosa. Van rebre l'hàbit gris, vivien juntes, visitaven els malalts i repartien aliments entre els pobres. Practicaven una verdadera vida cristiana sense clausura estricta i dedicades a la tasca social. Isabel va morir als vint-i-quatre anys, el 17 de novembre de 1231. El 1235, va ser canonitzada pel papa Gregori IX i es va convertir en la patrona del Tercer Orde Regular de Sant Francesc.

A la Mallorca medieval, on com ja s'ha recordat en altres ocasions l'Orde de Sant Francesc gaudia del favor del laïcat mallorquí i especialment dels seus reis, la figura de santa Isabel d'Hongria no va passar desapercebuda. Aquest esperit franciscà a l'illa té precisament la seva primera llavor amb la reina Violant (1216-1251), esposa de Jaume I, que com ja s'ha apuntat, era filla d'Andreu II d'Hongria i germana d'Isabel. Ambdues varen ser contemporànies

de sant Francesc, potser una mica més joves, i fins i tot, segons la tradició, va existir certa comunicació entre Francesc i Isabel. Altres membres de la família reial de Mallorca varen demostrar la seva vocació i lliurament a l'esperit franciscà (Jaume II, els seus fills Jaume, Felip i Sança en són els millors exemples). Aquesta situació va continuar al llarg de la història de Mallorca i s'arribà fins i tot a dedicar-se a Palma un convent a Santa Isabel d'Hongria. En instal·lar-se el 1336 a sa Calatrava la comunitat de "vida de penitència", de la Tercera Regla de Sant Francesc, varen decidir dedicar la seva casa a santa Isabel. Actualment, aquest convent continua estant sota l'advocació de la patrona de la TOR, encara que és més conegut com el convent de "ses Jerònimes".

81. El còdex conegut com el dels Reis de Mallorca

L'any 2007 es va descobrir el còdex 1.498, custodiat a l'extens fons documental de l'Arxiu Històric Nacional, pels doctors Ricard Urgell i Antoni Planas, director

de l'Arxiu del Regne de Mallorca i professor titular d'història del dret de la UIB, respectivament. Aquest descobriment va permetre l'accés al còdex més antic que es coneix dels privilegis i franqueses de Mallorca, datat l'any de 1288.

Aquesta troballa no va ser casual. Per aquelles dates un equip format pels mateixos Urgell i Planes, juntament amb altres especialistes, estaven duent a terme una anàlisi en profunditat del còdex número u de l'Arxiu del Regne de Mallorca, conegut com *Llibre de Privilegis i Franqueses, de Romeu des Poal*, també batejat per Josep Maria Quadrado com *Llibre dels Reis*, i que va ser elaborat del mes d'agost de 1334 a 1341. Aquest important estudi els va dur a investigar altres còdexs de privilegis i franqueses, còpies que eren encarregades per diferents institucions: la Universitat, el veguer, el batle..., i que estan custodiats al mateix Arxiu del Regne de Mallorca, o a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, o en alguns casos són propietat de particulars, com és el cas del còdex Burgues-Zaforteza (segle XIV) o el cas del còdex del veguer Pere Torrella, datat el 1291.

El resultat d'aquest estudi va ser revelat amb la seva publicació l'any 2010. Entre les conclusions del treball es poden destacar tres aspectes: primer, el canvi de datació d'altres còdexs de privilegis i franqueses. Per exemple, el còdex número cinc, tradicionalment datat dins el segle XIV, ara es retarda al segle XIII, concretament a 1295. Per tant ara sabem que el còdex cinc és més antic que el còdex u, i no solament és més antic sinó que el seu text va servir de base per fer el còdex u. És a dir, reordenant cronològicament els còdexs i contextualitzant-los en el moment polític en què varen ser realitzats, s'observa que, i aquí hi ha el segon aspecte, que cada llibre de privilegis, respon al context i interessos polítics en els quals s'escriu el llibre, recollint els articles i qüestions, que més interessa a qui l'encarrega, ja siguin els jurats del Regne, el batle o el rei. El tercer aspecte desmunta el tòpic que durant el segle XIII i principis del XIV, la llengua utilitzada per l'Administració era el llatí. A la Corona d'Aragó sí que s'utilitzava més la llengua romana, però per al cas concret de Mallorca, gràcies a aquest estudi, es demostra que la llengua més utilitzada per la nova administració insular va ser el català. Els autors argüeixen que va ser el pragmatisme el que va provocar aquesta situació, ja que la falta de funcionaris i el desconeixement de la llengua llatina feia necessari escriure la documentació en la llengua vehicular, el català.

Però de què tracta exactament el *Llibre dels Reis*? Aquest recull una sèrie de transcripcions de documents, normalment pergamins, rellevants que inclouen un ventall cronològic que va des de 1230 fins a 1339. Aquests documents corresponen majoritàriament a Jaume I, i als reis de la dinastia mallorquina, encara que també se'n troben alguns dels reis d'Aragó pertanyents al període que abraça el corpus documental. Tots aquests documents varen ser reunits en un sol volum per a evitar-ne la dispersió. Aquests escrits es consideren fonamentals per a conèixer les bases legals del Regne durant l'època fundacional i privativa. De tota aquesta miscel·lània documental destaca la *Carta de Franqueses* –document que per si sol es mereix un article a part– atorgada per Jaume I l'1 de març de 1230, que en paraules d'Álvaro Santamaría, “instrumenta a l'illa un estat de dret”. Ja Quadrado afirmava el 1847 que Jaume I es va anticipar al seu temps i que amb la seva *Carta* va

evitar la introducció del feudalisme a Mallorca, gràcies al fet que atorgava un marc de drets i llibertats, i el cronista Benet Pons i Fàbregues no va dubtar a publicar el 1917 que “és fet remarcable que Jaume I en sa Carta de Franquesa, concedida als pobladors de Mallorca, dos mesos després de la presa de la ciutat, constitueix el nou Regne sobre una base d'igualtat tan inesperada, que bé li escau el dictat de Rei democràtic que li donarien en el segle XX.” En definitiva el *Llibre dels Reis* és un element patrimonial històric, jurídic i artístic – les seves miniatures il·luminades són de les més representatives dels còdexs medievals mallorquins –, de primer ordre, que ens permet contemplar un dels períodes més apassionants de la nostra història, de quan Mallorca era regne enmig de la mar.

VII. PERSONATGES HISTÒRICS

82. En Carroç, primer almirall de Mallorca

La història de l'armada és copiosa i, per desgràcia, poc ensenyada i coneguda al nostre país. Per això potser no se sabrà que el noble Carroç va ser el primer almirall de Mallorca després de la conquesta de l'illa pel rei Jaume I el 1229.

Carroç va ser fill del comte d'Albània –que la documentació denomina *comte alemany*–, descendent dels ducs de Croan. Des de la seva infantesa ja degué mostrar les seves preferències per temes i activitats castrenses. Va començar la seva vida militar servint en els exèrcits de Frederic II. Allà va demostrar la seva habilitat i destresa i aconseguí per això el grau de capità de mar. Després va acompanyar son pare a diverses campanyes per Itàlia. Des d'allà, sense que se sàpiga com ni per què, es va traslladar a Catalunya disposat a lluitar sota les armes de Jaume I. Quan l'exèrcit del rei va salpar de Salou (setembre de 1229) amb l'objectiu de conquerir Mallorca, Carroç es trobava al comandament d'una galera. Una vegada a alta mar, en veure el monarca que

la tempesta creixeria, va ordenar que el vaixell “d’En Carroç” –així anomenava el jove valerós–, navegàs durant el viatge a la rereguarda, preocupant-se de no perdre cap de les embarcacions. Aquestes la podrien entreveure entre la nit tenebrosa perquè duia penjada a la popa una llanterna, que devia guia i consol durant la perillosa travessia nocturna. Per tant, ja des del primer dia de la campanya, Jaume I va mostrar la seva entera confiança en el fill del comte d’Albània. Els llaços entre el rei i el jove marí es varen refermar al llarg de la campanya mallorquina, ja que Carroç va acompanyar constantment Jaume I i li demostrà la seva distinció en el combat. No varen passar desapercibudes les seves accions davant els capitosts catalans i davant el mateix monarca, el qual, el dia de Nadal de 1229 –és a dir, sis dies abans de l’assalt definitiu a Medina Mayurqa– el va armar cavaller davant els murs de la ciutat assetjada. Així ho refereix el cronista Desclot: “Al tant, lo sant jorn de Nadal fo vengut. El rey oí missa ab tots sos barons, e l’altra gent atressi; e combregaren. E lo rey feu hun cavaller novell qui havia nom En Carroç e fo fill del comte Alemany: e feu li molt gran honor, per ço com ell era molt prous e valent”.

Una vegada conquerida la ciutat i dominada gairebé tota l’illa, Carroç va ser de nou promogut en l’escalafó militar. Pels seus coneixements nàutics i els seus mèrits en el servei dels vaixells reials va ser nomenat almirall de les flotes de Catalunya i Mallorca. El seu nomenament, firmat per Jaume I l’1 d’abril de 1230 diu així: “...vobis Carrocino [Carroç] prenominato nostram almirallariam donamos et concedimos omnibus diebus vite vestre, ita quod vos noster almirallus sitis per omnia maria nostre dominationis, videlicet, *in partibus Catalonie et Majoricarum...*” El document es firma a Mallorca davant els principals magnats de la conquesta: el bisbe de Barcelona, Nunó Sanç, o el comte d’Empúries. A més de nomenar-lo almirall de Catalunya i Mallorca, el monarca el va fer partícip del repartiment de l’illa. Carroç va rebre heretats a Sineu, a Petra, a Montuïri i a la Ciutat de Mallorca. A part, el comte del Rosselló, Nunó Sanç, li va concedir la vila de Felanitx.

Carroç de seguida va estrenar el seu càrrec d’almirall, just després de Pasqua de 1230, en l’expedició que va preparar Nunó Sanç, composta per una nau i dues galeres que, salpant de Mallorca, havien de sortir en cors cap a Berberia. Va passar després l’almirall a Catalunya per estat de nou en la host de Jaume I que es dirigia a Tortosa, al castell templer de Puig-reig (abril de 1231). Allà varen tenir indicis que Tunis preparava un atac sobre Mallorca i per això varen salpar precipitadament cap a l’illa. Una vegada allà, Carroç va intervenir en el tractat de Capdepera, en virtut del qual els sarraïns de Menorca se sotmetien a Jaume I. L’almirall va residir a Mallorca els següents quatre anys, concretament en els seus dominis de Felanitx des d’on atalaiava una possible incursió sarraïna. Hi havia una làpida –avui desapareguda– a la parròquia de l’esmentat poble que presentava una inscripció de 1233 de la qual es transcriu el final, que resava: “Es assí la ossa de la dona Carrocia Anima dels quals haje bon repos. Amen”. Es tracta, sens dubte, de la tomba de la seva mare o de la seva esposa.

En tot cas, Carroç va abandonar Mallorca el 1235 per participar en les campanyes del Regne de València. Allà se’l documenta lluitant amb cavallers de la principal noblesa catalana i aragonesa: Berenguer d’Entença, Pere de

Luna, Ramon Cardona, Guillem Aguiló... Una vegada conquerida València, Carroç va tornar a rebre terres en el repartiment d'aquell Regne. L'almirall, quan no havia d'acompanyar Jaume I per terres de la Corona d'Aragó, va residir durant més d'una dècada en terres valencianes. En 1252 el Rei va tornar a promocionar-lo en encomanar-li la lloctinència del Regne de Mallorca. De seguida va salpar cap a la seva nova destinació insular. Des del Palau de l'Almudaina va impulsar la defensa de la badia de Palma, especialment el flanc occidental –el castell de Bellver encara no estava construït, i ni tan sols hi havia plans de fer-lo–. Va fer millores a Portopí, va arreglar les dues torres de senyals que flanquejaven la bocana del port, i va fer construir-ne una de nova entre Portopí i la ciutat, concretament a l'altura de s'Aigua Dolça la qual va ser coneguda durant segles com la torre d'en Carroç. Va ser durant aquests anys a Mallorca que l'almirall va vendre els seus dominis de Felanitx. En 1255 va ser substituït per Berenguer de Tornamira, i va abandonar Mallorca. Aquesta vegada ho va fer per sempre. Va seguir Carroç acompanyant Jaume I durant molts d'anys. Degué morir cap a 1274, després d'una llarga vida marcada per la seva destresa en el combat i la seva fidelitat al rei d'Aragó. Encara que la major part de la seva descendència va residir a València, el cronista Bover va deixar escrit que va existir una branca mallorquina que en un primer moment va residir a Felanitx i després passà a la ciutat d'Alcúdia.

83. Ramon Llull

Qui més qui menys ha sentit parlar de Llull i hi ha unanimitat a considerar-ho un dels grans personatges que ha donat la nostra història. Perquè és tan important Llull? Quina activitat va desenvolupar al llarg dels seus més de vuitanta anys d'existència terrena? Una de les primeres coses que sol sorprendre de Llull és la seva copiosa obra, composta de dos-cents vuitanta escrits. Davant aquest escenari un pot caure en la trampa de pensar que aquesta prolixitat d'obres obeeix a un ventall d'inquietuds variat per part de Llull, ventall que podria anar des de propostes literàries a científiques o d'assaig. Una visió, en definitiva, protohumanística. Res més lluny de la realitat, encara que no seria estrany caure en aquest error, ja que, per exemple, la bellesa literària de moltes de les seves obres escrites en català –del qual és forjador– no converteix Ramon Llull en una de les millors receptes per a enamorar-se de la nostra llengua. Però el que es vol dir amb tot això és que Llull mai no va tenir cap interès per elevar la llengua al sublim, ni descriure bells escenaris per al curiós, ni crear poemes per a transmetre els seus sentiments. Llull el que va pretendre va ser convèncer l'incrèdul, donar a conèixer el missatge cristià als que eren denominats en aquella època infidels.

Ramon Llull i d'Erill (Palma, 1232-c.1316) va pertànyer a aquesta primera generació de mallorquins que varen sorgir a partir de la Conquesta. El seu pare, català de Barcelona, hi havia participat. Va tenir una joventut cortesana i llicenciosa, “jo era un home casat, amb fills, prou ric, dissolut i mundà”, ens

recorda ell mateix. El 1257 es va casar amb Blanca Picany. D'aquest matrimoni varen néixer Domènec i Magdalena. Contra tot pronòstic, als trenta anys es va convertir –quantes persones escèptiques han passat per aquesta experiència al llarg dels segles!– Aquesta conversió es va produir arran de l'aparició de Crist crucificat, mentre Llull estava intentant acabar una poesia que escrivia a una jove. Les aparicions es varen repetir durant alguns dies. La revelació va ser tan forta que la seva vida va fer un gir de cent vuitanta graus. Els següents nou anys es poden considerar com de formació, moment en el qual va “comprar” un sarraí que li va ensenyar àrab i també va ser quan va tenir a la muntanya de Randa, on s'havia retirat per pregar, una altra revelació: el Senyor li va mostrar com havia d'escriure el llibre “contra l'error dels infidels”. Després d'aquest episodi es va tancar en una abadia (la del Cister?) on va escriure l'*Art General*. Aquesta “Art” ha de ser considerada com una tècnica per a convertir els infidels, tècnica que haurien de desenvolupar els missioners. L'“Art” proporcionaria un mètode a partir del qual els cristians podrien predicar, ensenyar i disputar amb eficàcia davant els “infidels”. Per tant, a partir de llavors es proposa difondre l'“Art” i fundar monestirs per a l'ensenyament de llengües. En un primer moment aconseguí els seus propòsits. L'infant Jaume, futur Jaume II de Mallorca, li va atorgar els terrenys de Miramar. També va obtenir per part de l'Església el vistiplau del contingut dels seus escrits. Amb aquest èxit inicial, Ramon Llull es proposa dur a terme la seva activitat missionera tant dins la cristiandat, per predicar els jueus i musulmans que viuen a Europa, com fora d'ella: al nord de l'Àfrica –va fer dos viatges a Tunis i un a Bugia–; a Xipre i a l'Àsia Menor. En tots aquests llocs va poder posar en pràctica la seva “Art”, que va anar alternativament complicant i simplificant al llarg de la seva vida: L'*Art abreujada d'atropar veritat* (c. 1274), l'*Art demostrativa* (1283), l'*Art inventiva de veritat* (1290) i l'*Art general i última* (1308). Aquests viatges mai no varen ser fàcils. Un dels episodis més dramàtics de la seva vida li va ocórrer a la ciutat de Gènova el 1293, moment en què havia decidit fer el seu primer viatge al Magreb. A punt de salpar, va tenir un atac de pànic en pensar que podria ser assassinat pels sarraïns, la qual cosa va provocar que quedàs al port. Les expectatives que havia aixecat entre la gent es varen desplomar, va tenir una forta crisi de consciència i va caure greument malalt. Una vegada superat aquest sotrac va aconseguir salpar i arribar fins a Tunis. Allà va reaparèixer el 1315, sota el patrocini de Jaume II d'Aragó. No se sap res d'aquesta missió a l'Àfrica. La tradició ens diu que va ser apedregat a Bugia i, moribund, va ser embarcat per uns genovesos que el varen dur a Mallorca, on va morir. Va ser enterrat a l'església de Sant Francesc de Palma. El 1611, després de ser les seves restes exhumades i examinades per metges, es varen trobar les violentes empremtes que li varen produir la mort. Tomás Le Myésier, deixeble del “doctor il·luminat” va realitzar entre 1321 i 1330 un relat il·lustrat de la *Vita coetanea*, autobiografia de Ramon Llull, conegut com el *Breviculum* de Karlsruhe, acompanyat amb belles miniatures.

Llull va morir en el desconhort. El suport inicial de Jaume II només havia estat un miratge. La majoria de governants i intel·lectuals de l'època no varen atendre les seves propostes. Ell mateix ens deixa escrit que “Som hom vell, pobre, menyspreat / no hai ajuda d'home nat / e hai trop gran fait emperat. / Gran res hai del món cercat, / mant bon exempli hai donat: / poc son conegut e

amat.” El reconeixement a la seva obra i a la seva vida va tenir lloc en els segles posteriors.

Llull i la devoció mariana

Durant la darrera visita que ens va brindar Joan Pau II, va definir Espanya com “terra de Maria”. Precisament, al nostre país està arrelat el costum de fer romeries en algun dels molts santuaris marians que coronen un turó o muntanya. En el cas concret de Mallorca sabem que fins i tot de vegades se l’ha denominada, a part de l’Illa de la Calma o l’Illa d’Or, l’Illa de Maria Santíssima. La devoció mariana a Mallorca no és cosa de fa dos dies, doncs. Ja la Conquesta de 1229 va ser duita a terme sota l’ègida de la Verge Maria. Recordem com durant la primera nit de l’expedició, en la travessia amb vaixell, el jove rei Jaume I va demanar la seva protecció davant el fort temporal que es va desencadenar. O la invocació a Santa Maria quan les tropes cristianes varen efectuar l’assalt definitiu a la capital mallorquina. Una vegada iniciada la repoblació de Mallorca es varen produir troballes per diferents llocs de la seva geografia: la Verge de Lluc, la de Lloseta, la de la Victòria...; els “Set Goigs” varen arrelar al devocionari mallorquí i es practicaren durant segles, només sent substituïts gradualment, pel rés del sant rosari a partir del segle XVI; o el rés de l’àngelus, la pràctica del qual ja es donava el segle XIII i que apareix reglamentat en les Ordenacions de 1332, dictades pel bisbe Berenguer Batle.

Entre les persones que en aquesta època es varen encarregar d’estendre la devoció a la Verge, destaca la figura de Ramon Llull. Actualment, es reconeix d’aquest insigne personatge –amb gran justícia–, la seva importància com a patriarca de les lletres catalanes; però no hem d’oblidar que Llull, per damunt de tot, és reconegut mundialment com un dels pensadors místics més destacats de l’Europa medieval. El gran objectiu de Llull va ser l’evangelització de tot l’orbe, especialment en terres musulmanes, i per a això va utilitzar l’arma poderosa de la paraula escrita, abocant els seus postulats a les tres llengües més importants d’aquells moments: al llatí, llengua culta de la cristiandat; al català, que en aquells moments era la llengua coneguda a gran part de la Mediterrània; i a l’àrab, usat entre els musulmans. Per complir els seus objectius sol·licitava la intercessió de la Verge: “Ave Maria! Saluts t’aport dels sarrains, jueus, grecs, mogols, tarares, búlgars, ongres de Ungaria la menor, comans, nestorins, rossos, guinovins. Tots aquests e molts d’altres infeels te saluden per mi qui som lur procurador. En la tua salutació los met, per ço que lo teu Fill los vulla recordar e que tu acabtes ab ell com los trameta missatges qui’ls endrecen a conéixer e amar tu en ton Fill.”

Totes les activitats evangelitzadores que va realitzar Llull fora de la seva terra natal, no varen ser impediment perquè desenvolupàs un important treball a Mallorca, impulsant diverses idees que varen habitar la major part de la seva vida al seu cor. Entre elles destacam ara, l’eremitisme i la devoció a la Mare de Déu, ambdós estretament relacionats entre si. Poc després de la seva conversió, Llull, va realitzar un llarg viatge de peregrinació. A la seva tornada a Mallorca, passat un temps “munta-se’n lo dit reverend mestre alt en una muntanya apellada Randa, per ço que aquí millor pogués nostro Senyor pregar

e servir". Es va retirar en una cova a prop de l'actual santuari de Cura (Randa), per a poder aconseguir l'ambient perfecte per a fer oració i que estar al més a prop de Déu i de la Verge: "jo vaig en los boscatges a contemplar el meu Senyor Déu Jesu Christ e a la sua mare verge gloriosa senyora nostra Sancta Maria e port en ma companyia fe, esperanza, caritat, justicia, prudencia, fortaleza, templança..." Al cim de l'esmentada muntanya va dedicar l'altar a Nostra Senyora de Randa, que des del segle XVI és coneguda com "la Mare de Déu de Cura". Aquesta invitació a la vida ermitana com a camí de perfecció – "per atrobar Déu"–, calà entre els mallorquins. Tant va ser així que hi ha hagut ermitans a l'illa ininterrompudament fins el dia d'avui. Aquest moviment eremític ha estat sempre impregnat de l'esperit de Ramon Llull, la imatge del qual veim reproduïda a moltes de les ermites que s'escampen per Mallorca. A causa d'aquesta tradició no ens ha d'estranyar que molts d'aquests santuaris estiguin dedicats a la Verge: Nostra Senyora del Refugi, entronitzada al castell d'Alaró; l'ermita de la Puríssima Concepció de Maria, coneguda popularment com de la Trinitat, a Valldemossa, l'ermita de Nostra Senyora de Betlem, a Artà; l'ermita de Nostra Senyora de la Pau, a Santa Maria del Camí... i tantes d'altres. En trobam fins a un total de cinquanta, entre santuaris, ermites i capelles solitàries, repartides per tota l'illa.

Ascendir a peu a qualsevol d'aquests llocs, ja sigui resant el rosari o en silenci, és una experiència que no sol decebre ningú. Durant la pujada, orejats per la brisa –en aquests llocs sempre present– ens vénen al pensament les paraules que adreça Blanquerna a la seva mare Aloma quan li manifesta que vol ser ermità: "A anar me cové per los boscatges e per los alts munts e encercar alcun loc on aja aygua e algunes herbes salvatges per les quals pusca donar sustentació a mon cors..., tot sia en la ma de Déu, car en ell es ma esperanza e en ell me confiy que'm do endreçament a atrobar loc cuvinable on lo pusca amar e coneixer tots los jorns de ma vida."

84. L'almirall Antoni Barceló

Entre els aspectes més desconeguts del nostre passat es troba la història relacionada amb la mar. En concret, la història de la nostra Reial Armada. En els combats navals de l'època, les situacions de supervivència es duïen al límit i allà es manifestava el millor i el pitjor de l'ésser humà, donant lloc a grans gestes capitanejades per autèntics herois, els noms dels quals amb l'esdevenir del temps s'han anat oblidant immerescudament. Recordem als almiralls Blas de Lezo, Juan José Navarro, José de Mazarredo... o l'almirall mallorquí Antoni Barceló, conegut popularment com "es capità Toni", assot de magribins i anglesos.

Barceló, va néixer el 1716 a la barriada del Puig de Sant Pere, de forta tradició marinera. Era el germà més gran de cinc homes, fills d'Onofre Barceló i Francesca Pont de la Terra. Onofre era un patró amb sal a les venes. El 1720 es va promulgar la reial ordre que establia el correu entre Palma i Barcelona, i se'n féu càrrec el patró Onofre. Molt aviat el seu fill gran el va acompanyar durant les travessies entre l'illa i el continent, ensenyant-lo a navegar. En pocs anys Antoni Barceló ja tripulava només el xabec. Aviat es va guanyar la fama de ser un bon marí. Tant va ser així que l'Armada va sol·licitar la seva ajuda per a transportar un contingent militar de la península a Mallorca, per a des de l'illa major intentar recuperar Menorca. La tardor de 1738, mentre realitzava un d'aquests viatges va ser interceptat per dues naus algerines, però el jove Barceló, lluny d'atabalar-se, es va enfrontar als sarraïns, dos contra un, i resultà guanyador el patró mallorquí. Aquesta demostració d'habilitat i coratge el va dur a ser nomenat alferes de fragata honorífic, que era el grau més baix del cos d'oficials de l'Armada. El 1741 va tornar a ser un dels protagonistes d'un trist episodi palmès: la captura a aigües valencianes d'una parella d'enamorats: el tinent de dragons, Manuel Bustillos –vint-i-cinc anys d'edat i casat amb una malaguenya– i la monja del convent de clausura de la Misericòrdia (actual Banc d'Espanya a Palma), sor Elisabet Font dels Olors. El tinent havia ajudat a la monja a sortir del convent (ella ja havia reiterat diverses vegades als seus pares i a la superiora que no tenia cap intenció de ser monja) i, després de diverses peripècies, havien aconseguit embarcar-se en una tartana francesa. Després que les autoritats coneguessin la notícia de fuga, varen sol·licitar ajuda a Barceló que de continent va salpar de Palma i al cap d'un dia va capturar el vaixell i tornà la parella furtiva i desgraciada a les autoritats de l'illa. Aquest fet incrementà encara més la seva fama d'hàbil marí. Ja el 1749, quan Mallorca sofria una preocupant situació davant la falta de cereals, Barceló va ajudar, dins les seves possibilitats, a transportar blat, la qual cosa va ajudar a

apaivagar una mica la gana entre la població. Això va provocar que el seu prestigi s'estengués entre el poble pla. El comandant general va proposar al marquès de la Cala una recompensa per a Barceló. El rei el va ascendir a tinent de fragata sense sou. Aquella va ser una època en què els atacs a vaixells espanyols per part de pirates algerins i anglesos era una constant. Durant aquests anys Barceló va continuar actuant heroicament en nombroses persecucions i abordatges, i també va anar ascendint, de forma honorífica, dins l'escalafó de l'exèrcit. Aquesta situació va durar fins a 1756, quan finalment el rei va ordenar el seu ingrés efectiu a la Reial Armada. Barceló va continuar senyorejant la Mediterrània. El 1762 va capturar el cap sarraí Selim, personatge que s'havia convertit en un autèntic perill per a les naus espanyoles. A bord del xabec *El Atrevido*, construït a les drassanes del barri de la Calatrava per mestre Joan Real, Antoni Barceló va realitzar una altra de les seves gestes glorioses en capturar el xabec berberesc de vint-i-quatre canons i dos-cents dotze mariners *Caballo Blanco*. Com a conseqüència del combat varen morir seixanta-sis moros i deu mariners de *El Atrevido*. Barceló va ser ascendit a capità de navili amb 12.000 de reals de sou anual. L'expedició contra Alger (1775), encapçalada pel general O'Reilly, va ser un fracàs i hauria estat molt pitjor si Barceló no hagués actuat audaçment organitzant la retirada. El 1779, Carles III va posar al comandament de Barceló trenta vaixells per iniciar el bloqueig als anglesos a Gibraltar. A l'Estret va ser on el mallorquí va posar en pràctica les seves petites llanxes dotades amb canons del vint-i-quatre. La seva visió de resoldre el problema de Gibraltar va distar molt del que tenia la Cort a Madrid. Va ser en aquella època quan es varen aguditzar les tensions entre Barceló i els oficials de carrera. Barceló es va retirar a Mallorca. Però la situació a Gibraltar va empitjorar i el mallorquí va tornar a ser requerit a l'Estret. Tenia un pla, però no va tenir temps d'executar-lo en firmar Espanya el Tractat de Versalles, en virtut del qual es reconeixia la sobirania britànica sobre el Penyal. Antoni Barceló va ser ascendit a tinent general. Encara ressona aquella cançoneta que cantava la marineria: "Si el Rey de España tuviera / cuatro como Barceló / Gibraltar fuera de España, / que de los ingleses, no." Entre 1784 i 1786, Barceló va realitzar la seva darrera campanya dirigint els bombardeigs a la ciutat d'Alger, la qual cosa va provocar que els algerins firmassin un tractat amb Espanya. *Es capità Toni* va morir a Palma el 1797.

85. Els herois Cabrit i Bassa (1285)

Després de la mort del comte-rei Jaume I, els seus territoris varen ser dividits en dos, tal com ell havia deixat escrit al seu testament. El seu fill gran, Pere, es va convertir en rei de la Corona d'Aragó, la qual estava constituïda pel Regne d'Aragó, la majoria dels comtats catalans i el Regne de València, mentre que el seu fill Jaume va heretar la Corona de Mallorca, composta pels territoris de les illes Balears, els comtats catalans del Rosselló i la Cerdanya, la senyoria de Montpeller i altres petits territoris. S'ha discutit molt sobre la divisió territorial al testament del monarca català; i s'han conjeurat diverses explicacions que respondrien a les seves intencions. En realitat no hi ha gaire misteri. Jaume I no va fer sinó continuar la tradició feudal i familiar de la Casa de Barcelona. És més, després de la derrota de la batalla de Muret (1213) —on va morir el pare de Jaume I— i la conseqüent pèrdua d'influència a Occitània, el rei de Mallorca i els seus territoris, es varen convertir en un nou regne d'esperança, on occitans i catalans —que ho havien perdut tot fugint de les tropes franceses del nord— podrien començar una nova vida. Aquest és el motiu pel qual tants de cognoms mallorquins siguin originaris d'aquestes regions.

En fi, de tota manera, no anava amb miraments el d'Aragó, que se sabia poderós, i volia ser-ho més, ja que veia com l'ombra del rei de França planava sobre la Marca dels Pirineus. No es podia permetre tenir els territoris dels seus majors disgregats entre els seus germans i parents. D'aquí el conflicte. Pere va mostrar clarament la seva disconformitat amb el testament del seu pare i, als dos anys de morir el monarca conqueridor, va obligar el seu germà Jaume II de Mallorca a jurar-li vassallatge (Tractat de Perpinyà de 1279). Tres anys després, el rei Pere va conquerir l'illa de Sicília, que fins llavors havia estat sota el poder del rei francès. El papa i Felip III de França varen declarar la guerra al comte-rei. Mentrestant, Jaume II de Mallorca, feudatari del seu germà Pere i al mateix temps del rei de França, es va veure entre l'espasa i paret, en no quedar-li més remei que posicionar-se a favor d'un o de l'altre. Finalment, el rei mallorquí es va aliar amb Felip III, pensant que tindria l'oportunitat de trencar el vincle de vassallatge amb el seu germà. I així va començar la guerra entre el rei d'Aragó i el de Mallorca. El 1285 va desembarcar a l'illa l'infant Alfons, primogènit del rei Pere, que va conquerir sense resistència la Ciutat de Mallorca i per extensió tot Mallorca. Només un grup d'homes fidels a Jaume II va resistir al castell d'Alaró. I en aquest punt apareix la llegenda. Llegenda que d'altra banda apareix inscrita com a fet històric en les antigues cròniques del Regne de Mallorca. Segons el cronista Dameto, els fidels al rei de Mallorca que s'havien fet forts a la fortalesa d'Alaró estaven capitanejats per Guillem Cabrit i Guillem Bassa. Les tropes de l'infant Alfons varen assetjar el castell. Un missatger es va dirigir als mallorquins per comminar-los a la rendició. Cabrit i Bassa li van respondre preguntant-lo en nom de qui parlava. El missatger va contestar que parlava en nom de l'infant Anfós ("Alfons", en mallorquí antic) a la qual cosa els assetjats varen replicar amb burla dient alguna cosa com que l'únic "anfós" que coneixien era el peix. Quan l'infant Alfons se'n va assabentar va etzibar una cosa com: "Cabrit i Bassa!! Jo a l'anfós me'l menj torrat!!" Quan finalment el castell va ser pres per les hosts de l'Infant, i els dos líders capturats, en resposta a seua ufana contesta varen ser cremats a les brases. Quan uns anys més tard Jaume II, després del tractat d'Anagni, va recuperar la

corona, va retre homenatge a totes les víctimes entre qui es trobaven els nostres protagonistes. Començava així la llegenda d'aquests dos valents soldats.

Segles més tard, quan Roma trampejava el temporal del protestantisme, el papa va impulsar el culte als sants locals. A Mallorca es va impulsar la figura del beat Ramon Llull, sant Alonso Rodríguez, santa Catalina Thomàs i... Cabrit i Bassa, com a màrtirs fidels al seu rei, que no s'ha d'oblidar que era rei de Mallorca, a part del testament del seu pare, per la gràcia de Déu ("Déu lo vol"). Per tant, el cas de Cabrit i Bassa recull dos aspectes que s'entremesclen: màrtirs polítics i màrtirs de la fe. Per aquest motiu, no ens ha d'estranyar que quan la política de Felip III va començar a escorar cap a polítiques un tant absolutistes, els jurats de la Ciutat i Regne de Mallorca reaccionassin amb reivindicacions foralistes, escollint, entre altres, la figura de Cabrit i Bassa per a relançar-los com herois defensors del regne insular. Això explica l'existència d'un dels quadres més importants que es conserven a l'Ajuntament de Palma: una pintura de Miquel Bestard on es representa l'escena de l'execució dels dos líders militars. El 1630, un any després de la realització de l'esmentat quadre, es varen proclamar Cabrit i Bassa patrons menors de la Ciutat i Regne de Mallorca, celebrant la seva festa a la catedral. Aquesta oficialitat només duraria cinc anys, ja que el 1635 el bisbe de Mallorca, Juan de Santander, va prohibir-ne el culte. Malgrat aquesta prohibició, les figures de Cabrit i Bassa continuen sent presents en la memòria col·lectiva dels mallorquins. Prova d'això són aquells versos de Bartomeu Guasp: "La història de nostra raça / tingué aquí dalt gonfanoners / de lleialtat: Cabrit i Bassa, / en heroisme i fe els primers, / ara en glòria que mai passa / postren ses palmes i llorers".

86. El comte Mal. Entre el mite i la història

La llegenda del Comte Mal es va propagar a Mallorca a partir de dues obres literàries escrites el segle XIX. La primera d'elles, titulada *La Cruz de Calatrava o el Conde Malo*, va ser escrita el 1839 per Joan A. Ferrer de Sant Jordi i Vives; la segona va ser composta per Josep M. Quadrado el 1842 i es titulava *Las bodas del Conde Malo*. L'origen d'aquests relats sobre el malvat noble, al qual s'identifica amb el que fou el segon comte de Santa Maria de Formiguera (segle XVII), és revelat pel mateix Joan A. Ferrer de Sant Jordi a l'inici de la seva obra, advertint que la font d'on va rebre la tradició era una vella majordoma que s'havia fet vella servint la seva família. Per tant, sabem que entre les llegendes populars mallorquines degué existir la figura del Comte Mal, el qual s'apareixia, mort ja, muntat en un cavall verd per la seva finca de Galatzó o udolant des dels inferns. Recordava Benet Pons i Fàbregues, que va viure a Can Formiguera, és a dir a la casa pairal que havia estat del llegendari

comte, que va conèixer una serventa, na Maria "Burot", que a les nits sentia les cadenes amb què el dimoni tenia lligat el malvat noble. El cert és, tal com va explicar al seu dia Josep Ramis de Ayreflor, que la llegenda del Comte Mal no és sinó una variant d'una altra llegenda molt més antiga: la del Comte Arnau (el Comte Mal), basada en uns fets que varen succeir entorn de la figura del comte de Pallars, Arnau de Mataplana, durant el segle XIV a Catalunya, llegenda que va ser coneguda a Mallorca ja des de l'època medieval. L'actitud del comte mallorquí, similar amb la del català, malgrat pertànyer a dues èpoques diferents, va provocar que el legendari Comte Mal del Principat s'encavalcàs amb el de la figura del que fou el segon comte de Santa Maria de Formiguera: Ramon Zaforteza (1627-†1694). Però què hi ha de cert en tot això?, quines maldats va orquestrar el comte mallorquí per guanyar-se l'epítet de "Mal"?

Ramon Zaforteza i Pax-Fuster, de Villalonga i Net, era fill de Pere R. Zaforteza (1570-†1639), representant d'una de les famílies mallorquines de més elevada esfera en aquella centúria. Aquest darrer va tenir una brillant carrera militar, que li va suposar importants recompenses per part de Felip III: va ser nomenat procurador reial de l'illa, virrei d'aquesta i també de Sardenya. Finalment, Felip IV li va concedir el títol de comte de Santa Maria de Formiguera, al mateix temps que li concedia la jurisdicció civil i criminal en totes les cavalleries del terme de Santa Margalida, que ja posseïa per herència. I aquí varen començar els problemes. Quan Pere R. Zaforteza va intentar imposar el domini feudal i jurisdiccional sobre els habitants de Santa Margalida varen aparèixer els primers altercats. Quan va morir el primer comte el 1639, el seu fill tenia tan sols dotze anys i va heretar aquesta complicada situació. La seva mare, Dionisia Pax-Fuster es va tornar a casar amb el seu cosí, Albert Fuster i Pax, un home amb fama de tenir un caràcter altiu, rígid i sever. Sota l'ombra del seu padastre es va fer el jove comte, deixant-lo governar sobre el patrimoni i els interessos de can Formiguera durant la seva minoria d'edat. En aquells moments la situació era molt delicada, a causa dels plets i divergències sostinguts entre els Formiguera i la vila de Santa Margalida. Dos litigis, iniciats ja pel seu pare, eren els que tenia Ramon Zaforteza. El primer tractava sobre la pretensió que tenia el comte del domini directe i cobrament de delmes de les terres comunals de Santa Margalida; en l'altre, pretenia exercir la jurisdicció civil i criminal sobre els habitants de les seves cavalleries al mateix terme municipal. En més d'una ocasió es va equivocar el jove comte, mal aconsellat pel seu padastre i es deixà arrossegar per la supèrbia. Aquesta situació va propiciar l'aparició d'una sèrie d'episodis violents que varen ocasionar la pèrdua de vides humanes als dos bàndols. Sens dubte, varen ser aquestes desafortunades actuacions perpetrades durant la seva joventut les que varen contribuir que se'l conegués, anys més tard, amb el sobrenom del "Comte Mal". La tensa situació només va acabar després de la sentència del Consell Suprem d'Aragó, que va donar la raó al poble de Santa Margalida i després de la sentència emesa pel Consell dels Ordes Militars que condemnava el comte a pagar cinc-cents ducats i desterrament del municipi "viler", acusat d'haver fet matar Baltasar Calafat, síndic especial i tinent de procurador reial a la Universitat de Santa Margalida.

Després dels episodis violents de la seva joventut, dels quals va sortir malparat, Ramon Zaforteza va voler rehabilitar el prestigi de la seva persona i el seu

llinatge. Per aconseguir-ho es va consagrar al servei de Sa Majestat. Va aixecar diverses companyies militars a la seva costa per actuar a Catalunya. El 1653 va ser nomenat mestre de camp i enviat a Girona, i més tard va ser nomenat procurador reial de Mallorca. Els anys varen temperar "les fogoses impetuositats de la seva joventut". Va ser un bon governant, va aconseguir apaivagar el Regne sacsejat durant tota la centúria pels violents xocs entre les diferents banderies. Va reformar i va ampliar Can Formiguera, aixecant una torre, encara avui visible en l'*sky line* de la ciutat, i que segons la llegenda va ser construït per poder observar una jove clarissa de qui estava enamorat. Malgrat casar-se dues vegades, Ramon va morir als seixanta-set anys sense haver aconseguit tenir descendència. Amb ell va acabar la seva casa, però també es va iniciar la llegenda del fosc cavaller a qui se li varen atribuir històries fosques. Mai no degué sospitar que durant generacions seria recordat com el Comte Mal.

87. El marquès de la Romana (1761-1811)

Fa poc es varen celebrar els dos-cents anys de l'expedició que va fer l'exèrcit espanyol a Dinamarca, capitanejada per un il·lustre mallorquí, Pere Caro i Sureda, tercer marquès de la Romana. Aquesta expedició s'ha de contextualitzar dins la dura campanya que Napoleó estava realitzant a Polònia el 1807. A la sangant batalla de Preusch-Eylau l'exèrcit francès va tenir moltes baixes, la qual cosa va provocar que Napoleó sol·licitàs ajuda urgent a Espanya. Des de 1796, mitjançant el Tractat de San Ildefonso, el nostre país s'havia aliat amb França. L'article cinquè de l'esmentat tractat va servir com a base per a sol·licitar l'ajuda espanyola. Concretament Napoleó demanava que hi participàs la divisió que es trobava a la Toscana i Parma, és a dir, la regió que configurava el recentment creat regne d'Etrúria, en aquells moments regentat per Maria Lluïsa, viuda de l'infant duc de Parma i filla del monarca espanyol. Napoleó volia que aquesta divisió fos una de les que es dirigís al nord d'Europa. És clar que el cap d'estat francès volia tenir sota el seu control Etrúria. Malgrat conèixer les intencions de Napoleó, Carles IV va accedir a la seva petició.

Es va decidir que dirigís l'expedició el tinent general, Pere Caro i Sureda-Valero (Palma, 1761 - Portugal, 1811), tercer marquès de la Romana. Els seus diversos estudis humanístics –posseïa una de les millors biblioteques de Palma, desgraciadament avui desapareguda– li varen permetre conèixer els ambients de la il·lustració espanyola. El 1775 va ingressar al Col·legi de Marina de Catalunya, i pocs anys després fou ascendit a alferes de fragata. El 1781 va

participar en la presa de Menorca i va participar en l'intent de recuperar Gibraltar. També ho va fer en la guerra contra França, però en l'exèrcit de terra. Durant les campanyes realitzades va anar ascendint fins a aconseguir el grau de tinent general.

L'abril de 1807 es va posar en marxa l'expedició, sent Hamburg el lloc on es reuniren els diferents regiments. Varen sortir les tropes d'Etrúria, el regiment de Zamora, pel Tirol, Baviera i Francònia. També varen sortir tropes d'Espanya, les quals varen travessar França. El marquès de la Romana es va dirigir pel seu compte, seguit dels regiments de cavalleria, a la ciutat alemanya. Una vegada reunits a Hamburg, les tropes espanyoles varen passar a formar part del cos de l'exèrcit d'observació del príncep de Pontecorvo (Bernadotte). Així, els soldats espanyols es varen situar a les ciutats hanseàtiques amb l'única missió d'observar. Aquesta situació es va prolongar fins al mes de març de 1808, moment en què Napoleó va ordenar l'ocupació de Dinamarca. Durant tot aquest temps, la desconfiança va anar apoderant-se cada vegada més del marquès de la Romana. La difícil comunicació amb Godoy; les sospitoses intencions de l'emperador en ocupar Suècia, país de poc interès estratègic i que l'únic que aconseguia era postergar l'exèrcit espanyol al nord d'Europa; i els greus esdeveniments que s'anaven encadenant a Espanya: el motí d'Aranjuez, l'abdicació de Carles IV i la proclamació de Ferran VII... tot això no feia sinó incrementar les sospites i preocupacions del tinent general mallorquí.

Amb l'ocupació de Dinamarca, l'exèrcit espanyol va ser disgregat i repartit en petits destacaments amb la missió de vigilar la costa. El mes de juny va tornar d'Espanya un grup d'oficials que havien estat testimonis de la tràgica jornada del Dos de Maig. El seu testimoni no va fer sinó confirmar les sospites que es tenien, la qual cosa va provocar el descontentament i la reacció de les tropes espanyoles. El mateix mes de juny va tenir lloc una entrevista entre el marquès i el reverend Roberston, enviat pel govern britànic a instàncies de les peticions de les juntes de defensa espanyoles. El pla de fugida es va començar a forjar al mateix temps que Josep Bonaparte entrava a la Península Ibèrica per proclamar-se nou rei d'Espanya. Napoleó, mitjançant Bernadotte, volia que els militars espanyols disseminats per Dinamarca jurassin la nova constitució. Va començar llavors una tensa i delicada situació per al marquès de la Romana, de la qual, al final va sortir airós, ja que va poder recuperar una bona part del seu exèrcit embarcant-lo en diferents navilis de la flota britànica. Pere Caro va embarcar en el *Soberbio*, a bord del qual el va rebre amb tots els honors l'almirall Keats. El 27 d'agost, la flota es va reunir a Goteborg i allà, pocs dies després, varen rebre la notícia de la victòria de Bailén. En arribar a Espanya se li va atorgar "L'exèrcit de l'esquerra" i va combatre els francesos. Més tard va ser membre de la Junta Suprema de Defensa. El 4 de gener de 1811, va morir a Portugal víctima d'un aneurisma.

Les seves restes mortals varen ser traslladades a Mallorca i rebé sepultura al convent de Sant Domingo, a l'espectacular panteó que va realitzar Josep Folch Costa, avui conservat a la catedral.

88. Sant Alonso Rodríguez

El 31 d'octubre se celebra la memòria de sant Alonso Rodríguez, primer sant mallorquí. Sant Alonso va néixer a Segòvia el 1531, en el si d'una família d'onze fills, el pare dels quals, Diego, es va dedicar al comerç i al negoci de teixits; mentre que la seva mare, Maria, es va encarregar de crear un ambient cristià a la llar. El jove de Segòvia, quan devia tenir uns tretze anys, va ser enviat a estudiar a Alcalá de Henares. Allà va tractar amb els jesuïtes Pedro Fabro i amb el pare Francisco de Villanueva. La sobtada mort del seu pare, el 1545, va truncar els seus estudis i hagué de tornar a Segòvia, en ser reclamat per la seva mare perquè es fes càrrec del negoci familiar. Aviat es va comprovar que els dots d'Alonso com a negociant tenien molt que desitjar i l'empresa va començar a sotsobrar. Als vint-i-set anys va contreure matrimoni amb una jove exemplar anomenada María Juárez, amb la qual va tenir tres fills. Un d'ells va morir de seguida, la filla gran va morir poc després, mentre que la seva esposa queia malalta i morí ella també, el 1562. Després de tot aquest rosari de desgràcies, es va començar a manifestar en el seu interior la necessitat de retrobar-se amb el Senyor. Va començar a tenir la sensació que tots aquells anys intentant aixecar el negoci familiar l'havien desorientat i li havien fet perdre el temps. Va decidir traslladar-se, amb el seu fill, a viure amb la seva mare i les seves germanes. Va fer confessió general a l'església dels jesuïtes, al col·legi que el P. Luis de Santander, amic d'Alonso, havia fundat el 1559. El destí va continuar colpejant Alonso. Va morir l'únic fill que li quedava, i poc després morí la seva mare. Aquesta tragèdia familiar va provocar una conversió radical a Alonso que el va conduir fins a les portes del col·legi jesuític de Segòvia amb la intenció de demanar l'admissió a la Companyia. La seva petició va ser denegada a causa de l'oposició de quatre pares que consideraven que Alonso era massa gran per començar els estudis eclesiàstics i ordenar-se sacerdot. També eren de l'opinió que el seu estat de salut no li permetia poder ser tampoc germà coadjutor. La reacció del de Segòvia es va manifestar prenent una decisió radical: va renunciar al patrimoni que li quedava a favor de les seves germanes i se'n va anar a València a cercar l'empara del P. Luis de Santander. Aquest li va aconsellar que iniciàs els estudis de gramàtica per a després poder prosseguir els estudis eclesiàstics. Al principi va viure de la caritat i després va passar a servir com a criat del mercader

Hernando de Conchillo i més tard a la casa de la marquesa de Terranova. El 1570, en ocasió de la invitació d'un amic a fer vida eremítica a Sant Mateu (Castelló), va veure, amb més força que mai, que la seva vocació li demanava ingressar a les files de la Companyia de Jesús. Durant el mes de gener de 1571, aprofitant que la congregació de la Província Jesuítica d'Aragó es reunia a València, Alonso va tornar a sol·licitar l'admissió, topant altra vegada amb l'oposició dels quatre pares. Però el seu cas va cridar l'atenció del provincial, P. Antoni Cordesses, que va acceptar l'admissió d'Alonso pronunciant unes paraules profètiques: "vaja, rebem-lo per a sant." Aquell mateix mes va començar el de Segòvia com a novici al Col·legi de Sant Pau de València. Poc va durar la seva estada en aquella ciutat, ja que als sis mesos d'haver ingressat va ser enviat al Regne de Mallorca. Va realitzar el viatge acompanyat de dos jesuïtes mallorquins: Macià Borrassà i Bernat Crespí. En arribar a l'illa es varen instal·lar en el tot just estrenat col·legi de Montis-ion. En aquell temps era el seu rector el pare Coch que es va convertir en el director espiritual d'Alonso. Durant els primers anys, quan es treballava intensament en la construcció del col·legi i de la nova església, Alonso va ajudar en els treballs domèstics i acompanyava els pares que sortien a realitzar visites per la ciutat. Durant una d'aquestes visites, acompanyant el pare Borrassà, mentre pujava resant el sant rosari cap al castell de Bellver, es va aturar uns segons per a recuperar l'alè. En aquell moment se li va aparèixer la Verge que amb un mocador li va eixugar la suor del front. En aquest lloc es va erigir una petita capella. Va tenir més visions el germà coadjutor, una de les quals va ser immortalitzada pel pintor Francisco Zurbarán el 1630, pintura que es conserva al Museu de la Reial Acadèmia de San Fernando, a Madrid. Cap a 1580, quan el col·legi va estar ben organitzat, li va ser encomanada la tasca de ser-ne el porter, i en aquesta ocupació es va entretenir fins al dia de la seva mort. Des del moment que va ocupar el seu càrrec de porter ja no són necessàries més dades biogràfiques, potser aprofundir en la seva intensa vida interior. Ja en vida, Alonso es va guanyar la fama de sant, tant entre els estudiants del col·legi, que acudien a ell per demanar consell, com entre els religiosos i teòlegs, entre els quals va destacar sant Pere Claver, que va tractar amb el sant porter els tres anys que va estudiar a la capital mallorquina, i pel seu consell va demanar les missions de les Índies. Alonso va morir el 31 d'octubre de 1617. Un any després de la seva mort se'n va incoar el procés de beatificació, el 1633 va ser proclamat copatró del Regne de Mallorca. Finalment, Sa Santedat Lleó XII el va beatificar el 1825 i anys més tard, el 1888, va ser canonitzat pel sant pare Lleó XIII.

89. Santa Catalina Thomàs

El 28 de juliol se celebra la festa de santa Catalina Thomàs, santa mallorquina coneguda popularment com “la Beata”. Aquell dia, a Palma, l'església de Santa Magdalena s'omple de fidels i les nines es disfressen d'antigues pageses, tot això per venerar la santa mallorquina que des del segle XVI es va convertir en protectora de moltes famílies de l'illa.

Catalina, filla de Jaume Thomàs Creus i de Marquesina Gallard, va néixer l'1 de maig de 1531, a Valldemossa. La família de Catalina era una de tantes famílies nombroses, humils i cristianes del poble. La sobtada mort del seu pare, a qui gairebé no va conèixer, va provocar un fort vincle afectiu entre la nina Catalina i la seva àvia paterna. Aquesta es va encarregar d'educar la seva néta en la religiositat mariana, incorporant molt aviat en els seus hàbits diaris el rés del sant rosari. Molt aviat va despuntar en ella un toc que la diferenciava de la resta de les nines del poble, una serietat poc usual per a la seva edat, que la portava a cercar la solitud i el contacte amb la naturalesa per a fer millor l'oració. Als sis anys va tenir la visió de Jesús crucificat, que va potenciar, encara més, la seva visió sobrenatural, preparant la seva ànima per als vols més alts.

Als set anys, Catalina va perdre la seva mare. Fins als deu anys va aconseguir viure amb la seva àvia –ja molt gran–, però, arribada a aquesta edat se'n va haver d'anar a viure amb uns oncles seus que vivien a la possessió de Son Gallard, situada entre Valldemossa i Deià. En aquells paratges habitava un ermità, fra Antonio Castañeda, que anys enrere havia format part de l'exèrcit de Carles V que amb rumb a Alger havia fet escala a Palma. Una vegada la flota havia salpat de la capital mallorquina cap a les costes de l'Àfrica, una forta tempesta va fer naufragar moltes naus. El capità Castañeda va ser un d'aquests naufragats, que en veure's en perill va prometre al Senyor que si sobrevivia a la catàstrofe abandonaria l'exèrcit per a dedicar-se plenament a la vida contemplativa i a l'oració. Va ser rescatat amb vida i duit de nou a Mallorca, on va complir estrictament la seva promesa. Fra Castañeda i la nina Catalina es varen conèixer a Son Gallard i molt aviat la nina va confessar a l'ermità que volia dedicar la seva vida al Senyor sent monja. Fra Castañeda va ajudar a la nina per a dur a bon port les seves aspiracions: va parlar amb els seus oncles i va aconseguir que la família Zaforteza-Tagamanent l'acollís a casa seva mentre aconseguia reunir els diners per al dot, requisit indispensable per a entrar en un convent. Es va fer molt amiga de la filla d'aquesta família, Isabel, que la va introduir en la societat palmesana. A causa de les fortes penitències que s'imposava, Catalina va emmalaltir i els Zaforteza-Tagamanent la varen traslladar a la seva possessió de Raixa. Allà durant la seva convalescència va tenir una visió per la qual se li va revelar que ingressaria al convent de Santa Magdalena. Després de la seva recuperació va tornar a

Palma. Mentrestant, les donacions per al seu dot no arribaven. Així les coses, i davant l'ansietat de la jove Catalina, fra Castañeda va demanar el seu ingrés, sense dot, a tres convents: el de Santa Magdalena, el de Sant Jeroni i el de Santa Margalida, el més antic de la ciutat. Catalina va esperar asseguda en una pedra del torrent de sa Riera (recordem que en aquella època, el torrent encara passava per l'actual carrer de la Unió), a prop de l'església de Sant Nicolau –actualment es conserva la pedra incrustada a l'absis del temple–, que li comunicassin si l'admetien en algun convent. Finalment, es confirmà que podia ingressar al convent de Santa Magdalena. Una vegada aconseguit l'objectiu de fer-se monja, Catalina, va poder continuar i augmentar la seva vida de santedat. Malgrat la seva clausura va tenir gran influència en la societat palmesana. Moltes varen ser les persones que al llarg de la seva vida varen anar a demanar-li consell –el virrei o el mateix bisbe anaven a consultar-la al locutori–, i així va anar augmentant la seva fama. Després de la seva mort, esdevinguda el mes d'abril de 1574, va ser aclamada santa per la gent i va començar el lent procés de canonització. El 1779 va ser proclamada venerable. La intervenció de les famílies de la noblesa –recordem la làmpada de plata que va regalar el marquès de Bellpuig per a la capella de la santa, prova de la gran devoció que els Dameto li tenien– va ser crucial per a prosseguir amb el procés. El 1785, el cardenal Antoni Despuig va ser traslladat a Roma i allà es va convertir en un entusiasta impulsor de la venerable Catalina Thomàs. El 1792, va aconseguir que el papa Pius VI expedís el breu de beatificació. Finalment, el 1930, el papa Pius XII la va canonitzar. L'explosió de joia entre els mallorquins va ser memorable, sobretot la processó multitudinària del seu cos incorrupte des del convent fins a la catedral.

90. Pere Borguny (1628-1654)

El passadís de secretaria de l'Ajuntament de Palma, centre neuràlgic de la vida funcional municipal, té blasonades les seves parets amb retrats de la galeria de barons il·lustres de l'antic Regne. Tots aquests quadres presenten unes dimensions semblants, exceptuant un quadre de dimensions molt més grans, en el qual es representa el martiri del venerable Pere Borguny, esdevingut el 30 d'agost de 1654. Curiosament, el quadre de Borguny és el més gran de la galeria de fills il·lustres –col·lecció repartida per diverses estances de l'Ajuntament–, a excepció, potser, dels quadres de Ramon Llull i del rei Jaume I els quals deuen tenir una mida semblant. La pintura la va realitzar a inicis del segle XIX, probablement el 1810, l'artista P. Umbert, quan des de la corporació municipal es va intentar donar un nou impuls al seu procés de beatificació. A pesar que l'esmentat intent es va veure frustrat, l'esforç va valer la pena ja que es varen recollir i publicar en una monografia, moltes dades biogràfiques de la vida d'aquest venerable fill il·lustre de Mallorca. La documentació més interessant que es va obtenir per a conèixer la vida de Borguny varen ser uns manuscrits que el reverend Philippe le Vacher, testimoni ocular del terrible martiri de Borguny, va remetre el seu patriarca i fundador sant Vicenç de Paül. Pere Borguny va néixer a Palma el 1628, a la parròquia de Santa Eulàlia, fill d'una família palmesana. No va tenir una infantesa fàcil. Va perdre la seva mare a l'edat de vuit anys, i malgrat haver estat educat cristianament, la seva vida a Mallorca va ser poc edificant. Reconegut cercabregues de Ciutat, era conegut també pels seus excessos amb el joc i les dones. Encara sent adolescent va fugir de casa seva amb uns amics i s'embarcà, per provar fortuna, en una nau que es dirigia a València. Durant el trajecte va ser capturat per uns pirates algerins, i va ser venut com esclau a Alger. Allà va estar tres anys, fins que, a la fi, la seva família va poder pagar el rescat que li va permetre tornar a Mallorca. Instal·lat novament a Palma, i malgrat els consells que li va donar son pare, Borguny no va tardar a tornar-hi. Va arribar tan lluny en una de les seves baralles que va ser expulsat de l'illa. Va ser llavors quan va decidir instal·lar-se a València i dedicar-se al comerç marítim. Malgrat haver-se creat aquesta fama de rebel, va demostrar en diverses ocasions el seu bon fons i valentia. Prova d'això és quan va intentar alliberar un amic del presidi d'Orà, amb tan mala sort, que una forta tempesta el va llançar damunt les costes de Berberia, on fou vist i capturat novament pels moros. Va ser venut com esclau, i en veure que seria enviat a Constantinoble, va apostatar per posar-se al servei del dei d'Alger. Aviat es va saber que la seva apostasia havia estat en fals ja que intentà fugir a Cadis, prenent el timó d'un vaixell després d'una tempesta i manifestant el patró que ell era cristià. Sense aconseguir el seu objectiu, va ser capturat pel patró i la resta de mariners. A la seva arribada a port es va topar amb el seu amic i paisà Antoni Già, també captiu, i li va contar tot el que havia succeït. També li va confessar que segurament el condemnarien a la foguera – ja que l'apostasia en l'islam es pagava amb la mort–, i li va demanar que després del martiri recollís part de les seves restes i les fes arribar als seus pares a Mallorca juntament amb una carta que els explicàs com havia mort voluntàriament a Alger abrasat per les flames, com a cristià, i en defensa d'aquella mateixa fe en la qual l'havien educat. El 1979, Sebastià Feliu de Cabrera, en un article que va publicar a la revista *Hidalguía* titulat: "Una profecia que se cumple: los corsarios Già de la isla de Mallorca bajo la protección del venerable Pedro Borguny", aporta noves dades obtingudes de la tradició popular palmesana. Pel que sembla, Borguny va fer una promesa a

Già: “Aviat seràs lliure i si portes el meu cos a Mallorca, mai tu ni ningú de tota la teva descendència no sofrirà presó ni captiveri.” Antoni Già, corsari del rei, capità, va ser primera baula d’una dinastia de corsaris afavorits per la promesa. El cert és que Già va aconseguir escapar d’Alger amb una mà del venerable màrtir i complint així una de les seves darreres voluntats. El 1810, la descendència de Borguny continuava conservant la mà dins una capseta folrada de vellut carmesí. La història no acaba aquí, ja que el cos de Borguny, durant la nit va ser desenterrat també per Già i dos captius mallorquins més: Andreu Ripoll i Llorenç Gomila. El varen dur a casa del reverend Philippe le Vacher, que va aconseguir dur-lo fins a la casa dels paüls a París, i anys més tard, de la capital francesa, les seves restes varen ser traslladats al convent de la Missió de Palma (1750). El 1680, els jurats varen impulsar la seva beatificació, rellançant-la, ja l’Ajuntament, el 1777 i el 1810. Finalment va ser suspesa. Què va passar amb el corsari Già? Feliu de Cabrera assegura que els Già varen seguir dedicant-se “al cors durant segle i mig, i malgrat haver-se trobat en múltiples i difícils combats mai no van caure captius, com no hi ha hagut, fins al dia d’avui, cap descendent pres o presoner”.

91. El cartògraf Felip Bauçà

No han estat pocs els actes commemoratius de la Guerra de la Independència (1808-1814). En aquella època no varen ser pocs els espanyols que varen anhelar un estat modern i il·lustrat.

A Palma varen néixer una sèrie de personatges que varen creure i treballar per rellançar una Espanya que pogués tornar a ocupar un lloc preeminent entre les principals nacions. Felip Bauçà Cañas va ser un d’ells. Havia nascut el 1764 a prop de la plaça del Banc de s’Oli. Procedent d’una família humil, els seus pares varen aconseguir que ingressàs a l’Acadèmia de Pilots de la Marina, a Cartagena. Allà els seus resultats acadèmics varen ser brillants. Va ingressar a

la Reial Armada i aviat va tenir ocasió d'enfrontar-se als anglesos. El 1783 va navegar sota les ordres del llavors tinent de navili Federico Gravina y Nápoli – que arribaria a ser capità general de la Reial Armada i trobà la mort en la batalla de Trafalgar—. La carrera de Bauzà va fer tomb inesperat quan va embarcar sota les ordres del brigadier Vicente Tofiño de San Miguel que dirigia la missió d'aixecar un atlas de les costes d'Espanya. Fruit d'aquesta expedició, el 1787 es va publicar el *Derrotero de las costas de España en el Mediterráneo*, treball en què va participar directament Felip Bauzà. Tofiño degué apreciar la tasca del palmesà, ja que va voler que continuàs treballant amb ell per acabar un atlas que descriuria tota la costa espanyola. El 1787, Bauzà va ser nomenat professor de Fortificació i Dibuix a l'Acadèmia de Guardiamarines, a Cadis. El 1789 va ser ascendit a alferes de fragata. Aquell mateix any es va embarcar a bord de la *Descubierta*, una corbeta que formava part de la històrica expedició d'Alejandro Malaspina (1789-1794), darrera i més ambiciosa de les que havia organitzat la Corona. Carles III va aprovar el projecte dos mesos abans de morir.

Aquests viatges científics tenien com a missió incrementar el coneixement sobre les ciències naturals, realitzar observacions astronòmiques o construir cartes hidrogràfiques per a les regions més remotes d'Amèrica. El geògraf Climent Picornell explica que es va insistir que fos Bauzà l'encarregat de l'elaboració cartogràfica de l'expedició i que gràcies a aquesta tasca el mallorquí va passar als annals de la cartografia. Durant el viatge es va batejar una illa de Nova Zelanda amb el seu cognom: illa Bauzà, avui també coneguda com illa dels Mosquits. En finalitzar l'expedició va ser ascendit a tinent de fragata. El 1796 va tornar a enfrontar-se als anglesos a bord de la fragata *Mahonesa*. Va ser fet presoner, duit a Gibraltar i després alliberat a Cadis. Un any més tard, José Espinosa y Tello, director de la Direcció Hidrogràfica, el va proposar com a segon director del Departament de Publicacions i Biblioteca. A Madrid va poder aprofundir en els cercles intel·lectuals i polítics. El 1807 va ingressar a la Reial Acadèmia de la Història. En el seu discurs d'ingrés va poder insinuar la seva visió política i el seu anhel per contemplar algun dia una Espanya moderna.

Quan es va produir la invasió francesa, Bauzà estava realitzant un mapa de la frontera francoespanyola. El mallorquí va ser capturat, però va reaccionar ràpid i va aconseguir escapar, traslladant els fons documentals del Dipòsit Hidrogràfic de Madrid a Cadis, evitant així que les tropes napoleòniques aconseguissin la informació cartogràfica, majoritàriament catalogada com de secret militar.

Durant la Guerra, el 1813, el Govern Constitucionalista li va encarregar el disseny d'una nova divisió territorial d'Espanya, projecte sobre el qual s'havia d'afermar la reforma administrativa i fiscal del nou estat liberal. El projecte presentat per Bauzà –que dividia Espanya en 44 províncies– no es va poder aplicar a causa de la tornada de l'absolutisme restaurat per Ferran VII. Després de guanyar la Guerra als francesos, el 1815, va ser nomenat director de la Direcció d'Hidrografia. El 1822, Felip Bauzà va ser elegit diputat en Corts per Mallorca. El palmesà va ser un dels diputats que el 1823, va votar l'impediment moral del rei. Aquest gest li havia de costar car, ja que per aquest motiu, el

1826, varen ser confiscats tots els seus béns i fou condemnat a mort. Va tenir temps de refugiar-se a Gibraltar, la seva antiga presó, i des d'allà s'embarcà a Londres, on es va exiliar. Allà va ser acollit amb els braços oberts pel món acadèmic i científic anglès. Va ser soci de la Royal Society of London i de la Royal Geographical Society. Molt preada va ser la informació i ajuda que Bauzà va prestar al capità Fitzroy i al científic Humboldt, integrants de la futura expedició del *Beagle* (1831-1836) en què també participà el naturalista, Charles Darwin.

Va morir a Londres el 1834, poc temps després de rebre l'amnistia de la reina Maria Cristina. Va ser enterrat amb tots els honors a l'abadia de Westminster i a la British Library de Londres es conserva part del seu llegat sota el nom de Bauza Collection. En els seus obituaris se'l va definir com un dels espanyols més savis del segle XIX. Després de la seva mort l'Ajuntament de Palma el va proclamar fill il·lustre de Mallorca.

92. L'ebenista Adrià Ferran a Palma(1808-1821)

A començaments del segle XX, Vicenç Furió explicava que si un es trobava amb una d'aquestes grans parets de les cases senyorials de Palma, plenes de quadres, i entre ells en sobresortia un pels seus colors, per la seva destresa en el dibuix, per la seva pinzellada segura, de seguida s'atribuïa a l'artista Guillem Mesquida. Si el quadre en qüestió presentava un paisatge que superava els altres, per la lluminositat del cel i per la delicadesa de tons, sonava de seguida el nom del pintor Gabriel Femenia. Ara bé, si en comptes de quadres l'objecte que destacava era una talla religiosa o un moble amb fina ornamentació no es dubtava d'atribuir l'autoria a l'escultor català Adrià Ferran, conegut popularment com l'Adrià.

Aquest comentari no és més que una mostra de la bona reputació que varen tenir, i continuen mantenint, les obres d'Adrià Ferran, no només a Palma, sinó a tota l'illa. El nostre protagonista va néixer a Catalunya –i no a València com de

vegades s'ha dit– concretament en Vilafranca del Penedès, l'any 1774. Fill de Josep i Teresa Vallès, matrimoni que servia a casa del baró de la Barra. Després del començament de la Guerra de la Independència, l'illa de Mallorca va ser dels pocs llocs d'Espanya als quals no varen arribar els soldats de Napoleó. Aquesta situació va provocar que molts de peninsulars cercassin refugi a Palma. Provenien de molts de punts de la península, però sobretot arribaven de Catalunya. Tant va ser així que l'any de major flux migratori va ser recordat com "l'any dels catalans". L'arribada de l'Adrià a Palma s'ha d'emmarcar en aquell moment històric, segurament durant l'any 1808.

Després d'arribar de Barcelona, el nostre protagonista, al costat de dos fills seus –un d'ells va treballar com a miniaturista– va obrir en un primer moment un taller a la plaça del Carme. Més tard es va mudar al carrer dels Moliners, a la cantonada dreta entrant pel carrer de Sant Miquel. Tot just arribar va començar a tenir encàrrecs. Conta Furió que l'Adrià era un home de pocs amics, el seu tracte era bastant esquerp. Això sí, de bons costums, molt treballador, i molt exigent amb els seus empleats i amb el seu treball. Només els més joves aguantaven la pressió sota les seves ordres i així es va forjar un grup de deixebles fadrins entre els quals destacarien Josep Lladó o Miquel Borràs. L'Adrià va tenir com un dels principals clients l'Església. De fet, els primers treballs que va realitzar el català varen ser encàrrecs de la Cartoixa de Valldemossa i de la parròquia de Sant Jaume de Palma. Per als monjos cartoixans va realitzar entre altres escultures un esplèndid Sant Bruno, que des de 1840 es conserva a la catedral –les que hi ha actualment a Valldemossa són còpies de Llinàs–. Aquesta escultura va ser elogiada fins i tot per l'escriptora George Sand, al seu famós llibre *Un hivern a Mallorca*. A Sant Jaume va realitzar la Mare de Déu d'Agost, amb el seu llit, la mateixa que podem veure cada quinze d'agost exposada a la part central de l'església. També va realitzar la capella de la Puríssima i els dos grans candelers de set braços que encara avui es conserven al temple. Després va treballar en altres esglésies, com per exemple a la parròquia de Sant Nicolau, concretament a la capella de Sant Josep, la tercera entrant pel portal major a la banda de l'epístola; o a l'església de Sant Gaietà, la capella de Sant Faust, obra encarregada per Jeroni Morell i Bordils; o a Santa Eulàlia; a l'església de Sant Felip Neri...

L'Adrià també va destacar elaborant imatges religioses per a vitrines, com la d'una verge que posseïa la viuda de Joaquim Aguiló (1922) firmada per l'artista català a la part posterior. També es tenen documentat un Sant Roc que es conservava a Can Desbrull –actualment seu del Museu de Mallorca–... No es tracta de fer un inventari exhaustiu de la producció d'Adrià Ferran, però es pot dir que trobam documentada obra seva a Porreres, Bunyola, Montuïri, Lluc, Felanitx... fins i tot a la catedral d'Eivissa.

També és molt coneguda la tasca realitzada per l'Adrià en el camp dels mobles. Potser la peça més coneguda és el Llit de la Infanta conservat a Can Morell (Casal Solleric). Al costat d'aquest llit es va realitzar un bressol i unes raconeres de caoba. Sabem que hi havia un altre llit semblant al de Can Morell, i que cap al 1900, juntament amb gerros de fusta, dues taules consoles, quatre sofàs i dues pilastres, obres totes elles de l'escultor català, varen ser venudes a un antiquari de Barcelona per emportar-se-les a París. Déu sap qui les té i què

li varen costar. Consoles ricament ornamentades, marcs de caoba, canteranos... tot tipus de mobles li varen ser encarregats.

Mirant les factures que sortien del taller del nostre protagonista es pot comprovar que els treballs es cobraven molt bé. Això fa pensar que l'Adrià podia dur una vida folgada, però la història ens diu el contrari. No se'n sap gaire bé la raó, però la veritat és que Adrià Ferran, cap a 1825, va vendre tots els seus béns per a fer front als seus deutes i va tornar a Barcelona. El seu deixeble Josep Lladó li va comprar part de les seves eines que després varen passar a les mans del seu deixeble, l'escultor Guillem Galmés. Diuen de l'Adrià que va morir en un hospital embogit, pobre i sol. A Palma el rememblem admirant la bellesa de les seves obres.

93. Gaspar M. de Jovellanos a Palma

La presència d'aquest personatge a l'illa, encara que curta en el temps, ha de ser considerada com un important episodi de la nostra història vuitcentista.

Gaspar Melchor de Jovellanos i Ramírez va néixer a Gijón (1744), en el si d'una família de gentilhomes. Va estudiar a la Universitat d'Alcalá de Henares, considerada en aquells moments com la més prestigiosa d'Espanya. En el moment de presentar-se a la canongia doctoral, a Galícia, persuadit pels seus familiars i amics, va abandonar la carrera eclesiàstica i es va decantar pel Dret.

Els que varen conèixer personalment Jovellanos coincideixen a afirmar que era un home encantador, de cavalleriesitat cristiana: polit, sobri en el menjar i en el beure, atent en el tracte, religiós –sense beateries–, discret en el vestir, amant de la veritat –per crua que fos–... però sobretot era un home generós.

Amb vint-i-dos anys va tenir la seva primera destinació a Sevilla, on va ser nomenat "Alcalde del Crimen" i va viure durant deu anys (1768-1778). En aquells moments Sevilla era un important centre de la il·lustració espanyola i Jovellanos es va adaptar molt aviat a aquell ambient. El 1778 va ser destinat a Madrid i allà va assistir a les tertúlies de Campomanes, on "cercaven la millora del poble des de les elits il·lustrades". En aquests moments Jovellanos ja gaudia de prestigi intel·lectual. No debades va ser nomenat Ministre de la Reial Junta de Comerç (1783) i director de la Societat Econòmica de Madrid, entre moltes altres coses. Però molt aviat les seves atrevides iniciatives varen provocar el recel de la noblesa i de la Inquisició, institucions que en aquells moments gaudien d'importants prerrogatives, i que ara veien perillar. Les

intrigues, les calúmnies i persecucions contra la seva persona, dirigides des de l'ombra pel ministre Caballero, varen desembocar en la seva detenció a Gijón (1801) per a posteriorment ser embarcat cap a Mallorca.

Jovellanos va arribar a l'illa el 18 d'abril de 1801. Immediatament va ser enviat pres pel governador militar a la Cartoixa de Valldemossa. La torre medieval del convent, antiga dependència del palau del rei Sanç I, es va convertir en la presó del nostre protagonista. El seu estat de salut era pèssim i per això el prior Miquel Pascual, saltant-se a la brava les estrictes ordres del governador militar, va permetre que el pres passejà lliurement per les dependències cartoixanes. Va participar en la vida de la Cartoixa com un monjo més, renunciant als privilegis que li concedien els religiosos. Aviat va començar a rebre visites per les tardes i va atendre una a una les sol·licituds dels veïns. Allà va fer amistat amb representants de la Il·lustració mallorquina com Tomàs de Verí, el comte d'Ayamans, el frare caputxí Lluís de Vilafranca... Realitzà moltes obres de caritat i va repartir almoïna entre els més necessitats. Sens dubte, el paisatge panteista de Valldemossa el va impressionar enormement. Des de la Cartoixa, el presoner va intentar fer arribar una carta al rei. Això va provocar, una vegada assabentat de l'assumpte el marquès de Caballero, l'ordre de trasllat de Jovellanos al castell de Bellver. De res no varen servir les súpliques dels monjos agenollats davant l'autoritat perquè no s'emportassin l'asturià (maig de 1802). Sens dubte, Jovellanos va deixar una profunda empremta a Valldemossa, empremta, que encara es palpava amb claredat en la memòria dels valldemossins a finals del segle XIX. Una vegada al castell de Bellver, la seva reclusió va ser severa. La seva situació, tancat en una habitació pràcticament sense llum ni ventilació –encara que no a “s’olla” de la torre major com de vegades es diu–, va redundar en el seu estat de salut: cataractes, dolors reumàtics, problemes a la pell... Aquesta situació inhumana es va allargar fins a 1803, moment en què, per prescripció mèdica, se li va permetre el passeig i els banys a la mar. Cap a 1807, el presoner tenia pràcticament total llibertat “vigilada” de moviment, encara que tenia prohibit penetrar els murs de la ciutat. En aquesta època va escriure els seus treballs sobre els monuments de Palma –que observava amb una ullera de llarga vista des de la terrassa de Bellver–. Aquesta relaxació del captiveri li va permetre entaular relacions socials, va moblar les seves estances i fins i tot va formar una no gens menyspreable biblioteca. Jovellanos, va gaudir sobretot de les visites de persones de tendències il·lustrades: Tomàs de Verí, Joan de Villalonga (de “Can Escalades”), Josep Barberí, fra Bru Muntaner, o alguns dels membres més joves del patriciat palmès, que veien en les noves idees de la Il·lustració una eina per a flexibilitzar la rígida i estamental societat mallorquina. Amb la caiguda de Godoy (maig de 1808), Jovellanos va ser alliberat. El primer que va fer va ser tornar a Valldemossa per visitar els seus amics els monjos cartoixans. Després va visitar Sóller, Alfàbia, Raixa. Dies després va fer entrada solemne a Ciutat i desfilant pels carrers va rebre l'afecte de tots els palmesans. Va abandonar Mallorca el 19 de maig de 1808. Sens dubte, Jovellanos ha estat de les poques persones que han aconseguit el suport de tots els mallorquins, sense fissures, objectiu gens fútil. La societat illenca el va estimar i l'estima, va ser un home bo, exemplar, no debades la seva efígie forma part de la galeria de barons il·lustres del Regne de Mallorca des de 1874.

94. Frederic Chopin i George Sand a Palma

L'estada del músic polonès i l'escriptora francesa a Palma, i sobretot a Valldemossa, no va passar –ni ha deixat de passar– desapercebuda.

Chopin i Sand es varen conèixer a finals de 1836 a París, ciutat en què residien. Ambdós havien estat convidats per Franz Liszt i la comtessa d'Agoult a una reunió d'amics a l'Hôtel de France. En aquesta primera trobada no es varen caure bé. Durant la festa Sand murmurava a una amiga “aquest senyor Chopin, és una nina?”, mentre que el músic polonès comentava a la sortida de l'hotel: “aquesta senyora Sand, és una dona? Estic per dubtar-ho.” Al cap de mig any es varen tornar a trobar en una altra reunió d'amics, aquesta vegada a casa del mateix Chopin. Ara Sand va quedar enamorada del polonès en veure'l tocar al costat de Liszt. Al cap de poc temps varen iniciar una relació que va durar vuit anys.

Durant l'any 1838, Maurice Sand, fill de l'escriptora, havia tingut atacs reumàtics. Un matrimoni amic de la família, els senyors Marliani –ell, polític i escriptor francès, i ella, espanyola– coneixien l'illa de Mallorca i el seu clima saludable. Ells varen donar la idea a George Sand que el suau clima de l'illa i els seus bells paratges proporcionarien un saludable hivern a Maurice. També els seus amics, el ministre espanyol Mendizábal i el músic Francesc Frontera, natural de Valldemossa i resident a París, varen elogiar també l'illa i varen animar la parella a visitar-la. En aquella època, Chopin ja tenia símptomes de la seva malaltia, la tuberculosi, encara que encara no la hi havien diagnosticat. Va comentar al seu metge, el senyor Gaubert, la possibilitat de passar l'hivern a Mallorca, idea que va agradar molt al doctor. D'aquesta manera, Frédéric Chopin, George Sand i els dos fills de Sand, Maurice i Solange, varen decidir passar l'hivern a Mallorca. Després d'esperar uns dies a Barcelona, varen salpar cap a Mallorca i el dia 8 de novembre de 1838, varen arribar al port de Palma a bord de *El Mallorquín*, conegut popularment com *Es Pagès* perquè el seu mascaró de proa representava un pagès “vestit a l'ampla”. Els dos primers dies es varen allotjar en un vetust hostel que donava al carrer del Mar, després varen fugir del terrabastall de les martellades que produïen els boters a peu de carrer. Els va acollir uns dies el cònsol francès, Pierre-Hippolyte Fluir, a la seva casa de Palma, fins que varen aconseguir llogar Son Vent, una finca als afores

de la ciutat, a l'incipient barri d'Establiments. Allà els va tocar viure unes tres setmanes de dies assolellats, agradables, de passeigs campestres pels voltants de la comarca. Semblava que havien encertat amb la seva decisió de venir a Mallorca. Tot es va començar a torçar quan va aparèixer el mal temps, a començaments de desembre. La pluja, els forts vents i el fred humit varen començar a intensificar-se. Tot això va fer redoblar la insistent tos de Chopin, que no va tardar a caure malalt. El varen visitar tres metges: el doctor Pere Josep Arabí, el doctor Miquel Oleo i el doctor Fiol. De seguida li varen diagnosticar tuberculosi. La notícia va córrer com la pólvora i arribà a les orelles del propietari de Son Vent, el qual va demanar als seus llogaters que abandonassin la finca per a, una vegada deshabitada, procedir a la seva desinfecció emblanquinant les parets.

Davant aquesta situació, Chopin, Sand i els seus dos fills varen haver de tornar a abusar de l'hospitalitat del cònsol francès. Allà varen passar diversos dies. Va ser llavors quan varen decidir organitzar una excursió a Valldemossa, on varen descobrir el bell monestir de la Cartoixa. Els monjos cartoixans l'havien abandonada per la força tres anys abans. Quan Chopin i George Sand varen entrar al cenobi ho varen poder contemplar tal com els monjos l'havien deixat, fins i tot els ciris de l'església estaven a mig consumir. Valldemossa els va agradar. Tant és així que aquell mateix dia varen acordar llogar algunes dependències de la Cartoixa. El 15 de desembre s'hi varen instal·lar. Hi romangueren fins el 12 de febrer, moment en què tornaren a Palma, per a l'endemà tornar a Barcelona de nou en *Es Pagès*. El temps no va millorar i en ser a Valldemossa varen notar amb més cruïda l'hivern que, a més, aquell any no va donar treva. Chopin, fràgil i de cada vegada més malalt, pràcticament no va sortir dels murs cartoixans. La situació de George Sand va ser bastant complicada: va haver de fer d'infermera, secretària, governanta, mare... Si a aquesta situació se li afegeix el seu caràcter difícil, i els seus costums forjats en els ambients burgesos parisencs (vestir amb pantalons, fumar en públic, passejar sola a la nit, conviure amb un home que no era el seu marit...) que xocaven frontalment amb els costums de Mallorca, això pot explicar, en part, la tremenda diatriba contra els habitants de l'illa que va deixar plasmat al seu llibre *Un Hiver à Majorque*. Diatriba que va aconseguir treure de polleguera, fent-li perdre els papers, un joveníssim Josep Maria Quadrado, que va deixar per a la posteritat el famós article "A Jorge Sand. Vindicación" publicat al setmanari *La Palma* (1841): "Jorge Sand es la mas inmoral de los escritores, y Madame Dudevant [és a dir, la mateixa George Sand] la mas inmundada de las mugeres." Tot això ja és història i rellegir tots aquests comentaris únicament ens provoca un lleu somriure. No seria just fer ressaltar exclusivament aquests aspectes, ja que l'estada de Chopin i Sand va significar moltes més coses. A l'escriptora, viure a la Cartoixa li va suposar poder inspirar-se i escriure la seva novel·la *Spiridion*, mentre que Chopin, des de la seva cel·la, protegit de la intensa pluja, fràgil, gairebé sense forces, va compondre la majoria dels seus *Preludis*, va compondre la *Polonesa en do menor, op. 40*, o la *Masurca en mi menor, op. 41* núm. 2, entre altres composicions. Per tot això, Frédéric Chopin i George Sand quedaran sempre lligats a Valldemossa, a l'estrèpit de la seva pluja colpejant les seves teulades, als seus empedrats carrers entapissats amb fulles de plàtans, a l'austeritat vestida de calç... Escoltau!, no el sentiu?, és el *Preludi en mi menor, op. 28* núm. 4

95. Santiago Rusiñol a Palma

El 1902, els pintors Santiago Rusiñol i Joaquim Mir varen rebre l'encàrrec de realitzar una sèrie de plafons per a decorar el nou edifici modernista del Grand Hotel de Palma, projectat per l'arquitecte català Lluís Domènech i Montaner. Ja durant la seva primera visita a Mallorca, el 1893, Rusiñol havia quedat fascinat pel paisatge muntanyós del nord insular. Segurament, aquest va ser el motiu pel qual va elegir aquesta zona per a realitzar algunes de les pintures encarregades. A finals del mes de març, Rusiñol es va traslladar, amb la seva família, a Pollença on ja l'esperava Joaquim Mir. La feina va ser molt intensa i la relació entre els dos pintors va ser tensa. A finals de juny, el seu amic i pintor Gaspar Terrassa, escrivia al belga Degouve informant-lo que Rusiñol ja duia més de trenta quadres pintats. Aquell mateix estiu, Rusiñol es va desplaçar al Grand Hotel per a col·locar-hi els seus plafons. Les pintures que va penjar a l'hotel varen ser gairebé totes segones versions o còpies –algunes de les quals varen ser realitzades, o acabades, pel pintor i amic Antoni Gelabert–, ja que els originals els reservava per a les exposicions de París i Barcelona. Entre els quadres que havia elegit l'artista del Cau Ferrat, figurava una gran vista de Raixa, que va haver de canviar en trobar-se amb la negativa del propietari del Grand Hotel, ja que aquest havia tingut les seves diferències amb els propietaris de la finca. Al seu lloc va penjar el *Jardí de Can Blanes*. Els altres quadres elegits varen ser un camp d'ametlers de la vall de Gènova, que va titular *Primavera* i dues visions del castell del Rei, de Pollença. Precisament, aquestes dues darreres teles es pogueren veure fa uns anys en una exposició monogràfica que es va realitzar sobre el pintor català al Museu Es Baluard, "Rusiñol, la passió per Mallorca". Tot just accedir a l'espai expositiu, el visitant es topava amb les belles ruïnes del castell del Rei de Pollença inserides al paisatge salvatge i panteista de l'escarpada serra Nord mallorquina. En aquesta mateixa exposició, cridava poderosament l'atenció un barguenyo modernista realitzat per Alexandre de Riquer el 1908, propietat dels ducs de Maura. Antoni Maura va definir al moble com "un estoig de quadres", en estar les seves portes adornades per petites pintures de diferents artistes entre les quals se'n troba una de Santiago Rusiñol. La família Maura i Santiago Rusiñol havien coincidit anteriorment, concretament l'estiu de 1906, a Valldemossa, quan l'artista català s'allotjava a Can Marió. En aquest mateix lloc varen mantenir la relació durant alguns anys.

Rusiñol també va viure al Terreno, lloc que va definir com "el lloc on els bons burgesos van a descansar, durant l'estiu, del que hagin pogut fer durant l'hivern." Allà, durant la seva segona visita a l'illa, va rebre els seus antics coneguts: Gabriel Alomar, Joan Alcocer o Antoni Noguera, i també noves amistats, moltes d'elles "terreneres": William Degouve de Nuncques, Gaspar Terrassa, Bernardino Bernardo de Quirós o Antoni Gelabert, entre d'altres. La figura de Santiago Rusiñol va ser reconeguda pels mallorquins, sobretot a partir

de 1902 quan va causar gran impressió la seva exposició de pintura al Cercle Mallorquí. El 1931, Rusiñol va morir a Aranjuez. Aquell mateix any l'Ajuntament de Palma el va proclamar fill adoptiu de la ciutat i li va dedicar un carrer. Tres anys més tard l'Associació per la Cultura de Mallorca, presidida en aquells moments per Josep Sureda Blanes, va regalar a l'Ajuntament un bust en bronze de l'artista català. L'acte de lliurament va tenir lloc al Teatre Líric, amb la presència del batle de Palma, Emili Darder. En aquest mateix acte Margarida Xirgu i Enric Borràs, entre d'altres, varen representar una funció teatral en homenatge a l'artista del Cau Ferrat. Entre els vells papers del cronista Antoni Puente, conserv una postal d'Enric Clarasó –el mateix que havia realitzat l'escultura eqüestre del rei Jaume I a la plaça d'Espanya–, dirigida al batle de Palma a la qual ofería un bust del seu amic. No sé per quina raó el bust no va ser acceptat ja que segons consta en aquests mateixos vells papers el bust que va regalar l'Associació per la Cultura de Mallorca va ser un de realitzat per Joan Borrell Nicolau. Un any després, la corporació municipal va erigir un conjunt escultòric al costat del Teatre Principal –estava col·locat al mateix lloc que avui ocupa l'escultura *Nu*, obra de Jaume Mir–. Per a la seva construcció es va utilitzar material d'enderroc procedent del baluard de Sant Pere. Malgrat tots aquests esforços de l'Ajuntament per recordar la figura de Rusiñol, els palmesans en varen quedar descontents i pràcticament l'endemà de la col·locació del bust es podia llegir en un diari de Ciutat: “Ni esto es un homenaje ni es ornato de la vía pública. Es preciso buscar otra manera de honrar la memoria de Santiago Rusiñol, aunque para ello hayamos de prescindir de esta testa, de esta columna y de esta hornacina en la cual se ofrece esa pesadilla que para el buen gusto constituye el monumento ayer inaugurado.” Malgrat les reivindicacions el conjunt escultòric es va mantenir allà fins a l'any 1951, moment en què, aprofitant la nova traça del carrer del Marquès de la Sénia, a Son Armandans, es va projectar un nou monument per a l'artista, prescindint de tots els elements que configuraven l'antic, fins i tot es va canviar de bust. Per cert, la vella testa de Rusiñol va desaparèixer.

VIII. INSTITUCIONS CIUTADANES

96. Els hospitals medievals a Palma

Des dels mesos immediats a la conquesta de Mallorca, varen començar a sorgir una sèrie de petits hospitals que varen anar teixint una xarxa assistencial tant dins com fora dels murs de la Ciutat de Mallorca. Aquest procés desembocà la segona meitat del segle XV en la creació de l'hospital General, resultat de la unió d'alguns d'aquests petits hospitals.

El primer que es va crear a Palma després de la Conquesta va ser el de Sant Andreu. Va ser el 1230 quan el comte del Rosselló, Nunó Sanç i Núñez de Lara, va fundar l'esmentat hospital en un dels solars que li havien tocat en el Repartiment de la ciutat. Concretament, estava ubicat a la plaça de Cort. L'hospital, el més ben dotat econòmicament, estava constituït per una casa per a malalts, un oratori i un cementeri propis. Destacava la seva capella, que va sobreviure fins a finals del segle XIX. Exemple del primer gòtic, conservava un teginat blasonat amb les armes del seu fundador: els pals del comte de Barcelona –en ser nét de Ramon Berenguer IV–, brisat mitjançant una bordura carregada amb els calderons inconfusibles de la casa de Lara. Tenim la sort que un d'aquests escuts es conserva al Museu de Mallorca. Encara que la capella estava sota l'advocació de Sant Andreu, el segle XV s'hi va venerar una bella imatge de la Verge amb el nin Jesús en braços, coneguda com Nostra Senyora de Mallorca, que, en un moment indeterminat va ser portada a l'església de la Sang. L'hospital de Sant Andreu també va ser conegut com el de Santa Eulàlia a causa que aquest posseïa la finca del mateix nom ubicada als terrenys on es troba actualment la base militar Jaume II (abans General Asensio). El 1343, el rei Pere el Cerimoniós va designar l'hospital com a lloc de reunió dels jurats i per això Sant Andreu es convertí en una incipient seu de la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca, i amb els segles es convertí en la de l'Ajuntament de Palma. El 1386 es varen fer les primeres obres a l'hospital per adaptar-lo a les necessitats de la institució politicoadministrativa. Finalment, amb motiu de la unió dels hospitals el 1456 els malalts varen ser traslladats a l'hospital General.

Poc es coneix d'un altre hospital sorgit després de la conquesta de Jaume I. L'hospital del Sant Esperit va ser fundat entre 1230 i 1234 amb la intenció d'acollir nins expòsits. L'esmentada institució ocupava el solar on avui en dia es troba el convent de Sant Felip Neri. L'hospital del Sant Esperit també era conegut com l'hospital dels Rossos, a causa de la roba groguenca que duïen els setze nins orfes que hi cabien. El 1299 l'Orde dels Trinitaris es va fer càrrec de l'hospital fins que a la segona meitat del segle XV va desaparèixer per a impulsar l'hospital General.

Un altre hospital que va sorgir a Palma durant l'edat mitjana va ser l'hospital de Santa Catalina. Es trobava extramurs, entre el portal de Portopí –actual baluard de Sant Pere– i el solar que avui ocupa l'església parroquial de Sant Magí. L'hospital de Santa Catalina es va fundar el 1343 gràcies al ric mercader Ramon de Salelles arran d'una promesa que va fer en sentir-se desemparat durant un naufragi. La seva funció estava destinada principalment a atendre mariners pobres. Al principi tenia capacitat per atendre 12 desvalguts. El de Santa Catalina també va ser un dels hospitals que, durant la segona meitat del segle XV, es varen traslladar per unir-se amb la intenció de crear l'hospital General.

Aquests tres hospitals, el Sant Andreu, el Santa Catalina i el Sant Esperit poden considerar-se els tres primers que es varen unir per crear l'hospital General. Això no vol dir que únicament existissin aquests tres. Altres hospitals varen ser fundats en època medieval. Es poden citar l'hospital de les Nines Òrfenes, conegut popularment com de ses Minyones. En una primera etapa varen estar al carrer de la Capelleria fins que el 1629 varen ser traslladades a prop de l'església de Sant Nicolau –al mateix solar que avui ocupa la seu central de Correus– gràcies a l'impuls i suport que els va oferir el sacerdot Bartomeu Lull. Finalment, el segle XX varen ser traslladades a Can Chacón, a la plaça de les Drassanes, actual seu de la Conselleria de Presidència. Un altre hospital medieval va ser el de Nostra Senyora de Gràcia, fundat el 1434 pel bisbe de Mallorca Gil Sánchez Muñoz, sota l'advocació del mateix nom, encara que més tard va ser venerada sota el títol dels Desemparats. S'encarregava d'assistir l'hospital una germandat coneguda com la dels Desemparats. Aquest hospital tenia potestat de poder donar sepultura a les persones a les quals no estava permès ser enterrades a la resta d'esglésies de la ciutat, com eren: les condemnades a mort, les suïcides, o les no catòliques. El 1500 es va convertir en la parròquia dels jueus conversos. El de Santa Magdalena –prop del convent del mateix nom–, el de Sant Antoni de Viana –al carrer de Sant Miquel–, El de Sant Llätzer dels leprosos (“dels Mesells”) –extramurs, al principi prop de la porta de Santa Catalina i el 1580 traslladat al lloc conegut com les Set Aigües, a prop del que era el camí d'Inca...– tots eren també hospitals de fundació medieval i que amb el pas dels segles varen anar desapareixent o es varen integrar a l'hospital General.

Com s'ha vist, aquests hospitals eren institucions petites, encara que de vital importància per tal com constituïen l'única xarxa assistencial de malalts i desvalguts a la ciutat medieval de Palma.

97. L'Estudi General Lul·lià

Els estudis generals foren aquells centres d'estudis d'origen medieval fonamentats sota la sola autoritat del rei, per la qual cosa les titulacions que expedien només tenien validesa als territoris del monarca. Davant aquests estudis generals hi havia les universitats que depenien del papa, l'autoritat del qual s'exercia “per Universum orbem et ubique terrarum”. La fundació de la universitat mallorquina, que es va conèixer com la Universitat Literària, presenta dues èpoques marcades, precisament, per la seva condició inicial d'estudi general, durant el segle XV, i la seva conversió a universitat pontifícia la segona meitat del segle XVII. Per al cas de Palma, es pot dir que a la

denominació d'estudi general es va afegir la de "lul·lià", per seguir les doctrines del patriarca mallorquí Ramon Llull.

La influència del *doctor il·luminat* en la història del pensament a Mallorca sempre va ser formidable. Després de la seva mort, ni dins ni fora del regne insular no es va deixar d'ensenyar la seva doctrina. Des d'un principi el seu pensament va tenir la simpatia i adhesió de les classes acomodades de l'illa, les quals varen procurar els seus ensenyaments en escoles i esglésies. Entre les persones que amb el seu zel i doblers varen ajudar a difondre el lul·lisme a Mallorca, sobresurten dues dames d'ampul·lós llinatge: Beatriu de Pinós i Agnès de Pax.

La primera va destacar per la seva gran intel·ligència, admiració i estudi del beat. Aquesta gran senyora, en quedar viuda, es va retirar del món i es va entossudir que s'ensenyàs la doctrina del savi mallorquí. Va crear una càtedra lul·liana a la casa que coronava la muntanya de Randa i també va fundar, amb la mateixa intenció, un benefici a la capella de Nostra Senyora de Monti-sion. Varen ser patrons de l'esmentada fundació els jurats de la Ciutat i Regne de Mallorca. Va morir la senyora Beatriu el 1482, les seves restes descansen des de llavors a la catedral, en un bell sarcòfag de pedra blasonat amb les seves armes. D'altra banda, el 1485, una altra dama mallorquina, Agnès de Pax, va dotar amb 100 lliures en censals altres escoles de doctrina lul·liana. Al seu testament facultava com a mestre el prestigiós lul·lista Pere Daguí. Les càtedres creades per aquestes dues senyores poden ser considerades les bases fundacionals de l'Estudi General Lul·lià.

El projecte de creació d'un estudi general va ser incoat el 1483 pel Gran i General Consell de Mallorca, amb la finalitat d'evitar que els naturals de l'illa haguessin d'embarcar-se cap al continent per graduar-se. Per això es va sol·licitar al rei Ferran un privilegi pel qual s'autoritza als jurats del Regne erigir un estudi general. El monarca hi va accedir i va ordenar que se'n creàs un amb les mateixes característiques que el que hi havia a Lleida. Estarà equivocat qui pensi que en atorgar el rei aquest privilegi ja es va tenir fet l'Estudi General, ans al contrari, la formació d'aquesta institució va ser lenta i laboriosa.

La primera seu principal de l'Estudi General Lul·lià va ser a Monti-sion. Els jurats volien unificar allà els ensenyaments repartits per la ciutat. El 1561 els jurats varen cedir a la Companyia de Jesús les cases de Monti-sion, i per això l'Estudi General es va haver de traslladar a l'escola que havia fundat feia gairebé cent anys Beatriu de Pinós, prop de la catedral, on encara avui es troba.

A comptagotes s'anaven fundant les càtedres mitjançant donacions testamentàries. Per exemple, el 1620, el patrici Gabriel Riera al seu testament va instituir tres càtedres, de Teologia i Art "per a evitar als fills del Regne que vulguin graduar-se el perill d'embarcar-se per anar a les universitats d'Espanya exposats al naufragi, al captiveri i despeses que perjudiquin la seva hisenda." Entre les persones que varen ocupar càtedres de l'Estudi General sobresortiren figures destacades de la nostra cultura: el ja esmentat Pere Daguí; el seu deixeble Arnau Descós; Bartomeu Caldentey –que al costat de Calafat va fer

funcionar la primera impremta de l'illa—; Joan Cabaspre, reconegut lul·lista; Nicolau de Pax, home de confiança del cardenal Cisneros i que va acabar de catedràtic a la Universitat d'Alcalá; Esperandéu Espanyol, nebot de la fundadora Agnès de Pax, el seu prestigi intel·lectual traspassava la frontera insular i arribava fins a Roma; Gregori Genovard; Antoni Bellver, a qui Felip II va encarregar un índex de les obres de Ramon Llull per a després demanar-les als jurats del Regne amb la intenció d'integrar-les a la seva colossal i especial llibreria de l'Escorial... Però, malgrat comptar amb professorat tan selecte, la majoria de la joventut mallorquina no acudia a l'Estudi General per obtenir el graduat, ja que continuava preferint sortir de l'illa. Això era a causa de les limitacions jurisdiccionals monàrquiques de la institució acadèmica. Obtenint el grau en una universitat pontifícia s'estenia considerablement la validesa de les titulacions. Aquesta pega no va passar desapercebuda als jesuïtes —que ja tenien el seu col·legi a Monti-sion i, sens dubte, el vistiplau pontifici— que el 1626 varen sol·licitar a Felip IV privilegi per a conferir graus en el seu col·legi, sol·licitud que va ser aprovada pel monarca aquell mateix any. La reacció dels jurats del Regne va ser immediata, ja que pressentien la ruïna de l'Estudi General. Finalment, després d'una petita picabaralla entre els jesuïtes i els jurats, es va arribar a un acord convenient que es demanaria l'indult pontifici per a l'Estudi General i posteriorment les càtedres de Teologia Escolàstica, de Monti-sion passarien a ser llegides a l'Estudi General, mentre que les escoles de Gramàtica quedarien al centre dels jesuïtes. A la fi, el 17 d'abril de 1673, gràcies al breu aprovat per Climent X, l'Estudi General es convertia en Universitat Literària i Pontifícia.

98. Els títols nobiliaris del Regne de Mallorca

Després de la conquesta de Mallorca el 1229, l'illa va ser repartida entre el rei i diferents membres de la noblesa feudal catalana que havien participat en la croada. Pràcticament tots ells posseïen títol nobiliari. Tal era el cas del comte del Rosselló i la Cerdanya, el comte d'Empúries i el vescomte de Bearn. Aquests varen ser, al costat del rei i el bisbe de Barcelona, els primers senyors feudals de Mallorca, encara que no es varen tenir mai per mallorquins, ja que, una vegada finalitzada la conquesta i el posterior repartiment, varen tornar a la península per ocupar-se dels seus assumptes continentals. Durant la baixa edat mitjana es va anar forjant la classe noble mallorquina, d'un pes i poder inferior a la dels nobles conqueridors. Això explica potser per què els reis d'Aragó o els de Mallorca no repartissin títols a l'illa, exceptuant les baronies de jurisdicció territorial com les de Banyalbufar, atorgada en 1392 per Joan I a favor d'Humbert Desfonollar; o els títols atorgats a persones que no varen arrelar a Mallorca, com pot ser el cas del vescomtat d'illa atorgat el 1314 per Sanç I de Mallorca a Pere de Fenollet.

Els orígens de la noblesa mallorquina s'han de cercar, d'una banda entre els grans mercaders, que varen aconseguir amassar grans fortunes (per exemple els Zaforteza, els Burgues o els Paxs); i d'altra banda entre membres pertanyents a famílies nobles de la península –normalment es tractava de membres no hereus (els Puigdorfila, Torrella o Dezcallar que provenien de Catalunya; els Nunis, o Unís [de Núñez], del Regne de Castella)–, o fins i tot d'altres llocs d'Europa, sobretot d'Itàlia (els Dameto, Orlandis i Cotoner, per exemple), instal·lant-se tots ells en l'incipient Regne de Mallorca. Cap a finals de l'edat mitjana i principis de l'edat moderna, la societat illenca apareix ja més estructurada i jerarquizada, i entre l'oligarquia del Regne es comença a apreciar que algunes famílies aconseguïen fer-se més poderoses i riques, això gràcies, entre altres factors, a les polítiques matrimonials, calculades per unir importants patrimonis fideïcomesos. Aquest procés, lent però imparabile, desembocarà en el segle XIX en l'abolició de les primogenitures i fideïcomisos, que significarà l'enfonsament de grans patrimonis nobiliaris.

En aquest procés evolutiu de la noblesa insular, els títols nobiliaris es comencen a concedir a partir del segle XVII, degut sobretot a les intervencions d'aquestes famílies mallorquines a les campanyes militars dels Àustries. La concessió més antiga de títol a un noble mallorquí està datada el 1625, en rebre Albertí Dameto el marquesat de Tornigo, al ducat de Milà. Pocs anys més tard se li va permutar la denominació de Tornigo per la de Bellpuig. El 1632, el rei va concedir el títol de comte de Santa Maria de Formiguera a Pere Ramon Burgues-Zaforteza. El 1634, es va concedir el títol de comte d'Ayamans a Miquel Lluís Ballester de Togores, pels serveis prestats durant la Guerra dels Trenta Anys. El 1658, Ramon Despuig, va obtenir de Felip III el títol de comte de Montenegro per la gran ajuda prestada en la conquesta de Messina. El 1693, Carles II va concedir el títol de comte de la Cueva a Francesc de Villalonga. El segle XVIII s'inaugura amb el conflicte a la successió de la Corona d'Espanya, entre l'arxiduc Carles i Felip de Borbó, que desembocarà en la Guerra de Successió. El pretendent de la Casa d'Àustria va concedir diversos títols a alguns nobles mallorquins que havien demostrat lleialtat cap a la seva persona. El 1705, va concedir el títol de marquès de la Torre del Fangar, a Nicolau Truyols. El 1707, va concedir el títol de marquès del Palmer a Guillem Abrí-Dezcallar. El 1708, va concedir el títol de marquès del Verger a Tomàs Burgues-Zaforteza. I el 1709, va ser concedit a Pere Abrí-Dezcallar el títol de baró de Pinopar. Una vegada guanyada la guerra pel bàndol borbònic, Felip V va concedir diversos títols a membres de la noblesa que havien donat suport a la causa filipista. El 1717, Felip V va concedir el títol de marquès de Vivot a Joan Miquel Sureda, en haver-li donat suport durant la guerra. Pel mateix motiu, va ser concedit el títol de marquès d'Ariany a Marc Cotoner; i a Antoni de Pueyo, el títol de marquès de Campofranco; i a Francesc Amar de Montaner el de marquès del Reguer. Al llarg del segle XVIII es varen concedir més títols, com el del marquès de Vilafranca (després Casa Desbrull), a Salvador Sureda de Sant Martí (1752); el de comte d'Andreu, a Joan d'Andreu (1758); el de marquès de Solleric, a Miquel de Vallès-Reus (1770); el de marquès de Casa Ferrandell, a Ignasi Ferrandell (1789); i finalment, el títol de marquès de la Bastida a Antoni Montis (1791).

Malgrat tot aquest rosari de títols, la noblesa mallorquina mai no es va veure impulsada a l'aspiració de posseir títols –com succeïa en altres llocs d'Espanya–, en gaudir del reconeixement de la resta dels estaments socials de l'illa.

99. Tertúlies, casinos i l'origen del Círculo Mallorquín

Les tertúlies han estat sempre presents en la vida dels palmesans. Antigament aquestes reunions es feien al saló o el jardí de Can Tal o Can Tal Altre. Alguns exemples són les famoses tertúlies que varen tenir lloc durant el segle XVIII a casa del marquès de Campofranco, conduïdes pel cronista del Regne Bonaventura Serra; o les tradicionals rotlades que s'originaven a la plaça de Cort al voltant de les onze del matí i s'allargaven fins a la una del migdia; o les xerrades literàries que tenien lloc al jardí de la casa de Joan Alcover, ja a inicis del segle XX.

A començaments del segle XIX, hi havia a Palma diverses tertúlies, unes més familiars que altres, en diferents cases particulars. En aquella mateixa època la vida social de Palma es va polititzar fins al punt que va arribar a pertorbar moltes d'aquelles reunions d'amistat i inquietuds comunes. D'aquests conflictes sorgits als salons varen néixer com a alternativa els casinos. Va aparèixer la figura del soci, de la quota mensual, de la seu social... Es va dotar aquests centres de reunió, de biblioteques, sales de jocs, sales de ball...

Explica Julio Sanmartín a la seva obra *Los cien años del Círculo Mallorquín* que el primer centre d'aquestes característiques que hi va haver a Palma va ser el Casino Palmesano. Va ser fundat en 1840, es trobava al carrer de Sant Feliu, a l'edifici de Can Burgues, concretament en un lateral que feia cantonada amb el carrer de Montenegro. Mesos després, al mateix carrer, es va fundar l'Associació Patriòtica Balear. Molt aviat el seu president, Felip de Puigdorfila, abans Fuster, va proposar canviar-ne la denominació per la de Casino Balear. Tenia la seu en un dels pisos de Can O'Ryan (edifici que fins fa pocs anys va tenir a la planta baixa el cinema Rialto). Tant per a ser soci del Casino Balear com del Palmesano s'havia de pertànyer a la noblesa. Un aspirant a soci

s'havia de sotmetre a la inspecció minuciosa dels seus cognoms per a poder ser admès en les esmentades societats. Especialment exigent era el Casino Palmesano que popularment era conegut com el "casino dels cavallers". Davant aquesta situació, un grup de persones va decidir fundar una altra societat, que no fos tan exigent amb la genealogia dels seus socis. Així va néixer El Liceo Mallorquí, que de seguida va aconseguir grans èxits gràcies a les corals i concerts que organitzava. Molt aviat el Liceo va augmentar considerablement el seu nombre de socis, fins i tot bona part de la secció filharmònica de l'exigent Casino Palmesano es "va passar" al Liceo, anteposant així la seva passió per la música a les seves preocupacions estamentals.

En aquella època, la primera meitat del segle XIX, en què no existia ni Internet, ni ràdio, ni televisió, ni cinemes, les diversions es limitaven als balls de màscares, als balls "de confiança", concerts corals i orquestrals. Completaven aquestes distraccions les lliçons d'esgrima, les lectures a la biblioteca, les tertúlies, les partides de billar... i altres jocs de caràcter il·legal.

El 1846 un grup de socis del Casino Balear, amb el desig d'obtenir un local propi i poder abandonar el de Can O'Ryan, varen proposar la compra d'uns solars ubicats en part de la immensa esplanada que s'havia produït amb la demolició de l'antic convent de Sant Domingo. Després de dos anys de gestions es va realitzar la compra i dies després s'encarregà el projecte de l'edifici a l'arquitecte Antoni Sureda i Villalonga, projecte que es va començar a executar poc temps després. No va ser fàcil afrontar les importants despeses que va suposar aquest repte nou i ambiciós. El 1851 un esdeveniment va venir a reforçar la institució. Els socis del Casino Balear varen proposar la unió amb l'associació del Liceo Mallorquí. El 25 d'agost de 1851, el president del Liceo, Pere Le Senne; i el president del Casino, Agustí Sorà varen formalitzar la unió d'ambdues entitats. Naixia així el Círculo Mallorquí, amb vocació d'aglutinar la vida social palmesana. Seria interminable relatar les moltes anècdotes que es varen produir en el "Círculo", les hem sentides contar als nostres majors i algunes fins i tot han estat publicades. Però potser els episodis que varen marcar l'època més gloriosa del Círculo Mallorquí varen ser, sens dubte, les visites de dos dels nostres monarques: la visita que va realitzar S.M. Isabel II en 1860, la qual va despertar una gran expectació a Mallorca, ja que des de la visita de l'emperador Carles I (1541), cap rei d'Espanya no havia estat a l'illa; i la visita que va realitzar S.M. Alfons XIII el 1904, acompanyat del primer ministre Antoni Maura. En aquesta ocasió el Círculo va tirar la casa per la finestra, la qual cosa va causar un fort endeutament. Si l'antic saló de ball – decorat per Ricard Anckermann – parlàs, podria contar més d'un segle de vida social palmesana. Qui havia de dir que a finals del segle XX, aquest mateix saló de ball es convertiria ni més ni menys que en la seu del nostre Parlament autonòmic.

100. La Societat Arqueològica Lul·liana

S'Arqueològica –que és el nom amb què es denomina col·loquialment la Societat Arqueològica Lul·liana– va ser des de la seva fundació el 1880 el principal referent cultural i intel·lectual de Mallorca. A partir del darrer quart del segle passat, la Universitat de les Illes Balears, com és lògic, s'ha convertit en el màxim representant acadèmic, encara que la SAL continua sent un referent. Aquesta vella institució va néixer a iniciativa d'un reduït grup de persones –no eren més d'una desena– de les quals destacaven, sobretot, el rector del col·legi major de la Sapiència, Mateu Garau, i el mestre d'obres i erudit Bartomeu Ferrà. La primera reunió va tenir lloc durant el mes de desembre de 1880. S'hi va convenir la necessitat de crear un museu en el qual es poguessin salvaguardar les obres pictòriques i escultòriques susceptibles de venda o destrucció. Pocs mesos més tard el bisbe Mateu Jaume va aprovar la creació del museu i l'associació. Com a primera activitat es va decidir muntar una exposició d'obres d'art. En sis dies es varen catalogar 280 peces, destacant retaules i talles medievals. La resposta d'intel·lectuals i erudits no es va fer esperar. El nombre de socis va augmentar considerablement i el 15 d'agost de 1881 es va publicar el reglament de la SAL al Butlletí Oficial de la Província. Les finalitats principals que apareixien al document eren: honrar el beat Ramon Llull i investigar i estudiar la seva obra, salvar de la ruïna o de la deixadesa els objectes d'art –és a dir crear un museu–, visitar monuments, impartir conferències, continuar organitzant exposicions... En 1888 la SAL va acudir a l'Exposició Universal de Barcelona. Al principi el museu es va ubicar a la Sapiència, després va passar al Museu Diocesà. S'havia aconseguit reunir una de les millors col·leccions de retaules medievals d'Europa, unint esforços l'Església i la SAL. Aquesta situació es va mantenir entre els anys 1916 i 1930, després es va produir la divisió entre les dues institucions amb la qual cosa la col·lecció també es va dividir, situació que, desgraciadament, s'ha mantingut fins el dia d'avui. El Museu Diocesà va seguir el seu camí –la seva seu es troba a la planta baixa del Palau Episcopal–, mentre que la SAL, des de l'any 1937, va sol·licitar reiteradament a l'Administració pública la creació d'un museu públic. Mentrestant la seu de S'Arqueològica es va ubicar a Can Oleo. Finalment, el 1961, es va crear el Museu de Mallorca, el qual va acollir pràcticament la totalitat dels fons artístics de la SAL. Una altra activitat destacable de l'associació és el seu butlletí, conegut com BSAL. Es va començar a publicar el 1885 i s'ha continuat publicant ininterrompudament des de llavors. Actualment manté intercanvis amb unes tres-centes revistes del

mateix caràcter, tant a Espanya com a l'estranger. El butlletí està integrat en el marc del Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC), la qual cosa li confereix la qualitat suficient per a gaudir de prestigi al món acadèmic. El patrimoni que conté la col·lecció completa del butlletí, amb els seus gairebé setanta volums, és immesurable i en moltes ocasions inabastable, ja que són comptades les col·leccions completes de l'esmentat butlletí. Recentment hem assistit a la digitalització de tots els butlletins, gràcies a la implicació de la UIB, cosa que, sens dubte, ajudarà considerablement a donar a conèixer aquesta magna obra. Si un agafa qualsevol butlletí i es dedica a fullejar les seves pàgines ja no el deixa anar. Es comencen a descobrir notícies històriques de totes les èpoques i es té l'oportunitat de llegir articles dels millors historiadors i erudits que ha donat Mallorca en aquests darrers cent trenta anys. Actualment la seu de S'Arqueològica es troba al carrer de Montision, a Can Aguiló, edifici que va ser donat pel senyor Estanislau de K. Aguiló, soci primerenc i protector de la SAL. Gràcies a aquesta donació l'associació gaudeix de la Biblioteca i Arxiu Aguiló, que conté des de pergamins i llibres manuscrits medievals de gran valor, a llibres i revistes vuitcentistes de caràcter cultural i històric. La biblioteca de la SAL, a part de posseir el Fons Aguiló ha rebut, i rep, altres fons bibliogràfics que la converteixen en una de les més importants de Mallorca i no és exagerat dir que la seva hemeroteca dedicada a temes històrics és la millor de l'illa. Entre els seus socis trobam gent de formacions i ideologies molt diverses, però a la SAL tothom té cabuda, i aquesta és una altra de les característiques lloables de l'entitat. Si volguéssim posar nom i llinatges a la SAL no podríem deixar de citar personatges com: Bartomeu Ferrà, Estanislau de K. Aguiló, Gabriel Llabrés Quintana, Antoni Pons Pastor, Elvir Sans –a qui es coneixia com *es nin de S'Arqueològica*, per ser assidu de l'entitat des que era un adolescent–, Francesc de B. Moll, Jeroni Joan, Joan Pons i Marquès – que va mantenir amb tempra a la SAL durant els difícils anys de la postguerra; en va ser president de l'any 1937 a 1971–, Gabriel Alomar Esteve, Josep Sureda Blanes, Miquel Forteza, Llorenç Pérez, Miquel Duran, Gabriel Llompert Moragues, Andreu Muntaner Darder, Bartomeu Font Obrador, Guillem Rosselló Bordoy, Maria Barceló Crespí i el seu actual president, Antoni Planas Rosselló... tots ells han contribuït al llarg dels anys a anar dibuixant la silueta del que és avui la SAL. Com es veu són més de cent anys servint i treballant per Mallorca. Sens dubte, després de tant de temps, S'Arqueològica continua sent fidel als seus principis fundacionals i tots els que l'estimam li desitjam cent vint-i-cinc anys més de vida, almenys.

IX. Festes i costums

101. La Festa de l'Estendard o de la Conquesta

La Festa de l'Estendard, també coneguda com Festa de la Conquesta, i celebrada a Palma cada trenta-u de desembre, és una de les celebracions civils més antigues d'Europa. Els seus orígens es remunten als anys posteriors a la mort de Jaume I (1276), on es recordava, i es continua recordant, l'entrada del rei i la seva host a Medina Mayurqa –actual Palma– el matí del 31 de desembre de 1229, data que simbolitza el naixement del regne insular. Els reis de Mallorca varen impulsar la figura del seu genearca per a així reafirmar els seus drets sobre la corona insular, i en aquest sentit, la festa de la conquesta es convertia en el dia de major exaltació de la casa reial mallorquina i del seu regne. De la mateixa manera, quan Pere el Cerimoniós, va reintegrar Mallorca a la Corona d'Aragó, també va utilitzar la figura de Jaume I i la Festa de l'Estendard per a legitimar la seva política. Quant a la celebració en si, ha anat variant amb el pas dels segles. El 1286, el cronista Ramon Muntaner va ser testimoni ocular de la festa i, segons el seu testimoni, l'acte ja se celebrava configurat al voltant de les armes reials, les quals es treien en processó. Una processó, que mentre es varen conservar les murades de Palma, hi va tenir un recorregut molt més llarg que l'actual i escenificava l'entrada de les tropes feudals per la porta de Santa Margalida. Durant els primers anys, sobretot en l'època que va regnar la dinastia insular, es va celebrar una missa a la capella reial de Santa Anna, al Castell de l'Almudaina. A partir de mitjan segle XIV, el rei, implicant-se de cada vegada més en la celebració, va fer concessions a la Universitat del Regne, incorporant la cavalleria feudal o donant permís al portaestendard perquè portàs posada la cimera real. També cada trenta-u de desembre es penjaven a la façana de la Universitat (actual edifici de Cort) els quadres amb els retrats dels fills il·lustres del Regne. Tots ells flanquejaven el quadre amb l'efígie del rei conqueridor, Jaume I. També s'exposaven una sèrie d'objectes que es tenien com a propis del rei, encara que mai no ho havien estat: un elm amb forma de drac alat (d'aquest, que realment havia pertangut al rei Martí I, avui se'n conserva una còpia que es continua exposant cada any davant l'Ajuntament), una cota de malla, un escut (que segurament havia pertangut a la família Tagamanent), una sella...

A partir del segle XVIII, amb la desaparició de la Universitat del Regne i amb la creació de l'Ajuntament de Palma, la festa de l'Estendard deixà de celebrar-se a tota l'illa, i es va circumscriure estrictament a l'àmbit municipal de Palma. Amb l'arribada del segle XIX, la celebració va anar decaient. L'any 1828 va ser el darrer en què va participar la cavalcada. El 1831, les armes mítiques de Jaume I, ja esmentades, varen ser comprades per Ferran VII perquè formassin part de la col·lecció de la Reial Armeria. Durant el Trienni Liberal la festa no es va celebrar. Durant l'època d'Isabel II, el retrat del rei fundador va ser substituït pel de la mateixa reina. El 1851, per ordre del general Fernando Cotoner, es va afegir a l'acte la celebració de la missa solemne a la catedral... Així va anar sobrevivint la festa, fins que a finals del segle XIX, la influència del romanticisme va provocar que alguns intel·lectuals mallorquins girassin la mirada cap al passat i, amb certa nostàlgia, ho reivindicassin. Va ser el moment

que Pere d'Alcàntara Peña, va escriure *Sa Colcada*, o quan el cronista de la Ciutat i Regne, Benet Pons i Fàbregues, va publicar un informe sobre l'evolució que havia seguit la Festa de l'Estendard al llarg de la història.

Ara bé, el gran protagonista de l'acte és l'Estendard, les armes del rei conqueridor, que es conserva durant tot l'any custodiat en un lloc d'honor de l'Ajuntament. La importància de l'Estendard durant l'època medieval és difícil de sospesar actualment. S'ha de tenir en compte que el segle XIII aquesta ensenya, a part de representar el Casal de Barcelona, representava la unitat de la gran família europea, i que, encara que provoqui coïssor a algun redactor de la Constitució Europea, era coneguda com "la cristiandat". Per tant, l'Estendard tenia fortes connotacions simbòliques, fins i tot sagrades. No és gratuït que la festa rebi precisament el seu nom. L'Estendard s'ha conservat sempre a l'Ajuntament de Palma.

No és aventurat dir que el dia més simbòlic, el que representa històricament tots els mallorquins és el trenta-u de desembre. És un dia que ha estat celebrat per totes les generacions dels nostres avantpassats, i en què es commemora la fundació de la nostra comunitat. Per això resulta difícil entendre que a dia d'avui, la Festa de l'Estendard encara no hagi estat proclamada oficialment dia festiu.

102. Sant Sebastià, patró de Palma

Sant Sebastià: vida i martiri

Actualment quan un parla de la festivitat de Sant Sebastià, sovint es refereix exclusivament als concerts i focs nocturns del dia 19, és a dir a la Revetla de Sant Sebastià. Això s'explica per la popularitat que ha adquirit aquella nit, quan els carrers de Palma són ocupats per milers de palmesans i mallorquins vinguts d'altres punts de l'illa. Però després hi ha la festivitat tradicional –i també popular– de Sant Sebastià, en què pren protagonisme la comunió dels sants i la voluntat dels palmesans i palmesanes d'encomanar-se a sant Sebastià,

protector, al costat de l'Àngel Custodi, de la ciutat. Aquesta consideració sonarà a "xinès" al profà, o a una persona d'una altra religió, però per als habitants de Palma, demanar ajuda, intercessió i protecció a sant Sebastià ha estat una constant al llarg de la història de la nostra ciutat. La devoció que han demostrat els palmesans cap a sant Sebastià, sobretot en els difícils temps en què la pesta o un altre tipus d'epidèmies desolaven l'illa, explica que sigui el patró de Palma. Però, per què va ser sant, Sebastià?, Quin tipus de vida exemplar va tenir? Per què ha donat tanta confiança als cristians que sempre li han demanat intercessió per als seus problemes? La millor resposta a totes aquestes preguntes és repassar breument alguns episodis de la seva vida.

Sebastià va néixer a Milà l'any 263. Sent un nin va ingressar com a soldat en l'exèrcit romà. Amb el temps arribà a ser tribú de la primera cohort de la guàrdia pretoriana. Va ser tanta la confiança que li va agafar l'emperador que el va agregar al seu quart militar. Quan això va succeir, Sebastià ja era cristià i des del seu càrrec privilegiat va servir de molt de profit a l'Església, sia fent apostolat entre els seus companys, sia visitant i confortant els cristians que havien estat empresonats pel simple fet de ser-ho. El seu treball va ser reconegut pel mateix papa sant Gai, que el va distingir amb el títol de *defensor ecclesiae*. Sebastià, malgrat que complia els exercicis i la disciplina militar, no participava en els sacrificis idolàtrics romans. Els seus companys de milícia varen començar a sospitar d'ell. La gota que va fer vessar el tassó va ser quan el jove milanès va recolzar decididament dos joves cristians que havien estat empresonats. Marc i Marcel·lià tenien trenta dies per elegir entre renunciar a la seva fe en Crist o morir martiritzats. Durant tots aquells dies Sebastià es va involucrar molt en el cas, visitant-los i acompanyant-los durant moltes hores del dia. El cas de Marc i Marcel·lià va ser observat de prop pels ciutadans romans. L'estima i la temprança que demostraven els cristians varen provocar no poques conversions entre els pagans. A mesura que passaven els dies, la gent que mostrava interès pels empresonats creixia, la qual cosa va provocar la còlera de l'emperador. Aquest fet va provocar més martiris, entre els quals hi va haver el dels dos joves. Davant aquests fets el cristianisme de Sebastià es va manifestar públicament i va esvaire els pocs dubtes que quedaven a l'emperador. Sebastià va ser arrestat quan assistia a l'enterrament dels "quatre màrtirs coronats" i va ser duit davant la presència de Dioclecià. L'emperador, molt disgustat, li va recriminar ser cristià. Sebastià li va manifestar que Jesús era Déu fet home i que ell no podia fer res sobre això. L'actitud del militar milanès no va fer més que incrementar la còlera de l'emperador que va manar als arquers de Mauritània que el lligassin a un arbre per a ser assaquetat en llocs no vitals del cos per a poder allargar l'agonia de la seva mort. Així es va fer. Varen traslladar Sebastià a l'estadi i varen ser acomplides les ordres de l'emperador. Els seus botxins, convençuts que ja havia mort, el varen abandonar. Va ser llavors quan un grup de cristians el varen socórrer i, veient que encara era viu, el varen traslladar a casa d'una viuda pietosa: Irene. Allà es va curar de les seves ferides. Una vegada recuperat, i desatenent els seus amics que li aconsellaven abandonar Roma, es va presentar novament davant Dioclecià, just en el moment en què estava fent una ofrena als seus déus, al temple d'Heliogàbal, al Palatí. Sebastià el va convidar a acceptar la revelació del Déu fill. L'emperador, en veure Sebastià amb vida i que a més es tornava a presentar davant d'ell, es va enfurir i va ordenar al seu guàrdia que el matassin

a bastonades. Així va succeir a l'hipòdrom del palau imperial. Per impedir que els cristians recuperassin el seu cadàver, el cos de Sebastià va ser tirat a la Cloaca Maxima, encara que això no va impedir que finalment les seves restes mortals fossin recuperades i fins al dia d'avui venerades.

La fama de sant Sebastià va fer que a moltes esglésies de Roma es conservassin relíquies del sant. Durant la pesta de l'any 680 que es va produir a la ciutat eterna, va ser invocada la seva protecció i des de llavors l'Església el considera com un advocat especial davant la pesta.

El port de Palma, cruïlla històrica de la mercaderia internacional, va estar sempre exposat a contagis de pesta i altres epidèmies portades de terres llunyanes. De vegades les va sofrir i per això sant Sebastià és d'immemorial el patró de la nostra ciutat.

Sant Sebastià, patró de Palma

Els cavallers francesos i alemanys que durant el segle IX, varen venir a Espanya per a participar en la Reconquesta, varen implicar els seus patrons i protectors, diferents sants que en vida varen destacar per les seves gestes guerreres i pels seus combats contra els enemics de la cristiandat. La croada anava avançant i els combats es guanyaven sota la intercessió d'alguns d'ells: sant Antoni de Viana, sant Marçal, sant Jordi, sant Maurici, sant Segimon, sant Martí de Tours, sant Honorat d'Arles... D'aquesta manera, a les noves terres conquerides s'anaven erigint temples en el seu nom, els quals es convertien en punts de partida en la creació de noves poblacions. Això explica la gran quantitat de viles i ciutats que porten per nom alguns d'aquests sants guerrers.

Les hosts de Jaume I, varen dur amb elles les devocions heretades dels seus antics, i entre les principals es trobava la del nostre patró. Sant Sebastià, ja en època medieval, tenia fama d'intercedir contra les epidèmies, i en estar l'incipient Regne de Mallorca a la mercè de tot tipus de contactes amb el nord de l'Àfrica i amb la Mediterrània oriental, vies importants del contagi de la pesta, la devoció a sant Sebastià entre els palmesans es va dilatar, i amb això va augmentar la solemnitat de les cerimònies i festivitats amb què se l'honorava. Aquest fet explica que des dels orígens de la nostra basílica catedral, sant Sebastià estigués present en algunes de les seves capelles. També explica l'existència de relíquies del sant des d'època medieval.

Ja el 1451, els jurats de la Ciutat i Regne de Mallorca, suplicaven al Capítol, que la festa de Sant Sebastià fos solemne i que s'hi tocàs la campana major, coneguda com n'Eloi, súplica que va ser concedida. El 1518, altra vegada els jurats del Regne, varen demandar i varen aconseguir la concessió de capella pròpia, la segona després del portal major, de la qual varen obtenir el patronat. Entre els anys 1522 i 1523 va aparèixer al regne insular la pesta tan temuda, la qual va produir tal mortaldat que es va creure despoblar-se tot Mallorca. Tot va canviar quan durant el mes d'agost va cessar l'estrall. Molt aviat es va saber que el miracle havia estat obrat gràcies a l'arribada a l'illa d'una nova relíquia

de sant Sebastià, concretament l'os d'un dels seus braços. Havia arribat a Mallorca amb Manuel Suriavisqui, ardiaca de l'església de Sant Joan de Colachi, temple dels cavallers de Rodes. Explica una llegenda palmesana que quan l'ardiaca i els altres monjos que l'acompanyaven varen voler sortir del port de Palma per a prosseguir el seu camí, un fort temporal els ho va impedir. Cada vegada que s'intentava salpar el temporal ressorgia amb força. Semblava com si la relíquia de sant Sebastià no volgués sortir de l'illa. Els religiosos de Rodes, després de fallits intents d'abandonar l'illa, varen decidir deixar la relíquia a Palma. El matí següent varen salpar els religiosos amb la mar en absoluta calma.

En memòria de tal esdeveniment, a la cessació de la pesta, els capitulars i jurats varen instituir i ordenar una general confraria del gloriós màrtir, per a tot el Regne, amb assentament a la nova capella, els patrons de la qual eren els jurats. Aquests, el 1634, presentaven al Capítol el nomenament, fet pel Gran i General Consell i aprovat per breu pontifici, de patrona del regne mallorquí a favor de la Immaculada Concepció, i de patró de la ciutat, pel Consell d'aquesta, a favor de sant Sebastià. El 1711 un llamp va destruir la capella. De seguida se'n va començar la restauració. El 1757, al centre de la capella es va col·locar la nova imatge del sant, duita de Roma, que ara veneram. La Santa Seu va confirmar el 18 de juny de 1868, sota l'autoritat del pontífex romà, Pius IX, i a instàncies del bisbe Miquel Salvà, el títol de Patró. Finalment, el 16 de gener de 1907, el papa Pius X, va concedir la indulgència plenària per als fidels que honrassin sant Sebastià. Cada 20 de gener, el consistori palmèsà i el Capítol continuen honorant el patró de Palma amb una missa solemne.

Des de l'any 1977, a proposta del folklorista Bartomeu Ensenyat, sent Miquel Duran regidor de cultura i Paulí Buchens batle de Palma, es va iniciar la celebració de la "revetla" de sant Sebastià. Aquell primer any la festa va tenir lloc únicament a la plaça Major, encara que en pocs anys es va estendre per tot el llarg i ample de la ciutat, i es convertí en el que avui coneixem, la festa popular més multitudinària de Palma. Recentment, a aquesta festa nocturna s'ha introduït la figura dels dimonis i dels focs d'artificis, l'Atiarfoc, sense cap tipus de tradició a Palma (sí als pobles de l'illa) però que ha demostrat tenir gran popularitat entre els mallorquins.

103. La Immaculada Concepció, patrona del Regne de Mallorca

Aclam el senyor ple de goig, la meva ànima celebra el meu Déu, que m'ha mudat amb vestits de victòria, m'ha cobert amb un mantell de salvació, com la núvia adornada amb joies (Is. 61,10). Aquestes paraules expressen el compliment de l'antiga profecia d'Isaïes. En la festivitat de la Immaculada Concepció de Santa Maria Verge, recordam i celebrem que Ella va ser elegida entre tots els éssers humans per a ser preservada immune de tota taca del pecat original. Sabem que el segle VIII la festivitat de la Immaculada ja se celebrava a orient i una centúria després s'havia estès per molts llocs d'Occident. Molts recordaran que l'any 2004, l'Església va commemorar els 150 anys de la proclamació del dogma de la Immaculada, realitzada pel papa Pius IX que n'instituí també la festivitat.

En l'edat mitjana, i concretament a la Corona d'Aragó, la celebració de la Immaculada no va estar exempta de polèmica. Hi havia un sector de l'Església que no acceptava el fet que la Verge hagués nascut sense pecat original. Dos ordes mendicants, els franciscans –a favor de la Immaculada– i els dominics – que no acceptaven tal fet–, varen polaritzar la discussió. Aquesta polèmica ens ajuda a entendre el document que es va publicar el 12 d'octubre de 1394 al llibre de Pregons de la Cúria de Governació de Mallorca: “Que sia celebrada e colta cascun any la festa de la benayrada Concepció de la Verge Maria, e d'assi avant no sia legut a qualsevol preycants la paraula de Deu explicar o dir res contra la dita Sancta e beneyta Concepció”; o també el que es va publicar més endavant, el 7 de desembre del mateix any, dia previ a la festivitat: “Que demà, que serà la festa de la Concepció, totes e sengles persones de qualsevol linatge, preeminencia, stament o condició sian, així dins la ciutat com

defora, deguen la dita festa colre ab gran reverencia e honor, e que los forns no coguen sots pena de 50 lliures.”

A la Mallorca medieval, la festa de la Immaculada no va deixar de ser una celebració més. No se la pot comparar amb les festes marianes de la Mare de Déu Morta, del dia 15 d'agost; o el dia de la Candelera –o de la Presentació–, el dia 2 de febrer; o l'Anunciació, el mes de març, totes elles molt arrelades al poble mallorquí. La devoció a la Immaculada va anar augmentat progressivament i l'impuls va ser definitiu amb l'arribada a Mallorca del bisbe valencià Joan Vich i Manrique. El nou bisbe va prendre possessió el 5 d'octubre de 1574. Molt aviat es va guanyar les simpaties dels mallorquins a causa dels seus múltiples favors. Entre les iniciatives que va tenir per estendre la devoció a la Immaculada destaquen la seva meravellosa imatge que presideix el portal major de la nostra catedral. L'acompanya una inscripció col·locada a la cornisa de la porta: “Illustrissimus et reverendisimus D. D. Joannes Vich et Manrique immaculatæ Conceptionis, dicabat 1601.” La forma com es representa aquí la Verge –a la manera de València o d'Andalusia– serà la que s'imposarà també a Mallorca. A partir del segle XVII es realitzaran molts quadres d'Ella. Per exemple el que es conserva a l'Ajuntament de Palma, obra atribuïda al pintor Miquel Bestard. Joan Vich també va voler que el Regne de Mallorca proclamàs la Immaculada com la seva patrona i va fundar a la seva església major una festa amb les seves vuitenes i processó general el dia 8 de desembre. Prova de la gran devoció a la Immaculada, que anava augmentant entre els mallorquins, és el document de 1629 en què els jurats del Regne proclamaven: “...que est fidelissim Regne de Mallorca te rebut de la Verge Maria Sacratísima per estar baix lo seu amparo y protecció y la singular devoció que té a la confesió de la Immaculada Concepció.” Finalment, el 16 de juliol de 1643 el Gran i General Consell va elegir patrona del Regne de Mallorca la Immaculada Concepció. El document ve a dir: “Sa Santetat, el Romà Pontífex Urbà VIII amb el seu Breu Apostòlic, que va ser publicat per ordre del Bisbe el 29 de juny, va manar treure algunes festes de precepte que es guarden en tota la cristiandat i va concedir la facultat a cada Regne i a província d'elegir un patró. Qui millor que la Concepció Immaculada de Maria, la nostra reina, advocada, que el 22 de març de 1629, per les justes causes i títols que va resoldre V.S. que es fes vot i jurament de dita Immaculada Concepció, com en efecte es féu i una solemníssima processó amb el grandíssim aplaudiment de tots... Per això es proposa a V.S. si és de parer i assenyalar justa la concessió de dit Breu Apostòlic per festa general de tot aquest Regne de Mallorca, la de la Immaculada Concepció Verge Sobirana.” La Immaculada va ser elegida per unanimitat patrona del nostre Regne i anys més tard ho seria de tot Espanya.

104. La celebració del Corpus

El refrany ens recorda que hi ha tres dijous a l'any que atreuen l'admiració, Dijous Sant, Corpus Christi i el dia de l'Ascensió. En el cas de Palma podem afirmar que la processó de la tarda del Corpus, actualment traspassada al diumenge, ha estat durant molts de segles la més freqüentada i solemne de totes les que s'anaven desencadenant durant l'any. És cert que la processó del Dijous Sant ha agafat importància en aquests darrers anys, però hem de pensar que en època dels nostres pares no deixava de ser una desfilada d'unes quantes caperutxes que acompanyaven el Crist de la Sang als convents de clausura perquè les monges poguessin veure la imatge del Crucificat, res a veure amb la solemne processó en què s'ha convertit actualment.

No és gratuït que la processó del Corpus hagi estat durant segles la més important. Aquest és l'únic dia a l'any en què Jesús Sagramentat, present realment al costat de nosaltres, es passeja pels carrers de la nostra ciutat. Acompanyant la custòdia, la forma consagrada, acompanyam Jesús. "Cantemos al Amor de los amores, cantemos al Señor; Dios está aquí, venid, adoremos a Cristo Redentor..." El Corpus, si es vol entendre i participar en la seva celebració, s'ha de mirar des d'aquesta concepció sobrenatural, tal com ens deixà magistralment explicat sant Tomàs en una altra de les seves oracions: "Adoro te, devote, latens Deitas, quæ sub his figuris vere latitas" (t'ador amb devoció, Déu amagat, ocult veritablement sota aquestes aparences).

Els orígens d'aquesta celebració es remunten als turbulents temps cismàtics dels segles XII i XIII, quan els càtars negaven la transsubstanciació i promovien l'abandonament de l'exercici de la comunió. Davant aquest context de deteriorament, el papa Gregori III va convocar el Concili de Laterà el 215 per a establir la Comunió pasqual sota l'única espècie de pa, de genolls i a la boca. Uns anys abans, el 1208, la beata Juliana de Mont-Cornillon, va promoure, a la diòcesi de Lieja, la idea d'instituir una gran festa litúrgica on s'exaltàs l'Hòstia Santa. Sant Tomàs es va encarregar de difondre-la amb la seva obra *Ofici i Missa del Corpus*. Tots aquests esforços varen ser recompensats el 1264, quan el papa Urbà IV va instituir amb caràcter universal la festivitat del Santíssim "Corpus Christi", adorant Jesús Sagramentat, passejant-lo pel temple. Aquesta celebració va tenir gran acceptació en tota la cristiandat. Es presentava tanta gent que el 1447, el romà pontífex Nicolau V va treure processionalment el Santíssim pels carrers de la ciutat eterna.

El Corpus, a Palma, es va començar a celebrar entorn de 1335, en època del bisbe Berenguer Batle. El recorregut de la processó era més llarg que el d'avui en dia. També era més participatiu. Hi estaven representats la Universitat i Regne de Mallorca, el virrei, els diferents gremis de la ciutat, els ordrs regulars, els rectors de les parròquies palmesanes, amb els seus feligresos, el Capítol i el bisbe... tots ells acompanyant la custòdia. A part d'aquestes institucions palmesanes, acudien a la processó tota una comitiva de figures com les àguiles (que representaven Sant Joan evangelista), *cavallets*, *coarsers*, gegants, els dotze apòstols i la monumental creu processional de flors, coneguda popularment com la Lledània. Com ja hem recordat, el Corpus era la processó més important i freqüentada de les existents a Mallorca. L'aparició, el segle XVIII, de la política del despotisme il·lustrat, amb el canvi de les mentalitats de la societat iniciada el segle XIX, així com la desaparició dels gremis i d'alguns ordes regulars –a causa de la desamortització de Mendizábal–, tot això va contribuir a empobrir el Corpus. Ja el segle XX, amb el Concili Vaticà II, va desaparèixer tota la iconografia, a excepció de la Lledània, que s'ha pogut recuperar en aquests darrers anys, gràcies a la iniciativa de Capítol catedralici i de l'Ajuntament de Palma. Pel que veim, actualment, la processó del Corpus és, fruit del Concili, molt més restringida que les antigues celebracions.

Malgrat totes les vicissituds que s'han anat succeint al llarg del temps, veim que la processó del Corpus gaudeix de bona salut. Així ho podem comprovar tots els palmesans any rere any. Veim els estris que va realitzar Antoni Gaudí especialment per a aquesta festa (l'escala per a l'exposició del Santíssim, el tintinacle, i el conopeu –ambdós símbols de basílica–, gaudim de veure la meravellosa custòdia, la pluja de pètals de flors que cauen des dels balcons endomassats del carrer d'en Morei... un grup d'estrangers aturats baix de l'arc del carrer de l'Almudaina, mira amb sorpresa l'espectacle. Un d'ells pregunta a un veí que abaixa el cap davant el Santíssim: “Què és això?” assenyalant la custòdia; i li respon el palmesà: “És Jesús de Natzaret que passa.”

105. La festivitat de la Mare de Déu d'Agost

Cada 15 d'agost se celebra una de les solemnitats de caràcter marià amb més arrelament i estima, de fet és dia festiu oficial a tot Espanya: el dia de l'Assumpció de Maria, conegut a Mallorca com el de la Mare de Déu d'Agost o Mare de Déu Morta. D'acord amb la tradició de l'Església, el dia de l'Assumpció

es rememora la glorificació i elevació (*assumptio*) del cos i ànima de la Verge Maria, filla de Déu Pare, mare de Déu Fill i esposa de Déu Esperit Sant, per romandre precisament al costat de la Santíssima Trinitat. Aquest fet va ocórrer sent-ne testimonis oculars onze dels apòstols (tots a excepció de sant Tomàs), els quals es varen encarregar de transmetre aquest fet entre les incipients comunitats cristianes. Ells també es varen dedicar a explicar la raó per la qual havia succeït aquest fet extraordinari. Varen ensenyar que la mare de Jesús no podia romandre com els altres homes en l'estat de corrupció del seu cos. L'absència del pecat original (Immaculada Concepció) i la santedat perfecta ja des del primer instant de la seva existència, exigien per a la Mare de Déu la plena glorificació de la seva ànima i del seu cos ["Maria, perfectament unida a la vida i a l'obra salvífica de Jesús, va compartir el seu destí celeste en ànima i cos" (Joan Pau II)].

La primera referència oficial sobre l'Assumpció es troba en la litúrgia oriental. El segle IV se celebrava la festa del Record de Maria, que commemorava la seva entrada al cel. El segle VI, la festa va ser anomenada Χοιμησις o Dormició de Maria. L'emperador bizantí Maurici va decretar que aquesta celebració fos sempre el quinze d'agost en tot el seu imperi. Amb aquest decret el que es va fer va ser regular una festa que se celebrava ja d'immemorial. El testimoni més antic sobre l'assumpció de Maria a Occident el trobam al Leccionari Evangèlic de Würzburg de l'any 650. D'altra banda, el papa Sergi I, també el segle VII, va decretar per a aquesta solemnitat una processó des de l'església de Sant Adrià fins a Santa Maria la Major. A causa de les difícils relacions amb orient i al desconeixement de la llengua grega, la doctrina de l'Assumpció de Maria no va ser desenvolupada fins al segle XII, on apareix el tractat *Ad Interrogata*, atribuït a sant Agustí, el qual acceptava els fets de l'"Assumptio Beatæ Mariæ Virginis", però sense arribar a ser dogma. Hem d'esperar fins a l'any 1849 per a veure les primeres peticions per part dels bisbes al Vaticà perquè declaràs l'Assumpció de Maria dogma de fe. Les peticions varen anar augmentant fins al punt que durant el pontificat de Pius XII, el 1946, per mitjà de la carta *Deiparæ Virginis Mariæ* l'afirmació que fos declarada dogma va ser gairebé unànime. L'1 de novembre de 1950 es va publicar la butlla *Munificentissimus Deus*, en la qual el sant pare declarava com a dogma de fe catòlica la doctrina de l'Assumpció de la Verge Maria.

En el cas de Palma, i de tot Mallorca, i prenent com a punt de referència la catedral, és necessari recordar que des dels mateixos temps de Jaume I, la Seu va ser dedicada a Santa Maria i la seva festa titular era el 15 d'agost. El bisbe Berenguer Batle va manar que aquell dia se celebràs amb la mateixa solemnitat que el dia de Nadal. Sabem que el 1456 el governador Francesc d'Erill i els jurats del Regne, varen establir una processó amb magnificència pels carrers de Ciutat, amb la imatge de Nostra Senyora després de les completes de dia quinze. A començaments del segle XVI s'esmenta el llit de la Verge dins la catedral, envoltat de quatre ciris blancs. Onze preveres al seu voltant representaven els apòstols que havien assistit al Trànsit de Maria. Hi havia processó claustral amb la imatge jacent de Maria, encapçalada per Sant Joan. Aquesta processó es va estendre pels pobles, amb la qual cosa en comptes de clergues varen ser seglars els que varen dur el llit de la Verge.

Aquests es col·locaven una diadema sobre el cap que volia representar l'aurèola dels apòstols. Aquest costum, pràcticament desaparegut a l'illa, s'ha conservat a Valldemossa, coneguda popularment com "sa processó de ses crestes". Aquestes "crestes" són simplement les aurèoles a què fèiem referència. Al contrari del que ha passat amb aquestes processons, la representació del llit de la Verge dins les esglésies sí que s'ha mantingut. Ja sigui per l'obstinació dels rectors o dels fidels que ajuden a ornamentar el decorat, o pel foment que s'ha fet d'aquestes belles peces –vegeu per exemple les visites guiades que fa ja uns anys realitza ARCA per una sèrie d'esglésies de Mallorca–, el cas és que si ens passejam per les esglésies de la nostra ciutat, podem contemplar diversos llits de la Mare de Déu Morta: el de l'església de Sant Jaume, obra d'Adrià Ferran; el de Santa Eulàlia; el de l'església del convent de la Concepció... i sobretot el de la catedral, que destaca per la seva monumentalitat, per la seva posada en escena barroca – amb els quatre àngels custodis– i per la meravellosa Verge del segle XV, segurament model de moltes altres que ara estan repartides per tota l'illa. Aquest mateix dia és costum antiquíssim la benedicció de plantes oloroses. Així ens ho recordava Llorenç Riber en el seu poema *L'aufabaguera*: "Es la mort qui ja t'espia... / Torna, torna al test angost! / Com una flor qui es mustia, / moridora està Maria... / i en son llit t'abrigaria / la Mare de Déu d'Agost."

106. Les festes de Nadal a Palma

El que fa sublim i enalteix la raça dels homes és que Déu, el creador de tot el visible i l'invisible, un dia, per Amor, es va convertir en ésser humà. Aquest episodi central de la història de la humanitat és el que celebrem durant Nadal. Les sagrades escriptures no indiquen el dia que va néixer Jesús, i va ser el segle IV quan el papa Juli I va determinar, a instàncies de Ciril de Jerusalem, el 25 de desembre com el dia del seu naixement. En aquella mateixa època, Mallorca ja estava habitada per cristians, per la qual cosa hem de suposar que Nadal ja es va celebrar a Palma durant el segle IV. Ara bé, va ser amb la conquesta catalana de 1229, i la consegüent cristianització de l'illa, quan Nadal arrela, desenvolupant-se i evolucionant fins el dia d'avui.

A Palma, Nadal es prepara des de principis del mes de desembre, és a dir, durant el temps d'advent. Els carrers, il·luminats amb mil llumets, somriuen fins i tot al transeünt més malsolit, i la gent es felicita intercanviant-se un "molts d'anys!" La Nit de Nadal –denominada "dissabte de Nadal", "vetla de Nadal" o

la menys genuïna “nit de Nadal”– és el primer gran esdeveniment de Nadal. La família es reuneix per a sopar, i el sopar s’allarga fins a la mitjanit amb la intenció de celebrar el naixement del Redemptor. Antigament, aquest dia, es feien visites, durant el matí i el capvespre, per felicitar-se i fer regals. Després del sopar s’acudeix a matines on es canta la *Sibil·la*. Aquesta és considerada la interpretació musical més antiga del Nadal mallorquí. Té orígens grecs i el seu text va ser traduït per sant Agustí, per a posteriorment ser inclòs en l’*Ordo prophetarum* on es refereix a la vinguda del Messies. Aquest text es canta en català des del segle XII i ens anuncia el que passarà al final dels temps: “la vinguda de l’anticrist que es farà servir [pels homes] com si fos Déu, encara que el seu regnat serà curt.” El càntic acaba dient una cosa així com a: “Oh humil Verge, Vós que heu parit aquesta nit el Nin Jesús, al vostre Fill vulgueu demanar que de l’Infern ens vulgui deslliurar!” Després se celebra la Missa del Gall, a mitjanit, encara que antigament la missa es devia fer poc abans de l’alba. El dia de Nadal és un dels esdeveniments culinaris més importants de l’any, i on es reuneix la família al complet. Miquel Font, al seu llibre sobre Nadal ens recorda aquella dita popular: “Es dia de Nadal tothom dina a ca seva; però si és un matrimoni novell van a dinar a ca son pare d’ell o d’ella”. El dia de Nadal es passa en família i s’assisteix a missa. L’endemà se celebra Sant Esteve, que a Mallorca denominam “sa segona festa”, la qual també transcorre al voltant de la taula i amb la família. Durant el darrer dia de l’any, té lloc a Palma la commemoració de la Conquesta de Mallorca, coneguda com la Festa de l’Estendard i que és considerada la cerimònia de caràcter civil més antiga d’Europa. Malgrat aquest elevat pedigrí, el cert és que aquesta festa ha anat a menys. El segle XVIII va deixar de ser festejada, oficialment almenys, per tota l’illa, per a passar a ser una celebració municipal, i a poc a poc la seva pompa i popularitat varen anar decaient. Actualment, es penja el retrat de Jaume I a la façana de Cort, i també es treu l’Estendard del rei fundador, és a dir, la seva bandera de guerra, i se celebra missa solemne a la catedral. Després es recita el poema de *Sa Colcada*, obra de Pere d’Alcàntara Peña, on es relata com era la Festa en temps passats. A continuació, el batle o batlessa acudeix al Saló de Plens de l’Ajuntament, acompanyat de la resta de polítics i ciutadans i, si escau, es lliuren els honors i distincions (nomenament de fills il·lustres o adoptius i concessió de medalles d’or de la ciutat) a les persones que s’han esforçat particularment per la ciutat. Tot això sota l’atenta mirada dels més de cent retrats que conformen la galeria de fills il·lustres de Mallorca, autèntica memòria gràfica de la nostra història. El batec que se sent al saló de plens cada 31 de desembre, només pot ser comparat a l’acte solemne de presa de possessió d’un nou batle després d’unes eleccions. Les celebracions nadalenques conclouen amb la vinguda dels Reis Mags. És costum que els nins els escriguin la carta on manifesten els seus desigs i els regals que els agradaria rebre. El dia cinc a la nit els nins surten als carrers més cèntrics de Palma per veure arribar els tres monarques d’orient. Els més impacients els esperaran al Moll Vell, davant la Llotja, lloc de la seva desembarcada. Abans, els Reis Mags entraven a la ciutat a través de la Porta de Jesús (zona del carrer del Baró de Pinopar) i els nins anunciaven la seva arribada amb crits, fent sonar unes trompetes de vidre fetes per a l’ocasió. Proveïts amb torxes, s’enfilaven en llocs alts on poguessin ser vistos des de lluny i indicar el camí de la Cavalcada. Amb el temps els cavalls varen ser substituïts per camells i els personatges bíblics (el rei Herodes, pastorets, naixement i representació de la

Sagrada Família...) han deixat pas a un insuls rosari de tractors que remolquen diferents personatges trets dels dibuixos animats, acompanyats d'una pluja de caramels i el terrabastall de poderosos equips de música que aconseguen amb èxit augmentar l'excitació de la turba infantil. Més tard, o el matí següent, l'ànsia i la impaciència es bescanvien per la sorpresa i l'alegria de trobar-se amb els regals i apareix la ingènua gresca que ens evoca aquells versos de Pons i Gallarza: "Les mares, de sa infantesa / també los records somnien: / alegre és la nit de Reis / per qui té fills i els estima."

107. Alguns costums nadalencs

Durant aquests dies de Nadal, festa que gira entorn del naixement de Jesús, podem observar tota una sèrie de costums que enfonsen les seves arrels en dates més antigues fins i tot, que el mateix naixement del Salvador.

Per començar, el 25 de desembre. Durant els dos primers segles de la nostra era, els cristians no varen celebrar el naixement de Jesús. Se sabia quan havia mort –durant la Pasqua jueva–, però es desconeixia el dia en què va néixer. Va ser a partir del segle III, encara en la clandestinitat, quan es va començar a celebrar el seu naixement el 25 de desembre. L'elecció d'aquesta data no va ser gratuïta i de fet està carregada de simbolisme. Els romans celebraven entre el 17 i el 24 de desembre les saturnals, unes festes dedicades al déu Saturn. Aquestes festes paganes formaven part de les manifestacions celebrades durant el solstici d'hivern. En època imperial, a partir del segle I, es va instaurar el 25 de desembre com el dia del naixement del "Sol invicte", divinitat que curiosament estava representada per un nونات. Aquesta festivitat era molt respectada pels romans, els quals permetien que fins i tot els esclaus no treballassin aquell dia.

Aquesta festa va venir com anell al dit a la comunitat cristiana romana, que estant perseguida i en la clandestinitat, aprofitava la data per a commemorar simbòlicament el naixement de Jesús. Aviat aquesta celebració va córrer com la pólvora entre les nombroses i escampades comunitats cristianes. Tant és així que el segle V Nadal era una festa universal.

Una de les misses més celebrades a Mallorca és la Missa del Gall. El segle V, el papa Sixt III, va introduir a Roma el costum de celebrar la nit abans de Nadal una vigília nocturna "mox ut gallus cantaverit" ("quan canta el gall"). La missa tenia lloc en un petit oratori situat darrere l'altar major de la basílica

paleocristiana de Sant Pere, conegut com “ad praeseptum” (“al costat de la grípià”). Aquest costum romà es va estendre per tota la cristiandat i a Mallorca mantenim el costum medieval de cantar la *Sibil·la*.

Un element que podem observar als presbiteris de les nostres esglésies durant les primeres setmanes de desembre és la corona d'advent. Està composta per branques verdes amb quatre espelmes. Aquestes es van encenent, una cada setmana, fins a la setmana de Nadal. Aquest costum prové dels pobles nòrdics precristians. Durant el fred i la foscor de desembre, col·locaven aquestes corones i encenien focs en senyal d'esperança en la vinguda de la primavera. Tal com ens recorda el doctor Narbona, durant el segle XVI els cristians catòlics i protestants varen reutilitzar aquell símbol primitiu que “contenia una llavor de veritat que ara podia expressar la Veritat suprema: ‘Jesús és la Llum que ha vingut, que està amb nosaltres i que vindrà amb glòria.’”

Potser una de les celebracions més populars del Nadal és la col·locació del betlem. Qui es passegi aquests dies per la plaça de Cort podrà comprovar la popularitat d'aquestes representacions, veient com les famílies s'apropen a contemplar el que es troba al vestíbul de l'Ajuntament.

El costum de fer betlems es remunta a 1223. Va ser aquell any quan sant Francesc d'Assís va celebrar la missa a l'interior d'una cova, a la localitat de Greccio (Itàlia). A l'esmentada cova es trobaven un bou i un ase vius que flanquejaven una imatge de pedra del Nin Jesús. Prèviament el papa Honori III li havia donat permís per a celebrar una missa amb aquesta representació del betlem. La representació de Greccio va ser el punt de partida d'un fenomen extraordinari de difusió del culte de la Nativitat. Els frares franciscans varen imitar el seu fundador col·locant a les esglésies dels seus convents repartits per tot Europa, les imatges del betlem. Aquest fet explica que el betlem més antic que conservam a Mallorca sigui el que es troba a l'església de la Sang, que al seu torn prové del desaparegut convent franciscà de Jesús.

L'arribada dels Reis Mags és un altre dels esdeveniments més esperats, sobretot pels més petits. Ja varen ser anunciats per Isaïes a l'Antic Testament. Sant Mateu els intitula “Mags d'Orient” i el segle II ja s'havia consolidat la tradició dels tres Reis Mags. Probablement es tractava de sacerdots de Babilònia, del culte de Zoroastre, dedicats a l'astrologia i que en seguir la trajectòria d'un cometa varen trobar el naixement del Nin Déu, a qui de seguida varen reconèixer. I per això li ofereixen els regals, d'on s'origina el costum de fer-se regals per Nadal. Els noms de Melcion, Gaspar i Baltasar es documenten ja en un pergamí del segle VII.

108. El cant de la Sibil·la

En l'antiguitat varen existir unes ancianes considerades grans sàvies, a les quals es varen atribuir coneixements profètics. Aquestes dones varen ser conegudes com sibil·les. La seva història és de les més fosques i complexes. Els seus orígens s'enfonsen en les edats més antigues de la humanitat. Apareixen documentades el segle VI a.C. i amb el pas dels segles varen anar guanyant fama per les seves prediccions i predicacions, tant socials com polítiques. Tothom les considerava éssers especials, ja que els atribuïen dots sobrenaturals d'inspiració divina. Les sibil·les es mantenien verges, tenien fama d'esquerpes i, alhora, eren apassionades. Els romans varen creure que la seva inspiració els procedia d'Apol·lo per la qual cosa se'ls atribuïa la virtut de poder emetre oracles.

Deu són les sibil·les que s'han conegut des dels temps antics, la majoria provinents del món grec i oriental. Les més famoses van ser: la de Marpesos, a Anatòlia; la de Delfos, a Grècia; o la de Tibur (Tívoli). Encara que, la sibil·la que es va convertir en oracle nacional dels romans va ser la de Cumes. D'origen grec, es va romanitzar i es convertí en la sacerdotessa d'Apol·lo. La seva personalitat va ser descrita per Virgili en l'Eneida. Una altra de les sibil·les, la que ens interessa, va ser l'africana d'Eritrea que apareix en un antiquíssim acròstic grec.

Des dels inicis, el cristianisme va adoptar les sibil·les integrant-les a la seva iconografia i literatura. Per exemple, en el cas de la iconografia, Eritrea va ser una de les cinc sibil·les bíbliques que Miquel Àngel va pintar a la volta de la Capella Sixtina. En la literatura, els primers cristians varen atribuir a la sibil·la d'Eritrea profecies sobre la parusia, és a dir, l'adveniment de Crist sobre la terra i l'execució del Judici Final. Gràcies a Eusebi de Cesarea, que va recuperar l'acròstic grec en el seu *Oratio Constantini*, sant Agustí la va poder incloure posteriorment al devuitè llibre de la seva obra *La Ciutat de Déu*. Cinc segles més tard, en les celebracions nadalenques, es va introduir un drama litúrgic musicat en el qual es representaven diversos profetes històrics que anunciaven els vaticinis messiànics. Entre aquests profetes es trobava la sibil·la d'Eritrea que cantava el *Iudicii signum*. El segle XIII la lletra es va traduir en vulgar en diferents llocs de la cristiandat: a la Península Itàlica, a Castella, a Occitània... a Catalunya i per extensió a Mallorca. En aquells temps, l'èxit que va tenir el cant de la Sibil·la en l'agermanada cultura catalanooccitana va ser enorme.

El segle XVI, després del Concili de Trento, la major part de la teatralitat litúrgica medieval va anar desapareixent. En ple segle XX, el cant de la Sibil·la només es continuava cantant a dues diòcesis europees: en la de Mallorca i en la de l'Alguer, a l'illa de Sardenya. Miquel Batllori va dir en certa ocasió que Trento no va arribar a entrar del tot al Regne de Mallorca. Això explicaria, en part, el motiu pel qual s'ha pogut conservar el cant medieval.

Sigui com sigui, el cert és que els mallorquins s'han preocupat durant segles de mantenir viu el tradicional cant de la Sibil·la a la Missa del Gall. Fins i tot en èpoques adverses, com el 1955, en plena efervescència del desenvolupament turístic, moment en què els nostres pares es mostraven embadalits per tot allò que arribava de països més avançats, al mateix temps que provocava un cert complex, i un cert menyspreu, pels nostres costums, el músic Joan Maria Thomàs publicava un article a la revista *Papeles de Son Armadans* reivindicant el cant de la vella profecia. Thomàs, des de 1933, amb la Capella Tradicional de Mallorca, es va dedicar a celebrar, i revitalitzar, el cant de la Sibil·la, introduint detalls trets dels seus records i d'informacions orals de persones grans, que ell mateix es va dedicar a recollir. Quant al text, ja que el vell càntic té diverses versions, va ser el cronista de la ciutat, Joan Muntaner, qui li va mostrar una versió inèdita que el músic mallorquí va incorporar a la celebració. Gràcies a persones com Thomàs, la festa es va mantenir arrelada a tot Mallorca, i en la dècada dels setanta, del segle passat, gaudia de plena popularitat.

Fa poc la UNESCO ha inclòs el cant de la Sibil·la en la seva Llista representativa de patrimoni cultural immaterial, donant-li així un important reconeixement internacional. Amb joia s'ha acollit la notícia, tant pels que creuen, com pels que no creuen en el Judici Final: “Jesuscrist, Rei universal / home i ver Déu eternal, / del cel vindrà per a jutjar / i a cada u lo just darà.”

109. La Fira del Ram

La Fira del Ram és una convocatòria per a nins i nines de totes les edats, perquè fa ja temps que aquesta fira és sinònim de parc d'atraccions.

Però això no sempre va ser així. L'origen d'aquesta fira, genuïnament palmesana, està directament relacionat amb l'arribada a l'illa d'una escultura de la Verònica portadora de la relíquia de la Santa Faç. No se sap amb precisió

com ni quan va arribar aquesta imatge a Palma. La tradició conta que va ser el cardenal Antoni Cerdà († Roma, 1459) que des de Roma va remetre l'esmentada estàtua-reliquiari a les monges del monestir de Santa Margalida (lloc on fins fa pocs anys es trobava l'hospital militar). En canvi, hi ha historiadors que afirmen que va ser un altre membre del col·legi romà l'encarregat d'enviar la relíquia de la Santa Faç: el cardenal Jaume Pou Berard († Roma, 1563), que tenia una germana monja al monestir esmentat. Si no s'ha acabat per descobrir qui va ser finalment el donant d'aquesta imatge, sí que sembla clar que va provenir de la ciutat eterna.

També està clar que des d'un primer moment la Verònica va despertar una gran devoció entre els palmesans, i fins i tot se n'estengué la fama a la resta de l'illa. Tres eren les festes solemnes en les quals s'exposava la relíquia a la veneració pública: el Diumenge del Ram, el Dimecres Sant i la Nativitat de Nostra Senyora.

Durant el Diumenge del Ram molta gent es congregava al monestir de Santa Margalida per a visitar i venerar la imatge de la Verònica. Aquest esdeveniment va ser aprofitat per alguns venedors que varen col·locar les seves parades de venda a l'entrada del monestir. Varen començar alguns ceramistes que venien figuretes de la Passió, Cases Santes (Monuments), conjuntament amb altres parades que venien estampes o fruits secs. Amb el temps es va veure que el nombre de parades anava en augment. Tant va ser així, que l'entrada del monestir va quedar petita i es va haver d'envair la via pública. S'hi varen afegir venedors d'olles, gerres, plats, greixoneres i tota classe d'ormejos. També siurells i altres juguetes de fang o de llautó. El monestir de Santa Margalida va arribar a convocar tal quantitat de gent durant el Diumenge del Ram, que les parades de venda es varen desbordar per una part important del carrer de Sant Miquel. D'aquesta manera espontània va sorgir la Fira del Ram. Degué ser cap al segle XVIII que es va posar de moda regalar durant aquest dia un siurell o algun altre entreteniment als nins. Per aquest motiu, eren els joves els que esperaven amb més goig la fira.

Amb l'aprovació de la llei desamortitzadora de Mendizábal, el monestir de Santa Margalida va ser exclaustrat. El 1837, les monges agustines, amb tots els mobles i pertinences es varen traslladar al convent de la Concepció, situat al carrer del mateix nom. A partir d'aquell any, la Santa Faç es va exposar públicament a l'església del convent d'adopció, atraient els fidels i també els venedors que amb les seves parades de venda ocupaven el carrer de la Concepció fins a la font del Sepulcre per a, des d'allà, continuar fins a la font de les Tortugues. La gent que transitava per la fira s'empenyia i es trepitjava, era tanta la marabunta que causava descoratjament. Així es descrivia el renou de la fira cap a 1850: "La gent tresca y s'empeñ y se trepitja, es nins estirant es coll, badant sa boca y axecantse de puntes per afiná millo lo de ses taules; ses atlotes anant encollades tres ò quatre de brasset y fent riayes; es bergantells homonetjant, aglapint ses atlotes y riguentse de ses juguetes [...] Atlot que en juguetes hei gastava dos o tres sous ja feia rumbo". Al final, l'Ajuntament s'hi va haver de posar i va decidir traslladar la Fira del Ram a la plaça de l'Hospital. Però l'espai que proporcionava aquest lloc no va ser suficient per a poder

instal·lar-hi totes les parades, per la qual cosa la fira es va precipitar per la costa de la Sang per a estendre's al llarg del passeig de la Rambla.

Va ser en aquest darrer lloc on a finals del segle XIX varen aparèixer els primers cavallets, artefacte mecànic que de seguida va entusiasmar els més petits. Els primers cavallets varen arribar a Palma de la mà d'empresaris peninsulars, especialment catalans. Varen tenir tant d'èxit que amb el pas dels anys varen anar apareixent nous artefactes recreatius, tants que es va menester desplaçar la fira cap a la zona compresa entre les Avingudes i la plaça del Tub. A partir de la segona meitat del segle XX, la Fira del Ram s'havia convertit en un parc d'atraccions, el qual va anar transitant per diferents solars de Palma. Després de la plaça del Tub, es va traslladar uns anys a una gran esplanada que s'havia construït davant la catedral. Anys més tard, la construcció del Parc de la Mar, va obligar a cercar un nou assentament, aquesta vegada al Polígon de Llevant. D'allà, al cap de pocs anys, va passar a un ampli solar davant l'Hospital Psiquiàtric. En aquest lloc es va mantenir durant bastant temps, fins que el projecte del parc de la Falca Verda va obligar a resituar el parc d'atraccions a Son Fuster, el seu emplaçament actual. La figura de la Verònica, amb la seva relíquia de la Santa Faç, continua exposant-se al públic cada Diumenge del Ram.

110. Llegendes de Palma

En el passat es varen anar forjant a través de la fantasia imaginativa de la gent els relats coneguts sota el nom de llegendes. En elles, el poble ha volgut satisfer la curiositat d'interpretar certs fenòmens naturals, esdeveniments de la vida real i espiritual com també narrar algun fet històric, el relat del qual en passar d'una generació a l'altra ha quedat desfigurat a través de la imaginació popular. La ciutat de Palma té les seves llegendes, que si es van transmetre d'una generació a l'altra, avui dia, per imperi de la vida moderna s'han anat perdent en l'oblit ja que les generacions de la Mallorca turística han mostrat poc interès pel llegat espiritual que els varen oferir els seus avis. Entre les llegendes que contaven els nostres avis o besavis podem trobar històries com la de la **Dedicació de la catedral**. Explica la crònica del rei Jaume I que en dirigir-se l'expedició cristiana des de Salou a Mallorca, per a la reconquesta, el 1229, es va presentar un fort temporal que va posar en dificultat les naus

catalanes. Llavors el rei agenollat a la coberta de la nau va implorar la protecció de Maria Santíssima amb el vot de dedicar-li un temple. L'expedició va aconseguir arribar a l'illa sense haver de lamentar cap pèrdua. Conquerida la ciutat el jove sobirà va dedicar la mesquita més bella, consagrada al culte catòlic, a Nostra Senyora. El mateix rei narra aquesta anècdota al *Llibre dels Feits*. Una altra de les llegendes que varen sorgir arran de la conquesta és **l'aparició de sant Jordi**. Les tropes cristianes, en assaltar Palma, varen haver d'entaular forta batalla amb les forces mores, que foren a la fi derrotades. Els mateixos moros varen manifestar després que al capdavant dels cristians varen veure lluitar valerosament un cavaller muntat en un corser blanc que arremetia amb fúria sobre ells sense que les llances ni els dards li causassin gens de dany. Els cristians varen atribuir aquella especial ajuda a l'aparició durant la batalla de sant Jordi, a qui havien invocat en iniciar l'assalt a la ciutat. A la predel·la del retaule de Sant Jordi, pintada per Pere Niçard (segle XV) hi ha una magnífica representació del cavaller sant, que amb armadura i capa blanca lluita entre la voràgine guerrera. De vegades, les llegendes donen nom als carrers. Per exemple el carrer de la **Mà del Moro** deu el seu nom al fet que en una de les cases de l'esmentat carrer vivia un sacerdot que tenia al seu servei un esclau moro. Un dia el sacerdot va ser trobat assassinat i fetes les indagacions va resultar autor de l'homicidi l'esclau. Condemnat al suplici, després d'ajusticiat li va ser tallada una de les mans i col·locada a la façana de la casa del crim i allà va romandre fins al segle XIX. Una altra llegenda molt popular era la del **misteriós naixement del Nin Jesús**. Cap a 1536, en una nit borrascosa solcava la mar de Mallorca una nau i, estant a punt de sotsobrar, el patró va fer la promesa, si aconseguia salvar la nau i el carregament, de fer lliurament d'un naixement molt valuós que portava. De sobte un llumet es va deixar entreveure dins les tenebres. El patró va dirigir cap a ella la proa de la nau i així va aconseguir fondejar al port de Palma. Aquella llum salvadora va resultar ser la del faró situat al portal del convent de franciscans de Jesús, situat extramurs de la ciutat. Va acudir el patró al convent i va fer ofrena del naixement, el qual aviat va merèixer la devoció del poble mallorquí. El segle XIX, en sobrevenir l'exclaustració del Convent, el naixement va ser traslladat a l'església de la Sang. Entre moltes més llegendes, una de les més èpiques és la del **Drac de na Coca**. Es va començar a murmurar a Palma que per la part de la Portella, sortia per les nits un gran drac. Veïns de la catedral asseguraven que sentien renous estranys i inquietants durant la nit. Després, es va començar a dir que eren ja alguns els nins que havien estat devorats per una terrible bèstia. Finalment, el diabòlic drac havia estat vist al carrer de Can Clapers. Una nit el noble cavaller Bartomeu Coc es dirigia a casa de la seva promesa i en transitar pel carrer de la Portella, va sentir un renou estrany. A través de la feble llum que irradiava el fanal d'una fornícula del carrer va poder entreveure el temut rèptil que estava disposat a envestir-lo. El noble Coc desembeinà l'espasa i amb un cop sec va donar mort a la bèstia. El drac que havia amargat la vida al veïnat va resultar ser un cocodril que, no se sap com, havia arribat a l'illa i es va criar a les clavegueres de Palma. El rèptil va ser dissecat i avui es conserva al Museu Diocesà.